

163
Aczél György

Eszménk erejével

167

TÖRÖLVE
A 1352/25

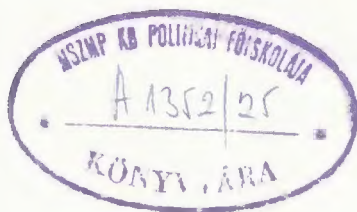
ACZÉL GYÖRGY

ESZMÉNK EREJÉVEL

ACZÉL GYÖRGY

ESZMÉNK EREJÉVEL

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ • 1970

I

KULTURÁLIS ÉLETÜNK IDEOLOGIAI KÉRDÉSEIRŐL

Előadásomban a teljesség vagy akár csak a kerektség igénye nélkül a kulturális élet, a művelődéspolitikai néhány kérdésével kívánok foglalkozni, megosztva önökkel kultúrpolitikai gondjainkat. Úgy gondolom, szükséges e nézetek kifejtése és összehangolása, mert gazdagodó szellemi életünk előtt a minduntalan változó világhelyzet és hazai életünk fejlődése új és új kérdéseket vet fel, új és új jelenségeket produkál – többnyire pozitív, de nemritkán negatív előjellel.

Szeretném előre bocsátani, hogy előadásomban nem mindenről lesz szó, ami – tágabb értelemben – a témához tartozna. Ilyen az oktatás kérdése. Nem térek ki tudományos életünk helyzetének elemzésére sem, csupán jelzem, hogy Központi Bizottságunk határozata alapján megkezdték működésüket azok a munkacsoportok, amelyeknek feladata, hogy elemezzék – mint korábban az egész gazdaságét – a Magyar Népköztársaság tudományos életét, annak irányítását, és javaslatokat terjesszenek elő korszerűsítésére.

Ismeretes továbbá, hogy Központi Bizottságunk határozata értelmében az elkövetkezendő években nemcsak a tudomány, hanem a kultúra egész területén meg kell vizsgálni az irányítás rendszerét-módszereit.

A KULTÚRA SZABADSÁGA

A szocialista műveltség és kultúra valóságos jelentőségének a megértését bizonyítja, hogy pártunk másfél évvel az ellenforradalom leverése után közreadta a „Művelődéspolitikai Irányelvek”-et. Ez a dokumentum rámutatott a szocialista kultúra hazai eredményeire, elemezte a szektás, dogmatikus torzulásokat és feltárta az ellenforradalom ideológiai kár-

* Megjelent Kossuth Könyvkiadó 1968.

tevéseit, hangsúlyozva, hogy „a művészetek fejlődéséhez... messzemenő szabadságot biztosítunk a népet szolgáló művészeknek: a témaválasztásban, a feldolgozás módjában, az irányzatok, a formakísérletezések kérdésében”.¹ A dokumentum továbbá leszögezte: „...meggyőződésünk, hogy a dogmatikus torzításoktól és a revizionista kártevéstől megtisztuló művészeti élet lehetőséget ad olyan művek alkotására, melyek méltóak szocializmust építő dolgozó népünk nagyszerű erőfeszítéseire és eredményeire.”²

A Magyar Szocialista Munkáspárt VIII. kongresszusán a Központi Bizottság beszámolója is utalt az irányelvekre: „A párt a valóságból indult ki, amikor kimondta az irányelvekben, hogy irodalmi és művészeti közéletünk világnézetileg, eszmeileg még nem egységes. Ma még különböző eszmei arculatú csoportok léteznek. A szocialista realista művészet és irodalom mellett teret kap minden más, becsületes szándékú művészi tevékenység is. Annak megállapítása azonban, hogy még nem alakult ki és nem szilárdult meg művészeti életünk szocialista világnézeti egysége – a párt részéről nem belenyugvást, nem eszmei megalkuvást jelent. Mi a szocialista irodalom magasabbrendűségét valljuk, ezért minden erőnkkel és eszközzel segítjük és segíteni fogjuk a szocialista realista irodalmat és művészetet.”³

Rámutatva a még meglevő fogyatékokra, az MSZMP IX. kongresszusának határozata már megállapíthatta: „A VIII. kongresszus határozatainak megfelelően támogatunk minden olyan törekvést, amely a valóságot jellemző vonásaiban ragadja meg, s igyekszik méltó művészi színvonalon kifejezni... Növeltük a különböző alkotóműhelyek, kiadók, színházak, filmstúdiók, szerkesztőségek önállóságát.”⁴

Ezek az elvek – és ezt bárki tanúsíthatja – nem maradtak pusztán elvek. A gyakorlati végrehajtásban bizonyára nemegyszer tévedő, de elveiben és a lényeg megvalósításában következetes művelődési politika nyomán az elmúlt tíz esztendő művészeti és kulturális eredményei, elfogultság nélkül szólva is, számottevők. Jelentős mindenekelőtt az az előrelépés, amelyet a tömegek műveltségének fejlesztésében tettünk az elmúlt években. Számottevők az eredmények a művészetnek és irodalomnak szinte

¹ A Magyar Szocialista Munkáspárt művelődési politikájának irányelvei. Kossuth Könyvkiadó 1958. 44. old.

² Ugyanott, 45. old.

³ A Magyar Szocialista Munkáspárt VIII. kongresszusának jegyzőkönyve. Kossuth Könyvkiadó 1963. 57. old.

⁴ A Magyar Szocialista Munkáspárt IX. kongresszusának jegyzőkönyve. Kossuth Könyvkiadó 1967. 474. old.

minden ágazatában, vizsgáljuk akár líránk és szépprózánk természetét, akár drámairodalmunkat vagy színházi kultúránkat; a magyar opera- és balett-művészet megújulását, fejlődő kamarazenénket és előadóművészetünket, s nem utolsósorban azt a tényt, hogy történelmünk folyamán először részesülnek filmjeink komoly elismerésben a nagyvilágban. De utalhatnánk a képzőművészet különböző ágainak eredményeire is. Figyelemre méltó jelenség, hogy irodalmunkkal s más művészi alkotásainkkal eddig soha nem tapasztalt mértékben ismerkedhetnek meg a határainkon túl; s itt kell köszönetet mondani barátainknak, költőknek és fordítóknak, más művészeti ágak képviselőinek, akik mind a testvéri Szovjetunióban, a többi szocialista országban, mind Olaszországban, Franciaországban, Angliában és másutt azon fáradoznak, hogy a magyar kultúra értékeit megismertessék és megszerettessék saját népükkel.

Az ellenforradalom leverése után, a konszolidáció kezdeti idején, fő célunk az volt, amit akkor az ország érdeke sürgetően követelt: rendet teremteni. „Jöjj el, szabadság! – írta a költő –, Te szülsz nekem rendet”. Lesznek szerencsés népek, amelyeknek történetében az egymást feltételező rend és szabadság egysége harmonikusabban valósul meg. Nekünk 1956 után elsősorban a rendet, a szocialista rendet kellett megszilárdítani, hogy társadalmunkban, művészeti életünkben szélesebben kibontakozhassék a szocialista szabadság. Még szinte szóltak a fegyverek, amikor már meghirdettük a kultúra szocialista szabadságát. Hogyan gondolkodtunk és gondolkodunk erről a szabadságról? Mindenki számára – barát és ellenség számára egyaránt – világos, hogy a magyar művészeti életben, a magyar alkotóműhelyekben, kiadáspolitikánkban, folyóiratainkban, színházainkban, filmstúdióinkban sokkal tágabb lett az alkotói szabadság, mint korábban bármikor volt: ennek megfelelően sokkal színesebb, többértékű a választék, a műsor, és gazdagabbak a kiállítások. Ezt a jelenséget azonban csak az értelmezi helyesen, s az von le belőle helyes elvi következtetéseket, aki felismeri, hogy a mi szabadság-értelmezésünk első parancsolata és kardinális pontja: a szocializmus eszméjét szolgáló művészi kezdeményezések nagyobb szabadsága. Vagy úgy is mondhatnám: maximális szabadság a szocialista művészet számára! Szabadság-értelmezésünk igazolását mi elsősorban nem abban látjuk, hogy nálunk olyan írók is írnak, olyan művészek is alkotnak, akik megőrizték lényegében polgári világszemléletüket. Ezeknek a megszólalása is fontos, mert a hallgató irányzatokkal nem lehet eszmeileg megbirkózni. De ennél fontosabb, hogy az új körülmények között olyan őszinte, mélyről jövő és meggyőző művek születtek, mint a „Rozsdamentő”, a „Húsz óra”, a „Hideg napok” c. regények és a belőlük készített filmek, illetve színmű-

vek; a „Falak”, a „Szegénylegények” c. jelentős filmek – hogy csak néhány példát említsek. De említhetném líránkat is; régi nagy tehetségeink megújulását és új tehetségek kibontakozását. Amikor tehát mi a nagyobb alkotói szabadságról beszélünk, akkor ezen elsősorban a szocialista művészet nagyobb mozgásterét és a szocializmus irányába ható művészi kezdeményezés nagyobb szabadságát értjük. Művészeti életünkben a legnagyobb támogatást a szocialista realista törekvéseknek nyújtjuk. Eddig is így értelmeztük a szabadságot a kultúrában s ezután is így fogjuk értelmezni.

A szabadság elve és gyakorlata emellett azt is jelenti, hogy közvéleményünk megismerkedhet nemcsak a klasszikus művészettel, de a mai polgári művészet tényleges értékeivel is, tájékozódhat a nyugati országok java kulturális termésében. Semmiféle valóságos értéket nem tiltunk el, nem zárunk el a magyar közönség elől, még ha egyes művek behozatala komoly anyagi áldozatot követel is.

A kultúra szabadságának elve és gyakorlata azt is jelenti, hogy minden igazi tehetség, minden művészi érték megtalálhatja helyét szocialista kultúránkban. Nyilvánosságot biztosítunk minden hazai alkotásnak, amely tehetség és becsületes szándék szülötte, illetve kifejezője, mégha eszmei arculata nem is szocialista. Amennyiben tehetséges munkák, és nem támadják törvényes rendünket, akkor megjelennek, tárlatokon láthatjuk őket. Vannak nálunk pl. kiváló katolikus világnézetű írók és költők, megjelenik nálunk katolikus folyóirat is. Tehetségüket tiszteljük, világnézetükkel nem értünk egyet, ezt vitáinkban is kifejezésre juttatjuk, továbbra is fenntartjuk magunknak a jogot, hogy vitázzunk velük.

Közléspolitikánkat szervesen egészíti ki a nem marxista értékek ideológiai bírálata, a velük folytatott vita. Ezek azonban nem akadályozhatják, nem béníthatják meg a kulturális szervek operatív munkáját. Vannak nézeteltérések, amelyek egyetlen cikkváltással vagy vitaankéttal nem oldhatók meg. Esetleg huzamosabb ideig vitatkozunk egyes barátainkkal, partnereinkkel. De ki kell dolgozni az operatív munkának azokat a módszereit, amelyek lehetővé teszik, hogy a vitatott álláspontokkal a gyakorlati munka menetében is úgy foglalkozhassunk, mint vitatott álláspontokkal, ugyanakkor biztosítsuk a munka operativitásának zavartalanságát. Ha pl. egy marxista irányítású folyóirat közölni akar egy jelentős eredményeket felmutató cikket, amelynek bizonyos elvi vonatkozásaival a szerkesztő nem ért egyet, vagy azokat vitathatónak tartja, akkor jelezze csillag alatt fenntartását, esetleg azt, hogy a szóban forgó kérdésekre vissza kíván térni. Ez csak egyetlen példa, de bizonyára megtalálhatjuk a különböző területek sajátosságainak megfelelő egyéb mód-

szereket is. Megjegyezzük továbbá azt is, ha egy kérdés vitájában kialakult a helyes marxista álláspont, akkor arról a kérdésről nem szükséges vitapartnereink kénye-kedve szerint újra és újra értelmetlen vitákba bocsátkozni, hanem azt kérjük, hogy az illetékesek érvényesítsék a gyakorlati munkában a helyes állásfoglalást. Természetesen minden új, reális érv reális választ kíván, s ettől nem zárkozhatunk el. Hiba lenne, ha olyan merev magatartást alakítanánk ki, amely érzéketlen az élet változásai iránt. Hiszen ezek elsősorban a marxistáktól követelik meg elméletük fejlesztését, gondolati fegyvereik felülvizsgálását.

Ma az a helyzet Magyarországon, hogy művészi értéket képviselő írás, film, színdarab nem fekszik a fiókban. Minden értékes művet, amely a szocializmusért, de akár elvontabban, a humanizmusért, az emberi haladásért emel szót, minden olyan művet, amelyet az emberbe vetett bizalom hat át, kiadunk, bemutatunk, színpadra engedünk, támogatunk. De nem támogatjuk, hanem támadjuk és visszaszorítjuk az „ordas eszmék”, az elvadultság, a gyűlölködő embertelenség megnyilvánulásait. Hozzá kell tennem ehhez, hogy egyik-másik kulturális területen olykor értéktelen művek, fércmunkák is a nyilvánosság elé kerülnek. Ezt joggal vetik szemünkre. A gyakorlati munkában, elveink végrehajtása során, elkövetünk hibákat is. Enélkül ilyen nagy munka el sem képzelhető, bár azt gondolom, hogy a hibaszázalék, ami a dudvát, a kulturális selejtet illeti, „kissé” magasabb a tűrhetőnél.

A polgári irányzatok egyes képviselői, a revizionisták keveslik a mai szabadságot, s közvetve is, közvetlenül is szembefordulnak az alkotói szabadság marxista értelmezésével. Azt szeretnék, ha mindent, ami az ő szájuk íze szerint való, megjelentetnénk, bemutatnánk, ugyanakkor le akarják fegyverezni a marxista kritikát, el akarják hitetni a közvéleménnyel, hogy az a marxista bírálathoz, amely a polgári műveket éri, a szabadság megsértése, sőt „adminisztratív intézkedések” előjátéka. Sajátos módszer ez, amely korlátlan lehetőségeket akar biztosítani a nem marxista irányzatoknak, de tiltakozik azok bármiféle bírálata ellen.

Érdemes itt emlékeztetni idézni, a történelmi tanulság okáért is, Togliattinak az 1956-os ellenforradalom kapcsán az „Irodalmi Újság”-ról írott cikkét. Ebben többek között azt mondja, hogy számára elfogadhatatlan az az eljárás, amellyel a Petőfi-körhöz tartozó csoport megfosztja a vitalehetőségtől azokat, akik más nézeteket vallanak, noha éppen a Petőfi-kör tagjai hirdetik magukat a szabadság védelmezőinek: „Mindez megütközést kelt és meglep – írta Togliatti –, annál is inkább, mivel olyan írók teszik, akiket Európa-szerte a vitatkozás szabadságának bajnokaiként emlegetnek.”

Monopolhelyzetre törekszik a másik véglet is. Vannak merev, nem-egyszer szektás, szemellenzős gondolkodásúak, akik szeretnék monopolhelyzetet élvezni, szeretnék visszahozni azokat az időket, amikor államhatalmi szóval lehetett megvédeni egy-egy mű presztízsét – abban az esetben is, ha az illetőt a saját tehetsége nem tudta megvédeni. Nem értünk egyet azokkal sem, akik ily módon szeretnék korrigálni a mi szabadságértelmezésünket. A jobboldali és a balos nézetek gyökere általában közös vagy azonos: hitetlenség az emberben, az ember lehetőségeiben, a szocializmusban.

Ebben a helyzetben rendkívül nagy a szerepe az elvi, módszertani vitáknak, s ezen belül a marxista kritikának. Mi nem titkoljuk: nem azért vagyunk és dolgozunk, hogy rögzítsük a jelenlegi ideológiai helyzetet, hanem azért, hogy segítsük annak megváltoztatását a marxizmus térhódításával a szocialista eszmék javára. Ezért növekszik a kulturális területen folytatandó eszmei harc jelentősége: a nem marxista nézeteket eszmei fegyverekkel kell legyőzni. Márcsak azért sem rövid időre szóló és elsiethető feladat ez, mivel igen sok itt a nem kellően tisztázott probléma. Feltétlenül megnő az elméleti munka, és ezen belül a marxista kritika felelőssége és szerepe a valóban szocialista értékrend kialakításában, a polgári irányzatok értékelésében, mind az alkotók, mind a közönség orientálásában. Mindenekelőtt a kritikától várja a közönség és a művészeti közélet is, hogy segítsen eligazodni az egyes alkotások világnézeti és művészeti értékelésében. Meg kell azonban mondanunk, hogy jó néhány kritikusunk és kritikai fórumunk a jelen helyzetben nem tesz eleget ennek a feladatnak, és nemegyszer emiatt is zavar támad kulturális életünkben.

Kulturális irányelveinkben meghatároztuk követendő politikánkat: támogatni, pártolni a szocialista művészetet; megjelentetni a nem szocialista eszmeiségű, de értéket adó műveket, a mai nyugati irodalom legfontosabb alkotásait is, mégpedig úgy, hogy a kritika segít értelmezni azokat, megkülönböztetve a szocialista eszmeiséget a nem szocialistától, segít értékelni és tájékozódni. Ha a kritika nem teljesíti ezt a kötelességét, akkor könnyen kultúrpolitikánk gátja, fékje, e helyes irányelvek meghiúsítója lehet.

A kulturális életben többféle kritikával találkozunk: az alkotóműhelyekben, szerkesztőségekben, kiadóknál, lektorátusokon is kritikai munka folyik. Itt döntenek először arról, mi jelenik meg, mi kerül a közönség elé. Nem lehet eléggé hangsúlyozni ennek a kritikának a fontosságát. Egy másik kritika a társadalom, az olvasók, a nézők ítélete, és ezt a kritikát az eddiginél fokozottabban kell figyelembe vennünk, ugyanakkor fejlesztenünk is. Végül itt van az, amit tulajdonképpen kritikának szok-

tunk nevezni, a nyilvánosan megjelenő bírálat: az irodalmi folyóiratok kritikáitól kezdve a napilapokon át, a tv-ben, a rádióban elhangzó bírálatokig. Ennek a kritikának a legszorosabb kapcsolatot kell tartania az alkotókkal és a tömegekkel egyaránt, orientálnia és értékelnie kell, nevelnie és ízlést fejlesztenie.

BÉKÉS EGYMÁS MELLETT ÉLÉS ÉS IDEOLÓGIAI HARC

A kultúrát érintő elvi kérdések közül a továbbiakban foglalkozni kívánok a békés egymás mellett élés és az ideológiai harc összefüggésének néhány kérdésével is.

A békés egymás mellett élés koncepciója politikai, nem pedig általános ideológiai, világnézeti kategória. Félreérthetetlenül kell újra és újra kimondani és a gyakorlatban érvényesíteni azt az alapigazságot, hogy proletár és burzsoá ideológia között nincs, nem lehet békés egymás mellett élés; marxizmus és antimarxizmus között nincs és nem lehet békés koegzisztencia.

Ellenkezőleg: a békés egymás mellett élés viszonyai között rendkívül fontos harci tereppé, az osztályharc igen fontos színterévé, sőt gyakran a fokozódó ellentétek, a nyílt ideológiai ütközetek területévé válik a kulturális élet. Ezért is fontos érdekünk, hogy a kultúra művelői aktívan vegyenek részt bonyolult, nagy intellektuális erőfeszítést követelő harcunkban.

Eszméink, gondolataink, amennyiben művészi alkotásokban testet öltve – akár csak részkérdésekben is – választ tudnak adni azokra a problémákra, amelyek a kapitalista országok tömegeit, értelmiségét foglalkoztatják, nem egy esetben váratlan hatást gyakorolnak. Ha képesek lennénk az elidegenedett, részekre tört, az ipari civilizáció tőkés formájától meghajszolt emberek elé azt a teljes életet tárni, amit ők is keresnek, akkor hatásunk meghatványozódna. Mindenekelőtt arra várnak választ művészeinktől, íróinktól, hogy túl az életszínvonalon, a szükséges komforton, amihez a konjunktúra a fejlettebb országokat előbb hozzájuttatta mint minket, mi az a többlet, amit a szocializmus nyújthat. Szükséges-e újra kimondani, hogy éppen a művészetnek, az irodalomnak, általában a kulturális alkotásnak döntő szerepe lehet e tekintetben. Mi persze exportálhatunk „baglyokat Athénba”, szállíthatunk kispolgári lektúrt is Nyugatra, meg epigon modernistákat; ha „szerencsénk” van, ott valamelyikből még bestseller is lehet. Hivatásunk azonban nem ez, hanem az, hogy publikussá tegyük mindazt, ami újat a szocialista élet formálásában

elértünk, érzékeltessük elképzeléseinket a holnapról és a holnaputánról, a munkások és parasztok, értelmiségiek vágyait, terveit és álmait a jövőről. A világ vajúdik az újjal, és tele van félelemmel és reménnyel. A kiteljesedő szocialista kultúra része s egyben segítője is az új kialakulásának. Ez küldetése és erkölcsi kötelessége. S elmondhatjuk: soha nem látott nemzetközi érdeklődés kíséri ezt a tevékenységet már most is.

Ezzel a nemzetközi érdeklődéssel kapcsolatban egyet s mást meg kell jegyeznünk. Elzárkózni a polgári világtól nem lehet; világos, hogy nem is óhajtjuk ezt az elzárkózást. Ellenkezőleg! A kapcsolatok hívei vagyunk, abban a meggyőződésben, hogy a mi eszméink a vonzóbbak és erősebbek. A statisztika szerint egy fél év alatt körülbelül kétfélmillió külföldi fordult meg Magyarországon. Nem tudom, hány százezer ebből a nyugati, de nem nagyon tévedek, ha negyedmillióra becsülöm. Ha a rádiózásra gondolok vagy a Magyarország nyugati felében jól fogható bécsi és grázi televízióra, akkor világos, hogy technikailag sem szigetelhetjük el magunkat. Hadd tegyek itt egy megjegyzést: a hazánk ellen propagandát folytató rádióadókat – amennyire tudjuk – jóval kevesebben hallgatják, amióta nem zavarjuk. A hallgatók száma még tovább és tovább fog csökkenni, ahogy gazdagabb és gyorsabb lesz a saját információs hálózatunk munkája. Ezt bizonyítják az eddigi eredmények is. Nem véletlen, hogy azok a nyugati adók, amelyek ellenünk folytatnak propagandatevékenységet, ma már nagyon erősen az egyéb, közvetett propagandára térnek rá. Nekünk viszont ma már nemcsak arra van meg a lehetőségünk, hogy az embereket immunissá tegyük mindenféle antikommunista kútmérgezés ellen és ellenállóképessékké mindenféle burzsoá illúziókeltéssel szemben, hanem arra is, hogy a mi világrendszerünk és ideológiánk fölénye ki-sugározzék a világra, erősebben, mint eddig.

Hogy a kapitalista rendszer lényege milyen antihumánus, azt önöknek nem szükséges magyaráznom. Csak arra az egy tényre hivatkozom, hogy az imperializmus agresszív vezetői a hosszú évek óta folyó vietnami háború dicsőítésére nemigen találtak költőt, drámaíró, filmrendezőt, aki zsoldért Kiplingjük lett volna, aki vállalkozott volna az imperializmus apológiájára, védelmezésére. Tudjuk, hogy vannak Nyugaton az imperialista rendszernek hivatalos művészei, van támogatott szórakoztató ipara, de van ott egy jelentős humanista, sőt szocialista-kommunista irodalom és művészet is.

Mi útját álljuk minden olyan imperialista törekvésnek, amely a békés egymás mellett élés által teremtett lehetőségeket a fellazítási politika céljaira akarja felhasználni. És hadd utaljak itt olyan gyakorlati problémára, mint a brain-drain, az „agyleszívás”. Az amerikai imperialisták

jól tudják, hogy a szocialista országok mint iskolázó, kiképző államok tíz- és tízmilliókat fektetnek be a tehetségesek felnevelésébe. Jól tudják, hogy ezeket kell kiképezni ahhoz, hogy egy-egy kimagaslóan tehetséges matematikus, fizikus vagy művész kiválják. Ezeket a nagy anyagi áldozattal felnevelt szakembereket az imperializmus igyekszik elszívni nemcsak tőlünk, de még a szövetségeseitől is. Így már érthető, hogy ugyanaz a hatalom, amely országaink között nemzeti ellentéteket igyekszik szítani, amelynek ügynökei egyik oldalon a régi típusú nacionalizmus hangjait hallatják, s amely hatalom nyilasokat tart zsoldjában – a másik oldalon miért hirdeti a hazafiságról, hogy lejárt, elavult eszme, és hogy a tudós, a művész ott keressen hazát, ahol több pénzt, jobb kutatóhelyet kap. A szélsőséges sovinizmusnak, nacionalizmusnak és az elvtelen nemzeti közömbösségnek ez a szövetsége joggal kelt undort valamennyi szocialista, humánus meggyőződésű, a maga becsületére adó értelmiségiben. A magyar értelmiség – dicséretére legyen mondván, szinte egészében – ellenállt ezeknek a kísértéseknek. Nagyra értékeljük a magyar értelmiségnek ezt a mélyen hazafias és szocialista magatartását.

Mi a nyugati országokkal kialakított csereviszony fejlesztése mellett vagyunk, de az a feladatunk, hogy a legmesszebbmenőkig érvényesítsük saját népünk érdekeit, amelyek egyben általános, internacionális érdekek is. Például: azt hozzuk be a kapitalista országokból, ami valóban jó, értékes, művészi alkotás, ne pedig a humánusot megtagadó vagy támadó műveket, ne az ízlésrontó, értéktelen irodalmat, filmet, a szórakoztató ipar bulvártermékeit, azaz igyekezzünk értelmesen válogatni.

Természetesen szemben állunk azokkal is, akik elvetik magát a békés egymás mellett élés gyakorlatát és elméletét, akik az ellenséggel folytatott ideológiai harc helyett az elzárkózást, a szitok-átok hadjáratot hirdetik és legszívesebben adminisztratív eszközökkel helyettesítenék a sok körültekintést és nagy felkészültséget igénylő eszmei küzdelmet. Nekünk, magyar kommunistáknak, nem sok magyarázat kell ahhoz, hogy megértsük, mekkora kárt okozhat a szocializmus ügyének az ilyenfajta magatartás. A szocializmusnak a kapitalizmus fölött nem csupán a termelésben, a technikában, a gazdaságban kell győznie, hanem a tudományban, a kultúrában, a művészetben is. És ehhez a győzelemhez a „tilalomfák” nem elegendők. Ehhez magas színvonalú, marxista szellemű alkotásokra van szükség, következésképp nemcsak azzal kell foglalkoznunk, hogy mit utasítsunk el, hanem sokkal inkább azzal, amire valóban igent mondhatunk.

Az eddig érintett kérdések elemzése elvezet bennünket a szocialista demokrácia szerteágazó témájának egy-két problémájához, egyebek között ahhoz, mit is jelent, és hogyan érvényesül a szocialista demokrácia a kultúra területén, s másfelől, mit jelent, milyen szerepet tölt be a kultúra a szocialista demokráciában. Nyilvánvaló, hogy népünk öntudatának, önismeretének, esztétikai ízlésének emelésében és a kulturális világversenyben csak magas színvonalú, hatóképes szocialista művészet érhet el eredményeket. A magas színvonalú, szocialista kulturális alkotások sokban hozzájárulnak a szocialista demokratikus közszellem kialakításához. Ugyanakkor az ilyen művek létrejöttének feltétele az egészségesen funkcionáló szocialista demokratizmus. Mint már említettem, a kulturális életben is, más területeken is mutatkoznak olyan törekvések, hogy a szocialista demokratizmusból kiiktassák a „szocializmust”, egy „általános” – s ilyen értelemben polgári – demokratizmusra redukálva a fogalmat. Ilyen törekvések voltak a múltban és felismerhetők a jelenben: ez többek közt a revizionizmus álláspontja is. A mi véleményünk természetesen az, hogy a szocializmust kell erősíteni a demokratizmus által, s nem a polgári demokratizmust a szocializmus ellenében. Másfelől, elutasítjuk azok álláspontját, akik a szocialista demokratizmust a jelenlegi körülmények között a proletárdiktatúra fellazításának tekintik, illetőleg azokét, akik rendszerünket féltik a szocialista demokráciától.

Mindaz, amit itt általánosságban körvonalaztunk, vonatkozik a kulturális életre is. Az általunk támogatott tendencia lényege: a szabadság és felelősség egységének, elválaszthatatlanságának tudatosítása a művészekben, az alkotóműhelyekben; a közvélemény szocialista formálásának és a kultúra közvélemény által való alakításának dialektikus folyamata. A szocialista demokratizmus gyakorlati érvényesítése világosan körvonalazott, határozott elveket követel. Világosabban meg kell határoznunk kulturális munkastílusunk jellemzőit, az irányításnak, a közvetítésnek, a kritikának és a vitának, a támogatásnak, a túrésnek és a tiltásnak azokat az elveit, amelyek az alkotóműhelyeken belül és az országos közvélemény előtt zajló vitáknak alapot és keretet adnak.

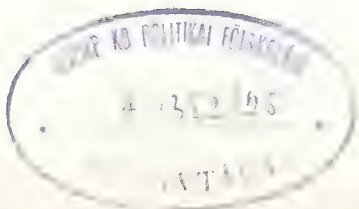
Mielőtt rátérnék néhány kérdés tüzetesebb megvizsgálására, egy vonatkozásban szükségesnek érzem a kiindulópont tisztázását. Az elmúlt évek vitáiban sok szó esett a nemzeti egység kérdéséről a kultúra területén is. Hogy állunk ezzel a kérdéssel? Nem akarok rózsaszínű, erőszakoltan optimista képet festeni, de kétségtelen, hogy politikánk főbb kérdéseiben – hangsúlyozom: főbb kérdéseiben – kulturális életünk képviselői egyet-

érteneke velünk. Hogy csak egyetlen példát említsek: nincs ma olyan jelentős magyar író, aki a termelőségvetkezeti mozgalom helyességét kétségbe vonná, ideértve a volt népi írókat is, akiknek túlnyomó többsége rendünk híve, s akik már jó ideje nem alkotnak csoportot, noha egyszer-másszor feltűnnek még az őket egykor összekötő ideológiai szálak. A vita az irodalomban – mint ahogy a politikában is – arról folyik, hogyan lehetne pl. a termelőségvetkezeti mozgalmat jobbá tenni, gazdasági hatékonyságát növelni, intézmény-rendszerét tovább fejleszteni.

A fentiekhez kapcsolódva nem árt itt megjegyezni, hogy még mindig fel-felbukkan nálunk az a vélemény, hogy a politikának elsősorban adminisztratív eszközökkel kell „kézben tartania”, irányítania a kulturális életet. Természetesen a marxista politika vezető szerepének életünk minden területén, a kultúrában is érvényt kell szereznünk. De éppen mert marxista politikáról van szó, rá kell mutatnunk a csak adminisztratív „kézbentartás” teóriájának és gyakorlatának egyoldalúságára. Ennek az elméletnek a hívei úgy tesznek, mintha magában a kulturális életben nem lennének jelen a marxizmus képviselői. Az igazság az, hogy kulturális életünk jelesebb alkotói a szocializmus alapján, de legalábbis pártján, oldalán állnak – igen nagy részük marxistának is vallja magát. Az alkotók és a kultúra munkásai, párttagok és pártönkíüliek, együtt végzik munkájukat: a marxizmus tehát, képviselői által, jelen van a kulturális életben. Természetesen e területen is zajlanak viták, a marxisták egyrészt vitatkoznak egymás között, másrészt a különféle polgári nézetek képviselőivel. A polgári eszmék elleni harcban a marxistákat támogatjuk, de nem kívánjuk átvenni a kulturális területen dolgozó párttag és pártönkíüli kommunista művészek vagy a marxista kritikusok és elméleti emberek szerepkörét. Nem lenne helyes, ha a pártvezetés szakmai-tudományos kérdések határozatokkal való eldöntésére vállalkozna, ha művészeti alkotások esztétikai analízisét végezné el az esztéták helyett stb.

Ezekben a kérdésekben a terület felkészült marxista művelőinek kell kialakítaniuk azt az álláspontot, amely összhangban áll a marxizmus-leninizmus eddigi eredményeivel, a párt politikájával és ideológiájával. A Központi Bizottság viszont azokban az alapvető politikai és ideológiai kérdésekben kompetens – és ezekben véleményét is kell nyilvánítania –, amelyeket a párt, mint az ország vezető politikai ereje, a legjobban ismer és érzel, és amelyekben mint a szocialista átalakulás szervezője és eszmei irányítója elsőrendű felelősséget visel.

Ebből a szempontból sem felesleges hangsúlyozni, hogy a politika és a kultúra között igen szoros, de korántsem mechanikus az összefüggés. A kulturális területnek szükségszerűen van bizonyos sajátossága. A kul-

turális élet minden területén vannak pártszervezeteink, a szerkesztőségekben dolgoznak párttagok (és pártonkívüli marxisták is), s ezek – ha koncentrálják erőiket, s ha támogatjuk őket – meg tudnak birkózni a rájuk háruló feladatokkal. Nem állítom, hogy a kultúra minden területén egyenlő erővel rendelkezünk: helyenként kedvezőbbek, másutt kedvezőtlenebbek az erőviszonyok. Nem kielégítőek pl. az erőviszonyok – a megjelent művek alapján mondom ezt – egyik-másik irodalmi folyóiratban, a képzőművészeti kritikában vagy a tömegszórakoztatás számos területén. Itt hatékonyabb segítségre van szükség.

A kulturális életben az élénk, elyszerű marxista kritika a szocialista demokrácia elengedhetetlen feltétele, alkotóeleme. A szocialista demokracizmusban a viták, a véleménycserék a szellemi létezés lényegéhez tartoznak. Meg kell mondanom azt is, hogy mi nem az öncélú, kakaskodó viták szaporítását tartjuk egészségesnek, nem a feleseléseket vagy a „kirohanásokat” kívánjuk támogatni. Nem vagyunk hívei az olcsó szenzációt keltő álvitáknak. Mindenekelőtt azt kívánjuk, hogy a marxisták vessék fel a kor valóban lényeges kérdéseit, a fontos kérdések körül kialakuló vitákban magas szinten foglaljanak állást, jó irányba segítsék a közvéleményt. A közvélemény ugyanis azokra figyel, akik a valóságos kérdésekről beszélnek, akik elyszerűen kezelik a kényesnek vélt problémákat, akiknek szellemi rangját az adja meg, hogy alkotóan képesek megfogalmazni marxista álláspontjukat.

A kulturális, ideológiai életben jócskán feltűnnek ellenvélemények, akadnak szektás, dogmatikus, másfelől liberális, revizionista nézetek. Hangsúlyozni kell: elsősorban nem személyekkel, hanem nézetekkel folyik a vita. Ezt azért is hangsúlyozzuk, mert meggyőződésünk, hogy ezek a viták célravezetőek, eredményesek lehetnek, tehát a meggyőzés szellemi munkája nem politikai energiapazarlás. Vitáinkban egyébként nemegyszer tapasztalhattuk, hogy aki korábban szektás volt, most liberális nézeteket vall vagy fordítva. Egyik szélsőségből a másik szélsőségbe csap át. Ettől függetlenül: az egészséges nézetváltozás, a meggyőződés jegyében történő nézetváltozás szükséges része a fejlődésnek, s szembeszállunk azzal a moralizáló terrorral, amely azokat fenyegeti, akik korábbi tévedéseiket belátva, helyes álláspontot foglalnak el egyik vagy másik kérdésben. Ugyanakkor világos számunkra az is, hogy a könnyed áthajlás az egyik végletből a másikba, a szektásságból a revizionizmusba, a baloldali doktrinérségből a jobboldali doktrinérségbe (vagy fordítva) nem a fejlődés szükségszerűségének, hanem – tömegméretekben – a kispolgári ingatagságnak, az egyedi esetekben pedig az egyén jellembeli gyengeségének a következménye.

A vitákról, eszmecserékről szólva rá kell mutatnunk arra is, hogy némely kérdésre a marxizmus megkövetelte helyes választ olykor csak hosszabb viták után lehet megtalálni. A vitákat ezért is végig kell vinni. Mindez nem jelent relativizmust, nem jelenti azt, hogy nincs helyes válasz, vagy hogy többfajta marxizmus létezik, vagy hogy – mint némelyek állítják – a marxizmus pusztán megközelítési módszerre vált. Vitatkozunk azokkal, hazánkban is, akik a marxizmus pluralizmusát hirdetik, azokkal, akik a marxizmust pusztán gondolkodási módszertanná változtatják, elfeledkezve arról, hogy a marxizmus elmélet is. Egy adott konkrét kérdésnek végső soron csak egyetlen igaz, marxista megoldása van, még ha ehhez a megoldáshoz többféle tudományos, egyformán jogos úton lehet is eljutni. Egyetlen marxista megoldás van akkor is, ha új problémákat elemezve, a különböző megközelítések eredményeinek vitája után jutunk csak el a már ma elérhető igazsághoz – s ha tudjuk is, hogy útkeresés közben egyikünk sem mentes a tévedéstől. A továbbiakban néhány ilyen vitakérdéssel szeretnénk foglalkozni, a szocialista demokrácia követelte vitaszellem jegyében.

KONTINUITÁS ÉS DISZKONTINUITÁS

Vitatémának tekintjük Lukács György elvtárs egyes nézeteit. Ezekkel kapcsolatban szeretném megvilágítani álláspontunkat. Ismeretes, hogy a múlt év nyarán a Magyar Szocialista Munkáspárt Lukács Györgyöt saját kérésére visszavette tagjai sorába. Pártunk közvéleménye helyeselte, hogy korunk e jelentős marxista filozófusa, a marxista esztétika nemzetközi szaktekintélye ismét elfoglalja helyét abban a pártban, amelyben az immár nyolcvannégy éves gondolkodó sok évtizedet töltött el. De ezzel együtt kifejezésre jutott a pártközvéleménynek az a kívánsága is, hogy ne a személyi kultusz normáinak a jegyében értelmezzük Lukács elvtárs párttagságát, hanem a lenini normák szerint, amelyek értelmében, ha politikai vonatkozású alapvető kérdésekben vita folyik a pártban és döntés születik, akkor minden párttag köteles a párt álláspontját képviselni. Sajátításuk el Lukács György teoretikus tevékenységének értékeit, és ha valamilyen nem értünk egyet vele, vitázzunk nézeteivel. Ez a pártszerű álláspont nem csorbítja, hanem éppen ellenkezőleg: emeli Lukács elvtárs tekintélyét. Ő maga mondta: „Mint ideológus, kötelességemnek tartom, hogy saját nézeteimet határozottan kifejtsem. Ha ezek vitákat váltanak ki, annál jobb.”⁵

⁵ Népszabadság, 1967. december 24.

A „Népszabadság” karácsonyi számában olvashattuk ezt, ahol interjú jelent meg Lukács Györggyel. Voltak, akik kifogásolták, hogy a Népszabadság nem élesebben, részletezőbben fogalmazta meg azokat a gondolatokat, amelyekben az interjú készítői nem értettek egyet Lukács Györggyel, s fordítva, voltak olyanok is, akik kifogásolták az interjú polemikus jellegét. Véleményünk szerint kívánatos és elkerülhetetlen a polemikus jellegű eszmecsere Lukács elvtárssal. Magam is ehhez az interjúhoz kapcsolódnék, amely helyesen jelezte a fenntartásokat, s a Lukács-nyilatkozat három gondolatához fűznék megjegyzéseket.

Először: Lukács elvtárs beszélt itt a kontinuitás, illetve diszkontinuitás kérdéséről a munkásmozgalom jelenlegi szakasza és egy megelőző szakasz között, gazdasági struktúránk jelenlegi állapota, s az azt megelőző struktúra között. Lukács elvtárs a „Népszabadság”-nak adott nyilatkozatában és más megnyilatkozásaiban is a diszkontinuitásra teszi a hangsúlyt, a „szakadást” emeli ki, s nem világítja meg kellően a folytonosságot. Úgy gondoljuk, hogy a diszkontinuitás egyoldalú hangoztatása nem jól tükrözi a valóságot. Ami a joggal elvetett módszereket illeti, természetesen nincs „kontinuitás” a személyi kultusz s a hozzá kapcsolódó torzulások, másfelől a lenini normák helyreállítása alapján funkcionáló mozgalom között. Arra törekszünk, hogy a mában semmiféle „folytonossága, folytatása” ne legyen a törvénytelenéseknek, az egyes személyek hozsannázásának és így tovább. De azokban az években és évtizedekben, amikor a személyi kultusz oly tragikus veszteségeket okozva érvényesült, megszületett és nagy erővel kibontakozott hazánkban az új társadalmi rendszer, a szocializmus, amelynek erőfeszítéseit milliók és milliók áldozatos és odaadó munkával támogatták. S amikor a személyi kultusz negatív hatásai elmélyültek, akkor sem szűnt meg a szocializmus, hanem e torzulások ellenére is szocializmus volt és maradt. Miért és milyen jogcímen mondanánk annak a generációnak, amely épített, alkotott és megteremtette mindannak az alapját, amelyen mai munkánk nyugszik, hogy az akkori évek becsületes munkáját meg kell tagadnia, egészében tévesnek és elvetendőnek kell tekintenie? S vajon nem a szocializmus életképessége mellett érvel-e az a tény, hogy a Szovjetunió és a népi demokráciák a személyi kultusz ellenére, a személyi kultusz nyomása alatt is történelmi eredményeket értek el?! Miért beszélhetnénk csak félve és mellékesen azoknak az időeknek az eredményeiről, amikor mindenki előtt világos, hogy félretoltuk és túlhaladtuk azt, ami akkor hiba és bűn volt?

Az új fejlődési folyamat megindulásának feltétele volt eddig megtett utunk is, a fejlődés egészének egyik fontos stádiuma. Például az új gazdasági mechanizmus beindítása a kontinuitás mellett is érvelt: csakis úgy és

azért vált lehetségessé bevezetése, mert az elmúlt időszakban, különösen az utóbbi tíz évben megteremtettük a termelőerők és a termelési viszonyok fejlesztésével ennek alapját. A magyar nép, a munkások, parasztok millióinak munkája biztosította a kontinuitást, a szocializmus folyamatosságát.

S a Szovjetunió története is a kontinuitásról beszél, arról a fejlődésről, amelynek eredményeiről, távlatairól, magasabbrendűségéről maga Lukács elvtárs is oly szépen szólott. Ez a folytonosság tette lehetővé, ha úgy tetszik, a diszkontinuitást is, azaz a leszámolást a régi hibákkal. Lukács elvtárs „Az esztétikum sajátosságá”-ban a személyi kultusz burzsoá kommentálóival vitatkozva írja, hogy „számunkra az összfejlődés perspektívája a fontos és innen nézve a sztálini évtizedek objektív és szubjektív megtorpanásai végső soron nem döntőek, mivel mindezek ellenére a fővonal mégis a szocializmus megerősödése és megszilárdulása volt”⁶. A „nem döntő” kifejezés itt természetesen világtörténeti perspektívában értendő, s mi egyetértünk Lukácsnak ezzel a gondolatával. Bizonyos, hogy Lukács elvtárs hozzájárulna a hazai és külföldi közvélemény helyes orientálásához, ha az itt idézett gondolat konzekvenciáit egyeztetné a kontinuitásról és diszkontinuitásról hangoztatott álláspontjával.

Másodszor: mindezzel összefüggnek Lukács elvtárs megnyilatkozásai a művészet mai feladataival kapcsolatban. Nem elméletének filozófiai-esztétikai alapvetésére gondolok, hiszen ez az alapvetés, a művészi realizmus elméleti alapjainak a kimunkálása a marxista tudomány szerves része. Habár azt is felvethetnők – és a vitában célszerű lenne ennek tisztázása –, hogy vannak marxista esztéták is, akik szerint Lukács György realizmus-konceptiója olykor túlságosan szűk. Ezen vitázzanak a szakemberek. De ezúttal a gyakorlati, mondhatni aktuális orientálásra utalok, amely különböző megfogalmazásokban, de azonos lényeggel jelentkezik Lukács György nyilatkozataiban. Ezek a nyilatkozatok a mai művészet egyik középponti feladatának mondják a „sztálini korról” való következetes leszámolást. Sőt, ismerünk olyan korábbi állásfoglalást is, amikor csak ezt tekintette központi feladatnak. Mi a „sztálini kor”, s különösen a „sztálinizmus” kifejezést nem tartjuk helyes megfogalmazásnak, hiszen ez a korszak – a „sztálini kor”, ahogy Lukács elvtárs nevezi – a szocializmus építése is, az emberiség ügyének védelme is. A fenti megfogalmazás elfogadásával pedig feltételeznők, hogy az emberek tízmillióinak nagyszerű építőmunkája, önzetlen lelkesedése azonosul, egyet jelent a torzulá-

⁶ Lukács György: Az esztétikum sajátossága. II. köt. Akadémiai Kiadó 1965. 808. old.

sokkal, a személyi kultusszal. Márpedig – s erről fentebb már szó volt – abban a korban jelen voltak a torzulások, s jelen volt – ezt Lukács elvtárs idézett megállapítása is megerősíti – a szocializmus, amely a torzulások következtében súlyos veszteségeket szenvedett, amelyet lehetséges kifejlődésében gátoltak a személyi kultusz béklyói, de amely – ez is az életerejét bizonyítja – ilyen körülmények között is óriási teljesítményekre volt képes. Ennek a tragikusan bonyolult összefonódásnak az ábrázolása valóban jelentős művészi feladat. De leegyszerűsítően a művész feladatát, ha a kort, amelyben a személyi kultusz érvényesült, mechanikusan azonosítanánk a személyi kultusszal.

Lukács elvtárs azt mondja: „Lehetetlen bármely szocialista országban a mai emberről igazi regényt írni, amely ne tartalmazná a sztálini korszakkal való leszámolásnak a törekvését...”⁷ Ehhez azt tenném hozzá: lehetetlen az előző korszakról, s az akkor jelentkezett torzulásokról igazi regényt írni, szocialista regényt írni a kor egészének, a jelen emberének, törekvéseinek és konfliktusainak – amelyek már nem magyarázhatók meg pusztán a személyi kultuszból – mély megértése nélkül. A ma ábrázolásának nélkülözhetetlen feltétele a múlt helyes és teljes megértése. A múlt realista ábrázolásának viszont nélkülözhetetlen feltétele a jelen helyes megragadása, értelmezése. Összefüggő feladatok ezek, az egyoldalú kiemelés csorbítaná az egész dialektikus igazságát. Nem arról van tehát szó, hogy lebeszéljük a művészeket a torzulások, a múltbeli vagy a jelenbeli hibák ábrázolásáról. Éppen ellenkezőleg: serkentjük őket a teljes igazság ábrázolására. A József Attila-i „Az igazat mondd, ne csak a valódit...” érvényes erre a problémára is. Az egész igazságát keresve, nem érthetünk egyet azzal a tendenciával, amely a rész, az epizodikus, esetleges bemutatásával az egészet teszi egyoldalúvá, elhalványítva annak sokszínűségét és valóban uralkodó tendenciáját. Szemben áll ez a felfogás Lukács elvtárs esztétikájának a művészi totalitásra, a teljesség ábrázolására irányuló követelményével is. E tekintetben teljesen egyetértünk azzal a jelentős gondolatával, hogy „egy korszak nagy emberi problémáinak megértése és megértetése, ez az igazi hivatása az irodalomnak, a művészetnek”.⁸

Ehhez kapcsolódik a harmadik észrevétel. A „Népszabadság”-nak adott nyilatkozatában Lukács elvtárs kifejti nézeteit arról a komplexusról, amit ő „Révai-tragédiának” nevez. Ennek lényege az, hogy voltak kiváló tulajdonságokkal rendelkező elvtársaink, akik forradalmi áldozat-

⁷ Népszabadság, 1967. december 24.

⁸ Ugyanott.

vállalásukkal, egyéni képességeikkel kiemelkedtek, ám mindezen értékeik ellenére sem voltak képesek szembeszegülni a személyi kultusszal, illetve maguk is kifejezték a személyi kultuszt. Az így keletkező konfliktus valóban a kor mélyeibe világít, valóban nagy horderejű drámai téma ez. Egyetértünk ebben Lukács Györggyel. Ehhez még azt tennénk hozzá, hogy korunk kommunistáinak tekintélyes része annak idején, 1956 vagy 1953 előtt is kommunista volt, s kinek-kinek a maga szintjén kellett átélnie ezt a konfliktust. Kommunistákról s nem cinikus karrieristákról beszélek. Ennek a konfliktusnak a jelentkezése nem kevés párttag belső válságát okozta, s e párttagok közül sokan hátat fordítottak a mozgalomnak. Mások viszont úgy értelmezték a mozgalom helyzetét és saját felelősségüket, hogy „besározódásuk” (tehát nem tudatos sárbalépésük) konzekvenciáit nem akkor vonják le helyesen, ha cserbenhagyják a mozgalmat, hanem akkor, ha a munkát folytatva vesznek részt a mozgalom torzulsáinak kiküszöbölésében, a mozgalom felemelésében, egy igen bonyolult világhelyzetben. Ezeket a „besározódottakat” a kommunista mozgalom és a kommunista művészet teljes joggal tekinti morálisan tisztábbaknak, mint azokat a „tisztákat”, akiknek soha semmi közük sem volt a szocializmushoz.

Lukács elvtárs nálunk jobban tudja, hogy félévszázados munkásmozgalmi tevékenysége során a Révait is determináló körülmények miatt maga sem tudta mindig feloldani az elmélet és gyakorlat ellentmondásait. A szocializmus létéért, a fasizmus vereségeért harcolva, gyakran maga is alárendelt más fontos mozzanatokat, fontos terveket, helyesnek tartott elképzeléseket e harc szükségleteinek: agitált, harcolt, dolgozott, s nem-egyszer, valamennyiünkkel együtt, tévedett.

Akkor Lukács elvtárs is, mások is azt tartották kommunista kötelességüknek, hogy a fasizmus elleni harcra koncentráljanak, és tökéletesen igazuk volt. Ez volt a morális kötelesség, a baloldal legfőbb és mindent megelőző kötelessége. S noha akkor sem Lukács György, sem mások nem mondták el mindazt, amit később kritikusan kifejtettek, azok az évek az emberiség egyik legjelentősebb sorsfordulatának évei voltak, s ebben a döntő fordulatban kimagasló szerepet játszottak a kommunisták.

Olyan általánosan meghatározó körülményekről beszéltem, amelyek Révai és Lukács elvtársat is érintették. Ezen belül természetesen lényeges különbségek is voltak Révai elvtárs és Lukács elvtárs helyzete és reagálásai között. Az életpályák és életművek értékelését tudományos tárgyalgossággal kell elvégezni; ezt a feladatot még meg kell oldani. Annyit azonban már most is megjegyezhetünk, hogy tévútra kerülnek mindazok,

akik az elmúlt korszak egyszerű pártmunkásait vagy kimagasló egyéniségeit nem a helyzet összetettségében vizsgálják, akik nem érzékelik a szocializmus folyamatosságát. Ugyanakkor csak az képes helyesen érzékelni az elmúlt kor emberi problémáit, aki következetesen, minden jobbra-balra sandítás nélkül szembefordul a személyi kultusz torzításaival. Úgy gondolom, ebben is egyetért velünk Lukács elvtárs.

Egy párthoz tartozunk Lukács Györggyel. Úgy látjuk, hogy sok alapvető kérdésben közös nézeteket vallunk Lukács elvtárrsal, becsüljük munkásságáért, különösen az irracionalista ideológiák, az idealista nézetek elleni küzdelemben – az „ész trónfosztása” elleni harcban szerzett érdemeiért. Éppen ez teszi pártszerű kötelességünkkel vele a vitát olyan kérdésekben, amelyekben eltérnek nézeteink, vagy szükség lehet a szóban forgó problémáknak Lukács elvtárs gondolatmenetétől eltérő megközelítésére is. Nem értünk egyet azokkal a szektás dogmatikusokkal, akik az eszmecserékben, vitákban képtelenek részt venni, s legszívesebben, ha tehetnék, adminisztratív módon hallgattatnák el mindazokat, akik nem felelnek meg az ő ideológiai „ízlésüknek”. És nem értünk egyet azokkal a jobboldali revizionista elemekkel sem, akik Lukács György fellépéseit lepelnék használva próbálják saját dugárujukat eladni; és sokszor elferdítve Lukács megnyilatkozásainak értelmét, Lukács presztízsét a maguk érdekei szerint próbálják kihasználni. A mi módszerünk, a mi utunk nem ez, hanem az elvszerű viták, a párton belüli pártszerű eszmecserék szorgalmazása, az a törekvés, hogy az ideológiában előre haladjunk, s ne hátra, s hogy az elméleti kérdéseket a valósággal tudományos összhangban oldjuk meg.

A NEMZETI KÉRDÉS

Áttérek most egy másik kérdésre, amely egész szellemi életünket, ezen belül művészi életünket, s az oktatást is, érzékenyen érinti és tartósan foglalkoztatja. A szocialista hazafiság értelmezése körül évek óta folyó vitára gondolok, a nemzeti múlthoz való tudományos és érzelmi viszonyulásra, a nemzeti kérdés és az osztálykérdés kapcsolatának történeti megítélésére. Érintette és érinti ez a vita a nacionalizmus problémáját éppúgy, mint a nemzeti közömbösség jelenségét. Álláspontunk világos: a Magyar Szocialista Munkáspárt a proletár internacionalizmus és a szocialista patriotizmus alapján áll. Ettől a marxi alaptól sem a nacionalizmus irányába, sem a nemzeti közömbösség irányába nem térünk el. A hazafiság és internacionalizmus elválaszthatatlan, mint ahogy a fa gyökere, törzse, ága és lombja is elválaszthatatlan, egységes élőszervezet.

Érdekeltek vagyunk abban, hogy ez a vita – minél magasabb gondolati szinten – széles körben meggyőző, szilárd marxista álláspont kialakulásához vezessen, lehetőleg minél több részkérdésben is. Ez a várakozás és ez az igény teszi kötelességünkkel, hogy néhány megjegyzést fűzzünk Illyés Gyulának a „Népszabadság”-ban megjelent „Hajszálgyökerek” c. cikksorozatához. Helyes, hogy pártunk lapja közölte Illyés fejtegetéseit, hisz korunk egyik legjelentősebb költője fejtette ki álláspontját a szóban forgó kérdésben. Még helyesebb lett volna, ha Illyés cikkeit vitatkozó vagy kiegészítő írások követték volna.

A cikksorozat külön értéke a töprengő igazságkeresés. Illyés keresi a nemzeti közösség lelki, nyelvi, történelmi s politikai kritériumait. Véleményem szerint a vizsgálódás során Illyés sok helytálló megállapításhoz jut, megfogalmazásai azonban egy s más kérdésben vitára késztetnek. Természetesen nem az a célunk itt, hogy ideológiai tankönyvek pedáns fogalmazásait állítsuk szembe a költő Illyés elmélkedéseivel. Ne szavakon lovagoljunk, inkább gondolatokkal vitázzunk.

Illyés tiltakozik az ellen a nézet ellen, amely szerint a második világháború utolsó hónapjaiban „a fasizmus egyetlen és kizárólagos góca a mi tájainkon, nálunk, Magyarországon lett volna. Mintha Szálasi mellett, akit már Hitler erőszaka hozott az országra, nem működtek volna másutt is csatlós kormányok...”⁹ Újabban megjelent kitűnő írásában, a „Világjárás”-ban, amelynek különösen szép fejezete Illyés egyik 1919-es élményét eleveníti fel, ismét előkerül a fasizmus kérdése. A szolnoki csata kimeneteléről szólva írja: „S ha akkor nem jönnek a dzsidások és a viharfelhőkből a gránátok? Ha mégis megfordul a hadiszerencse? – Akkor a magyar nép nem lesz fasiszta. Nyilvánvaló... Magyarország akkor nem lépett, nem léphetett semmiféle útra. Lőkték, taszították.” Természetesen mélyen egyetértünk Illyéssel abban, hogy a magyar nép nem volt fasiszta, s egyáltalán, semmilyen nép nem fasiszta. Azonban világosan és határozottan hangsúlyoznunk kell a reakciós uralkodó osztályok szerepét és felelősségét az ellenforradalmi rendszer, a fasizmus uralomra jutásában. Igaz, Illyés az előző cikkében említi az úri Magyarország felelősségét is, de gondolatmenetének visszatérő motívuma az, hogy az országot 1919-ben is, 1944-ben is kívülről taszították a fasizmusba. Hogy a kívülről ható erők rendkívül nagy szerepet játszottak, ezt a marxista történetírás nem tagadta, sőt! De mi, az osztályharc tényeit és törvényeit figyelembe véve, nyomatékosan hangsúlyozzuk azt is, hogy az Illyés említette történeti helyzetekben néPELLenes, nemzetellenes szerepet vállalt és teljesít

⁹ Népszabadság, 1968. január 7.

tett a hazai burzsoázia, a hazai birtokos réteg, s mindezeknek képviselői az ellenforradalmi apparátusokban. A belső reakciós erők 1919-ben összefogtak a külső osztályellenséggel (az antant csapataival és az antant zsoldjában álló szomszédos burzsoá haderőkkel), hogy a Tanácsköztársaság ellenében a hatalom polcára emeljék Horthyt, majd a német fasisz-mussal, hogy a már kifacsart Horthy után uralomra juttassák Szálasit. Ha mi ezeknek a külső reakcióval összefonódott belső ellenforradalmi erőknek a felelősségéről beszélünk, akkor nem a nemzetet ócsároljuk, hanem a nemzet ellenségeit. Nem az csökkenti történelemszemléletünk realitását és nemzeti felelősségtudatát, ha a belső népellenes erők történeti szerepét kimondjuk és elítéljük, hanem az, ha ezeknek a sötét erőknek a történeti felelősségét, hazaárulását a nemzeti presztízs-védelem vélt érdekei szerint háttérbe szorítjuk. De azt hiszem, a „Rend a romokban”, a „Puszták népe” Illyésével, aki költészetével újabb és újabb magaslatokat hódít meg, ebben a kérdésben nem nehéz kialakítani a közös álláspontot.

Nos, ha már Illyéssel disputálunk, felvetnék itt egy olyan kérdést, amely kapcsolódik az eddig elmondottakhoz. Illyés gyakran beszél arról, hogy az anyanyelvnek milyen nagy szerepe van a nemzeti tudat formálásában, a nemzeti összetartozás érzésének erősítésében. Mi ebben egyetértünk vele. Ismeretes, hogy a marxista tudósok miként foglalnak állást e kérdésben. Valamit azonban nem felesleges ehhez hozzátenni. A történelem azt bizonyítja, hogy a közös nyelv nem állította tartósan egy oldalra az osztályharc szemben álló frontjain elhelyezkedő társadalmi erőket, még akkor sem, amikor nemzeti sorskérdések voltak napirenden. Ellenkezőleg: a burzsoá nacionalizmus és sovinizmus éppen a közös nemzeti múltra és nyelvre hivatkozva igyekezett leszerelni a Horthy-rendszerben a munkás- és paraszttömegek osztályindulatait és osztályöntudatát. A máról szólva pedig azt mondhatjuk: fontos, nagyon fontos számunkra a magyar szó, a magyar nyelv, bárhol hangozzék az fel a világban. De világosan, félreérthetetlenül ki kell jelenteni: a nemzetközi reakció zsoldjában álló ellenforradalmi sajtó és „irodalmi” termékek, ha magyar nyelven szólalnak is meg, szembenállnak népünkkel, rendszerünkkel. Mindenkinek mondjuk: közelebb áll hozzánk egy szerb, szlovák, orosz vagy angol nyelven beszélő forradalmár, mint egy magyar nyelven beszélő ellenforradalmár.

Engedjék meg, hogy egy másik problémáról is szóljak. Az Osztrák-Magyar Monarchia Közép- és Kelet-Európa térségében szisztematikusan kihasználta azt a lehetőséget, hogy egymás ellen uszította az itt élő népeket, nemzeteket és nemzetiségeket. Ennek az ördögi hatalmi politiká-

nak a nyomai nem tűntek el, sőt felerősödtek a monarchia bukása után, a fasizmus előretörésével. A mi nemzedékünk nehéz és magasztos történelmi feladata, hogy felszámolja ezt az átkos örökséget. Nemcsak a magyar, hanem a cseh, szlovák, román, szerb, horvát nép élő nemzedékeire is gondolok. A szocializmus közös ügye a lehető legjobb alap a nemzeti gyűlölködés, elnyomás felszámolásához. Bízunk abban, hogy népeink, pártjaink és kormányaink közös erőfeszítése nyomán a jövőben energikusabban bontakoznak ki a pozitív lenini tendenciák, s még gyorsabb ütemben adjuk át végleg a múltnak a káros örökség továbbélő ártalmait.

E probléma más vonatkozásban a szomszéd szocialista országokban élő magyarság kultúrájához való viszonyunkat érinti. A Kárpát-Ukrajnában, Csehszlovákiában, Romániában és Jugoszláviában élő magyarság és hazánk kapcsolatának a történelmi feltételei ma merőben mások, mint a felszabadulás előtt voltak. A feltételek változását alapvetően az határozza meg, hogy a szomszédos országokban is, nálunk is szocializmus épül, államrendünk a marxizmus alapján alakult ki, állami érdekeink – véleményünk szerint – a lényeges kérdések tekintetében rövidebb és hosszabb távon is egy irányban hatnak. Természetesnek tartjuk, ha a hazai szlovák, román, szerb, horvát és német nemzetiségek nemcsak a szélesebb elvi, hanem a nyelvi közösség alapján is ápolják kapcsolataikat Csehszlovákiában, Romániában, Jugoszláviában stb. élő testvéreikkel. Ugyanígy, mi is törekszünk kapcsolatainkat ápolni a szomszédos szocialista országokban élő magyarsággal, tankönyvek, könyvek, általában a szellemi élet cseréjének fejlesztésével. Ezt a sajátos kulturális missziót arra az elvi alapra építjük, hogy a szomszédos szocialista országok magyar nemzeti kisebbségeinek kultúrája nemcsak az illető ország szellemi életének, hanem az egyetemes magyar kultúrának is része. A szocialista országokban élő magyarok feladata, hogy ápolva és fejlesztve nemzeti kultúrájukat, segítsék odaadással a szocializmus építését abban az országban, amelynek állampolgárai. Kultúránk fejlesztése közös gondunk. Történelmi tapasztalataink igazolják Leninnek ma is érvényes tanítását: „a proletár osztályszolidaritás fejlődésének és megszilárdulásának nincs nagyobb kerékkötője a nemzeti igazságtalanságnál, és semmi iránt sem olyan érzékenyek a »sértődött« nemzetiségek, mint az egyenlőség iránt és az iránt, ha proletár elvtársaik megsértik ezt az egyenlőséget, még ha csak hanyagságból, még ha csak tréfából is”.¹⁰ Népi államunkban arra törekszünk, hogy az itt élő nemzetiségek teljes egyenlőséget

¹⁰ *Lenin Művei*. 36. köt. Budapest 1958. 618. old.

élvezzenek, nemcsak a törvény betűje, hanem társadalmunk szelleme szerint is. Szigorúak vagyunk ebben önmagunkkal szemben, következetesen tartjuk magunkat a lenini elvekhez.

A közös szocialista építés körülményei között a nemzetiségek közvetítések a népek értékeit, a népek kultúráját a Duna völgyében; történelmi missziójuk „a szocialista szellemi tolmácsolás” Közép-Európában.

KISPOLGÁRISÁG ÉS IDEOLÓGIAI VITA

Pártunk politikája széles osztályszövetségen alapul. Arra törekszik, hogy társadalmunk valamennyi dolgozó rétegét a munkásosztály köré tömörítsük. Mint ismeretes, ez az együttműködésünk nem elvi engedékenység a vallásfilozófiai vagy kispolgári ideológiák irányában, nem a kispolgári szemlélettel szembeni kritikátlanság kifejezője. Mi e vonatkozásban is a vita dialektikáját kívánjuk érvényesíteni: egyrészt nem adjuk fel a politikai szövetséget, teszem, filozófiai ellentétekre hivatkozva –, de nem is engedünk filozófiai elveinkből, politikai megfontolásokból kiindulva. Hogyan is állunk pl. a kispolgári szellemi magatartással, a kispolgári ízléssel, orientációval?

Nem akarok itt ennek történeti elemzésébe bocsátkozni és nem is általában a kispolgáriságról, hanem a kispolgári ideológia egy-két mai kérdéséről szeretnék beszélni. (Ámbár jó lenne egyszer történetileg is helyére tenni ezt a kérdést, amelyet alighanem az is bonyolít, hogy a fejlődés különböző fázisaiban másképp és másképp jelentkezett – mi meg gyakran ugyanazokkal a fogalmakkal értelmeztük és értékeltük.)

Ami a kispolgáriság mai megnyilvánulásait illeti, azt mondhatjuk, hogy itt is erős a polarizálódás. A kispolgáriságnak csupán egyik véglete a nyárspolgár a maga konzervativizmusával, opportunizmusával, elvtelen alkalmazkodóképességével, szűk, anyagiasság szemléletével. A másik, s persze az első pillanatra sokkal rokonszenvesebb véglet: a kispolgári forradalmár a maga anarchista lázongásával, nyugtalanságával, türelmetlenségével, aki szüntelenül támad minden ellen, a történelmileg kialakult értékek ellen is. A marxizmus, mint ismeretes, mindkét magatartás és gondolkodásforma ellen harcol. Az előbbi ellen azért, mert az a burzsoázia és a burzsoá világ közvetlen tartaléka, az utóbbi ellen azért, mert az a valóban forradalmi mozgalom veszélyes akadályozója, eltántorítja a tömegeket a forradalomtól, zűrzavart és ellentéteket szül a forradalom és a haladás táborában. Ma ennek a két tendenciának a felerősödése elsősorban a nemzetközi fejlődéssel függ össze. Az imperializmus országaiiban elég hosszú ideje uralkodó konjunktúra nagymértékben kedvezett

a nyárspolgáriságnak. Az imperialista burzsoázia olyan életformát propagál, amely soha nem látott mértékben felfokozta a kispolgári tulajdonkultuszt és mindazt, ami ezzel jár, a társadalmi problémák iránti közönyt, az egyén begubózását a maga szűk világába, a figyelem elterelését az osztályharcról, a dolgozó osztályok közös antikapitalista, antimonopolista érdekeiről. Ezt összekapcsolta egy ugyancsak soha nem látott méretű propagandatevékenységgel, amely a közvélemény manipulálásának minden eszközét igénybe veszi, hogy elmélyítse és tartóssá tegye ezt az állapotot.

A kispolgáriság e formájának ellenhatásaként is – a másik póluson – rendkívül erős anarchikus tendenciák jelentkeztek, olyan tipikusan kispolgári forradalmi áramlatok, amelyek az emberiség megszabadítását az imperializmustól, s annak embertelen jármától úgy képzelik, hogy ahhoz elegendő az elnyomott népek, az antiimperialista erők pusztá akarata. Ezek a nézetek kalandor vállalkozásokkal vagy pusztá jelszavakkal vélik megoldhatónak korunk legsúlyosabb, legnehezebb feladatát: az imperializmus legyőzését, a veszedelmes fegyverekkel és mindmáig igen-igen jelentős anyagi erőforrásokkal rendelkező kapitalista rendszer eltörlését a föld színéről. Ez is kispolgáriság. Társadalmi bázisa is kispolgári. Mindenki előtt nyilvánvaló, aki áttekinti a mai helyzetet, hogy ennek következtében milyen nehézségek merülnek fel a valóban forradalmi mozgalom előtt.

A kispolgári ízlés és magatartás – kapcsolódjék akár nacionalista-konzervatív, vagy modernista-nyugatimádó, vagy álradikális ideológiai, érzelmi és ízlés-tendenciákhoz – jelenlevő, veszélyes tényező, amely ellen szakadatlanul küzdenünk kell. A kispolgári magatartás a kulturális életben gyakran nem valamiféle nyílt különállásban nyilatkozik meg, hanem „simul” a marxisták által támogatott tendenciákhoz, hogy ezeket eltorzítsa, érvényesülésüket hátráltassa, vagy túlhajtvá azokat, lejárassa.

Milyen következtetéseket kell mindebből levonni, ami a kulturális és az ideológiai munkát illeti? Úgy hiszem, sohasem volt fontosabb, mint ma, hogy rendkívüli következetességgel védelmezzük a magunk irányvonalát és ne hagyjuk magunkat egyik oldal felé se eltéríteni. Előre látni lehet, hogy a viták mindkét irányban éleződni fognak, hogy nyíltabb és következetesebb harcra lesz majd szükség, nemegyszer keményebb összecsapásokra kerülhet sor a szó ideológiai értelmében. De azzal a sajátos előnnyel tekintünk e viták elébe, hogy számos olyan kérdést megvitattunk már, amelyek másutt még csak most kerülnek napirendre, s hogy nálunk viszonylag széles azoknak a táborra, akik helyes marxista következtetésekre jutottak. Nálunk ma is eleven emlékekből táplálkozik annak tudata, hova vezethet a voluntarista álforradalmárgodás és hova vezetnek az

osztályharc feladatait semmibe vevő nyárspolgári, apolitikus illúziók. Nem téveszthet meg bennünket az sem, hogy míg a nacionalizmus annak idején Magyarországon csak jobboldali kispolgári jelszavakkal társult, addig ma álbaldali frázisokkal is szövetkezik. Ez az újabb kombináció legfeljebb arra figyelmeztet, hogy mindkét elhajlás egy töről származik és egyikük sem képvisel elvszerű álláspontot.

A továbbiakban a nihilizmus, a dekadencia hazai jelentkezésének kérdéseiről szeretnék röviden szólni. A dekadenciát, a nihilizmust nálunk némelyek – s általában nem a legtehetségesebb alkotók – a divaton túl, valamiféle szellemi és intellektuális rangként kezelik. Szerintük mindazok, akik politikai eszmék meggyőződéses hívei és ezeknek jegyében alkotnak, primitív, idillikus lelketű, a mély problémákat elkerülő, konformista, művészileg silány tollforgatók. Nem zavarja őket „magasabb rendű” világfájdalmukban az sem, hogy a legnagyobb magyar alkotók majd mindannyian – ha nem valamennyien – az általuk lenézett emberfajtához tartoztak, illetve tartoznak. Ideje lenne már elosztatni azt az illúziót, hogy a dekadencia, a nihilizmus „magasrendű, korszerű szellemi állapot”. Szerintünk nem korszerű és nem igazán intellektuális állapot, sőt!

A dekadenciáról szólva gyakran emlegetik a kor mélyéből feltörő válságérzetet mint közvetlen okot. A dekadenciának valóban sok megnyilvánulása kapcsolódik egyéni és társadalmi krízisekhez, de nem minden válság torkollik dekadenciába. Továbbá: ha alaposabban vizsgáljuk ezt a kérdést, eljutunk ahhoz a felismeréshez, hogy többnyire nem maga a válság ténye, hanem a válságban való megrekedés, a képtelenség a válságból való kitörésre a dekadencia oka. Természetesen válság és válság között ebben a vonatkozásban is különbségek vannak. A dekadencia korszakos jelentkezései mögött mindig egy osztály, egy réteg társadalmi jellegű válságáról van szó, viszont nem minden réteg társadalmi válsága okoz dekadenciát.

Nem tagadjuk, hogy az úgynevezett válságérzet természetes reakció is lehet. A parasztságban támadhat válságérzés a régi paraszti életforma megszűnése-átalakulása idején; támadhat sok tisztességes, jó elvtársunkban is akkor, amikor a régi, megszokott tényezők helyett újak jelentkeznek a nemzetközi politikában vagy gazdasági életünkben. (Például a kommunista mozgalom egysége körüli új problémák.) Válsághangulatba kerülhet az ember akkor is, amikor személyes életében valami eddig bizonyosnak hitt megváltozik, kérdésessé válik. Ez az élet fejlődésének természetes velejárója, hisz a valóságban valami mindig elhal és új kezdődik, s ennek érzelmi, indulati következményei is vannak. A művész-

értelmiségnek az is hivatása, hogy ezt megfogalmazza. De bárhogyan, bármilyen nagy művészi erővel fogalmazza is meg, a válság jelzése önmagában még nem „magasrendű szellemi állapot”, legfeljebb színvonalas vagy kevésbé színvonalas érzelmi reagálás. Azoknak a magatartása, akik csak jelzik a válság tényét, kétségbeesnek, fenyegetettnek érzik magukat, még alig különbözik azokétól, akik a vallásba menekülnek. Az igazi intellektualitást azok a gondolkodók képviselik, akik nemcsak érzik és átélik a nehézségeket, hanem szembenéznek velük, tudják: azok nem a világ végét, hanem a világ folyamatát jelentik, a világ dialektikáját tükrözik. Éppen ezért kétségbeesés helyett elemzik az új helyzetet, megkeresik helyüket, új szerepüket, kialakítják új eszközeiket, az új körülmények közötti harc új formáit. A marxisták itt sem abban különböznek a nem marxistáktól, hogy ők nem érzik ugyanazt, amit más ember érez, hanem abban, hogy a válságélmény okozta levertség, letörés után van társadalmi hitük, intellektuális erejük kiragadni magukat a válságérzésből, nem elégszenek meg a kesergéssel, hanem gondolkodnak, cselekednek, harcolnak. A másik álláspont, bár ölthet tetszetős, művészi formát, intellektuálisan keveset nyújt, mert hiányzik belőle az a többlet, amely a gondolkodó, kutató, harcoló, cselekvő ember sajátja. A dekadencia – bármilyen hatásos forma rejti is – annak a beismerése, hogy az illető képtelen a valóság dolgait mélyebben átgondolni, képtelen új helyzetben új szellemi magatartást kialakító cselekvésre, szellemi tartalékok mozgósítására.

A dekadencia társadalmi, kulturális, lélektani tünetei között szokták emlegetni a meghasonlottságot, közönyt, világfájdalmat, a testi és lelki betegségek iránti kóros fogékonyságot, a kallódó egzisztenciákkal való belső azonosulást. Hogy ezek a jelenségek szélesben elterjedtek a mai polgári irodalomban, annak egyéb tényezők mellett egyik oka a történelmi funkcióvesztés. Emberek, társadalmi rétegek nem érzik feladatukat, nem látják helyüket és szerepüket. Mi különbséget teszünk aközött, ha egy ember vagy csoport átmenetileg ilyen hangulatba kerül, és aközött, ha egyesek időleges hangulattól világnézetet vagy divatot csinálnak. Ha egy költő egy válságos pillanatban kifejezést ad elesettségének, hiba lenne emiatt kétségbe vonni haladó voltát. Nekünk elsősorban azokat kell bírálnunk, akiknél valóban nihilista vagy filozófiai értelemben pesszimizista gondolatrendszerrel van szó.

Sokan, sokszor a mi hibánkból is, életük bizonyos szakaszában hajlamosak voltak azt hinni, hogy harcolunk, dolgozunk és rövidesen paradicsomi állapotba jutunk. Ma már tudjuk: a valóság megváltoztatásáért folytatott harc során a megoldott problémákat szüntelenül újak követik.

Tudjuk, hogy nem lesz örök nyugalom, mennyországi idill, végső befejezettség. A mi eszményünk éppen ezért a tudatos cselekvő ember, aki új és új körülmények között, egyre magasabb szintre jutva küzd a valóság megváltoztatásáért. Mi nem hiszünk az örök nyugalomban, de abban a szkepszisben sem, amelybe ifjú íróink egyike-másika menekül, hiszen ez a szkepszis naivabb, mint a mi korábbi illúzióink voltak. Az elveszett naiv hitre most naiv pesszimizmussal reagálnak. Sok fiatalnak, köztük fiatal íróknak is, tanulságul szolgálhat Arany János „Intés”-e: „A fájdalommal, gyermekek, – Láng az, mely éget és emészt, – Kard, mely önvér ellen kész, – Tréfát ne űzzön versetek.” Más korban, más körülmények között vetette papírra Arany ezeket a sorokat. De a költői felelősségérzetnek ma is tanulságos megfogalmazása.

Vessük fel ezek után a kérdést: vajon nem az egyik változata-e az imént említett kispolgáriságnak az a magatartás, amely magát kívül helyezve társadalmunk konkrét gondjain, álradikális nézetek hangoztatásával összkomfortos eltartást követel a társadalomtól, természetesen ellenszolgáltatás nélkül? Egyes fiatal értelmiségiekről beszéltem – akik ugyan felelősek önmagukért, de akikért mi is felelősek vagyunk. Mint-hogy hasonló hangulatokkal a leggyakrabban éppen fiatal értelmiségiek között találkozhatni, jogos a kérdés, vajon iskoláinkban nem kell-e tovább javítani az életre való felkészítés módszereit, vajon egyetemeken mindent megtettünk-e a jövő értelmiségi rétegének, a jövő emberének tudományos, szocialista képzéséért, neveléséért? Vajon marxista tan-székeink elég színvonalasan, korszerűen tanítják-terjesztik-e világnézetünket? Sajtónk és ezen belül ifjúsági sajtónk hivatása magaslatán áll-e? Nem az történt-e, hogy a régi hibák megismétlésétől való félelmünkben nem gondoskodunk eléggé az ifjúság tartalmas szórakozásáról, s kishitűségünkben sokszor csömörig tömjük őket táncdallal, szinte ideált faragva egy-egy énekes sztárból, akik – enyhén szólva – nem mindig alkal-masak az ideálszerepre. Komolyan és még komolyabban kell foglalkozni ifjúságunk problémáival, hogy társadalmunk érdekei szerint – az ifjúság egészséges, nagy többségével együtt – tudjuk megoldani a ránk váró fel-adatokat.

E kitérő után ott folytatnám, ahonnan elkanyarodtunk: a dekadencia, a nihilizmus iránti vonzalom nem elvont elméleti kérdés csupán, hanem a mindennapok ténye, mégpedig a kulturális élet különböző szintjein is. Filmekben s más művészi alkotásokban találkozunk – nemegyszer külön-féle burzsoá klisék nyomán – dekadens, nihilista, morbid elemekkel. Vannak művészek, akik úgyszólván specializálták magukat az élet ke-gyetlenségeire, akik beteges buzgalommal halmozzák a szörnyűségek

ábrázolását. Márpedig ezzel ritkán tudunk egészséges felháborodást keltetni, ezek inkább dekadens, kétségbeesett közérzetet okoznak. A pornográf, perverz, szadisztikus elemek akkor halmozódnak fel a művészetben, amikor a művész társadalmilag csődbe jutott, tájékozódási készsége elbizonytalanodott, amikor nem látja a kiutat, egyszóval társadalmi aktivitását elvesztette.

Küzdenünk kell tehát azellen, hogy a különféle morbid, dekadens irányzatok hívei, utánérzői kialakítsák a maguk művészi ellen-értékrendjeit, hogy létrehozzák azokat az élők és holtak felett ítélő, a döntés jogát igénylő magántársaságokat, amelyek „kiosztják” a művészi rangokat. Ez a dekadens, polgári értékrend művészeti közéletünket zavarja, s mind morálisan, mind gyakorlatilag fel kell lépnünk ellene. Elsősorban azzal, hogy a kritikában, a kulturális munka gyakorlatában hiteles, szocialista művészi értékrendet alakítunk ki.

Ezzel kapcsolatban hadd tegyek még egy megjegyzést. Amikor művészeinkről szólva dicsérjük a szocialista vagy a szocializmussal szövetséges művészek alkotásait, a sznoboktól azt a gúnyos megjegyzést halljuk: persze, a „hatalom emberei” dicsérik a konformistákat. Barát és ellenfél értse meg: mi a szenvedélyes, társadalmi felelősségtől áthatott irodalom, a szocialista és a szocializmus irányába fejlődő művészet hívei vagyunk. Mi ezt a művészetet nem tartjuk „konformista” művészetnek. A IX. kongresszus vitázáró beszédében mondotta Kádár elvtárs egyes felszólalásokra reagálva: „Konformizmust senkitől sem követelünk, még a kommunistáktól sem. Ők sem konformisták.”¹¹ Ki állíthatná felelősséggel, hogy az a párt és azok a művészek, akik a marxizmus jegyében végzik munkájukat, a konformizmus megtestesítői? Mi a marxizmus hívei vagyunk, tehát nem vagyunk hívei a változatlanságnak, a konzerválásnak, az állapotok rögzítésének. Elutasítjuk a sznobok sanda megjegyzéseit, s velük szemben, ellenükre, folytatjuk munkánkat.

Érdemes ezzel kapcsolatban még egy körülményre rámutatni a nyugati dekadencia termékei hazai kiadásának helyes megítélését illetően. A kapitalizmus viszonyai között a művészet a mérhetetlen túlerőben levő szórakoztató iparral elkeseredett harcot folytat: a nyugati művészetben terjedő válsághangulat a többi között ebből adódik. Az érthetetlenségbe, a pesszimista homályba való menekülés reakció a szuper-produkciók, a gigantikus giccek, a mindent elborító szentimentalizmus „közérthetőségével” és „optimizmusával” szemben is, persze hamis reakció. Nálunk távolról sem ez a helyzet, de nem véletlen, hogy a hazai dekadensek is

¹¹ A Magyar Szocialista Munkáspárt IX. kongresszusának jegyzőkönyve. 433. old.

szeretnék azt a látszatot kelteni, mintha a magyar kulturális életet is hasonló veszélyek fenyegetnék, mintha nálunk is ez a nyomás nehezedne a kultúrára. Persze befolyásolni akarnak, el akarják érni, hogy mindent, ami szembenáll a kommercializálódott kultúrával, támogassunk, ide értve a dekadenciát is. A kommercializálódás hazai veszélyeinek erős el-túlzásával különösen gyakran találkozunk az új gazdasági mechanizmus napirendre kerülése óta.

De hogy is állunk hát az új gazdasági mechanizmus hatásával a mi kulturális munkánkra?

AZ ÚJ GAZDASÁGI MECHANIZMUS ÉS A KULTÚRA

Az új gazdasági mechanizmus a kulturális életben nem jelent olyan természetű éles változásokat, mint a gazdasági életben. Nincs szó arról, hogy lényegesen módosulnak emiatt pl. a párt és az állami vezetés mód-szerei, nincs szó arról, hogy bármit is változtassunk azon a „státuson”, amit a kultúra a szocialista társadalomban elfoglalt. E kérdés megközelí-tésének elvi kiindulópontját fogalmazta meg Kádár elvtárs a IX. kong-resszuson, a vitázáró beszédben: „A szocialista tudat, a közéleti fele-lősség, a közgondolkodás fejlesztése, elmélyítése – és ebben a kultúrának döntő szerepe van – a népi állam számára nem kereskedelmi, hanem politikai, társadalmi kérdés.”¹² Rendkívül fontos, hogy mindenki, aki kulturális területen dolgozik, magáévá tegye ezt az elvi kiindulást, mert enélkül könnyen eltévedhet a következő évek gazdasági tendenciái között. S hangsúlyoznom kell ezt a kiindulópontot azért is, mert gondolatilag ez ad fegyvert azokkal az aggályoskodókkal, vészharangot kongatókkal szemben, akik az új mechanizmustól – így mondják – a szocialista kultúra vívmányait féltik.

A kultúra alkotásai az új gazdasági mechanizmus körülményei között nem öltenek – mint azt sokan hajlamosak félremagyarázni – árujellegget, nem szolgáltatjuk ki őket a piac spontán igényeinek. Ellenkezőleg, a kulturális élet struktúrája számára kialakított külön feltételek fokozot-tabban veszik figyelembe a kulturális termékek speciális jellegét, az eddi-ginél nagyobb – és egyre növekvő – lehetőségeket biztosítanak az igazi, a nem szűkkeblűen értelmezett szocialista eszmeiségű kultúra felvirágoz-tatása számára.

Nyíltan kimondjuk: a szocialista állam eszközeivel az eddiginél is

¹² Ugyanott, 434. old.

hatékonyabban kívánjuk támogatni az eszmeileg és művészileg értékes művek létrejöttét és széles körű elterjesztését, ugyanakkor nem vállalunk érdekeltséget a szocialista kultúra fejlődését hátráltató eszmei vagy művészi szempontból nem értékálló – még ha egyelőre nem is kevesek által igényelt – alkotások megszületésében és terjesztésében.

Az eszmei-művészi értékek védelmét szolgálja a művelődési kormányzat hatásos anyagi eszköze, a művelődésügyi miniszter rendelkezésére álló kulturális alap. Ennek a kulturális alapnak egyik anyagi forrása a csak szórakoztató jellegű kulturális termékekre és szolgáltatásokra kivethető kulturális járulék. A vonatkozó kormányhatározat kimondja, hogy a kulturális alap rendeltetése a kultúrpolitikai értékes művek létrehozásának, terjesztésének, népszerűsítésének, valamint a dolgozók műveltségét növelő, szemléletét gazdagító kulturális tevékenységnek az ösztönzése.

Ha már itt tartunk, mondjuk meg azt is, hogy néhány sajtóorgánunk nem tett jó szolgálatot az új mechanizmus ügyének, amikor azzal indította az évet, hogy cikkezni kezdett a strip-tease-ről, természetesen fényképmellékletekkel. S nem tettek jó szolgálatot a kultúra ügyének azok a kerületi tanácsok, amelyeknek engedélyére hivatkozva mutatnak be egyik-másik szórakozóhelyen közerkölcsöt sértő műsorszámokat. Nem vagyunk álszemérmesek, de a prűdség ellen nem vagyunk hajlandók az ízléstelenség alapjáról küzdeni.

Természetesen kulturális célokra fordított anyagi eszközeink helyes, szocialista kultúrpolitikánk érdekében való felhasználása nagy gondosságot igényel, annál is inkább, mert ezen a téren nem rendelkezünk még kellő tapasztalatokkal. Bonyolítja a helyzetet a vállalati alapon működő kulturális műhelyeink kettős, gazdasági és kulturális érdekeltisége. Gazdaságilag a minél magasabb vállalati eredményben érdekeltek, s nekünk ahhoz kell biztosítanunk a megfelelő áttételeket, hogy a pénzügyi érdekeltség ne kerüljön ellentmondásba a művelődéspolitikai szempontból fontos feladatok teljesítésével, sőt, éppen ezek minél magasabb színvonalú megoldását segítse elő. A vállalati-gazdasági önállóság és a kulturális-tartalmi munkáért való fokozott felelősség együtthatását biztosító anyagi feltételek kimunkálása nyújthat csak garanciát kulturális politikánk maradéktalan érvényesülésére, és akadályozhatja meg az ezzel ellentétes commercializálódási tendenciák elburjánzását.

Az új gazdasági mechanizmus bevezetésének előestéjén, s azóta is elég gyakran foglalkozik a sajtó a tömegek kulturális helyzetével, a tömegszórakozással, a tömegkommunikációs eszközök felhasználásával, különösen sokat a televízióval. Sok szó esett ezekről a feladatokról, problé-

mákról a debreceni népművelési értekezleteken is. Ezzel kapcsolatban szeretnék kitérni néhány kérdésre.

Az új mechanizmus nyomán növekvő vállalati önállóság (amelynek kezdetei már tíz évvel ezelőttre visszavezethetők) hatással lesz a vállalatok kulturális munkájára is. A jövőben a vállalatoknál folyó kulturális munkát az eddiginél nagyobb önállósággal fogják irányítani a vállalatok vezetői. S ez nem csupán a különféle rendezvényeket érinti, hanem az üzemi könyvtárakat is. A tanácsok, a társadalmi és tömegszervezetek, valamint a vállalatok részben központi juttatásokból, részben saját eszközeikből fognak gazdálkodni kulturális területen is. A kormányhatározat kimondja: a művelődésügyi intézmények működésére fordítható eszközök mértékének megállapításánál alapvető követelmény, hogy ne csökkenjen a jelenlegi ellátás szintje, sőt emelkedjék a nemzeti jövedelem növekedésének arányában. Ez értelemszerűen irányelv a nem központi juttatások megállapításánál is: nem az a cél, hogy az eddigi ellátási szint alá szorítsuk a kulturális költségvetéseket. Van olyan veszély, hogy egyik-másik vállalatnál a kulturális költségvetés csökkentésével akarnak „takarékoskodni”, s találkozunk olyan jelenségekkel is, hogy a saját jövedelem növelése érdekében ízlésbeli engedményeket tesznek. Az ilyen tendenciák idegenek szocialista kultúrpolitikánk szellemétől.

A tömegek, a nép kulturális színvonalának szakadatlan emelése a proletárdiktatúra, a lenini értelmű kulturális forradalom folyamatos feladata. De helytelen lenne ezt úgy értelmezni, hogy vannak megbízottak, akiknek feladata a nép kulturális színvonalának emelése, és van a nép, amelynek színvonalát emelni kell. Ez a kívülről érkező „felemelő akció” lényege szerint idegen a valóságos társadalmi folyamatoktól, idegen a szocializmustól. Hatalmas kölcsönhatások keretében hat a nép a szocialista humán és természettudományos-technikai értelmiségre, s ennek az értelmiségnek a munkája a népre. A proletárdiktatúra a nép kulturális felemelkedését is jelenti, amihez nagyban hozzájárul a régi és az új értelmiség, de nem mint kívülről segítséget nyújtó erő, hanem mint olyan réteg, amely e történelmi kereten belül tevékenykedik. Tudjuk, Kínában ma más értelemben használják, s a felismerhetetlenségig eltorzították a „kulturális forradalom” fogalmát. Mi ezt a kifejezést Lenin értelmezése szerint használjuk, s büszkéek vagyunk arra, hogy a magyar nép magas kulturális színvonalra emelkedett és emelkedik, felesleges is mondani, milyen mélységekből. Büszkéek vagyunk az iskolázás fejlettségére, az általános műveltség terjedésére és sok más vívmányunkra. Tisztában vagyunk azzal, hogy a nép kulturális szintjének emeléséhez sok pedagógiai feladatot kell még megoldanunk. Pedagógiai, de nem gyógypedagó-

giai feladatot – mert súlyosan téved az, aki a nép államában „népmentő-ként”, „népbarátként” közeledik a néphez. A nép egészséges, a nép erős – nem gyógypedagógusokra, hanem munkatársakra van szüksége. Egész népművelési munkánkban ennek az alapviszonynak kell érvényesülnie, különben beletévedünk a széles gesztusok, a fölényes vállveregetés modorába, amely idegen a néptől, s a gyakorlati munkában óhatatlanul zsákutcába vezet.

A másik kérdést, amely ugyancsak az alapokat érinti, amiatt a türelmetlenség miatt vetjük fel, amellyel különösen értelmiségi körökben találkozunk gyakran, ha a „tömegszínvonalról” esik szó. Nem kevesen akadnak nálunk, akik azt hangoztatják, hogy nem kielégítő a néptömegek kulturális színvonala, hogy elmaradott a tömegízlés és így tovább. Az előre hajtó türelmetlenség jó dolog, a szigorú kritikai igényt nem utasítjuk el. Mi is jól tudjuk, hogy sok még a kívánni való a magyar nép művelődésében, sok még a teendő e tekintetben. A reális bírálattal tehát egyetértünk. De nem értünk egyet azzal az arisztokratikus magatartással, amely a történelmi körülményeket figyelmen kívül hagyva tesz szemrehányást a népnek – mert nem elég modern az ízlése, mert nem elég gyorsan érti meg az új „filmnyelvet”, mert nincs még benne kellő fogékonyság a legújabb művészeti áramlatok iránt. A felépítmény nem automatikusan alakul ki – nehéz apró munkával kell azt felépíteni. A felszabadulás óta eltelt húszegynéhány esztendő alatt munkások és parasztok százezrei sajátították el az államigazgatás tudományát, a közgazdaságtant, az ipari szervezés bonyolult ismereteit, százezrek sajátították el mindazt az ismeretanyagot, ami nélkül nem lehet felelősen vezetni egy államot. Mi hát a kulturális színvonal emelkedésének a mércéje, ha nem az, hogy a tegnapi még írni, olvasni sem könnyen tudó százezrekből a gyakorlatban helyüket megálló állami és pártfunkcionáriusok, katonák, diplomaták, bírók, tanárok, tudósok tíz- és tízezrei nőttek fel?! Hogy ebben a rétegben nincs egyenletes előrehaladás a kulturális tájékozódás tekintetében? Hogy ebben a rétegben még nincs olyan kifinomult ízlés, olyan irodalmi, színházi vagy zenei kultúra, mint a többgenerációs értelmiség körében? Majd lesz! E réteg kulturális kialakulásának hogyanját a sürgető társadalmi igények szabták meg. És ha munkáskáderekre tíz vagy húsz évvel ezelőtt elsősorban azért volt szükség, hogy szilárd emberek kerüljenek az államhatalmi posztokra, akkor ezeknek a munkásoknak először a jogtudományt, a közgazdaságtant kellett elsajátítaniuk, s csak később lett vagy lesz idejük ahhoz, hogy megismerkedjenek a színházművészettel. Először azt kellett megtanulniuk, hogyan kell államhatalmilag megkülönböztetni a vöröset és a „fehéret”, s csak azután jutott idejük ahhoz, hogy

foglalkozzanak a kommersz zene és a művészi zene megkülönböztetésével.

Hozzáfűzném az eddig elmondottakhoz azt is, hogy valóban szükség van különféle felmérésekre. Jó, ha tudjuk, hogy Magyarországnak nem egy olyan faluja van még, ahol évente 3 forintot költenek személyenként könyvre, de azt is tudnunk kell, hogy az 1967. évi országos átlag személyenként 78 forint volt. És tegyük hozzá, hogy Magyarországon nemcsak városokban emelkedik a könyvvásárlók száma, hanem falun is. Hogy a fejlődést érzékeltesük, hadd hivatkozzunk arra, hogy József Attila „Nagyon fáj” c. kötetéből a költő életében hosszú hónapok alatt is alig 130 példány kelt el, ma pedig egy ismertebb költő verses kötete nemegyszer több ezer példányban jelenik meg és fogy el; hogy a „Nyugat” fénykorában is alig ezer példányban jelent meg, s fennállásának hosszú ideje alatt átlagpéldányszáma 500–700 körül volt, ma pedig a szépirodalmi folyóiratok átlagosan legalább 10 000–15 000 példányban kelnek el. Megemlíthetem azt a (kritikusok számára kissé ijesztő) számot is, hogy Magyarországon pl. 1967-ben csak a három nagy szépirodalmi kiadónál 413 mű jelent meg, azaz naponta több mint egy könyv. Ugyanakkor valóban sok mindent kell tennünk az olvasók számának további növelése, ízlésük, tudatosságuk fejlesztése érdekében. Sokat kell tennünk, de semmi okunk kétségbeesni.

Minderről beszélni kell, hogy reálisan közelíthessük meg a tömegkultúrában, a széles rétegek kulturális magatartásában ténylegesen megmutatkozó korszerűtlen vonásokat, konzervatív, maradi elemeket. Magyarország agrárfejlődése az úgynevezett „porosz utat” járta meg: a mezőgazdaság fejlődésében a kapitalista és feudális elemek keveredtek, a polgári társadalomban tovább élt a nagybirtokrendszer, s ennek képviselői tekintélyes helyet foglaltak el az államhatalomban. Ilyen körülmények között a művelődést is sok tekintetben jellemezte a „porosz út”, abban az értelemben, hogy a feudalizmus továbbélése a feudális szellemi állapotok továbbélését is jelentette: az egyház erős szerepét a paraszti tömegek kulturális formálásában; a kultúra képviselőinek szűk elit rétege mellett nagy rétegek kulturális elmaradottságát: az oktatás struktúrájának erősen feudális vonásait stb. stb. A feudális és kapitalista múlt súlyos örökségének a nyomait nem tüntetheti el egy-két évtized – az elmúlt évszázadok sok olyan elemet halmoztak fel a közgondolkodásban, a közízlésben, olyan beidegződéseket rögzítettek meg, amelyeket nem lehet parancsszóra megszüntetni.

S a mi körülményeink között sem egyenletes még a kultúra fejlődése, még azoknak a körében sem, akik magukat marxistáknak vallják. 1923-

ban Lenin rámutatott arra, hogy „nem egyszer figyelhetjük meg itt azt a rendkívül érdekes jelenséget, hogy a társadalmi életben megtett óriási ugrás együtt jár az egészen kis változásokkal szemben tanúsított hihetetlen bátortalansággal”.¹³ Ez a jelenség nálunk sem ismeretlen, kulturális területen sem. Általánosságban is elmondhatjuk, hogy azokban az országokban, amelyek a kultúra „porosz útjáról” kanyarodtak rá a kultúra szocialista útjára, sűrűn előfordulnak az egyenlőtlen fejlődés jelenségei. Hányan vannak nálunk olyan párttagok, szakemberek, akik képesek irányítani egy erőmű felépítését, egy város vagy akár egy megye életét, megbirkóznak egy nagybirtoknyi termelőszövetkezet sokoldalú szakismereteket követelő munkájával, – ugyanakkor a lakásukat ósdi, érték-telen bútorokkal rendezik be, a színházba szívesebben nézik meg a tingli-tanglit, mint Shakespeare-t, s vitrinjükben pamutgombolyaggal játszó porcelánmacska a szobadísz. Az ízlésbeli elmaradottság e jelenségeit látva nem mondhatjuk azt, hogy mindez – noha nem függ össze közvetlenül a termelőmunkával, hivatali munkával – érdektelen a termelőmunka, a közéleti munka szempontjából. A korszerű műveltség, a korszerű ízlés egyben szélesebb látókört, élesebb ítélőképességet, nagyobb differenciáló készséget jelent. Párttagságunknak, funkcionáriusainknak, egész népünknek mielőbb fel kell emelkednie a korszerű humán és technikai műveltségnek arra a színvonalára, amelyet az előttünk álló feladatok határoznak meg.

Nem azért jeleztük a művelődésbeli elmaradottság történeti okait, hogy ezzel igazolást adjunk azoknak, akik még ma is elhanyagolják kulturális önképzésüket, hátat fordítanak az igazi kultúrának, legyintenek, ha arról van szó, hogy hosszabb távon nem lehet szocialista módon élni és dolgozni, s kiváltképp irányítani, korszerű műveltség, valóban mai ízlés nélkül.

Az új gazdasági mechanizmus körülményei is egyre sürgetőbben vetik fel a korszerű műveltség igényét az élet különböző területein. Egyben az új gazdasági mechanizmus adta lehetőségek okos, higgadt felhasználása komoly segítséget adhat az igazi kultúra, a valóban értékes művészet propagálásához, s ezáltal a széles tömegek ízlésének, művészi ítélőképességének a helyes irányú és ütemű fejlesztéséhez. A felépítményt is fel kell építeni!

¹³ *Lenin Művei*. 33. köt. Szikra 1953. 499. old.

Az új gazdasági mechanizmus kulturális hatásának bizonyos vetületét már most látjuk, s a tendenciák alakulásába módunk van konstruktívan beleavatkozni. Más hatásai még nem bontakoztak ki világosan, megint más vonatkozásokban még meg kell oldanunk az új helyzetben jelentkező, gyakran nem könnyű feladatokat. Hogy az előttünk álló munka elvégzésének elvi megalapozottsággal és igénnyel tehesünk eleget, szembe kell néznünk azzal a kérdéssel, amelyről sűrűn esik szó kulturális témájú megbeszéléseken: melyek kulturális politikánk állandó és megváltozott vonásai? Milyen feltételek között alakul a kulturális munka, hogyan illeszkedik bele politikánk keretébe? Eredményeink összegezése mellett rá kell mutatni arra, hogy vannak jobb- és „bal”-oldali jellegű torzulások a kulturális munka gyakorlatában, a IX. kongresszus idevonatkozó irányelveinek gyakorlati alkalmazásában. És vannak jobb- és „bal”-oldali opponenseink. De a kulturális koncepciónk gyakorlati megvalósításában jelentkező kisebb-nagyobb hibák és torzulások semmiképpen sem igazolják azokat, akik nem a kisebb-nagyobb hibákat kifogásolják, hanem magát a kulturális politikát, a kulturális politikának azt a koncepcióját, amelyet a IX. kongresszuson körvonalazott a Központi Bizottság. Minden jobb- és „bal”-oldali torzulás az ellenkező előjelű támadásokat támogatja a párt kulturális alkotó munkája ellen. Ezt tudva, világosan kell látnunk azt is, hogy súlyos hibát követnénk el, ha a címünkre érkező minden bírálatot úgy értelmeznénk, mint a párt, a párt kulturális politikája elleni rosszindulatú támadást. Meg kell különböztetnünk a konstruktív bírálatot a destrukciótól.

Rátérve most már a felvetett kérdésre: nyilvánvaló, hogy egy sor alapvető vonatkozásban céljaink és kulturális politikai elképzeléseink azonosak a korábbi művelődéspolitikáéival. Kulturális munkánk változatlanul a szocialista termelési viszonyokra épül. Ugyanakkor nem árt elismételni, hogy a kultúra alakulása nem követi automatikusan az alap változásait. Ma is valljuk, a kultúra területén is, a párt, a munkásosztály vezető szerepének elvét és gyakorlatát, ugyanakkor megállapíthatjuk, hogy a párt irányító szerepének formái és módszerei sok tekintetben módosulnak. Kulturális politikáknak ma is jellemzője a szocialista közéletiség igénye, a szocialista népiség igénye, a kulturális munka tömegeket szolgáló törekvése. A szocialista kulturális politika nemzeti művelődésünket változatlanul a világ haladó szellemi erőivel, elsősorban a szocialista szellemi erőkkkel összhangban kívánja fejleszteni.

Kulturális politikánk állandó törekvései közé tartozik, hogy Magyarországon a szocialista kultúra, a nemzeti művelődés új formáit teremtsük meg és építsük tovább. Nem kevés nehézség leküzdésével, s nem ellentmondások nélkül, de sikerült megteremtünk egy olyan kultúrát, amelyben harmonikusan egyesül és folytatódik a nemzeti és általános emberi hagyomány és szervesen egészül ki új értékekkel. A magyar szocialista művelődésnek ezt az egészében véve modern, korszerű formáját is megőrizzük és tovább építjük. Tisztában vagyunk azzal, hogy az ezer főre jutó személyautó tekintetében a közeljövőben még nem tudjuk megelőzni a vezető, fejlett kapitalista országokat. De elhagytuk Nyugatot az oktatás, a kultúra humánus gazdagsága és mindenekelőtt demokratizmusa tekintetében, túlszárnyaltuk a művészet és a széles tömegek kapcsolatának alakításával. E téren elért eredményeink világszínvonalon vannak és kétségbevonhatatlanul reprezentálják szocialista fejlődésünket.

Ezek az igények és tendenciák korunkban állandó jellemzői a szocialista kulturális politikának. Nem mond ennek ellent az, hogy e törekvések gyakorlati megvalósításában nem kevés változás tapasztalható a korábbi álláspontokhoz képest.

A világosabb áttekintés kedvéért, s korántsem a teljesség igényével foglaljuk össze néhány pontban kulturális politikánknak azokat a motívumait, amelyek változást mutatnak a korábbi állásfoglalásokhoz képest. A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1956 után megjelent dokumentumai, a kulturális munka tapasztalatai szolgáztatják az alapját ennek az összefoglalásnak.

a) Az elméleti és gyakorlati munka során, a valósággal való reális számvetések nyomán nyilvánvalóvá lett, hogy az ideológia, a kultúra területén nincs monopolhelyzete nálunk a marxizmusnak. Nem is az most a célunk, hogy monopolhelyzetet teremtsünk, hanem az, hogy biztosítsuk, erősítsük a marxizmus meglevő hegemoniáját, a marxista ideológia irányító és vezető képességét. Hogy a marxizmusnak monopolhelyzete van-e vagy nincs, az nem szubjektív döntés kérdése, hanem az objektív valóság ténye. Emlékezzünk vissza azokra a régebbi deklarációkra, amelyek azt hirdették, hogy a magyar értelmiség már marxista-leninista világnézetű. Az ilyenfajta megállapítások helytelen, voluntarista megállapítások voltak, tehát megnehezítették a további politikai-ideológiai munka menetét.

Hibás volt a marxizmus ideológiai monopolhelyzetének deklarálása, mert illúziókhoz, áltatáshoz, önbecsapáshoz, leszereléshez vezetett. De hibás volt azért is, mert szükségszerűen maga után vonta az adminisztratív eszközök alkalmazását olyan területen, ahol ennek nincs helye. Mint

már hangsúlyoztam, mi komolyan vesszük a vita lehetőségét, s a magunk részéről igyekszünk biztosítani a vita egészséges feltételeit. Tartjuk magunkat ahhoz az alapelvhez, hogy szóra szóval, vitára vitával, gondolatra gondolattal, nézetre nézettel válaszolunk. De mondani sem kell, hogy ha a vita ürügyén bárki szervezkedésre és erőszakra vállalkozik, erre mi törvényeinknek megfelelően válaszolunk. A kőhajítást nem viszonzozzuk kenyérdobással. A tudatosan ellenséges törekvésekkel szemben lehet és kell is adminisztratív eszközökkel fellépni. A múltban gyakran előfordult, hogy a marxizmus deklarált, de a valóságban nem realizálódott monopóliumát is az adminisztratív eszközökkel történő elhallgattatás „teremtette” meg. Másrészt pedig – ettől elválaszthatatlanul – létrejött egyfajta álmarxizmus – idézetmarxizmus, külsőleges marxizálás. Minden polgári, kispolgári nézet képviselője kötelességének érezte, hogy marxista terminológiával s marxista idézetekkel álcázza magát. Ezzel összekuszálódtak a frontok, az ideológiai életben eluralkodott az ezópuszi nyelv és álarccosság. De ki kell ezt egészíteni azzal, hogy a különféle klikkek, monopolhelyzetre törekvő csoportosulások, gyakran jobboldali, néha „balos” összefogások, nem rettennek vissza attól sem, hogy ott, ahol van befolyásuk, elnyomják a nekik nem tetsző irányzatokat, ha úgy tetszik: adminisztratív eszközökkel is éljenek. Mi nem leszünk naivak ezekkel a nem naiv törekvésekkel szemben. Elítéljük az adminisztratív intézkedések túltengését, de nem tűrhetjük, hogy nyomás és ilyen mellőzés eszközeit használják fel – akár intézmények, akár személyek – a marxista álláspont és annak képviselői ellen, az igazság ellen. Amikor tehát a szocialista demokrácia jegyében szót emelünk a monopóliumok, a klikkuralmak ellen, akkor világosan meg kell mondanunk, hogy e fellépésünk célja a szocialista kultúra és tudomány feltételeinek a javítása, a szocialista kultúra és tudomány pártolása, nem pedig egy „játékon kívüli” bírói pozíció kiépítése.

S végül, de nem utolsósorban, hiba volt a túlzott sietés, illetve a monopolhelyzetre való törekvés magának a marxista gondolatnak a szempontjából is: visszavetette annak fejlődését. A monopolhelyzet, a versenynélküliség elkényelmesített, lefegyverzett. Nagyon sok embert elkényelmesít az az érzés, hogy a hatalom pozíciójában nem kell megfeszítenie szellemi erejét és energiáját, neki „nem sürgős”, hogy gyorsan válaszoljon a kérdésekre, „ráér” a polémia és a kezdeményezés. Az egykori „monopolhelyzet” nemegyszer ma is károsan befolyásolja a gondolkodást.

A marxizmus monopolhelyzetének hangoztatása elhibázott volt azért is, mert számos esetben maga után vonta különféle tudományos és művészi csoportok monopóliumának kialakulását. Ilyen körülmények kö-

zött ugyanis egy-egy kulturális-tudományos törekvés könnyen elhallgatott egy másikat azzal, hogy ráragasztotta a „nem marxista” jelzőt. Szép számmal lehetne példákat idézni ilyen esetekre. Pedig minden így létrejött monopolhelyzet elsősorban épp annak a tudományos-kulturális törekvésnek ártott, amelynek vélt érdekében létrejött, annak egészséges fejlődését akadályozta meg, s számos esetben rendkívül súlyos károkat okozott. Hadd hivatkozzam arra, mekkora károkat okozott az ötvenes évek elején művészeti életünkben egy-egy írói, képzőművészeti stb. csoport monopolhelyzete. Tudományos életünkben is akadtak ilyen monopoliumok, s talán egyik-másik területen még ma is vannak ilyen törekvések. A monopoliumok káros voltának felismerése érlelte meg a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságában azt az elhatározást, hogy tudományos és kulturális területen egyetlen csoportnak, intézménynek sem biztosítunk monopolhelyzetet. Ugyanakkor: támogatunk minden egészséges kezdeményezést, törekvést, amely a marxizmus pozícióit erősíti.

b) Változott kulturális politikánkban a politika és a kultúra, a művészet kapcsolatának értelmezése. A szocialista művészet pártosságának korábbi, dogmatikus értelmezése – nem annyira az elméleti megnyilatkozásokban, mint inkább a művelődési politika gyakorlatában – a politikai követelményt mint napi politikai igényt fogta fel, politika és művészet kapcsolatában a politikán a napi politikát értette. Mi viszont úgy látjuk, az élet (benne a művészeti élet) tényei alapján, hogy a művészetnek elsősorban a párt általános törekvéseivel kell összhangban lennie és nem feltétlenül a napi aktualitással. Más szóval: a szocialista politika és a szocialista művészet kapcsolatában a politika döntően stratégiai koncepció, s nem taktikai megfontolás. Ez nem azt jelenti, hogy a művész számára közömbös tényező a szocialista politika taktikai menete, de a döntő a stratégiai: ez határozza meg az orientáció irányát, ez az, ami a valóság mozgásának fő tendenciáira irányítja a figyelmet. Természetesen nem lehet szakadék napi politika és stratégia között; kapcsolatuk dialektikus, nem egymástól függetlenül, hanem egymás által és egymásra hatva léteznek. Semmiféle politikai anarchizmust és kritikai liberalizmust nem igazolhat az a felismerés, hogy a művészet pártosságát elsősorban világnézeti kérdésnek tekintjük. S tegyük hozzá: a túlaktualizálás és a túlpolitizálás hamis véglete nem a politikai közömbösség hamis végletevel küzdhető le.

A Központi Bizottság kiemelve a társadalmi, politikai felelősségérzés igényét és kötelességét, hangsúlyozza az irodalmi, művészeti munka sajátosságai iránti tisztelet fontosságát is. Úgy gondoljuk, Gramscinak igaza volt, amikor azt mondta, hogy az író, a művész döntően saját szubjektumán keresztül nézi, észleli a világot. A művészi tükrözés egyik alaptörvé-

nye ez a hangsúlyozott szubjektivitás. A politikusnak pedig – minél jobb politikus, annál inkább – a közvetlen és távlati célszerűség jegyében kell értelmeznie a dolgokat. Éppen ezért, még azonos világnézet mellett is, nemegyszer másképpen nézik ugyanazt a dolgot vagy jelenséget. Az író a valóságot tükrözve, azt alakítva, jobban engedelmeskedik a saját szubjektív óhajításainak, mint a politikus. Nem köteles pl. aprólékos gondolat számot vetni az álmodott céltől elválasztó nehézségekkel. A realista művészt természetesen éppúgy kötik az objektív valóság, a társadalom lényegi törvényei, tendenciái, mint a tudóst, a politikust. De abban, hogy hogyan fejezi ki ezt a lényegét, a művész szabadabb, olyan értelemben, hogy (amennyiben ezt az igaz tartalom adekvát kifejezése megköveteli) a valóságban soha meg nem történt, képzeletbeli, sőt fantasztikus eseményeket, alakokat is teremthet. A politikus viszont sokkalta inkább köteles figyelembe venni a közbülső lépcsőfokokat, a napi problémákat, s a művésznél nagyobb jelentőséget kell hogy tulajdonítson a megoldandó hétköznapi feladatoknak. A művész könnyen túlteheti magát a részletkérdéseken a fő mondanivaló érdekében, de aligha engedheti meg magának ezt egy miniszter, párttitkár vagy igazgató. A világnézeti szilárdság, s a cél állandó szem előtt tartása mellett a politika lényegéhez tartozik a lehetőségekkel számotvető, azokkal egyezkedő, s velük küszködő, jó értelemben vett napi taktika is. S a művészetet nem lehet, illetve nem helyes arra kényszeríteni, hogy minden napi taktikai megfontolást figyelembe vegyen. Csak felelősséget, megértést várunk tőle a politika közvetlen szükségletei és gondjai iránt, de nem feltétlen alárendelést, nem a napi taktika praktikista szolgálatát. Figyelembe kell venni a politika és a művészet ilyenfajta eltérő sajátosságait, mert csak így kerülhető el a vulgarizálás. Világosan meg kell látni azt, hogy minden művészeti alkotásnak van ideológiai vagy világszemléleti jelentősége, de nincs mind-egyiknek napi politikai mondanivalója is. Éppen ezért nem szükséges minden egyes műben – pl. minden egyes lírai költeményben vagy valamely tájképben – közvetlen politikai állásfoglalást keresni. Még az ideológiai-világnézeti mondanivaló sem ítéltető meg könnyen s elhamarkodottan, nemhogy a politikai. Nagyon sokszor közvetve, áttételesen jelentkezik ez. Csak összefüggésekben, alkotói korszakokban, kötetben vagy kötetekben nézve mérhető fel helyesen, s nem felnagyított, az összefüggésekből ki-
ragadott részletekből.

Mindezt hangsúlyozva, arról is szólnunk kell, hogy a szocialista művészetből továbbra sem hiányozhat a közvetlen agitációra, azonnali hatásra, aktuális polémiaira szánt művek sora. Ezeknek létjogosultságuk van, sőt égető szükségünk van ilyen, a napi politikai kérdésekkel szembe-

néző, napi feladatok megoldása érdekében agitáló művekre – ha úgy tetszik, Majakovszkij, Brecht vagy Nagy Lajos és József Attila művének folytatására. És ne csak Peter Brook és Peter Weiss szálljon szembe a vietnami háborúval – a mi művészeinktől is elvárjuk ezt az állásfoglalást. Szakítani kell a sokakban még élő arisztokratikus esztétizmussal, amely a társadalmi folyamatokhoz közvetlenül kapcsolódó művészi ábrázolást nem tekinti teljes értékűnek. Vajon a József Attila-i sorok:

Úgy kellesz, mint a parasztnak a föld,
a csendes eső és a tiszta nap.
Úgy kellesz, mint a növénynek a zöld,
hogy levelei kiviruljanak.
Úgy kellesz, mint a dolgos tömegeknek,
kik daccal, s tehetetlenül remegnek,
mert kínjukból jövőnk nem született meg,
munka, szabadság, kenyér s jó szavak.

nem agitálnak-e? S vajon ez az egyszerre szerelmet és politikát szétsugárzó vers veszít esztétikai értékéből azért, mert politizál?! Vajon ez a szerelmi vallomás, amely egyben valóságos lírai pártprogram is, kevesebbet ér, mert állást foglal, kommunista módon, a nép ügye mellett?! Süketséggel megvert esztéták azok, akik nem hallják e költemény kettősségében az egységes, időtálló szépséget.

Nem külső parancs – kultúránk, művészetünk belső igénye követeli az ilyen műveket és műfajokat is. Az igazán jelentős művészet – kapcsolód-jék az a művész alkata szerint a napi eseményekhez vagy fogalmazzon nagyobb általánosságokban és kerüljön messzebb a politikai fogalmaktól – az ember, a társadalom formálásában többnyire ugyanabban az irány-ban hat, mint az igazán progresszív politikai törekvések. Éppen ezért joggal kérhetjük művészeinktől, hogy a maguk eszközeivel érvényesítsék a pártosság „minimumát”: az imperializmus, a népiértő régi és újfasiz-mus elleni tudatos nyílt fellépést és az emberséges élet, a társadalmi hala-dás mellett való állásfoglalást.

c) Az eddig elmondottakkal összefügg az a probléma is, amelyről nem kevés vita zajlott az utóbbi években. Nemcsak elméletileg, hanem gya-korlatilag is igyekeztünk szakítani egy – a múltból ránk maradt – „ha-gyománnyal”, az irodalmi és művészeti alkotások eszmei-politikai jelen-tőségének eltorzult, irreális értelmezésével, egészségtelen túlértékelésével. Nyilvánvaló, hogy egyetlen novellának, egyetlen versnek vagy dalnak a

napi feladatok megoldásában való „túlértékelése” óhatatlanul a művészetszemlélet szűkítését eredményezi. A mozgalom illegális körülményei között a párt soraiba tartozó írók alkotásai is osztoztak az illegális munka feltételeiben, a sajátos illegális körülmények által meghatározott feltételekben. Ilyen körülmények között egy-egy párttag író alkotásainak közértékét a mű „valóságos” értéke, plusz az adott helyzet politikai feltételei határozták meg. A mi mai körülményeink között a művek jelentőségét döntően, sőt eldöntően eszmei-művészi értékük határozza meg. De nemcsak a helyzetváltozás következményeinek figyelmen kívül hagyása miatt nőtt irreálissá másfél évtizeddel ezelőtt a művészi alkotások jelentőségének az értelmezése. Szerepe volt ebben annak is, hogy az élet különféle területein mutatkozó feszültségek nem jelentkeztek a nyilvánosság előtt a maguk fórumán, hanem igen gyakran áttolódtak a művészi életbe és ott kerültek közvetlen vagy közvetett módon a nyilvánosság elé. Ez a jelenség nem minősíthető pozitívumnak; e probléma higgadt, megnyugtató megoldása csakis a szocialista demokrácia fejlesztése keretében történhet meg. Szólnunk kell továbbá arról, hogy a személyi kultusz teremtette viszonyok között, az irreálisan feszített gazdasági tervezés okozta helyzetben eltorzult az agitáció, a propaganda és a művészet tudatformáló funkciójának értelmezése. Azokat az ellentmondásokat, amelyek a voluntarisztikus túlzások miatt léptek fel az alapban, egészségtelenül felfokozott, lehetőségeiben túlértékelt agitációs és propagandamunkával sohasem lehet helyrehozni, feloldani.

Mindebből talán kiviláglik, hogy nem arról van szó, mintha a múltban a párt- és állami vezetés nagy fontosságot tulajdonított volna a kultúrának, a művészetnek, mi pedig kisebbítenénk jelentőségét. Arról van szó, hogy a múltban torzulások mutatkoztak a művészet jelentőségének értelmezésében, s e torzulásokkal szemben mi a valóságnak megfelelően kívánjuk értelmezni a művészetek társadalmi funkcióját.

d) Szeretnék röviden beszélni az ízléssel és művészi stílusokkal kapcsolatos kérdésekről is. 1958-ban a „Művelődéspolitikai Irányelvek”-et tárgyalva a Központi Bizottság többek között elfogadott egy álláspontot, miszerint ízlés- és stíluskérdésekben nem hozunk párt- és állami határozatokat. Meggyőződésem: nagyon nagy jelentősége volt ennek az állásfoglalásnak. Pártunk vezetése felismerte azt az igazságot, hogy ízlés- és stíluskérdésekből nem helyes és nem szabad állami és pártügyet csinálni. Komolyan kell venni a sokféleség többször meghirdetett elvét, azt az esztétikai igazságot, hogy a szocialista realista művészetben többféle stílus, többféle kifejezési mód lehetséges. Azt jelenti ez, hogy elvetjük a tartalom és forma kapcsolatának marxista felfogását? Ellenkezőleg,

abból indulunk ki, s éppen ezért mondjuk, hogy nincs stílus önmagában. A stílus mindig a műalkotásban jelenik meg, tehát nem lehet apriorisztikusan nyilatkozni arról, hogy ez vagy az a stílus helytelen, hanem mindig csak a mű alapján, az alkotás ismeretében. Világosan kell látni, hogy a formáknak (azaz a művészi eszközök meghatározott rendszerének) van, de maguknak az egyes művészi eszközöknek, a kifejezés egyes sajátosságainak (például egy-egy versformának vagy a montázstechnikának, vagy a visszatekintő időkezelésnek stb.) önmagukban még nincs ideológiai jelentésük.

Mi sem lenne elhibázottabb, mint arra az álláspontra helyezkedni, hogy a művészi fejlődés olyan vívmányai, mint pl. a belső monológ, a szabadabb időkezelés, avagy a merészebb, komplex képalkotás a burzsoá irodalom előjoga csupán, s a szocialista művészet nem élhet vele. Ismétlem: egyetlen stílári eszköz sem független a művészi tartalomtól. Éppen ezért nem lehet róluk elvontan, a műtől elvonatkoztatva dönten. Ami pedig az ízlés kérdését illeti: nagyon fontos hangsúlyozni az ízlésnevelés és a befolyásolás igényét. De semmi esetre sem szabad úgy értelmezni ezt a követelményt, hogy ennek ürügyén bárki is a saját ízlését a kötelező norma rangjára emelje. Lenin már a húszas években figyelmeztette Lunacsarszkijt, nehogy az ő ízlését kiáltsák ki állami ízléssé. S ez fokozottan érvényes ma is. Nem szabad minden árnyalati ízlésváltozást világnézeti kérdésként minősíteni. Attól, hogy valakinek tetszik valamelyik kép, másnak meg nem, még senki sem lesz szektás, sem revizionista, sem nacionalista, sem kozmopolita, sem pedig kispolgár. A dogmatizmus azonosítja olyan vulgarizálóan az ízlést a világnézettel, hogy azonos világnézeti emberektől teljesen azonos tetszést-nemtetszést vár, s minden ízlésváltozás mögé ideológiai eltérést konstruál. Persze kerülni kell ebben a vonatkozásban is a hamis végleteket. Szükséges hangsúlyozni: nem jelenthet ez közömbösséget az ízlés kérdéseiben. Semmi esetre sem jelentheti azt, hogy szabad teret nyitunk egyfelől a dekadencia arisztokratikus, beteges, eltorzult ízlésének, másfelől pedig a giccsnek, a kispolgári ízléstelenségnek.

Az egyéni ízlésből nem csinálunk politikai ügyet. De az ízlés társadalmi vonatkozásában, tömegméretekben már közügy: befolyásolni, nevelni kell. Mint egyénnek, senkinek sem lehet semmiféle hátránya abból, hogy csak ezt vagy csak azt a művészetet szereti, hogy jobban kedveli a könnyűzenét, mint a komoly zenét és így tovább. De a kulturális szervek dolgozói ebben a vonatkozásban nem magánemberek. Ők már felelősek azért, hogy milyen célra használják fel a rendelkezésükre álló anyagi és egyéb eszközöket, s hogy a szocialista ízlésnevelés követelményeinek mennyiben tesznek eleget. Természetszerűleg nem zárkoznak el attól, hogy figye-

lembe vegyék és igyekezzenek kielégíteni azt a sokfajta igényt, amelyet ízlésbeli vonatkozásban is támaszt velük és az általuk vezetett intézménnyel szemben az élet. A Hanglemezgyártó pl. adjon ki táncdalokat, s a televízió sem zárkózhat el a krimik előadásától. (Nem is zárkózik el.) A táncdal valódi szükségletet elégít ki. Ugyanakkor azt is világosan kell látni, hogy a táncdalok az egyén nevelése szempontjából többé-kevésbé semleges szerepet játszanak, s nem ezeknek a terjesztése a legfőbb feladatunk. (Ezek, mellel szólna, nagyobb propaganda nélkül is terjednek.) A kulturális szervezeteknek vannak ennél fontosabb feladataik és nem lehet előtérbe állítani itt az üzleti érdeket.

Az ízlésnevelés, az ízlésfejlesztés az ilyen jellegű szervek számára központi feladat. Ki kell tehát alakítaniuk a maguk munkájában a helyes arányokat. S el kell érniük azt, hogy az egyes emberek ízlésében is uralkodóvá tegyék ezeket az arányokat. Mert nem utolsósorban aránykérdésről van itt szó. Például nem az a baj, hogy valaki egyszer-másszor detektívregényt olvas, hanem az, ha csak ilyeneket olvas. Vagy egy másik példa: nem az a probléma, hogy táncdalfesztivált rendeznek nálunk, ilyenre szükség van. De arra már nincs szükség, hogy országos ügyet csináljanak belőle, s a rádió és a televízió heteken át propagálja nagy kulturális eseményként, a „magyar nép közügyeként”.

e) Az új szempontok, új megfontolások következtében változás történt 1956 után közlési, megjelentetési politikánkban is. Építve a szocialista átalakulás korábbi eredményeire, megkezdve a szektás, dogmatikus és revizionista torzítások kiküszöbölését a kulturális területről, színesebb, szélesebb, többszólamú lett művészi életünk. Ezzel együtt – tegyük hozzá – bonyolultabb és gyakran ellentmondásosabb is. Sokan aggódva nézik ezt a fejlődést, s valamiféle kialakulóban levő „ideológiai zűrzavarról” beszélnek. Azt hiszem, nincs igazuk ezeknek az aggályoskodóknak, még ha negatív jelenségek – ismétlem – jócskán mutatkoznak is. Tudjuk, hogy fokozni kell erőfeszítéseinket a negatív jelenségek kiküszöbölésére, de nagyon körültekintően kell eljárunk. Sok vitatható értékű mű lát napvilágot ma is, de ez nemcsak az ideológiai ellenőrzés problémája. Sőt, tegyük hozzá, senki sem vállalkozhat annak kijelentésére, hogy ezután csak vitathatatlan művek fognak születni. Az újat eredeti módon kifejező művek létrejöttével együttjárnak – bizonyos fokig – félresikerült, zavaros, ellentmondásos kísérletek is. A szellemi fejlődésben ezek mintegy az elkerülhetetlen „üzemi költségek”.

Hadd tegyem hozzá: mostanában hazai és nemzetközi sikereket értünk el filmjeinkkel és még a „Társadalmi Szemle” is arról indított ankétot, hogy „miért jók a magyar filmek?” Valóban van néhány jó filmünk; csak

azt tenném hozzá, hogy irodalmunkban, színházainkban, zenénkben is voltak kiemelkedő eredmények. Másrészt lehetséges, hogy most viszonylag gyengébb filmek is születnek, s talán újabb kísérletezés időszaka következik, és talán irodalmunk fog bennünket újabb kitűnő művekkel megörvendeztetni. Akkor sem lesz ok filmművészetünkben a pánikra, mint ahogy egy-egy művészeti ág sikereinek láttán sincs okunk az elbizakodottságra.

A közléspolitikai módosulása persze nem jelent és nem fog jelenteni a jövőben sem liberalizmust, gyepől-odadobást, nem fog jelenteni abszolút közlési szabadságot. Mint minden téren, ebben a vonatkozásban is, a magunk rendszerét, a magunk politikai elveit és céljait tartjuk szem előtt. A közlési szabadság politikailag szükséges és minden becsületes, gondolkodó ember számára érthető, vagy legalábbis méltányolható korlátozását semmi esetre sem helyes a gondolatszabadság korlátozásaként értelmezni. Furcsa és talán nevetséges dolog is ennek a hangsúlyozása, de a szabadság kéretlen prókátorai miatt mégis mindig újra meg kell mondanunk, hogy kinek-kinek jogában áll azt gondolni, amit akar, de kiadóinknak is jogukban áll nem kiadni azt, ami nem összeegyeztethető a szabadság szocialista értelmezésével és a mi emelkedő színvonaligényünkkel.

A különböző társadalmi rendszerű országok egész sorában működik központi cenzúra. Magyarországon nincs; éppen ezért fokozott felelősség hárul valamennyi alkotóműhelyünk vezetőjére és kollektívájára, hogy – például – a naponta megjelenő majdnem két szépirodalmi könyvet – amelynek sokszorosa áramlik be kéziratokban – minőségi szempontból fokozott szelekciónak vesse alá. Semmi baj nem lenne, ha többen, akiknek műveit az állami szervek színvonalbeli okok miatt nem tartják kiadásra alkalmasnak, élnének a magánkiadás lehetőségével. Művelődéspolitikánkkal összhangban állna, ha a nem állami költségen rendezett kiállítások száma is emelkedne, hiszen ezekre már korábban lehetőséget teremtettünk. Ez erősítené a kontrollt is és talán mentesítené kultúránkat az imitt-amott fenyegető dilettantizmus nyomásától.

Hadd szögezzük le ebből az alkalomból is nyomatékosan, amit egyébként mindennapos gyakorlatunk, egész jelenlegi közéletünk tendenciái tanúsítanak: nálunk nincs protokoll-irodalom, nincs protokoll-művészet. A művészetben a név, az elért eredmény, a megalkotott életmű fémjelez; de az új műnek újra kell fémjeleznie a nevet. A korábbi életmű, a gazdag múlt, a személyes érdemek növelik vagy ébren tartják a személy iránti megbecsülésünket, de nem dönthetik el eleve az új mű megítélését. Bármiféle ilyen tekintélyelvű értékrend védelme lényegében a szektás gyakorlaton alapul, s itt is meglátszik, hogy a liberális és szektás nézetek gyökere

általában közös: hitetlenség az emberben, az ember lehetőségeiben, a szocialista humánumban – vagy adott esetben az emberek józan ítélőképességében, egészséges és fejlődő művészi érzékében.

Hadd ismételjem álláspontunkat a kultúra demokratizmusának egy kérdésével kapcsolatban. Egyes művészek, írók lelkesen támogatják és helyeslik: alkotóműhelyeink, kiadóink, a rádió, a televízió legyenek toleránsok különféle esztétikai kísérletek irányában, és védjék meg a stílusirányzatok versenyének szabadságát. Ezt jogként emlegetik, de megváltozik a légkör, amikor a kötelezettségekre terelődik a szó. Azt elismeri mindenki, hogy az embereknek erőfeszítéseket kell tenniük egy-egy bonyolultabb alkotás megértésére, de sok alkotóval a tekintetben már vita van, hogy neki is erőfeszítést kell tennie azért, hogy alkotását értsék. Sokszor mondják hamis logikával, hogy Bartókot nem értették és Bartók zseni volt. Azt hiszik talán, hogyha őket nem értik, ez mindjárt a bartóki zseni rangját biztosítja számukra. Ez a logika azért is hamis, mert mégiscsak voltak, akik Bartókot értették. Bartók maga szakadatlan erőfeszítéseket tett ezért, s Bartók kritikus és esztéta hívei hatalmas munkát végeztek ennek érdekében.

Többször szoltunk ma a kultúra, művészet, irodalom sajátosságairól, az emberek tudatára és cselekvésére gyakorolt áttételes hatásairól is. Hadd szóljunk arról is, hogy ha nem egyes alkotásokat, hanem egész szocialista kultúránkat nézzük, akkor annak szocialista voltahoz hozzátartozik az is, hogy szüntelenül keresi azokat a lehetőségeket, fejleszti azokat a módszereket, amelyekkel a tömegekre hatni tud. Hol vagyunk ma már a közérthetőség leegyszerűsítésétől? Ma mindenki természetesnek tartja, hogy a művészet, az irodalom korunk problémáiról szólva bonyolult kérdésekben is elmélyedjen. De az az ambíció, hogy a megtalált igazságot, szépséget minél szélesebb tömegekhez juttassa el – s melyik alkotót ne izgatná ez a feladat?

A század első negyede progresszív avantgarde-jának tragédiájához az is hozzájárult, hogy azok, akiknek ezek az alkotások állítólag készültek, nem értették meg, s hogy az író, a művész sokszor türelmetlen agresszivitással reagált a meg nem értésre.

Mi elutasítjuk a kétféle kultúráról (külön „kultúra” az elit, s külön „kultúra” a tömeg számára) szóló, a polgári társadalom elemzésén alapuló elméletet. Elutasítjuk, többek között azért is, mert nálunk nem gyűrheti maga alá a szórakoztató ipar az ország kulturális életét. Nyugaton a tömegek ízlésének megrontása alantas eszközökkel folyik, öldöklő profithajzában. Ez a tendencia olyan mértékű károkat okoz, hogy ellene a polgári haladás erői is kétségbeesetten tiltakoznak.

Alkotóművészeink egyikénél-másikánál divat lett az elmaradottságon keseregni. De nemcsak elmaradottság van. A „Hamlet” Madách-színházi közel 300-as előadásától a „Hideg napok”, a „Szegénylegények”, a „Hús óra” milliós nézőseregén át jelentős alkotóink – klasszikusok és élők – jelentős könyveinek nemritkán negyven-ötvenezres példányszáma mutatja az óriási előrehaladást, a kötelezettséget és az elkötelezettséget ebben az irányban. Ami pedig az elmaradottságot illeti, nem a panaszkodás, a szitok-átok a követendő magatartás. Azt mondhatjuk Brechttel – kissé módosítva szavait –, hogy a népet mint közönséget sem lehet leváltani, ugyanúgy, ahogyan az alkotót sem lehet leváltani, sem kinevezni. De követendő magatartásra van nálunk példakép, hogy csak egyet említsek, aki ebben minden alkotó ideálja lehet. Kodály Zoltán nem szidta, nem marasztalta el a magyar népet, hanem életének alkotó éveit, évtizedeit szentelte arra, hogy megtanítsa az értékek befogadására és élvezetére. Ő volt, aki hirdette: az igazi zeneszerző nem százak, hanem tíz- és száz- ezrek számára dolgozik, s ha a tömegeket nem neveljük nemes művészetre, holnap-holnapután ráeszmél minden alkotóművész, hogy nem talál többé hallgatóságra. És ha ma Budapesten és vidéken a koncerttermek előtt hosszú sorok állnak, és protekcióval is nehéz jegyet szerezni, és ha soha nem látott méretekben megnőtt a zeneismerők és élvezők száma, ebben halhatatlan érdeme van Kodálynak és azoknak, akik követték őt, és a szocializmus adta lehetőségeket felhasználva felnevelték a zene befogadására alkalmas százezres, milliós közönséget. Akik a kommercializálódás hazai veszélyét emlegetik, és nem munkálkodnak azon, hogy türelmes odaadással, módszerességgel eljuttassák a színvonalas alkotásokat a tömegekhez, azok tulajdonképpen a növekvő szabad idő és a növekvő színvonal körülményei között a giccs és a rosszértelmű szórakoztató ipar felé sodorják a népet. A növekvő szabad idő értékes társadalmi kihasználásának a kérdése világszerte foglalkoztatja a szociológusokat, népművelőket, noha a probléma megközelítése a társadalmi rendszerektől és a problémákkal foglalkozó szakemberek világnézetétől függően igen eltérő lehet. Ezt a feladatot az élet most adja fel nekünk: ha késlekedünk a megoldásával, ha nem ismerjük a közönség igényeit és az igények fokozásának reális lehetőségeit, ha nem vagyunk találmányosak a válaszok kidolgozásában, mulasztásunk az egész társadalmi fejlődés alakulását károsan befolyásolhatja. S ellenkezőleg: ha életszerű, konstruktív válaszokat adunk ezekre a kérdésekre, még a mi életünkben lemérhetően fog emelkedni népünk szellemi színvonala, tudása, kedve.

f) Állandóságról és változásról szólva ki kell emelnünk, hogy lényeges változások történtek kultúránk demokratizálása, egész művészi életünk

demokratikus módszerekkel történő irányítása érdekében. Mint mondtam, nem új törekvés ez nálunk, nehéz időszakban láttunk neki ennek a munkának, s töretlenül folytatjuk. A mai helyzetben a kulturális demokratizmusnak további új formáiról, új módjairól kell gondoskodnunk.

Szükséges mindenekelőtt a kultúrát átvevők, a kultúrát élvezők körének fokozottabb aktivitása, bekapcsolása a művészeti folyamatba. Tovább kell fejlesztenünk az öntevékeny művészi alkotó munkát (de nem a hivatásos művészettel versenyezni óhajtó pénzhajhász dilettantizmust), a nagy múltú magyar énekkari kultúrát, a képzőművész-alkotó köröket, és meg kell találnunk az öntevékeny kulturális alkotó munka új lehetőségeit is. Feladatunkká teszi ezt a szabad idő szocialista felhasználásának igénye is.

De ezen túlmenően kulturális életünk demokratizmusa annyit is jelent, hogy az eddiginél sokkal határozottabban kell figyelembe venni az olvasók, nézők, színház- és mozilátogatók véleményét, bírálatát, egyszerűen ennek a néző-, olvasóközönségnek az ízlését állandóan tovább kell fejleszteni. Bonyolult dialektikus folyamat ez: a művészet hat a befogadóra, a befogadó tovább alakítja a művészetet, s így kell tovább fejlődnie a mi szocialista kultúránknak is. Ez az állandó kölcsönhatás segít egy igazán korszerű, ugyanakkor sokakhoz szóló, minden ízében modern, s a legjobb értelemben népszerű szocialista realista művészet megteremtésében.

Nálunk ma divat a televíziót szidni. Azt szokták mondani, hogy a tv-műsor olyan rossz, hogy nem lehet nézni, ráadásul hétfőn nem is sugároz műsort. A tréfán túl: a mi televíziónk, rádiónk óriási kulturális missziót teljesíthet, igényt ébresztő kulturális missziót, az összes többi művészeti ág szolgálatában is. Nincs rászorulva, mint a kapitalista országok hasonló intézményei, hogy alantas ösztönöket felkorbácsoló műsort adjon; – ha rosszat ad, akkor spontánul, érdek nélkül adja a rosszat. Nekünk úgy kell kielégítenünk a nézők szórakozási igényét, hogy nem engedünk az alacsonyabb ízlés követeléseinek. Tudjuk pl., hogy új filmművészetünket azzal is segítenünk kell, hogy a tényleg jelentős alkotások számára közönséget is nevelünk. Általában fel kell keltenünk az igényeket, erősíteniünk kell a meglevő igényt, egy valóban közösségi – az emberek életébe beleszóló, ahogyan Németh László mondja, „élet-receptet” nyújtó – művészet iránt. A tömegkultúra új szerkezetének kialakítása is a demokratizálás folyamatát sürgeti.

A szocialista kulturális politika új vonásaként alakultak meg a különböző irányító szervek mellett azok a társadalmi tanácsok, amelyek a terület legjobb kommunista és pártunkívüli szakembereit egyesítik, s ame-

lyek tanácsadói, ajánlási feladatköre jelentős mértékben fejleszti a szocialista demokratizmust a kulturális területen. A KB tudományos és kulturális osztálya mellett működik az Elméleti Munkaközösség, amelyet még az ellenforradalom leverése után hívtunk életre. A különböző művészeti ágak főigazgatóságai mellett már működnek vagy most alakulnak meg a művészeti tanácsok. Hangsúlyozom, hogy e testületeknek ajánlási jogköre, tanácsadói feladatköre van, tehát ellentétben a korábbi – gyakran cenzurális feladatot ellátó – bizottságok működési szabályzatával, a mi művészeti tanácsaink nem látnak el államhatalmi funkciót. Kíváncsú lenne, hogy ne csak a Központi Bizottság és ne csak a Művelődésügyi Minisztérium mellett működjenek ilyen testületek, hanem a megyei pártbizottságok és tanácsok illetékes osztályai, illetve vezetői mellett is.

A magasrendű, új típusú szocialista kultúra megteremtésében, ismétlem, döntő szerepe van a kritikának, a marxista kritikának, amelynek sok feladata közül az egyik éppen a közönség véleményének az ismerete, ám a közönség ízlésének fejlesztése is. Ezzel járulhat hozzá legjobban egy demokratikusan funkcionáló szocialista tömegkultúra létrejöttéhez.

És végül: a demokratizmus nagyobb kifejlesztésére törekszünk az alkotók köreiből is, a szövetségekben és a műhelyekben, és mindezt a szocialista eszmeiségű művészet kifejlesztése, segítése, terjesztése érdekében – egész népünk érdekében –, így járulva hozzá a magunk részéről a nemzetközi szocialista kultúra gazdagításához.

Előadásom végéhez érkeztem. Nem törekedtem kulturális életünk valamennyi eredményének, valamennyi problémájának az ismertetésére. Az volt a célom, hogy néhány fontos kérdést kiemeljek, s körvonalazzam álláspontunkat néhány elvi és gyakorlati problémát illetően. A szocialista kultúra fejlesztését kétféle harc körülményei között végezzük. Pozitív célkitűzéseinket a liberalizáló, fellazító, jobboldali és a szűk látókörű, dogmatikus „bal”-oldali ellenfelekkel küzdve valósítjuk meg. Művelődéspolitikai és kritikai magatartásunkban szakítani kell azzal a hagyománnyal, amely reflexszerűen reagál a rosszra, a hibásra, a tévesre, de mellékes feladatnak tekinti a jóra, az értékesre, a jelentős művészi alkotásra való reagálást. Aki csak „nem”-et képes mondani, az nem lehet felelős közreműködő a szocialista kultúra fejlesztésében. Ismétlem: tudni kell meggyőzően kimondani az „igen”-t, mert csak a támogatott, pártolt, helyeselt alkotásokkal és tendenciákkal lehet jó irányba segíteni kulturális életünk folyamatait. Ebből következik az a megfontolás is, hogy a kulturális politika – legyen az országos szintű, megyei szintű, vagy fejeződjék ki egyetlen alkotóműhely irányításában – nem elégedhet meg a regisztrálással, nem korlátozódhat a veszély-jelzésekre. A kulturális poli-

tika inspiráljon, legyen szellemi társa az alkotónak, legyen eszmei ihlető – de ne legyen leckefeladó.

A jövőben nagyobb gondot kell fordítanunk az ideológiai-tudományos vitákra, szakítva azzal a gyakorlattal, hogy egy téves vagy legalábbis vitatható nézet harmad-, negyedrangú lecsapódásaira figyeltessük fel a közvéleményt. Vitázzunk e nézetek elsőrangú képviselőivel, a nyílt vita, az értelmes véleménycsere egész szellemi életünk hasznára válik. Az elvek, az eszmék területén az ideológiában nincs békés egymás mellett élés; ideológiai síkon nincs helye egyezkedésnek, ideológiai síkon mindig, minden helyzetben következetesen kell érvényesíteni a marxista álláspont elvi teljességét.

Gyakorlati feladataink közül az új gazdasági mechanizmus alkalmazásával egyidőben egyre inkább előtérbe kerül az ifjúság körében végzendő kulturális-ideológiai munka, és általában a tömegkulturális teendő. Mintha az utóbbi években a kultúrpolitikai figyelem is inkább az alkotóműhelyekre, a művészi alkotó munkára koncentrálna, s kissé háttérbe szorultak a népművelés, a tömegkultúra (benne a tömegszórakoztatás) problémái. Ezen változtatni kell, nem úgy, hogy elfordulunk az alkotó munka kérdéseitől, hanem úgy, hogy behatóbban foglalkozunk a tömegkulturális feladatokkal. S e feladatunknak része, hogy milliók sajátítsák el mindazt, „ami az emberi gondolkodás és kultúra több mint kétezeréves fejlődésében értékes volt”¹⁴. Lenin szavai ezek, aki a szocialista kultúrát mindig az egyetemes emberi kultúra összefüggésében, annak továbbfejlesztéseként értelmezte. „Ha nem értjük meg világosan – mondotta –, hogy proletárkultúrát csak akkor lehet építeni, ha pontosan ismerjük az emberiség egész fejlődése által létrehozott kultúrát, csak úgy, hogy ezt a kultúrát átdolgozzuk – ha ezt nem értjük meg, nem is fogjuk ezt a feladatot megoldani.”¹⁵ A proletariátus, a felszabadult munkáosztály megértette ezt a kapcsolatot, tudja, hogy a kultúra, a művészet élvezetének képessége fejleszthető, s a milliók által elsajátított kultúra az életet teszi szebbé s teljesebbé. Népünk József Attilával együtt tudja:

minden emberi mű
értelme ezért bűg mibennünk,
mint a mélyhegedű.

¹⁴ *Lenin Művei*. 31. köt. Szikra 1951. 322. old.

¹⁵ Ugyanott, 289. old.

A kulturális munka alapelveit a szocialista építés természete, érdekei és a kultúra sajátosságai alakították ki. Alapelveink változatlanok, alapelveink szilárdak. Ugyanakkor ezeknek az alapelveknek az érvényesítése során számos változás jelentkezik munkánkban. Részben azért, mert régebben egy s más vonatkozásban torzulások mutatkoztak az elvek alkalmazásában, részben azért, mert a körülmények, a szocialista kulturális munka feltételei állandóan változtak az elmúlt húsz esztendőben.

A Magyar Szocialista Munkáspárt kulturális politikájában tükröződik a szocialista alapelvekhez való következetes ragaszkodás és a változások érzékeny számbavétele. Ezért képes pártunk hatékonyan közreműködni a magyar szocialista kultúra fejlesztésében. Ezért képes a magyar munkásmozgalom politikai vezetője, szellemi társa lenni a hazánkon belül és hazánkon kívül is megbecsülést, tekintélyt kivívó irodalomnak, filmművészetnek, zeneművészetnek, képzőművészetnek, színházművészetnek. De nem elégedhetünk meg az eredmények regisztrálásával, az élet zajlik tovább, a követelmények egyre magasabbak, kulturális munkások és művészek, olvasók és alkotók közös aktív tevékenységére van szükség, hogy hazai szocialista kultúránk lépést tartson a haladó idővel.

Kulturális politikánk a párt általános politikájának része, összhangban van a párt politikai koncepciójának egészével; jelentős szerepe van kulturális és tudományos eredményeink létrejöttében, abban, hogy a marxizmus-leninizmus egyre inkább áthatja a közgondolkodást, valamint annak a szellemi élénkségnek a kialakulásában is, amely közéletünket – ha nem is egyenletesen – jellemzi.

Eredményeinket a párttagok és a párthoz közel állók egyaránt elismerik, de bizonyos aggodalom is van bennük, amit – némi leegyszerűsítéssel – így összegezhethetnénk: ideológiai és kulturális életünkben egyfajta bizonytalanság is jelentkezik, egyszer-másszor a demokrácia helyett a liberalizmus, a szabadság helyett a szabadosság kerekedik felül.

Vannak más típusú aggodalmak is, melyek főleg a párttól távolabb álló értelmiségi rétegekben élnek. Az aggály lényege, hogy pártunk kulturális és tudományos politikája nem enged kellő teret a különböző irányzatoknak. Azt kívánják, hogy – például – „a művészeti életben ne csak a stílusirányzatok szabadsága érvényesüljön”, ideje volna „az eszmei irányzatok szabad versenyét” is biztosítani.

Ha nagyon sommásan akarnánk jellemezni a problémáknak e két típusát, akkor azt mondhatnánk, hogy – a jogos és indokolt kifogások mellett, mert hiszen mind ideológiai, mind kulturális életünkben szép számmal akadnak joggal kifogásolható jelenségek – az első aggodalomban „balos” értetlenség, szűkkeblűség is jelentkezik, a másodikban pedig jobboldali, liberalizálást óhajtó tendenciák mutatkoznak meg.

Ezeket az ellentétes irányú kívánságokat, jogos-jogtalan aggodalmakat igen érzékenyen és gyorsan „felkarolja” a nyugati imperialista propaganda, ezen belül különös hangsúllyal az ellenséges magyar emigráns sajtó. Újabban bizonyos taktikai változások figyelhetők meg az ellenünk

* Az 1969-es Országos agitációs és propaganda tanácskozáson tartott konzultációs előadás jegyzőkönyve alapján. Megjelent: Kossuth Könyvkiadó 1970.

irányuló támadásokban: nemcsak a jobboldali „aggodalmakat” erősítik fel, hanem – ha érdekük úgy kívánja – a „baloldali” óhajokat is támogatják. Amikor például 1962-ben az egyetemeken és a főiskolákon eltöröltük a származási kategóriák szerinti felvételi rendet, s ugyanakkor gondok jelentkeztek a fizikai dolgozók gyermekeinek továbbtanulásánál (a hazai sajtó reális szellemben foglalkozott is a problémákkal s megoldásukon most is munkálkodunk), akkor a burzsoá lapok arról kezdtek cikkezni, hogy Magyarországon elzárják az egyetemeket a munkásgyermekek elől...

Persze nemcsak arra van szükség, hogy vitázzunk a jobb- és „baloldali” nézetekkel. Ezeknek a nézeteknek a jelentkezését úgy kell tekintenünk, mint a valóságról szerzett információ *sajátos* formáját. Feladatunk, hogy megvizsgáljuk azokat a valóságos problémákat és körülményeket, melyeknek téves értelmezése következtében ezek az állásfoglalások, vélemények kialakultak. Csak így tudjuk termékenyen megközelíteni ideológiai életünk és kulturális politikánk kérdéseit. Nem abból kell tehát kiindulnunk, hogy nincsenek hibák, s hogy minden tekintetben megoldottuk feladatainkat, hanem abból, hogy eddigi eredményeink, objektív és szubjektív adottságaink kellő alapot biztosíthatnak a meglevő problémák megoldásához.

Nyilvánvaló az is, hogy ideológiai és kulturális életünket a nemzetközi helyzetben, a nemzetközi munkásmozgalomban, s hazánk életében bekövetkezett lényeges változásokkal összefüggésben kell elemeznünk, hiszen az új helyzetre sohasem lehet a régi módon reagálni. Az új helyzet tényeinek általánosítása vezethet el a helyes elméleti következtetésekig; az új helyzet szülte viszonyok alapján kell továbbformálnunk pártunk egész politikáját, ezen belül kulturális politikánkat, ideológiai munkánkat.

A párt IX. kongresszusa az ideológiai munkát alapvető feladataink között sorolta fel, s megfogalmazta annak legfőbb elveit: „Pártunk alapvető feladata a sokoldalúan kifejtett ideológiai munka: a) alkotó módon alkalmazza és fejleszti a marxista elméletet és választ ad a fejlődés új kérdéseire; b) propagálja és terjeszti a marxista-leninista elméletet, a kommunista világnézetet, harcot folytat az ellenséges szemléletek ellen; c) a tömegek céltudatos aktivizálásával az elméletet a társadalom anyagi erejévé változtatja.”¹ Ezeknek az elveknek az alkalmazására törekszünk az ideológiai és kulturális élet feladatainak megoldása közben – eredményekkel és hiányosságokkal.

¹ Az MSZMP IX. kongresszusának jegyzőkönyve. 54. old.

A PÁRT ÁLTALÁNOS POLITIKÁJA ÉS A KULTÚRPOLITIKA

A párt kulturális és tudománypolitikája szerves része, s egyben sajátos része a párt általános politikájának.

Szerves része, mert a párt politikájának egésze elképzelhetetlen átgondolt művelődéspolitika nélkül; a művelődési politikának az alapjait végső soron ugyanazok a tényezők határozzák meg, mint a párt külpolitikájának vagy gazdaságpolitikájának alapjait; a pártpolitika egyéb területei hatnak a kultúrpolitikára, a kultúrpolitika is befolyásolja általános politikánk más alkotó elemeit. Ennek az összefüggésnek hangsúlyozása azért is fontos, mert nemritkán találkozunk olyan elvtársakkal, akik azt képzelik, hogy a kulturális politika valamiféle „külön bejáratú” tevékenysége a mozgalomnak. Akad még járás, sőt megye is, ahol egyesek olyan reszortfeladatnak tekintik a kulturális munkát, amit ha elvégeznek, jól van, de ha nem végzik el, akkor sincs különösebb baj. Ezek az elvtársak sohasem gondolkodnak így például a gazdaságpolitikáról.

A kultúrpolitika a párt általános politikájának *sajátos része*: ahogy a pártmunka minden ágának, a kulturális politikának is megvannak a sajátosságai. Ezek mindenekelőtt abból adódnak, hogy a kulturális és tudománypolitika döntően a felépítményben, a társadalmi tudatban jelentkező kérdésekkel foglalkozik, nagyon sok olyan különös problémával kell számot vetnie, mely más területen nem, vagy nem így jelentkezik.

A mindennapi munkában sajnos sokan nem érzékelik a kulturális politika specifikus vonásait, s nem akarnak tudomást venni az ezekből következő módszerbeli sajátosságokról, amelyeknek figyelembevétele nélkül pedig nem lehet tudományos és kulturális életünket hatékonyan irányítani. Vannak, akik ezeket a sajátosságokat valamiféle gyanakvással kezelik, s kimondva-kimondatlanul úgy érzik, hogy a művelődési politika olyan területe a mozgalomnak, ahol mindenféle zavaros nézet virágzik, sőt virágozhat. Megint mások a kulturális politika sajátosságaiból legszívesebben kínai falat építenének a művelődés ügye köré, ekképpen „függetlenítve” magukat a politika, a közélet általános követelményeitől.

Elég egyetlen vonatkozásra utalni, hogy érzékeltsük, milyen szoros, elválaszthatatlan kapcsolatban áll a kulturális politika politikánk más területeivel. Ismeretes, hogy az imperializmusnak a szocialista világrendszer elleni akcióiban az utóbbi években mind nagyobb szerepet kap a fellazítás taktikája. A fellazítás nagymértékben az ideológiai-kulturális területre koncentrálja erőfeszítéseit. Az ennek következtében kialakult helyzet elemzésének, a fellazítási akciók visszaverésének, az ellentámadá-

sok irányításának sikere nem kis részben a pártszervezetek művelődés-politikai aktivitásától függ.

A kulturális életben – tartalmilag – éppúgy érvényes *a pártirányítás lenini elve*, mint a társadalmi élet más területein. A jobboldal, a revizionizmus ma a pártirányítás ellen nyitja a fő tüzet. Egyesek azzal érvelnek, hogy a pártirányítás elve a kulturális-tudományos területen már elavult, idejét múlta. Mások, akik a pártot korábban sem tartották illetékes szellemi vezető erőnek, azt állítják, hogy a dogmatikus, a személyi kultusz korszakában érvényesülő káros módszerek a pártirányítás elvéből törvényszerűen következnek. Ezekkel az „érvekkel” nem érthetünk egyet; az elmélet és az élet gyakorlata egyaránt megcáfolja őket.

Persze a kulturális életben is érvényes az az igazság, mely már oly sokszor bebizonyosodott: szektás-dogmatikus pozícióból nem lehet eredményesen fellépni a revizionista nézetekkel szemben, mint ahogy revizionista platformról sem lehet leküzdeni a dogmatizmust. Aki a szektás-voluntarista parancsolgatás vagy az annak idején meghonosodott vulgáris témakijelölés művelődéspolitikai módszere alapjáról lép fel a revizionizmus ellen, hamarosan magára marad. A Magyar Szocialista Munkáspárt kezdettől fogva vallotta, hogy szakítani kell a szektás művelődéspolitikai módszerekkel – főként és elsősorban azért, hogy a kommunista párt politikai irányító szerepe valóban érvényesüljön.

A párt kultúrpolitikájának irányát a párt általános eszmei-politikai irányvonala határozza meg. A kultúrpolitika feladata ennek az általános eszmei-politikai irányvonalnak alkalmazása a kulturális életre. A pártirányítás megvalósításának legfontosabb módja, hogy a párt Központi Bizottsága és a párt vezető szervei, az ezek mellett dolgozó tanácsok, testületek, kollektívák időről időre napirendre tűzik, elemzik a tudomány és a kultúra, az ideológia kérdéseit, vitákat kezdeményeznek, dokumentumokat alkotnak. Munkamódszerünkhöz tartozik, hogy az egyes területek munkatársaival megbeszéléseket tartunk, amelyeken megvitatjuk a párt politikájának alkalmazását. Ahol szükséges – reméljük, hogy erre ritkán kényszerülünk –, a jövőben is élünk közvetlen adminisztratív intézkedésekkel. Ennek a lehetőségével számolunk és számolnunk is kell, bár a szocialista eszmeiségért folytatott harcban nem ez a fő eszközünk, s nem is válhat azzá.

Helytelenül fogják fel a párt vezető szerepét a kultúra területén azok az elvtársak, akik azt hiszik, hogy ez a „pártközpont dolga”, s – mondjuk – egy megyei pártbizottságnak ilyen kérdésekkel nem kell törődnie. De továbbmegyek: nemcsak a pártszerveknek, hanem minden kommunistának – főleg azoknak az elvtársaknak, akik művelődési intézményekben

dolgoznak, a tudományos és kulturális intézmények pártszervezeteinek – joga és kötelessége a maga helyén a párt kultúrpolitikájának sikerét elősegíteni, a feladatok megoldásában és nemcsak megoldásában, hanem meghatározásában is aktívan részt venni. Úgy gondolom, ehhez a pártközpont illetékeseinek, elsősorban a KB Tudományos, Kulturális és Közoktatási Osztályának, az eddigieknél nagyobb, rendszeresebb segítséget, tájékoztatást kell adniok.

KULTURÁLIS POLITIKÁNK ALAPELVEIRŐL

Kulturális életünk egyik alapvető elvi kérdése a *kontinuitás és diszkontinuitás* problémája. Ezzel a kérdéssel szembe kellett néznünk 1945-ben is és 1956 után is.

Hogyan vetődött fel a kérdés a felszabadulás után? Voltak, akik szerint 1945-tel minden újra kezdődik a magyar szellemi életben, mások azt mondták, hogy az 1945 utáni állapotot voltaképpen előkészítették már az 1945 előtti időszakban. Mindkét álláspontban van igazságelem, de önmagában egyik álláspont sem tartalmazza a teljes igazságot. 1945 történelmi értelemben kétségtelenül az újrakezdés dátuma, ez azonban nem jelenti azt, hogy 1945-ben minden szálat el kellett vágni, mely a jelent összekötötte a múlttal. Voltak olyan szálak – és kötelek – a kulturális életben is, amelyeket el kellett vágni, más szálakat nem. Vitáztunk azokkal, akik az 1945 előtti kultúra egészét proletkultosok módján egyetlen söpréssel eltüntették volna a szellemi térképről. De nem értettünk és nem értünk egyet azokkal sem, akik bagatellizálják 1945 jelentőségét, akik szerint a harmincas években – legalábbis lehetőségeiben – tulajdonképpen már készen állott az 1945 utáni kulturális helyzet.

Az 1956 utáni folytonosság és megszakítottság tartalmilag teljesen más jellegű – mert szocializmuson belüli – probléma, de formálisan hasonló módon itt is két véglet áll egymással szemben. Vannak, akik azt hangoztatják, hogy a XX. kongresszus előtti és az azt követő korszak között teljes és zavartalan szellemi-politikai folyamatosság érvényesül. Mások szakadásról beszélnek. Mi mindkét helytelen álláspontot elutasítjuk, s azt valljuk, hogy alapvető kérdésekben vitathatatlan a munkásmozgalom folytonossága, de a XX. kongresszus után szakítottunk a régi gyakorlat hibás elemeivel.

A helyes álláspont kialakítása e vitában elméletileg összefügg azzal a kérdéssel, hogy a szektás-bürokratikus dogmatizmus a szocialista társa-

dalmi rendszer lényegéből következett-e, vagy pedig e rendszer torzulása volt. Ezzel kapcsolatban tanulságos Lukács Györgynek az a fejtegetése, melyet „Az esztétikum sajátosságá”-ban olvashatunk, ahol is fellép azok ellen, akik egyenlőségi jelet tesznek a szocializmus torzulásai és a fasizmus közé. Egy lényeges összefüggést vizsgálva azt írja, hogy a „fejlődést ellenkező tendenciák olykor feltartóztatják, gátolják, sőt el is torzíthatják. A kapitalizmus – látszólag – analóg jelenségeivel való összehasonlítást azért kell visszautasítanunk, mert ott antagonisztikus ellentmondásosságról van szó, amely a formáció lényegében gyökeredzik, míg a szocializmusban csak a növekedés igaz elveinek eltorzításával van dolgunk, ezért ezek – ha nem is mindig gyorsan és könnyen –, de mégis elvileg kijavíthatók.”² Lukács elvtársnak ezt az álláspontját teljes egészében a magunkénak érezzük. S csak sajnálni tudjuk, hogy egyik-másik nyilatkozatában nem ilyen módon közeledik a kontinuitás és diszkontinuitás problémájához.

Nem egy esetben találkozunk azzal a felfogással, hogy a szocializmus építése 1956 előtti szakaszának vállalása csakis megbélyegző lehet, mert ami az ötvenes évek első felében történt, kizárólag vétek, morális csőd az utókor szemében. Igaz, abban az időszakban súlyos törvénytelen-ségek, a hatalommal való visszaélések történtek, amelyek óriási károkat okoztak. Igaz, hogy abban az időben a párttagok és pártonkívüliek száz-ezrei, ha nem milliói, vették tudomásul, fogadták el a konstrukciós perek „tényanyagát”, mert a szocializmus akkor már több mint harmincéves gyakorlata, a fasizmus leverése, a földosztás, a gyárak államosítása, az objektív társadalmi igazságosságnak megfelelő átalakító munka megnyerte az emberek bizalmát, köztük tudósok, művészek, alkotók bizalmát is, akik közül sokan akkori meggyőződésüket írásban is kifejezték. Mint a magyar állampolgárok között általában, bizonyára az értelmiség körében is akadtak olyanok, akik nem belső meggyőződésből fogadták el akkor a párt politikáját, az állam intézkedéseit, hanem elvtelen törtéte-sből. Ilyen is volt, ilyenek is voltak, de nem ez volt elsősorban jellemző arra a különös helyzetre. Amikor utóbb a közvélemény reális, hiteles tájékoztatást kapott az események valóságos lefolyásáról, az értesülés megrázó volt, sokakat átmenetileg vagy véglegesen kiábrándított eszméinkből, nem keveseket sodort át az ellenség táborába, de a nagy többség egy súlyos válságon átjutva, tapasztalatokkal megerősödve építi a szocializmust. Senkinek sem kell átfestenie a múltját, mert aki egykori

² Lukács György: Az esztétikum sajátossága. I. köt. Akadémiai Kiadó 1965. 182. old.

félrevezettségét ma a múltja megmászásával akarja „jóvátenni”, az képtelen lesz marxista módján (vagy akárcsak „egyszerűen” ember módján) szembenézni az újabb problémákkal.

Ideje volna már tudományos igénnyel a maga komplexitásában megvizsgálni, hogyan is alakult a párt kulturális politikája az 1945 utáni első évtizedben. Féltő, hogy a jobbára szubjektív élményekre, szerényes emlékekre támaszkodó rögtönzések, amelyeket gyakran hallunk, nagyon pontatlanok. Sokan például úgy beszélnek az 1945–1948-as korszakról, mint ha már akkor megoldhattuk volna, amit ma meg kell oldanunk. Pedig az akkori kulturális politikánkra az volt a jellemző – s ez nem hiba, hanem a helyzet adta szükségszerűség –, hogy nem erőltette a kultúra területén az ideológiai harcot, minden erőt a közvetlen politikai feladatokra koncentrált. Ez a hatalomért folyó küzdelem viszonyai között teljesen indokolt volt, de nem lehet modellje a mának, amikor a szocialista társadalom felépítésének szakaszában vagyunk és megteremtettük, tovább erősítjük a marxizmus-leninizmus hegemoniáját.

Egy másik hiedelem szerint a szocialista társadalmi fordulat idejével egybeeső kulturális fordulat mindjárt az adminisztratív intézkedések túltengésével kezdődött, s az akkortájt jelentkező sematizmus pusztán a kultúrpolitikai irányítás következménye volt. Pedig a vezetés dogmatikus-szektás hibái szisztémává csak a Rajk-per időszakában váltak, de akkor sem rögtön; a „korai” sematizmus jelentkezésében az őszinte, de naiv lelkesedésnek, a tapasztalatlanságnak, az utópisztikus reményeknek is nagy szerepük volt. A művész-értelmiség magatartására még egy ideig rendkívüli erővel és lényegében pozitívan hatott az ország életében bekövetkezett korszakos változás, innen jött a nagyon is biztató kezdettel együtt jelentkező avantgardista türelmetlenség, amely az elején éppolyan erős volt az értelmiségi alkotókban, mint a pártaktivistákban. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy amikor a szektás politikai gyakorlat megmerevítette a szellemi életet is, sokan huzamos ideig nem ismerték fel az ebből származó bajokat, vagy egyszerűen nem akarták felismerni. Bonyolította a helyzetet a sematizmus elleni harc jelszava, a magyar kultúrpolitikának ez a sajátos akciója, amely a művészekben jelentkező szorongásokat egy időre feloldotta. Honnan is tudhatták volna, hogy ez a kampány Révai elvtárs többé-kevésbé egyéni vállalkozása volt, s rövid idő elteltével szembe fog kerülni a politika „fejlődésével”? Mindezek tisztázásra váró problémák, mint ahogy részletes objektív megfogalmazásra vár az a végül is kialakult kultúrpolitikai elmélet és gyakorlat is, mely az irodalmat és a művészetet voltaképpen nem alkotásnak, az életben felmerülő új kérdések önálló és sajátos interpretálásának tekintette, hanem közvetlen politikai

propagandának és agitációnak, a párt által határozatokba foglalt felismerések illusztrációjának.

Külön kérdés az 1953–1956 közötti évek irodalmának, művészetének értékelése, mikor a megváltozott helyzetben, a szektás kultúrpolitika *hirdetett* követelményeivel egyezően, de *valóságos szándékaival* már ellentétben, az irodalom és a művészet a művészi alkotómunka helyett szinte kizárólagosan csak politizált, s ez a politikum – zömmel – a szocialista építés tényleges vagy vélt hibáit-torzulásait bírálta, ill. „leplezte le”. S mert a tényleges hibák-torzulások – általában – torzult formában ábrázolódtak, „politikus” íróink, művészeink sokszor szándékaiktól függetlenül – sőt esetleg ellenére – hozzájárultak az ellenforradalom előkészítéséhez, az eszmei zűrzavar fokozásához. Ennek a folyamatnak az elemzése is nagyon tanulságos lehetne, s csak örülnénk, ha fel tudnánk írni a kelteni a tárgykörrel foglalkozó tudományos kutatók érdeklődését.

A kulturális politika területén sokan kizárólag a színház- és képzőművészetet, az irodalmat, a zenét értik. A kulturális politika területe, amelynek ezek kétségtelenül nagyon lényeges elemei, sokkal szélesebb. Magában foglalja a tudományokat, az oktatásügyet, a közművelődést is.

Az ebben a széles értelemben felfogott kulturális élet párt- és állami irányításának általános elveit az MSZMP átfogóan első ízben a művelődéspolitikai irányelvekben (1958) összegezte. Az irányelvekben nyomatékosan leszögeztük a kultúra párt- és állami irányításának feltétlen szükségességét; megállapítottuk, hogy – a szükséges adminisztratív eszközök mellett – az irányítás fő eszköze az eszmei befolyásolás; kimondtuk a központi irányítás megszilárdításának szükségességét, de hangsúlyoztuk, hogy törekszünk a helyi kulturális szervek és intézmények, az alkotóműhelyek nagyobb önállóságának és felelősségének megvalósítására; utaltunk a kulturális célokat szolgáló anyagi-technikai bázis helyes, a szocialista kultúra előretörését segítő felhasználásának szükségességére.

Az eltelt évtized alatt kulturális politikánk ezeknek az elveknek a jegyében alakult s a gyakorlat általánosítása, a kultúrpolitikára vonatkozó elméleti dokumentumok (a VII., VIII. és IX. kongresszusok, az Ideológiai Irányelvek, a Kulturális Elméleti Munkaközösség anyagai, a Politikai Akadémia e témával foglalkozó előadásai) segítségével fejlődött.

Kulturális politikánk legáltalánosabb jellemzői a következők:

– Kulturális politikánk mindenkor célja a párt politikájának érvényesítése a kulturális életben. Rendeltetése, hogy társadalmi, kulturális életünket a marxi-lenini világnézet mind teljesebben áthassa, progresszív nemzeti hagyományainkra és a világ haladó – elsősorban szocialista – szellemi erőire támaszkodva segítse a szocializmus felépítését hazánkban,

segítse a szocialista tudat, erkölcs, életforma kialakítását, hogy a haladó és a szocialista kultúra értékei mind szélesebb tömegek birtokába jussanak. A kulturális politika tehát korántsem merülhet ki a kultúra műhelyeinek, alkotóinak közvetlen orientálásában.

– E cél megvalósítása érdekében kulturális politikánk az ország általános ideológiai helyzetéből indult ki, amely a marxizmus-leninizmus jelentős térhódítása ellenére is még heterogén, ellentmondásos. Ennek tudomásulvételéből következik, hogy kulturális életünkben a közvetlen célkitűzés a marxizmus-leninizmus hegemoniájának erősítése, megszilárdítása. Vannak, akik úgy vélik, hogy a „csak”-hegemoniára törekvéssel feladtuk eredményeinket, visszafelé léptünk az MDP kultúrpolitikájához képest. A valóságos helyzet az, hogy az ellenforradalom előtti években csupán óhaj és deklaráció formájában érvényesült a marxizmus-leninizmus eszméinek általános volta kulturális életünkben. Erre is – sajnos – elégséges bizonyítékul szolgáltak az 1956-os és az azt megelőző események. Az MSZMP megalakulásától kezdve kemény harcban kellett újra kivívni és megszilárdítani a marxizmus-leninizmus hegemoniáját. A hegemonia *valósága* ténylegesen előrelépés a monopólium *óhajához* képest.

– A marxizmus-leninizmus hegemoniájából kiindulva a kultúra szabadságát a következőképpen értelmezzük:

Maximális támogatást nyújtunk, teljes szabadságot biztosítunk a szocialista tendenciák, a szocialista-realista törekvések számára.

Lehetővé tesszük továbbá, hogy a hazai és nemzetközi nem marxista, de antiimperialista polgári-humanisztikus értékek nyilvánosságot kapjanak. A haladó, de nem marxista célzatú művészet bemutatása, közzététele a nemzetközi munkásosztály és munkásmozgalom szövetségi politikájának felel meg, annak a kapcsolatnak, amelyet az antiimperialista erőkkkel más területeken is ápolunk éppen a szocializmus, a munkásosztály érdekében az imperializmus ellen.

– Nincs viszont szabadság a politikailag ellenséges, antihumanista vagy a közerkölcsöt durván sértő termékek számára. A nyilvánosság minden formájára érvényes ma is az az elv – bár igyekszünk körültekintőbben alkalmazni –, amelyet Révai elvtárs úgy fogalmazott meg, hogy „...a színpad: szószék, és a munkáshatalom kultúrpolitikájának joga is, kötelessége is nem megengedni, hogy a színpadi szószéket átváltoztathassák a társadalmi haladás, a szocialista építés ellen irányuló agitáció tribünjévé.”³

³ Révai József: Válogatott irodalmi tanulmányok. II. kiadás. Kossuth Könyvkiadó 1968. 270. old.

– Kultúrpolitikánk alapvető feladata a szocialista tendenciák ideológiai, erkölcsi, anyagi támogatása és népszerűsítése, a polgári, kispolgári nézetek kritikája. A nem szocialista, de haladó műveknek is helyt adó publikációs politika és a polgári nézetek elleni következetes elvi vita egymástól elválaszthatatlan. Kultúrpolitikánknak nagy gonddal kell óvakodnia a politikai következményekkel járó ideológiai hibáktól, határozottan kell fellépnie az ellen, ami politikailag ellenséges.

– Az MSZMP kulturális politikáját jellemzi, hogy figyelembe veszi a kultúra – ezen belül különösen a művészetek – társadalmi szerepének sajátosságait. Támogatja az egyes tudományágak és művészeti műfajok pozitív, a politikára közvetlenül is ható törekvéseit. Nem korlátozza azonban a kultúra komplex társadalmi-ideológiai funkcióját a közvetlen politikai szerepre.

– Kulturális politikánk a műalkotásokat mindenekelőtt tartalmi szempontból kívánja megítélni. A stílusnak, a formáknak önmagukban, a kifejezett tartalomtól függetlenül közvetlen ideológiai jelentőséget nem tulajdonít; műhelykérdésekbe adminisztratív úton nem avatkozik bele. A terjesztéspolitikában figyelembe veszi a széles tömegek ízlését, rétegzettségét, művelődéspolitikailag ugyanakkor arra törekszik, hogy népünk ízlésvilága, kultúrája gazdagabb legyen, a kultúra terjedése járuljon hozzá a sokoldalú szocialista ember kialakulásához.

– A kulturális élet irányításában felszámoltuk a túlzott centralizációt. Megtartva az ésszerű és szükséges központi irányítást és ellenőrzést, az eddiginél jóval nagyobb jogokat – s ezzel kötelezettségeket is – adtunk az alkotóműhelyeknek: a könyvkiadóknak, a szerkesztőségeknek, film- és képzőművészeti stúdióknak és vállalatoknak. Felismertük, hogy a párt- és az állami irányítást nem lehet s nem célszerű csak a csúcson gyakorolni. A nagyobb önállóság, nagyobb felelősség körültekintőbb, sokoldalúbb megközelítésre ösztönöz.

– Növeltük az irányítás demokratizmusát. Így pl. az állami szervek mellett különböző tanácsokat hoztunk létre (filmművészeti tanács, színművészeti tanács, kiadói tanács), amelyek nem elsősorban filmesekből vagy írókból, hanem kritikusokból és „laikusok”-ból állnak. A tanácsokról jók a tapasztalataink. Például a filmművészeti tanácsnak (amely a besorolásokat végzi) a döntései jórészt azonosak a Filmművészeti Szövetség titkos szavazással hozott döntéseivel.

– A kultúrára fordítható anyagi eszközöket hatékonyabban használjuk fel kulturális célkitűzéseink megvalósítására. Úgy gondoljuk, hogy a szocialista államnak világosan ki kell fejeznie anyagi eszközökkel is, hogy valami „kell”, vagy „nagyon kell”, vagy csupán „eltűrhető”.

A pártunk legutóbbi kongresszusán elhangzott értékelés ismét megerősítette és összefoglalta kultúrpolitikánk fő elveit és módszereit.

„Kulturális, művészeti életünk az ideológiai harc egyik fontos, egyben legbonyolultabb frontja. Fejlődése és ellentmondásai egész társadalmunk ellentmondásait tükrözik. Befolyásolása ezért végső soron a társadalmi valóság megváltoztatásával, átformálásával történik, közvetlen irányítása pedig mindenekelőtt következetes, eszmei harcon alapszik...

A kulturális életnek elsősorban eszmei eszközökkel történő irányítása, decentralizált és demokratikus felépítése, az, hogy a stíluskérdésekbe hatalmi szóval nem szólunk bele, és biztosítottuk a kísérletezés szabadságát – az alkotói légkör jelentős javulásához vezetett. Nagyrészt ennek köszönhető, hogy az utóbbi időben eszmeileg, művészileg magas színvonalú művek születtek, amelyek nagy része szocialista művészetünk nemzetközi tekintélyét is erősítette.”⁴

EREDMÉNYEKRŐL ÉS FOGYATÉKOSSÁGOKRÓL

Elmondhatjuk, hogy kulturális-művészeti életünk egészében eredményes, s ha 3–4 éves periódusokban mérjük fel az elmúlt 25 év művészeti eredményeit, akkor nincs miért szégyenkeznünk a legutóbbi három esztendő termése miatt.

Zenekultúránkban számottevő eredményeink vannak, kórusaink hazai és nemzetközi sikerei, vagy operaművészetünk, ezen belül az önálló nemzeti opera fellendülése a magyar zeneművészet történetében is jelentős esemény.

Ismeretes, hogy minden bírálható vagy vitatható elemével együtt a magyar filmművészet ebben az időszakban (néhány kitűnő rendező munkájának eredményeképpen, akik egyébként gyakran vitapartnereink konkrét kérdésekben) sikeresen fejlődött.

Irodalmunkban is vannak jelentős új eredmények. Igaz, az utóbbi egy-két évben talán kevesebb a „kiugró” mű, mint néhány évvel ezelőtt, de ebből semmiféle megtorpanásra nem következtethetünk; az ilyen mértékű hullámvész teljesen normális, a kultúrában legfeljebb csak mechanikusan lehetne megvalósítani a gazdasági életben szokásos és helyes éves értékelést.

Figyelemre méltóak a magyar drámairodalom nem harsány és látvá-

⁴ Az MSZMP IX. kongresszusának jegyzőkönyve. 63., 64. old.

nyos, de vitathatatlanul tartalmi-gondolati gazdagodásról tanúskodó eredményei.

Szobrászatunkban és kisplasztikánkban, és kisebb mértékben festészetünkben is vannak jó eredmények.

Az eredmények számbavételénél arról sem feledkezhetünk meg, hogy irodalmunk és művészetünk egy sor nehéz, bonyolult kérdéssel birkózik, olyanokkal is, amelyekre ma még nem tud, részben nem is tudhat egyértelmű és végleges választ adni. De a megközelítés a legtöbb esetben pozitív, a tisztázás reményével biztat.

Mindez nem azt jelenti, hogy a kulturális életben nincsenek negatív jelenségek. Tagadhatatlan, hogy még a „pozitív eredmények” serpenyőjébe kerülő alkotások egy jelentős része sem problémamentes.

Úgy gondolom, hogy a „zászló becsületét” nem kell védeni, ha jogos kritikáról van szó. Ha magunk vagyunk a hibásak, meg kell szívlelni a kritikát. Eszem ágában sincsen például „megmagyarázni” (s az objektív nehézségek – mert ilyenek is vannak – „rangjára” emelni) például azt, hogy sokak által joggal kiadhatatlannak tartott, művészileg jelentéktelen, eszmeileg káros műveket miért kellett kiadni. Ez helytelen volt. Vagy: évekkel ezelőtt például egy nemzetet mozgattunk meg a televízió „Ki mit tud?”-versenyeivel, s a fiatal tehetségek ezreit hoztuk felszínre, most pedig Jászai Mari- vagy József Attila-díj összegű pénzzel jutalmaztuk azt, aki eltalálja, hogy egy tv-játékban „ki a gyilkos”! Nem akarom tehát szubjektív hibáinkat menteni, még azt sem mondanám – mert ez is leegyszerűsítés –, hogy: jó a politika, rossz a keresztülvitele, hiszen a jó politika magában foglalja a „keresztülvitel” biztosítását is.

Kétségtelen azonban az is, hogy közéletünkben, nem utolsósorban a pártközvéleményben, sokan meglehetősen türelmetlenül reagálnak a kultúra területén jelentkező problémákra. A nyugtalanság részben érthető: sokan a régebbi rossz tapasztalatokra gondolnak, s egyoldalúan ítélve meg a közelmúlt történelmi eseményeit, egy-egy vitatható vers, könyv, színpadi mű, film, tv-műsor vagy nyilatkozat nyomán tüstént valamiféle felforgató, sőt ellenforradalmi szándéokra és következményekre gondolnak.

Ma is elmondható, amit Kádár elvtárs mondott a kulturális-művészeti élet fogyatékoságairól, e fogyatékoságok okairól és egyes elvtársak szűkkeblűségéről: „Kultúránk, művészetünk fejlődése... ellentmondásos folyamat. A nemzetközi helyzet, a munkásmozgalom, a szocializmus hazai építésének nehézségei nyomán az irodalomban, a művészetekben tükröződik egyes rétegek távlatvesztése, pesszimizmusa is. Sok alkotónk vallja magáénak a szocializmus céljait, de nem fogadja el – vagy csak

fenntartásokkal – az azok megvalósításához vezető utat. A mai polgári társadalom vitatható értékű alkotásai mellett művészeti életünkbe a nyugati dekadencia termékei is beszüremkedtek. Nálunk is születnek – sokszor kísérletezés ürügyén – olyan irodalmi, képzőművészeti, zenei alkotások, amelyek önzést, kételyt vagy cinizmust sugallnak. Annak ellenére, hogy ezek a negatív jelenségek egy alapjában egészséges fejlődésen belül jelentkeztek, a közvélemény – s ezen belül a pártközvélemény – egy része nem egyszer egész kulturális életünket szűkkeblűen ítéli meg.

A kulturális életünket ért bírálatoknak azonban objektív alapjai is vannak. Az utóbbi években a polgári, kispolgári ideológia és ízlés helyenként erőteljesebben ütötte fel a fejét. Az ezt kiszolgáló művek megjelenítésében, bemutatásában a kulturális intézmények felelős vezetői következetlenséget, bizonytalanságot is tanúsítottak. Mindehhez hozzátartozik, hogy a művészetkritika sok esetben óvakodik az ideológiai vitáktól, megkerüli a határozott állásfoglalást, vagy esetenként éppenséggel a marxizmustól idegen nézetek igazolására vállalkozik.”⁵

A kulturális jelenségeket kísérő szélesebb közvélemény-hullámváz azal is összefügg, hogy különösen az elmúlt tíz esztendő alatt a kultúrától eddig viszonylag távolabb élő százazrek, sőt milliók kerültek közel a kulturális élet eseményeihez, s ennek nyomán megszorodtak a vélemények, az ítéletek, sűrűbben jelentkezik a jogos és jogtalan ingerültség is. Ez elsősorban a televízió rohamos terjedésével kapcsolatban merül fel, amely szinte besodorta a kultúrát milliók otthonába. Az otthon rendkívül szigorúan őrzí a megszokottat, a többi között az ízlésszokványokat. A tv direkt és indirekt módon „megzavarja” sok ember eddig kialakult és őrzött ízlését. Ízlésformáló (javító vagy rontó) hatása elhatol eddig nem érintett szférákig, s igen gyakran ingerültséget támaszt. Pedig az esetek többségében nem is arról van szó, hogy a televízió direkt módon támad ilyen vagy olyan ízléstípusokat, hanem arról, hogy a képernyő előtt ülő állampolgár azt tapasztalja, hogy a tv egyik vagy másik műsora más ízlést képvisel, mint amilyen az övé.

Hozzá kell szoknunk a kulturális életben is ahhoz, hogy a más ízlést kifejező művészi megnyilatkozásokat bizonyos demokratikus türelemmel regisztráljuk, s előbb inkább megérteni próbáljuk, mintsem dühödten támadni. Márcsak azért is, mert a dühös, látványos, „izgalmas” ízlésviták könnyen elterelhetik a figyelmet a jogos és feltétlenül szükséges – jóval nehezebb, de sokkal izgalmasabb – tartalmi-eszmei vitákról.

Az ízlésnevelés meglehetősen bonyolult probléma még a munkásmoz-

⁵ Ugyanott, 65. old.

galmon belül is. Százezrekről van szó, akik közül sokan a régi munkás-életben kialakult ízlésnormákat hozták magukkal, másik részük a parasztságot és így tovább. A szocialista világnézet közvetlenül és totálisan nem határozza meg az ízlést. Egyszerre és egymás mellett jelen vannak olyan ízléstípusok, mint a mozgalmi avantgarde és a paraszti folklór, a realizmuson nevelkedett kritikai szemléletmód, a szórakoztató ipar sekélyes illuzionizmusa, vagy a múlt századi álromantika. A kiút ebből a dilemmából többek között a választási lehetőségek bővítése, olyan fokozatok kialakítása, amelyek elősegítik a haladást egy magasabb, valóban szocialista ízlés felé.

Az, hogy ízlés- és stíluskérdésekben nem akarunk határozatot hozni, s nem akarunk utasítással élni, nem jelenti egyben azt, hogy lemondunk az emberek jó irányba való befolyásolásáról. Szükségtelen, sőt káros jelenség, hogy olykor még ma is hazug ideológiákat gyártanak bizonyos dolgok „igazolására”. Például P. Howardot nem kellene „a Horthy-rendszer visszaéléseinek mesteri leleplezőjeként” kiadni, s a táncdal-fesztivált nem azon az alapon kellene védeni, hogy „a népnek csak ez kell”; s nem kell azt mondani, hogy a beat-zene, ha a miénk, akkor „haladó”, „leleplezi a burzsoázia rothadását”, míg a nyugati a burzsoázia rothadásának terméke. Az emberek ízléséből nem szabad párt- vagy állami ügyet csinálni – legalábbis egy határig. Az ízlés tömegmérétekben, fejlődéstendenciájában természetesen közügy, de hogy nekem egy kép tetszik, másnak nem tetszik, önmagában még egyikünket sem tesz szektássá vagy revizionistává.

Manapság gyakran hangzik el ankétokon az is, hogy ezelőtt 10 vagy 15 évvel sokkal elevenebben, érdekesebben, nagyobb hatásfokkal ábrázolta az irodalom és a színház a magyar parasztság életét, mint manapság. Gyakran halljuk, hogy mostanában nincsenek olyan izgalmas parasztrehányok, parasztfilmek és parasztdrámák, mint régebben. Nos, valami igazság van ebben a megnyilatkozásban. Tény, hogy mióta túljutottunk a magyar mezőgazdaság szocialista átszervezésének drámai fordulatokban és tragikus egyéni helyzetekben bővelkedő szakaszán, azóta az irodalom figyelme némileg elterelődött a faluról. Az élet hozta magával ezt és nem a kulturális politika. Az objektív társadalmi problémák, a konfliktusok tevődtek át részben más területekre, részben a falu valóságának mélyebb, nehezebben feltárható rétegeibe. Ez a jelenség legfontosabb oka. Ennek tünete, hogy csökkent a narodnyik nézetek befolyása, a paraszti élettel konkrét összefüggésben elég ritkák az ilyen tartalmú vagy hangulatú írások. Persze ez a szemlélet még nem temetődött el végleg. A népi írók egykori mozgalmához tartozott személyiségekről szóló mai

értékeléseket olvasgatva, még mindig elég gyakran találkozni a „népi” ideológia meglehetősen vaskos maradványaival. És az is felvethető, hogy a „népi” ideológia sajátos, korszerűsített, nyugati hatásokkal elegyített válfaja nem lehet-e fel néhány – főleg fiatalabb – filmíróknál, rendezőknél. Bizonyos vagyok abban, hogy a paraszti élet kérdései ismét jelentkeznek majd a kultúrában, csak hogy nem mint egy sorsváltás drámai viharának a témái, hanem mint az új életforma, a városiasodó lét új örömei és gondjai, új konfliktusai és kérdőjelei.

Kapcsolataink a különböző művészeti területek képviselőivel kielégítőek. Idősebb és fiatalabb művészekkel gyakran találkozunk, s mert ezeken a találkozásokon az elvszerű vita, közös és eltérő álláspontjaink szembesítése érvényesül, nem a hüvös udvariaskodás – ezek a találkozások többnyire eredményesek.

Jócskán akad problémánk az úgynevezett szórakoztató ipar területén, ahol olykor sűrű hullámokban jelentkezik a kispolgári giccs, az „eszmeietlen” burzsoá kommersz kultúra, a pornográfia és a szellemi selejt. Nem vagyunk arisztokratái a kultúrának, akik kardot-dárdát rántanak egy táncdal hallatán vagy egy revü-műsor láttán. A szórakoztatásnak vannak könnyedebb módozatai is, fölösleges ezekből – fontoskodva – politikai problémákat kovácsolni. De nem kívánjuk helyeselni, még kevésbé támogatni egyes kiadóknak vagy vendéglátóipari szervezetek alkalmazkodását a közönség legigénytelenebb rétegéhez. Sajnos igazat kell adni azoknak, akik azt mondják, hogy a szocialista tömegszórakoztató kultúra kialakításában még a kezdet kezdetén állunk.

Sokakat foglalkoztat a kulturális életben az ún. „tömegszórakoztató” és a „magas” művészet kapcsolata. Valóságos „osztályharc” kezd kialakulni közöttük egyik-másik területen (például a filmszakmában vagy az irodalomban). Az a véleményünk, hogy már maga a kérdésfeltevés is hamis! Ebből a kérdésfeltevésből teljesen kimarad a világnézeti, a politikai elem, sőt a tényleges művészi tartalom elemzése is, mert az így megkonstruált kérdésfeltevés keretében a nem-közérthetőség és a magas művészi érték szinte automatikusan egybeesik. Természetesen nem hiszszük azt sem, hogy valamilyen művészi alkotás eszmei és művészi értékét a leegyszerűsítve felfogott közérthetőség határozná meg. Mégis, felhívnam alkotóink figyelmét arra, hogy a közérthetőség mind a művész, mind a társadalom számára fontos és a lehetőségekhez képest mindinkább megközelítendő. Az igazi művész valamilyen társadalmi-emberi igazságot fejez ki műveiben (természetesen az esztétikai tükrözés sajátos nyelvén), s egyetlen művészt sem elégíthet ki, ha közölnivalója éppen azok számára nem érthető, akikkel ezt az igazságot, élményt megosztani akarja. Társa-

dalmunk számára is nagy jelentőségű a közérthetőség: a kultúra az emberi élet szerves része, a maga sajátos eszközeivel társadalmi feladatokat lát el, s a szocializmusban egyre inkább az egész nép mindenoldalú fejlődésének egyik emelőjévé, formálójává kell válnia. Ennek pedig nem lebecsülhető feltétele a közérthetőség.

Igaz, bizonyos különbség, szakadás mutatkozik nálunk az anyagi életfeltételek javulása és a kulturális igény fejlődése között: az anyagi gyarapodás helyenként gyorsabb, mint a szellemi igények, a kulturális igényesség fejlődése. Falun és városon egyaránt fellelhetjük ennek jeleit. Arra kell törekednünk, hogy nálunk ne szakadjon szét az egységes művelődés „konzum” kultúrára és „elit” kultúrára, vagy – ami a dolog elvi tartalmát illeti – kispolgári giccsre és tartalmas, szocialista kultúrára. Arra kell törekednünk, hogy az emberekben növekedjék az igazi művelődés igénye. Ugyanakkor már ma sem igaz, hogy a „fent”-et és a „lent”-et áthidalhatatlan szakadék választaná el olyanformán, hogy fent: egy kiválasztott elit kultúrája, lent: a műveletlenség, a nevelhetetlen nagy tömeg a maga igénytelenségével. A kultúra története azt tanúsítja, hogy a jelentős alkotások és alkotók előbb-utóbb viszonylag széles rétegekhez tudnak szólni. Ezt a folyamatot meggyorsítani, előbbre vinni – ezt szolgálja kultúrpolitikai gyakorlatunk, erre szólítjuk fel művészeinket.

Kulturális életünk fontos területe az, amelyet régtől örökölt szóval így szoktunk nevezni: „népművelés”. (Helyesebb talán a „közművelődés” kifejezés.) Ennek a fogalomnak a tartalma nagy változáson ment át, és további tartalmi gazdagodása várható. Most készül a népművelés egész területének felmérése. Országos népművelési konferenciát akarunk tartani, amelyen összegezzük tapasztalatainkat és a tennivalókat.⁶ A munka még nincs lezárva, de annyi máris bizonyos, hogy az eddiginél nagyobb gondot kell fordítani a népművelés különféle formáira. Felmerül olyan formák szükségessége, amelyek mindenkinek segítenek abban, hogy az iskola befejezése után, az iskolán kívül gazdagítsa tudását, folytassa önképzését. E tekintetben is javítani kell a művelődési házak és klubok tevékenységét. Ilyenfajta igényt kell szolgálniuk könyvtárainknak, múzeumnak, képtárainknak, ezen a területen az eddiginél sokkal hatékonyabbá kell tennünk a különféle szabadegyetemi, munkásakadémiai stb. formákat. Az emberekben változatlan, sőt növekvő az igény az állandó művelődésre, önképzésre – a mi feladatunk, hogy ezt az igényt kielégítsük és ezzel egyben tovább is fokozzuk. Ezt a formák nagy változatosságával lehet csak megoldani. A többi között el kell gondolkod-

⁶ A konferenciára 1970 júniusában került sor. – Szerk.

nunk az új lakótelepeken élők és a bejáró munkások művelődésének új, korszerű formáin.

Természetesen a közművelődés tartalmát tekintve nem törekszünk másra, mint amire kulturális tevékenységünkben általában törekszünk: a korszerű tudományos ismeretek, a szocialista kultúra terjesztésére, a szocialista öntudat továbbfejlesztésére.

Mint már érintettem, sokan bizonyos gyanakvással beszélnek nálunk a művelődési politikánkban megnyilvánuló vélt vagy valóságos „türelem-tendenciákról”. Még olyan véleménnyel is találkozni, hogy vajon a mi szocialista kultúrpolitikánk nem hasonlít-e ahhoz, amit egyes nyugati baloldaliak ma „represszív toleranciának” neveznek, azaz a burzsoázia azon manipulációs taktikájához, amellyel a tömegeket semlegesítik, kifogják a szelet az ellenzéki irányzatok vitorlájából – miközben az egyénben azt az illúziót keltik, hogy a politikai rendszer olyan tág szabadságot biztosít, hogy lényegében mindenki azt teheti, amit akar. Ily módon a rendszerbe integrálják, a rendszer lekötöztettségévé teszik azokat is, akik voltaképpen – tényleges érdekeiknél fogva – egészen más állásponton lennének.

Nálunk egyáltalán nem erről van szó! A mi szocialista kulturális politikánkban csak mint ideiglenes és részleges célról lehetett szó a semlegesítésről. Mi az ideológiai harc és meggyőzés útját járjuk, a marxista-leninista ideológia terjesztésével a szocialista, a kommunista társadalomnak megfelelő kultúrát és világszemléletet akarjuk általánossá tenni. A Marcuse által említett represszív tolerancia, azaz az „elnyomó türelem” a dezideologizálás eszköze, célja az ideológiák közötti harc elaltatása, az ideológiák olyan módon való megbékítése, hogy – a gyakorlatban – a burzsoázia álláspontja érvényesüljön, még azon az áron is, hogy a maga ideológiájának nyílt hirdetéséről részben lemond. Ez a taktika defenzív, pontosan annak kifejezője, hogy a burzsoáziának nincs pozitív eszmei ideálja, nincs ideológiai válasza a világ mai problémáira, nincs semmilyen céltadó elképzelése a jövőről. A modern kapitalizmus, úgy is lehetne mondani, időhúzásra játszik, önmaga létének meghosszabbítására; ennek megfelelően jelentős szellemi energiát fordít az ellenerők bénítására, befolyásuk korlátozására.

A mi céljaink ellenkezőek. Mi azért igyekszünk a türelem atmoszféráját megteremteni, hogy – az indokolatlan adminisztratív beavatkozástól való félelem kikapcsolásával – szélesen ki lehessen bontakoztatni az ideológiai vitát, a szocialista szellemiség megerősítése érdekében. A mi toleranciánk, türelmünk tehát nem represszív, nem elnyomó, hanem – éppen ellenkezőleg – a mi eszmei harcunkat szolgáló tolerancia: belőle

nem az ideológiai ellentétek elvtelen összemossa, hanem szembesítése, tisztázása következik. Itt hangsúlyoznám, hogy az alkotókkal tartott kapcsolatainkban kialakított módszereink – a türelmes, elvi magatartás, a szélesen kibontakozó ideológiai viták lehetősége – nemcsak s nem is elsősorban azt a célt szolgálják, hogy egy szűkebb vagy szélesebb alkotóréteg jó közérzetét, meggyőződését biztosítsák (természetesen ez is – részleges – cél), hanem hogy éppen ennek a jó közérzetnek, meggyőződésnek alapján alkotóink a nép tényleges érdekeinek megfelelő, szocialista eszmiségű műveket, és egyre inkább a nép számára alkossanak.

Végezetül, úgy hisszük, hogy kultúrpolitikánk pártunk általános politikáján alapuló elvei helyesnek bizonyultak. A helyes elvek persze nem jelentik automatikusan a gyakorlat helyességét is. Nem nyugodhatunk bele abba a formulába sem, hogy a párt „általános művelődéspolitikai elvei helyesek ugyan, de a gyakorlatban itt is, ott is helytelenül járnak el”. Ha a gyakorlatban aránytalanul nagymértékben, az alapelvek érvényesülését kétségessé tevő arányban mutatkoznak torzulások, hibák, rossz tendenciák, akkor ez azt is jelenti, hogy a kulturális politika vezetésében nem vagyunk eléggé következetesek, a célravezető módszerek kimunkálásában lemaradtunk.

Nem akarjuk szépíteni a magyar kulturális élet képét, nincsenek illúzióink sem a mai, sem a holnapi kulturális munkáról. De a negatívumot és pozitívumot összevetve, a fejlődés tényeit és akadályait számba véve elmondhatjuk, hogy az ellenforradalom leverése óta kulturális életünk viszonylag egyenletesen és biztatóan fejlődött, s a maga módján hozzájárult általános eredményeinkhez. Népünk forradalmi méretű kulturális felemelkedésében, szellemi életünk gazdagodásában, fejlődésében – ezt a nem marxista alkotók döntő többsége is elismeri – meghatározó szerepe volt és van pártunknak. Az ideológiai és kulturális élet területén is valljuk és érvényesítjük a párt vezető szerepének elvét és gyakorlatát. Az ideológiai harc és a szocialista kultúra terjesztése szocialista építőmunkánk szerves része, előrehaladásunk fontos feltétele. Mindez azt a követelményt támasztja pártunkkal szemben, hogy erősítsük egész kulturális életünk eszmei és politikai irányítását, szüntelenül keressük a fejlődő viszonyokhoz jobban igazodó megoldásokat.

Az elmúlt 15—20 évben nemegyszer következett be változás értelmiségi politikánkban. Ezek a változások főként az objektív helyzet változásai-
saival függtek össze, beleértve magán az értelmiségen belül mutakozó pozitív (vagy időlegesen negatív) változásokat.

Amint a társadalmi élet más területein, itt is a folytonosság és megszakítottság, a kontinuitás és diszkontinuitás egységének alapján kell vizsgálnunk pártunk értelmiségi politikájának módosulását. Így például nemcsak a gazdasági életre vonatkoztatva igaz, hogy az ún. személyi kultusz éveiben minden torzulás ellenére is a szocializmust építettük, hanem értelmiségi politikánkra is. Illusztrációképpen mindkét területről mondanék egy-egy példát. A gazdaságirányítási rendszer szükséges továbbfejlesztéséből nem következik, hogy a gazdaságirányítás régebbi módszere mindig terméketlen lett volna, s hogy mai gazdaságirányítási rendszerünk bármikor bevezethető lett volna.⁷ Az értelmiségi politika területéről: abból, hogy módosítottuk az egyetemi felvételek rendjét, semmiképpen nem következik, hogy nem volt alapvetően helyes a múltban a munkás- és parasztszármazású hallgatók arányát ugrásszerűen megnövelni az egyetemeken, s hogy a származás szerinti kategorizálás bármikor megszüntethető lett volna.

Értelmiségi politikánk módosulása tehát alapvetően az objektív feltételek változásával függ össze. Természetesen itt is, mint politikánk más területén – az új feltételeknek megfelelő módosításokon túl – szükség volt arra is, hogy kiigazítsuk a régi pártvezetés sok tekintetben helytelen, az akkori objektív helyzetnek sem megfelelő értelmiségi politikáját.

Feltétlenül módosításra szorult – többek között – a párt kapcsolata az alkotó értelmiséggel, a párthoz tartozó, a hozzánk közel álló, illetve az egy és más kérdésben még fenntartásokkal élő alkotó értelmiségiekkel is.

A régi pártvezetés, különösen a fordulat éve után, nem elvi politikát folytatott e tekintetben: a régi, főként a nemzetközileg kiemelkedő alkotó értelmiségieket gyakran nem elvi alapon próbálták megnyerni, más oldalról viszont türelmetlenül, az adminisztratív intézkedéseket túlhajtvá kívánták „fejlődésüket meggyorsítani”. Kivételt ez alól Révai József

⁷ „A korábbi helyzet nem vetette fel a reformot objektív szükségszerűségként, és az emberek tudatában is be kellett következnie egy olyan előrehaladásnak, amely lehetővé tette a reform megkezdését” – mondta Nyers elvtárs az „Ekonomiska Politika” c. lap munkatársával folytatott beszélgetésében. (Nyers Rezső: Gazdaságpolitikánk és a gazdasági mechanizmus reformja. Kossuth Könyvkiadó 1968. 340. old.)

néhány kezdeményezése jelentett a kulturális politikában, aki például az MDP II. kongresszusán a nyílt elvi bírálat, a szabad elvi bírálat szükségességét hangsúlyozta alapvető módszerként a párt és az alkotó értelmiség kapcsolatában is, – de persze ő sem léphetett túl az általános politikában adott kereteken. Igaz, az értelmiségiek többségét akkor is a szocializmus eszméje, igazsága vonzotta s tette a rendszer hívévé. Másokat azonban kielégített a számukra biztosított kivételes helyzet, pozíciófáltésból igyekeztek gyorsan „átnevelődni”. Az így „megnyert” értelmiség fizetett később nagyon rosszul rendszerünknek.

Mi tudjuk – tapasztaltuk –, hogy így nem lehet szoros és termékeny kapcsolatot létesíteni az alkotó értelmiséggel sem. Nem törekszünk a fenntartásokkal élő értelmiség elvtelen megnyerésére sem udvarlással, sem türelmetlenséggel. Azért sem, mert ezek a módszerek eredménytelenek, de azért sem, mert – mint azt Kádár elvtárs pártunk VII. kongresszusán megfogalmazta – „senki se higgye, hogy megtisztelheti a szocializmust építő népet azzal, hogy melléje áll”.⁸

A legfőbb összekötő kapocs az őszinte politikai – így is mondhatnám –, munkatársi bizalom, aminek velejárója, hogy nyíltan megmondjuk azt is, amiben nem értünk egyet.

Mi az értelmiségi politikában bekövetkezett változások lényege? Röviden szólva, igyekeztünk Leninnek az értelmiségi politikával kapcsolatos nézeteit a mi viszonyainknak megfelelően alkalmazni. Igaz, igen lényeges különbségek vannak a két történelmi helyzet között. A szovjethatalom első éveiben például az értelmiség nagyjában-egészében polgári értelmiség volt, nálunk ma már – mint pártunk IX. kongresszusa megállapította – döntő lépések történtek a régi értelmiségiek nagy részét is magában foglaló új, szocialista értelmiség kialakítására. Úgy vélem azonban, hogy Lenin mondanivalójának lényege a változott feltételek között is érvényes. Lenin a következőket írta az egységes gazdasági tervről szóló munkájában: „A GOELRO-ban dolgozó kommunistáknak az a feladata, hogy kevesebbet parancsolgassanak, jobban mondva, egyáltalán ne parancsolgassanak, hanem roppant óvatosan és ügyesen bánjanak a tudományos és műszaki szakemberekkel (»akik a legtöbb esetben, feltétlenül polgári világnézetnek és polgári szokásoknak hódolnak«, amint az OKP programja megállapítja), emellett tanuljanak tőlük és legyenek segítségükre látóköriük kiszélesítésében, az illető tudományos eredményeiből, megállapításaiból kiindulva, s szem előtt tartva, hogy a mérnök *nem*

⁸ Az MSZMP VII. kongresszusának jegyzőkönyve. Kossuth Könyvkiadó 1960. 59. old.

úgy fog eljutni a kommunizmus felismeréséhez, ahogy az illegális propagandista, a publicista eljutott, hanem saját *tudományának eredményein* keresztül, hogy a *maga módján* fog eljutni a kommunizmus elismeréséhez az agronómus, a maga módján az erdész stb. Az a kommunista, aki nem bizonyította be, hogy képes a szakemberek munkáját összefogni és a kérdés lényegébe behatolva, a kérdést részletesen tanulmányozva, munkájukat szerényen irányítani, az olyan kommunista többet árt, mint használ.”⁹

Értelmiségünkkel – a vezető értelmiségekkel is – új kapcsolatokat teremtettünk, s ennek lényege *a párt álláspontjának érvelő ismertetése, a gondolatok cseréje, a meggyőzés, a nyílt szókimondás, az ideológiai vita* – a szocializmus érdekében. Vállaltuk annak kockázatát, hogy hangot kapnak olyan vélemények, amelyeket korábban talán nem engedtünk volna nyíltan kifejeződni, és vállaltuk az ezzel járó veszélyeket is. Éles ideológiai viták bontakoztak ki és – ha nem is mondhatjuk el, hogy a marxista álláspontot képviselő vitázók mindig hivatásuk magaslatán álltak – sok fontos kérdésben sikerült bebizonyítani igazunkat. Voltak egyébként olyan helyzetek is, amikor a koncentrált támadás mellett a közvetlen adminisztratív beavatkozásra is szükség volt, s ettől sem rettentünk vissza.

Gyakorlati tapasztalataink mindeddig azt igazolták, hogy a marxista erők és a vezetés megfelelően aktív és körültekintő munkájával leküzdhetők a nyíltabb ideológiai összeütközéssel járó veszélyek. E viták eredménye nemcsak az értelmiség kritikus politikai helyzetekben tanúsított magatartásán mérhető le, hanem azon is, hogy nőtt az alkotó kedv, a vitázó készség, a kísérletező hajlam, szaporodnak az alkotók egymás közti termékeny vitái is. Már eddigi eredményeink is azt mutatják – s jogosan hisszük, mindinkább így lesz –, hogy mindennek a marxista ideológia, a szocialista művészet látja hasznát, a szocialista kultúra él, gyarapszik, erősödik hazánkban.

A nyílt, türelmes, de határozott elvi viták ahhoz is hozzájárulnak, hogy az emberek tudatának a pozitív, szocialista elemei, „oldalai”, tendenciái erősödjenek, s az ezzel ellentétes gondolatok, indulatok mindinkább kiszoruljanak. Egy emberen belül is sok az ellentmondás, az egyén ideológiai, erkölcsi, politikai fejlődése sem alakul egyenletesen. Naivitás azt képzelni, hogy az egyes ember politikai álláspontja mindig összhangban van ideológiai, erkölcsi vagy kulturális nézeteivel. Megmutatkozik ez például az ideológiai, tudományos vitákban. Ezeknek a vitáknak egyik jellemzője, hogy gyakran olyan partnerekkel vitatkozunk, akik lényeges

⁹ *Lenin Művei*. 32. köt. Szikra 1953. 143. old.

kérdésekben egyetértenek velünk, a marxizmushoz is közelednek, ugyanakkor más kérdésekben eltérő álláspontot foglalnak el. Ezt a felismerést értelmiségi politikánk módszereiben érvényesíteni kell.

A társadalmi élet fejlődése sok új vagy új módon jelentkező feladatot ró értelmiségi politikánkra. Már az egyszerű – bizonyára nem teljes – felsorolás is mutatja a feladatok összetettségét. Gondolok például arra, hogy az értelmiség számszerűleg nagyon megnőtt. Ennek jeleit ma már egy-egy nagyobb községben is lehet látni. Az agrármérnökök, az orvosok, az agronómusok új szint hoznak a falu életébe, új feladatokkal bővítik a falusi pártmunkát. Nem mellékes, hogy az értelmiségiek között egyre több lesz a nő, egyes szakmákban már abszolút többségben vannak; s ez bizony nemcsak anyagi és szervezési, hanem ideológiai-nevelési feladatot is jelent, pl. az egyenjogúság tényleges biztosítása érdekében. Továbbá, tekintetbe kell venni az értelmiség összetételénél, hogy a párt- és az állami funkcionáriusok kategóriája szintén az értelmiséghez tartozik. Új tendencia az is, hogy a magasan képzett szakmunkások és a műszaki értelmiség között elmosódóban van a határ a szellemi és fizikai munka közötti különbség nem egy vonatkozásában. Az értelmiség korosztályok szerinti rétegzettsége sem elhanyagolható tényező a helyes értelmiségi politika alakításában.

Sokrétű értelmiségünk kikovácsolódó egységének politikai alapja a szocialista rendszer iránti hűség. Egyik-másik helyen, különösképpen ott, ahol gyenge a pártszervezet, némelyek igyekeznek szembeállítani egymással a szakmai és politikai követelményeket. Az ilyen törekvések politikailag is, a munka szempontjából is károsak. Semmiféle hűségnyilatkozat vagy származási kategória nem pótolhatja az értelmiségi munkában sem a szakszerűséget, de semmiféle szakszerűség sem pótolhatja az értelmiségiek politikai elkötelezettségét, aktív részvételét, társadalmi életünkben.

Értelmiségi politikánkban is megszívlelendő Lenin mély igazsága: „ideológiai munkában nem lehet lovasrohammal győzni”. Sokan kifogásolták nálunk, hogy különböző kiemelkedő vagy nem kiemelkedő értelmiségiektől 1956 után nem követeltünk nyilvános önkritikát, vagy hogy különböző politikai akciók kapcsán csak nagy ritkán jelentettünk meg úgynevezett „értelmiségi nyilatkozatokat”. Az értelmiségiek politikai állásfoglalását csakúgy, mint más társadalmi réteghez tartozókét, első-sorban teljesítményeik, alkotásuk, munkájuk alapján ítéljük meg. Természetesen nem éréktelen számunkra az értelmiségiek közvetlen megnyilatkozása a bel- és külpolitikai kérdésekben. A magyar értelmiség politikai állásfoglalásai általában pozitívak. Például az 1968. augusztus 21-i ese-

ményekre – néhány epizód kivételével – egész kulturális életünk higgadtan, felelősségteljesen reagált.

Nem állítjuk azt, hogy az értelmiségi munka minden területén és a magyar értelmiség minden körében egyaránt teljes és minden helyzetben szilárd a lojalitás, de tény az, hogy az elmúlt tíz évben lényegesen változott és javult a helyzet, nem is szólva az 1956 végi helyzetről, amelyet a maival egyszerűen nem lehet összevetni.

Az értelmiség helyzetéről szólva, annak részeként térnék ki a főiskolai és egyetemi diákság magatartására.

Egy ország fiatalságának, ezen belül az egyetemistáknak a közérzete, ha az összlakosságétól eltérő színezetű is, nagyon élesen nem különbözik attól. S ez nálunk lényegében jó, mint ahogy alapjában véve is pozitív a politikai közérzet Magyarországon. Ebben kétségtelenül szerepet játszik az is, hogy nálunk mind a jobboldali revizionista, mind a szektás „baloldali” tendenciák megmutatták igazi arcukat, végigjárták a maguk útját, lelepleződtek. 1956 ilyen tekintetben maradandó és a köztudatba mélyen bevésődő tapasztalatokkal szolgált.

Nem áztatjuk persze magunkat azzal, hogy társadalmi viszonyaink problémamentesek volnának, s azzal sem, hogy nálunk nincsenek komoly hiányok az ifjúságért és a fiatalok körében végzett munkában. Az egyetemeken az oktatóknak s a KISZ-nek sokkal nagyobb politikai, szakmai, emberi hatást kellene gyakorolniuk a fiatalokra. Nem állítom, hogy általános érvényű, amit mondok, de tény, hogy az oktatás színvonala sok helyütt és sok szempontból nem kielégítő, helyenként olyannyira nem az, hogy a hallgatók politikai közérzetét is rontja. Az egyetemi ifjúság körében viszonylag alacsony a párttagok száma, és a KISZ-szervezetek munkájában is vannak fogyatékok. Úgy gondolom, az eddiginél is nagyobb figyelmet kellene fordítani erre a problémára. Arról se hallgassunk, hogy egyes területeken nem tudunk perspektívát mutatni a tovább tanuló fiataloknak. Van, ahol szakember-túltermelés van, más területeken egyéb „társadalmi dugók” akadályozzák az egészséges vérkeringést. Vannak olyan területek, ahol az ismeretanyag gyors változását nem követi elég rugalmasan az oktatás, ami ugyancsak kiábrándulást, kételyt szülhet. A fiatal értelmiségit, mihelyt kikerül a főiskoláról, az esetek többségében anyagi gondok is várják. Úgy gondolom, anyagi lehetőségeinkkel számolva törekednünk kell majd arra, hogy a pályakezdő fiatal értelmiségiek életfeltételein javítsunk. Tudatában vagyunk fiatalságunk és benne egyetemi fiataljaink problémáinak, s dolgozunk megoldásuk módján.

Értelmiségi politikánknak reagálnia kell a következő, nálunk is érvé-

nyesülő világtendenciára is: az utolsó évtizedekben az értelmiség aráyszáma a fejlett országokban rendkívüli mértékben megnőtt. Ez a fejlődés nem egyszerűen az értelmiségi pályák iránti fokozódó érdeklődéssel magyarázható, hanem az értelmiségi munka objektív szerepének növekedésével, mind a szocialista, mind a kapitalista világban. A tudományos-technikai forradalom, a tudomány hallatlan mértékű fejlődése, a tudomány és a politika közti kapcsolat közvetlensége, a kor legfőbb fejlődési tendenciáinak összefüggése a tudománnyal – mindez növelte az értelmiség és ezáltal értelmiségi politikánk jelentőségét.

A leghatározottabban szembeszállunk minden olyan – itt-ott nálunk is fellelhető – törekvéssel, amely az értelmiség számszerű növekedésének és jelentősége fokozódásának tényéből azt a következtetést kívánja levonni, hogy a forradalmi mozgalomban lejárt a munkásosztály vezető szerepének ideje, hogy a vezetésnek az értelmiség kezébe kell átmennie.

Az értelmiség növekvő száma és jelentősége a tulajdonviszonyok jellegét érintetlenül hagyja. Ha az értelmiségnek vannak is viszonylag önálló, sajátos csoportérdekei, ezeknél sokkalta fontosabb az ő helyzetét is alapvetően meghatározó osztálytagozódás szerepe. S itt természetesen nem elsősorban az értelmiség tagjainak egyéni osztálymeghatározottságára gondolok. Az értelmiségnek kisebb-nagyobb mértékben minden társadalmi rendszerben nagy szerepe volt az irányításban, vezető szerepe, hogy így mondjuk, a szó „technológiai”, „szakmai” értelmében. De ezt a vezető szerepet az *értelmiség mint egész* mindig az adott társadalmi rend politikailag és gazdaságilag uralkodó, alapvető osztálya érdekében és nevében gyakorolta. Ami természetesen nem jelenti azt, hogy az értelmiségiek – akár egyes egyének, akár nagyobb csoportok – nem képesek, a társadalmi fejlődés szempontjából pozitív vagy negatív irányban, az adott tulajdonviszonyok „szolgáltatától” eltérni.

A történelem lényegi mozgatója tehát – az értelmiség növekvő száma s növekedő társadalmi szerepe ellenére is – a tulajdonviszonyok szempontjából alapvető osztályok harca, amelyben a vezető szerep a haladás és a forradalom oldalán – a munkásosztályé. Az értelmiség vezető szerepét hangoztató teóriákat elutasítva is tisztában kell lennünk az értelmiség megnövekedett jelentőségével és keresnünk kell az ebből adódó feladatok megoldását. Magyarország nem nagyhatalom, a tudomány termelőerővé válásának folyamata nálunk sokkal szerényebb folyamat, mint a Szovjetunióban vagy az Egyesült Államokban. De ma a fejlődés ütemének, a nép életszínvonalának, szellemi színvonalának emelésében nálunk is egyik döntő kérdés az értelmiség alkotóképessége, amely nem választható el a társadalomban elfoglalt helyzetétől, megbecsülésétől.

Ideológiai életünkről szólva emlékeztetek arra a megtermékenyítő hatásra, amelyet az *SZKP XX. kongresszusa* gyakorolt ideológiai életünkre, és az egész nemzetközi munkásmozgalomra. Ahogyan a Kommunista Internacionálé 1935-ös VII. kongresszusa nem csupán egyike a nemzetközi munkásmozgalom kongresszusainak, a XX. kongresszus sem pusztán egy kongresszus volt a sok közül, hanem stratégiailag kimagasló jelentőségű tanácskozás. Időnként mégis azt tapasztaljuk, hogy egyes elvtársaink olykor elbizonytalanodnak, s kétségbe vonják a XX. kongresszus nagy jelentőségét. Mi félreérthetetlenül és változatlanul azt az álláspontot valljuk, hogy a XX. kongresszus az egész nemzetközi munkásmozgalomra, hazánk életére is kiható változást indított el, és ma is az ott körvonalazott alapelvek szerint fejlődik a nemzetközi kommunista mozgalom fő vonala. Ezt tanúsítják az SZKP XX. kongresszusát követő kongresszusai, a kommunista és munkáspártok tanácskozásai. A XX. kongresszus lehetőséget nyújtott arra, hogy a világ kommunista erőinek politikai, eszmei fegyverzete korszerűbb, hatékonyabb legyen.

A XX. kongresszus eredményeit persze lehet alkotó módon és lehet dogmatikusan értelmezni. A XX. kongresszus igen sok lényeges kérdést vetett fel, de senki sem állíthatja, hogy ott tüstént valamennyi kérdés meg is oldódott. A kongresszus célja a feladatok megjelölése volt. Nem mondhatjuk, hogy az elméleti analízis azóta teljes egészében megtörtént, s a XX. kongresszus által felvetett kérdések elméleti konzekvenciáinak teljes tisztázása már elvégzett feladat. Rosszul ítélik meg a XX. kongresszust azok, akik leszűkítik a kongresszus problémaanyagát a „Sztálin-kérdésre”. Sztálinnak kimagasló szerepe volt a Szovjetunióban elért, senki által sem lekicsinyelhető, világtörténelmi jelentőségű eredményekben, de „kimagasló” szerepe volt a senki által sem tagadható súlyos torzulásokban is. Csakhogy amit gyűjtőnévvel személyi kultusznak nevezünk, az nem csupán s nem is elsősorban személyi kérdés, nem egyetlen személy kérdése, hanem a szocializmus építésében alkalmazott módszer és szemlélet deformálódása és ennek következményei. A XX. kongresszus jelentősége nem az, hogy elvetette, leleplezte a „személyi kultuszt”, hanem az, hogy elindította a leszámolást az elméletben a dogmatizmussal, a politikában a szektarianizmussal – így például elvetette az osztályharc szakadatlan éleződésének tételét; helyesebb alapokra helyezte a kommunista és munkáspártok kapcsolatát; hangsúlyozta a két rendszer békés egymás mellett élésének elvét.

Amikor a XX. kongresszus kitűzte feladatok további megvalósításának

szükségességét hangsúlyozzuk, hangsúlyoznunk kell azt is, hogy ezt a munkát csak a kongresszus jobboldali és baloldali, revizionista értelmezése elleni küzdelemben lehet elvégezni.

Nekünk tovább kellett és kell vinnünk mindazt, ami a XX. kongresszus előtti évtizedekben előremutató és pozitív volt, és – ha itt lehet mennyiséggel mérni – ez a nagyobb rész. Minden más koncepcióval szemben nyomatékosan hangsúlyozzuk: a szocialista építés történetén belül a *folytatosság a döntő*. Az eddig felhalmozott eredmények, vívmányok és tapasztalatok megőrzéséről és továbbviteléről nem mondhatunk és nem mondunk le. A szocialista társadalom építésének immár több mint fél-évszázados történelme van, és ezt a félévszázadot, vagy ennek akár csak egyetlen nagyobb szakaszát, senki sem teheti többé zárójelbe, lényegi eredményeit a „személyi kultusz” torzulásai korlátozták ugyan, de nem szüntették meg.

Ugyanakkor ki kellett és ki kell igazítanunk a torzításokat. Természetesen ebben az esetben sem elegendő a pusztá negáció: ahhoz, hogy hatékonyan tovább fejleszthessük a lenini elveket, ahhoz, hogy megvédjük s a változó világhelyzetre alkotóan alkalmazzuk a nemzetközi munkásmozgalom helyes stratégiai és taktikai elveit, nem elegendő a személyi kultusz kritikája, hanem alkotó, újat teremtő politikai és ideológiai munkára van szükség. Ilyen értelemben azt kell mondanunk, hogy a XX. kongresszus eleven program is, amelynek igen sok iránymutatását még csak részben tettük magunkévá, formáltuk cselekedetté.

Még mindig akadnak, akik úgy gondolkodnak: a poznani események, a magyarországi ellenforradalom, a csehszlovákiai események 1968-ban, Kína szembefordulása a Szovjetunióval és más szocialista országokkal – mind a XX. kongresszus miatt következett be. Ezt az okfejtést nem lehet elfogadni! A mi véleményünk szerint nem a XX. kongresszus volt az oka a feltornyosult nehézségeknek – amelyek egyébként már e kongresszus előtt is jelentkeztek –, hanem inkább ellenkezőleg, a XX. kongresszus szellemének a háttérbe szorítása, a vonakodás a kongresszusi irányvonal következetes megvalósításától. Nálunk 1956-ban pl. – s nemcsak nálunk – a dogmatizmus, a szektás vezetés, a hibák kijavításának elodázása – ezek vezettek válsághoz, ezek tették lehetővé a szocializmusellenes erők térhódítását. Nem a XX. kongresszus tehet arról, hogy a mozgalom sorain belül is sokakat hatalmába kerített a kiábrándultság, a kétségbeesés, hanem elsősorban a hatalmukkal visszaélő törvénysértők. Az elkövetett hibák és torzulások, nem kevésbé a már felismert bajok kiküszöbölésének halogatása teremtette meg azokat a feltételeket, amelyek lehetővé tették, hogy a különböző jobboldali erők magukhoz ragadhatták a kezdemé-

nyezést, mozgósíthatták erőiket a különféle konfliktusok kirobbantására. Ha ezt megállapítjuk – mondanom sem kell –, nem a jobboldalt mentegjük. Az ellenforradalom elemzésében mindig következetesen hangsúlyoztuk, hogy a hagyományos burzsoá reakcióval és az imperializmus-sal egy frontba kerülő revizionizmus a szocialista rendszer megdöntésére tört. Eloszlattunk és eloszlattunk minden, az imperializmus jellegével és szándékaival kapcsolatos illúziót. De látnunk kell azt is, hogy a jobboldali erők egységfrontba szerveződéséhez és akciójuk hatékonyságához a szektás baloldali torzítások teremtették meg a feltételeket.

Helyes az a XX. kongresszus nyomán kialakult nézet, hogy a szocializmus felépítéséhez vezető úton a rendkívül nagy jelentőségű szovjet tapasztalatokat az illető ország történelmi-gazdasági adottságai szerint kell alkalmazni, s azok nem tekinthetők mechanikusan kopírozható példáknak. A dogmatikusan értelmezett „szovjet példa”-elméletet a fejlődés múlt időbe tette át, amint ezt elsősorban a szovjet elvtársak hangsúlyozzák. Ugyanakkor a leghatározottabban fellépünk az olyan törekvések ellen, amelyek a mechanikus másolás elvetésének örve alatt elvetik a Szovjetunió felbecsülhetetlen értékű tapasztalatait a szocializmus építésében; tagadják a „szovjet út” egyetemes vonásait; sőt megkérdőjelezik általában a szocialista építés, a szocializmus általános, közös törvényszerűségeinek létezését.

A munkásmozgalmon belül manapság is fellépnek újabb mechanikus másolásra ösztökélő törekvések, így pl. vannak, akik egy konkrét helyzet helyesnek bizonyult fegyveres forradalmi módszereit általános érvényű példaként, sablonként akarják átvinni, alkalmazni más országok, egész kontinensek, vagy éppen az egész világ kommunista mozgalmára. Ezekkel a nézetekkel vitáznunk kell.

Egyes elvtársak úgy vélik, hogy a vitakérdések pusztá felvetése gyengíti a szocialista világrendszert, a nemzetközi kommunista mozgalmat. A nyílt, elvtársi vita, bírálat igénye nem valami új, „revizionista” gondolat, ellenkezőleg, arról van szó, hogy helyes visszatérnünk e vonatkozásban is a lenini módszerekhez.¹⁰

Mindig megfontolandó taktikai kérdés, hogy miről vitatkozunk a

¹⁰ Egy konkrét példára utalnék. Lenin nagyra értékelte Rosa Luxemburg munkásságát, mégis, amikor egyik írásáról megállapította, hogy „nagyjából és egészében pompás marxista munka”, nem hagyta szó nélkül fogyatékosságait sem: „A továbbiakban... fogyatékosságainak és hibáinak bírálatával foglalkozunk, s nyomatékosan hangsúlyozzuk, hogy ezt csak a marxistáknál elengedhetetlen önbírálat és azoknak a nézeteknek mindenirányú ellenőrzése kedvéért tesszük, amelyeknek a III. Internacionálé eszmei alapjául kell szolgálniuk.” (*Lenin Művei*. 22. köt. Szikra 1951. 318. old.)

nyilvánosság előtt és miről szűkebb körben, de bizonyos, hogy a valóságos és jelentős nézeteltéréseket elvi eszmecserében tisztázni kell. Természetesen élesen el kell ítélni mindenkit, legyen az bárki, aki a párton belüli nézeteltéréseket az osztályharc és a pártszerűség törvényeit figyelmen kívül hagyva, a párttal szemben, a nemzetközi szocialista mozgalom egységét bontva, a burzsoázia „segítségével”, a tőle biztosított nyilvánosság révén akarja „kivitatni”.

Az ideológiai életben jelentkező problémák, viták között kell emlétenünk *az integrációval és izolációval* kapcsolatos helytelen álláspontokat.

Néhányan azt is felvetik, hogy a szocialista világrendszer „bezzeg Sztálin idején” szilárd volt, ma viszont mennyi ellentét jelentkezik benne. Mi nem fogadjuk el ezt az álláspontot, bár látjuk a szocialista világrendszerben jelentkező problémákat. Ami ma van, azt úgy kell tekintenünk, mint nem kis nehézségekkel járó átmenetet az egység új, magasabb formájába, egy olyan egységbe, amely nem külsődlegesen, formálisan monolitikus, hanem vitákat, nézeteltéréseket is magában rejtő, de ugyanakkor a marxizmus-leninizmus elvein, a kölcsönös megértésen, egymás érdekeinek s a közös érdekeknek a tiszteletén alapul, s így nemcsak természetesebb és életszerűbb, de szilárdabb egység lehetőségét is magába foglalja. A viták és különbségek ellenére a szocialista világrendszer gazdasági, politikai, ideológiai és katonai ereje, befolyása a világtörténelem alakulására vitathatatlanul nagyobb, mint a XX. kongresszus előtt volt.

Régebben azt hittük, hogy a szocialista országok között mindig és mindenben közvetlenül, automatikusan érvényesülő érdekazonosság van. Az alapvető, a döntő lényegi érdekazonosságról ma is meg vagyunk győződve. Ugyanakkor a tapasztalatok azt mutatják, hogy időleges, részleges, átmeneti érdekkülönbségek újra és újra felléphetnek szocialista országok között is. Ezek a részleges érdekellentétek elsősorban a gazdasági életben mutatkoznak, de jelentkezhetnek az élet más területein is. Leküzdeni csak akkor lehet őket – mert valamennyi leküzdhető –, ha a realitásokat tudomásul vesszük, ha a marxizmus-leninizmus alapvető elvi igazságaihoz szigorúan ragaszkodunk, ugyanakkor félretesszünk minden, a valósággal ellentétben álló, dogmává merevedett tételt, ha kölcsönös jóindulattal egyeztetjük az érdekeket, türelemmel keressük a kölcsönösen elfogadható megoldásokat.

Ami az integrációt illeti: a történelmi fejlődés természetes ténye, hogy a különböző szocialista országok fejlődése a szocialista építés menetében az integrálódás irányába tart. A politikai és gazdasági élet folyamataiban országaink struktúrája közeledik egymáshoz. Ezt objektív, tudományosan feltárt folyamatnak tekinthetjük és éles ideológiai harcot folytatunk azok

ellen a nálunk is felbukkanó, lényegileg nacionalista tendenciák ellen, amelyek a közeledésben a nemzet sérelmét, a nemzeti szuverenitás kisebbedését, a nemzet haldoklását látják. Ebben a kérdésben, miként a múltban, a jövőben sem engedünk.

Valamikor azt hittük és mondtuk, hogy a nacionalizmus csak mint burzsoá maradvány jelentkezhethet a szocialista országokban, és a még csak most nemzetté szerveződő népeknél sem lehet több, mint gyorsan múló, átmeneti képződmény. Ma azt látjuk, hogy a nacionalizmus nem pusztán a burzsoá nemzeti gondolat utórezgéseként jelentkezhethet a szocialista országokban, hanem újratermelődhet az egyes országokon belül és egyes országok között jelentkező problémák talaján. E tendenciák megléte és intenzitása természetesen nem független a két világrendszer egymás mellett élését kísérő ideológiai harctól.

Hangsúlyozzuk: a nacionalizmus leküzdése, illetőleg elkerülése nemzeti érdekünk. Csak rövid távra tekintő politikusok hihetik ennek az ellenkezőjét, akik a nemzeti szuverenitás osztálytartalmától megfosztott, meghamisított koncepcióját felhasználva fordulnak szembe a szocialista közösséggel – saját tényleges nemzeti érdekekkel.

Az integrálódás sokoldalú és feltétlenül a közös szocialista érdekeken alapuló történelmi folyamat, amely valamennyi fél érdekeit, sajátos adottságait figyelembe veszi.

A szocializmus minden országban a történelmi és gazdasági-társadalmi sajátosságok közegében épül. Természetes, hogy a szocializmus építésének folyamatában ez a közeg is változik. A fejlődés dialektikája itt is nagyon bonyolult: a szocializmus konkrét nemzeti feltételek között valósul meg, s közben átformálja, megváltoztatja a konkrét nemzeti közeget. A nemzeti közegetől nem független, de azzal nem is azonos azoknak a különbségeknek a sora, amelyeket a fejlődés fáziskülönbségeinek nevezhetünk. Nyilvánvaló, hogy a forradalmat fél évszázada győzelemre vivő Szovjetunió a fejlődés számos, igen lényeges pontján előtte jár a többi szocialista országnak. A fejlettebb színtről induló európai szocialista országok és az igen elmaradott állapotból felemelkedő országok között is vannak fáziseltolódások. De fáziseltolódást tapasztalhatunk többé-kevésbé hasonló feltételek között levő országok helyzetének összehasonlításakor is. Például a bolgár vagy a magyar mezőgazdaság szocializálásának foka lényegesen magasabb, mint néhány más szocialista ország mezőgazdaságáé, s az ilyen típusú fáziskülönbségek nyilvánvalóan szerepet játszanak bizonyos elméleti-eszmei problémák jelentkezésében is. A különbségeknek egy harmadik típusa (megint csak nem függetlenül az eddigiektől) az illető országok nemzetközi politikai helyzetének eltéréseiből

adódik. Így például, mint ismeretes, igen speciális az NDK helyzete, amely a két világ határán, az első frontvonalban van. Nem kell részletesen beszélni itt arról, hogy milyen sajátosságai vannak Kuba vagy Vietnam helyzetének.

Amilyen helytelen a különböző típusú eltérések tényeinek a mellőzése, olyan helytelen a sajátos feltételekre épülő intézkedéseket úgy „megideologizálni”, hogy azok érvényesek, sőt kötelezőek minden szocialista országra, minden pártra nézve. A sajátos, konkrét feltételek figyelembevétele sok mindent szükségessé tesz, igazol és megkövetel. Csak azt nem, hogy a sajátos intézkedésekből általánosan érvényes követelményrendszert építsünk ki.

A szocialista világrendszer sok tekintetben – természetesen – elkülönül a kapitalista világtól. Szükségtelen erről részletesen szólni. Ez a társadalmi berendezkedésünkől, világnézetünkől és világpolitikai orientációnkból következő tény valamennyiünk előtt világos. Helytelennek tartjuk azonban az olyan politikai gyakorlatot és ideológiát, amely úgy igyekszik elhatárolni a szocialista országokat a világ többi részétől, hogy közben a kapitalista országokban tevékenykedő kommunista, szocialista és más haladó erőktől is elszigeteli, elkülöníti őket. A kommunista világmozgalomnak a szocialista országokon kívül szerves részét alkotják a világ kommunista és munkáspártjai. Mi azt az irányvonalat tartjuk helyesnek, amelyik egyesíti a kommunista világmozgalom mennél nagyobb részét; amely a kommunista világmozgalom felé orientálja az összes antiimperialista erőket, köztük a „harmadik világ” antiimperialista mozgalmait; amely közelíti hozzá azokat a polgári világban létező áramlatokat is, amelyek bizonyos kérdésekben már ma is, más kérdésekben azonban csak holnapi, potenciális szövetségeseink. Természetesen előfordulhatnak olyan események, fordulatok, melyek megítélésében a szocialista országok egészének vagy egy csoportjának és a kommunista világmozgalom egyik-másik részének álláspontja eltér. Lehetnek olykor meglehetősen éles véleménykülönbségek a szocialista országok között is, egyes szocialista országok és a nemzetközi kommunista mozgalom egyik-másik osztaga között. Így történt ez például a csehszlovákiai események kapcsán. (Az izoláció hívei számára egyébként tanulságul szolgálhat az is, hogy a nézeteltérés vonalai ez esetben sem a szocialista országok egésze és az ezeken kívül működő kommunista és munkáspártok között húzódtak.) De súlyos hiba lenne, ha ezeket a negatív eseteket elvi általánosítás kiindulópontjának tekintenénk, s egy olyan koncepciót alakítanánk ki, amely gyakorlatilag leírja a szocialista világrendszerből azokat az országokat, illetve a világmozgalomból azokat a pártokat, amelyekkel ellentéteink vannak,

leírja a szocializmuson kívül élő, de vele sok tekintetben szolidáris erőket, és tagadja azon pozitív hatásnak a lehetőségét, amelyet a szocialista országok gyakorolhatnak a világra. Ez a koncepció csak gyengítené a szocialista világrendszert.

Pártunk közismerten, most már huzamos ideje kétfrontos harcot folytat, mivel a valóságban több irányból, jobb- és „baloldaltól” érik támadások politikai vonalát. Természetesen nem azért harcolunk a jobboldal ellen, hogy megnyugtassuk lelkiismeretünket, amiért a balosságot visszaverjük, s nem azért harcolunk a szektás nézetek ellen, hogy egyensúlyozzuk a jobb felé mért csapásokat. Nem, itt konkrét, a napi harcban jelentkező problémákról van szó, amelyeknek okai is meghatározhatók.

Azt tapasztaljuk 1956 óta, hogy azok között, akik szektás-dogmatikus pozícióból támadják irányvonalunkat, nem kis számban vannak szubjektíve becsületes, elválaszthatatlanul a párthoz tartozó elvtársak, olyanok, akiknek az a tragédiájuk, hogy a kommunizmus aktív harcosaiból a kommunizmusnak amolyan Don Quijote-jai lettek, akik az igazi ellenség helyett szélmalmokat rohamoznak meg. Ezek esetében mindent el kell követni azért, hogy megértessük velük az idők új követelményeit, a változott valóságot. Azt szeretnénk, ha félrevonuló, duzzogó emberekből ismét a párt segítő katonái lennének.

A revizionizmus régi és új pozícióból támadja pártunk politikáját. A revizionizmus képviselőivel különösen értelmiségi körökben találkozunk, elsősorban az ideológiai életben tevékenykedők körében.

Az utóbbi tíz-tizenkét év alatt a két front sok átalakuláson ment keresztül, differenciálódott és tovább differenciálódik. Megjelent azóta a világ ideológiai színpadán a maóizmus, amelyet nyersen, sommásan „baloldali” elhajlásnak nevezünk, de sok olyan politikai és ideológiai eleme van, amelynek lényege (és rokon ideológiája nálunk) jobboldali. Például a nacionalizmus vagy a párt vezető szerepének aláásása nem tartozik a hagyományos „baloldali” tendenciák körébe. Azokban az értelmiségi-kispolgári körökben, ahol a maóizmus korábban nálunk némi rokonszenvre talált, csökkent a befolyása, s ma már csak elenyészőnek nevezhető.

A fejlett tőkésországokban az értelmiségi fiatalság körében nagy visszhangra leltek Régis Debray romantikus-forradalmi teóriái. Debray álláspontjában a „hagyományos” revizionizmus és a nem kevésbé hagyományos anarchizmus kapcsolódik egybe „korszerű” formában. Debray elmélete és az ehhez hasonló teóriák kapcsán két kérdésre térnek ki.

Az egyik ezek közül a vietnami kérdéshez kapcsolódik. Nem egy nyugati baloldali ifjúsági mozgalom lelkesen kiáll a vietnami nép mellett,

ugyanakkor azonban azt tartja, hogy a békés egymás mellett élés politikája megbukott, a szocializmus visszavonult. Ebből egyrészt azt a következtetést vonják le, hogy csak fegyveres harccal, háborúval, partizánharccal lehet az imperialisták ellen küzdeni, másrészt azt, hogy a mi országaink elpuhult, kispolgáriasult, „leblokkolt” országok, amelyeknek rendje ellen fel kell venni a harcot. Az ellentmondás nyilvánvaló: a vietnami nép nagyszerű helytállásához a nép hősie küzdelme mellett – mind a közvetlen fegyveres harcban, mind a mindennapi gazdasági életben – döntően hozzájárul „az elpuhult, »leblokkolt«” stb. szocialista országok, mindenekelőtt a Szovjetunió segítsége. Ezt a segítséget a vietnami elvtársak is igen nagyra értékelik. Enélkül a jelenleginél sokkal súlyosabb megpróbáltatásokkal kellene szembenézniük, katonai és diplomáciai sikereik is saját erőfeszítéseik és e segítség együttes erejével jöhettek létre.

A másik hamis okfejtés: a „régí típusú” kommunista pártoknak lejárt az idejük, vadonatúj forradalmi szervezeteket kell létrehozni. Ezeket a szervezeteket laza harci szövetségnek, afféle anarchista értelmiségi csoportosulásnak képzelik el, egységes elmélet és szervezet nélkül, amelyek úgy és ott támadják és provokálják a fennálló viszonyokat, ahogyan és ahol azt pillanatnyilag jónak látják. Olyan félrevezetett, manipulált társadalmakban, mint a fejlett tőkésországok társadalmi, ahol a burzsoázia sikeres nagy tömegek éberségét kijátszania, s az osztálybéke és az osztályegyüttműködés hamis illúzióját keltenie az emberek jelentős részében, érthető ennek a hibás taktikának és ideológiának a jelentkezése, bár hatása ott is csak igen korlátozott és átmeneti. Nálunk egyértelműen káros, antiszocialista, pártellenes nézetek ezek. Semmi köze nincs a forradalmisághoz, és ennek történelmi lényegéről fogalma sincs annak, aki nem tudja, hogy nálunk most a szocializmus építése a legfőbb, központi forradalmi feladat, ezzel tesszük a legtöbbet, ezzel segítjük a leghatékonyabban a forradalmi erőket a világban. A szocialista életforma stabilizálását és elmélyítését csak azok tekinthetik „forradalmiatlan” célkitűzésnek, akiknek nincs igazi kapcsolatuk a munkásosztállyal, akik nem értik meg a nemzetközi kommunista mozgalom sokféle feladatát egyszerre felölelő stratégiáját.

Jelentős hatást gyakorol a nyugati országok diákmozgalmaira az a koncepció, amelynek legismertebb összefoglalója és kifejezője a már említett *Marcuse*, aki magát szocialistának, sőt kommunistának vallja, s operál is a marxizmus számos fogalmával. Marcuse kétségtelenül elősegítette a modern imperialista társadalom egyes jellemző tüneteinek meghatározását, mint például a közvélemény manipulálását. Marcuse

abból indul ki, hogy a tőkés rendszer megdöntését és az új társadalom kivívását csak olyan erők valósíthatják meg, amelyek „kívül állnak” a kapitalista rendszeren, és e forradalmi erők közé nem lehet odasorolni a munkásosztályt. A munkásosztály forradalmi szerepe – úgymond – megszűnt, mert a munkásosztály a vezető kapitalista országokban elért viszonylag magas életszínvonalra következtében konformizálódott, beleolvadt a rendszerbe. Helyébe a peremrétegek lépnek, a gyarmati népek, a gettók színes bőrű lakói, a lumpenproletariátus és a diákság, amelyek perifériális helyzetük ellenére, illetve éppen ezért is győzhetnek, ha megvalósítják a maguk diktatúráját.

Marcuse tetszetősen előadott téziseinek semmi közük a realitásokhoz, és semmi közük a marxizmushoz. A munkásosztálynak, a dolgozó tömegek többségének forradalmasítása nélkül a szocializmus nem győzhet.

Az a tény viszont, hogy a nyugati diákságnak és a nem-marxista baloldal más csoportjainak követelései között sok az indokolt és valóban forradalmi szellemű, arra kötelez bennünket, hogy sokoldalúan elemezzük és értékeljük ezeket a mozgalmakat. A nyugati diák- és egyéb „baloldali” mozgalmakat egységes mozgalmakként megítélni – akár pozitív, akár negatív előjellel – nem lehet. Határozottan fel kell lépünk szélsőséges csoportjaik ellen (amelyekben egyébként sokszor a régi „hagyományos” jobboldal „változik át” „új” „baloldallá”), ugyanakkor igyekeznünk kell e mozgalmak felelősségteljes, velünk együttműködésre hajló részvevőit a marxizmushoz, a munkásmozgalom fő vonalához közelíteni. A „Béke és Szocializmus” egyik kerekasztal-konferenciájának dokumentuma felhívja a figyelmet Lenin szavaira a forradalmi erők heterogén jellegéről. Lenin a forradalmi követelések „tisztaságáról” és határozottságáról alkotott naiv elképzeléseket bírálva arról beszél: némelyek nyilván azt képzelik, hogy „az egyik helyen felsorakozik az egyik hadsereg és azt mondja: »Mi a szocializmust akarjuk«, egy másikon pedig felsorakozik egy másik és azt mondja: »Mi az imperializmust akarjuk« és ez lesz majd a szociális forradalom!... Aki »tisztá« szociális forradalmat vár, sohasem fogja megérni. Az ilyen ember csak szavakban forradalmár, s nem érti meg az igazi forradalmat...”¹¹

Ezek a szavak 1919-ben fogalmazódtak meg, de a nyugati diákmozgalmak megértéséhez, álláspontunk kialakításához ma is segítséget adnak.

Röviden kitérnék a marxizmus pluralizálásának kérdésére. A *marxizmus ún. pluralizmusa* kapcsán a közelmúltban nálunk is és több más szocialista országban is nyilvános viták voltak. A pluralizmus hirdetői

¹¹ Lenin Művei. 22. köt. 373. old.

szerint tulajdonképpen többféle marxizmus létezik, s ezeknek a különféle marxizmusoknak teret kell engedni az ideológiai életben. Ezt a teóriát sem politikai, sem filozófiai-ideológiai alapon nem fogadhatjuk el. Politikailag azért nem, mert a „többféle marxizmus” teóriája mögött – hirdetőinek esetleges jószándékától függetlenül – végső fokon a marxista-leninista pártok vezető szerepének felszámolására irányuló törekvés húzódik meg. Hiszen ha többféle marxizmus van, akkor a különféle irányzatok képviselőiben különböző kristályosodási pontoknak kell kialakulniuk, ezeknek pedig különböző „marxista” pártok, vagy az egyes pártokon belül különféle frakciók alakulásához kell vezetniük. Nem szorul különösebben bizonyításra, hogy ez mindenekelőtt a marxista-leninista pártok egységének, vezető szerepének feladását, s gyakorlatilag különféle antimarxista – revizionista és álforradalmi – pártok és frakciók megszervezésének ideológiai előkészítését jelentené.

Filozófiai-ideológiai alapon azért nem fogadható el a marxizmus pluralizmusa, mert a marxizmus-leninizmus tudományos világnézet, a proletariátus tudományos ideológiája. Ez azt jelenti, hogy benne az objektív valóság törvényei tükröződnek. Nem az az igénye, hogy egy konkrét kérdésre több választ adjon, hanem az, hogy a tudományosan helyes megoldást megtalálja. Mint ahogyan minden tudományban egy konkrét, pontosan felvetett kérdésre csak egy érvényes válasz van, úgy a társadalomtudományokban is egy adott kérdésben csak egy igazság van. Persze a helyes válaszhoz, az igazsághoz, az egyedüli tudományos állásponthoz vitákon keresztül, a vélemények „többféleségén”, összeütközéseken át vezet az út. Megtévesztés volna azonban a gondolkodásnak, az igazságkeresésnek ezt a természetes folyamatát összekeverni a többféle marxizmus hamis koncepciójával. Nincs „XIX. századi” és „XX. századi” marxizmus, nincs proletár marxizmus és értelmiségi marxizmus, nincs párton belüli és párton kívüli marxizmus, nincs konzervatív és modern marxizmus: marxizmus csak egy létezik, amely a változó világ, a változó valóság folyamatait általánosítva szakadatlanul fejlődik.

Némelyek – az ilyen vélemények általában a „baloldal”, a dogmatizmus álláspontjáról fogalmazódnak meg – lebecsülik az igazság feltárásának nehézségeit, teljesen kész, lezárt rendszernek tekintik a marxizmust, amelynek – természetesen – ők az egyetlen és igaz letéteményesei. Így ez az álláspont gyakorlatilag ahhoz az igényhez vezet, hogy tiltsunk be mindent, ami szerintük nem marxista.

Régebben hozzászoktunk ahhoz, hogy a marxizmus-leninizmus helyes képviselőjének vagy éppen továbbfejlesztésének egyetlen illetékesa van: a párt vezetői, a párt legfelsőbb vezető testülete. Ennek nyomán tulajdon-

képpen minden ideológiai intézmény, főiskola, ideológiai kutató, politikai funkcionárius nagyrészt azt a feladatot látta el, hogy igazolja azt, amit a csúcson – itt most nem vizsgáljuk, hogy helyes vagy helytelen tételről van szó – kimondtak. Ennek a helyzetnek különböző bírálói jelentkeztek az elmúlt évek során. Voltak, akik ezzel a bürokratikus centralista struktúrával szemben azt hangoztatták, hogy a pártvezetés egyáltalán nem illetékes ideológiai kérdésekben, hogy a filozófiai, közgazdasági stb. kutatásnak teljesen autonómmá kell válnia, s a párt feladata legfeljebb az, hogy utólag tudomásul vegye az eredményeket. Ez a felfogás tulajdonképpen a szocialista társadalom tudományos-filozófiai életének revizionista depolitizálása. Úgy is fogalmazhatjuk, hogy ellentétes véglete a dogmatikus centralizmusnak. Csakhogy a dogmatikus centralizmus önmagát kompromittálta, nem a párt vezető szerepének az élvét az ideológiai-tudományos életben.

A párt a társadalomnak az a tényezője, amely a legátfogóbban és a legmélyebben képes felismerni a valóság alapvető folyamatainak objektív mozgásirányait, éppen ezért rendkívül nagy lehetőségei vannak arra, hogy igazi, lényeges problémákat vessen fel a tudományos megismerés számára és megoldásukat elősegítse. A párt politikai határozatait, irányelveit összegezik a társadalmi gyakorlatban szerzett tapasztalatokat, s a tudomány adott színvonala alapján kitűzik a soron levő feladatokat.

A pártnak, a párt vezető szerveinek kell biztosítaniuk az ideológiai életben a kezdeményezést, a gondolatébresztő és szervező szerepet. A párt feladata megtalálni annak a módját, hogyan kell és lehet a tudományos eredményeket, elemzéseket társadalmi gyakorlatunkban alkalmazni. Ez a vezető szerep a mi ideológiai életünkben is érvényesül és érvényesülni is fog. A párt vezető szerepének ez a felfogása azonban egyáltalán nem zárja ki, ellenkezőleg, szigorúan feltételezi az alsó, a közép- és felső szintű tudományos-ideológiai műhelyek kezdeményező és problémamegoldó tevékenységét. Ilyen értelemben a párt és a mozgalom ideológiai munkája nálunk egyszerre alulról felfelé és felülről lefelé épül ki.

Nem hiszünk tehát olyan gyakorlat célszerűségében, amely a párt által kezdeményezően felvetett problémák megoldását a pártvezetők személyes feladatának minősítené, minthogy arra sem gondol senki, hogy bárkitől, helyezkedjen el a magyar társadalom bármilyen posztján, megvonjuk az ideológiai munka, az ideológiai kezdeményezés lehetőségét. Hogy egy ideológiai tevékenység elfogadható-e vagy sem, támogatható-e vagy sem, azt csak a tudományos elemzés, a munka objektív eredménye határozhatja meg. Ebben az értelemben léptünk és lépünk fel az ideológiai élet más struktúráját követelő revizionista és szektás nézetek ellen.

Érdemes itt felidézni a Szabad Európa 1969. január 2-i kommentárját, amely a többi között idézi Lukács Györgynek egy – egyébként helyes – mondását: „a koegzisztenciát éppúgy nem lehet bürokratikusan dirigálni, mint például a hazai közvéleményt”. Ehhez a Szabad Európa azt a megjegyzést fűzi: „Lehet-e gondolatok sodrását bürokratikusan megállítani?” S erre válaszolva mondja: „A marxista tudás és a marxista érzület alapján mindenkinek joga, hogy a maga módján gondolkozzék. Keresve a marxizmusnak azt a mai értelmezését, amely a legjobb és a legtermékenyebb, így válik érthetővé, szükségessé a többféle marxizmus. Tehát szabadságot a marxistáknak. Ezt akarja megszüntetni a Titkárság.”

Ezt is megértük hát: a Szabad Európa a marxizmusnak követel szabadságot! Az érdekes ebben az interpretáció, az a mód, ahogyan a Szabad Európa – a marxizmus pluralizmusának koncepcióját támogatva – mindenféle adminisztratív beavatkozást le akar járatni: a maga taktikáját módosítva változatlanul azt akarja elérni, hogy a szocialista állam semmilyen vonatkozásban ne gyakorolja a maga hatalmát. A kommunisták – gondolják – amúgy is viszolyognak az adminisztratív intézkedésektől, mivel sok negatív tapasztalatuk volt azok alkalmazásával kapcsolatban. Erre a viszolygásra építenek, ebben a vonalban látják a gyenge láncszemet. Mit lehet erre válaszolni a mi saját aggályoskodóinknak? Adminisztratív intézkedés és adminisztratív intézkedés között nagyon nagy különbség van. Mi sosem ígértük azt, hogy nem alkalmazunk adminisztratív eszközöket. Ideológiai intézmények vezetését a népi demokratikus állam csak olyan személyekre bízhatja, akiknek szemlélete, tevékenysége biztosíték arra, hogy az illető szerv munkájában az állami élet egészére kötelező normák érvényesülnek. A jövőre vonatkozóan sem ígérhetjük, hogy sohasem foganatosítunk adminisztratív intézkedéseket, államot igazgatni ezek nélkül egyszerűen nem lehetséges. Egyet tudunk csak megígérni: mindig arra törekszünk, hogy lehetőleg megelőzzük az adminisztratív beavatkozást, ha viszont arra elkerülhetetlenül szükség lesz – intézkedéseink nyíltak, őszinték és emberségesek lesznek. Emberségesek, elsősorban abban az értelemben, hogy társadalmunk, az emberek többségének érdekeit szolgálják. Emberségesek úgy is, hogy a hibák, nem pedig a személyek ellen harcolunk. Le lehet váltani valakit vezető állásból úgy, hogy emberi méltóságában nem alázzuk meg és munkalehetősége nemvész el, s le lehet váltani úgy, hogy a munkalehetőséget is megvonják tőle, s személyében is diszkreditálják.

A reformizmuson, a revizionizmuson belül ma jelentős tere van annak a burzsoá elméletnek, amely szerint a szocialista és a kapitalista társadalom műszaki és gazdasági fejlődése tulajdonképpen a *két rendszer kon-*

vergenciája irányába halad. Előszeretettel hivatkoznak a kibernetika és az információs technika szerepére, amely – tény és való – mindkét rendszerben növekszik. De a Szovjetunióban és az Egyesült Államokban mutakozó mégoly hatalmas technikai fejlődés sem jelentheti a szocializmus és a kapitalizmus konvergenciáját, hiszen a technikai fejlődés nem jelenti a hatalmi és a tulajdonviszonyok megváltozását. Lenin az imperializmusról szóló munkájában a két rendszer konvergenciájának és divergenciájának mindeddig legpontosabb meghatározását adta. Ezt írja: „A kapitalizmus, imperialista fejlődési szakaszában, a termelés mindenirányú társadalmasításának közvetlen közelébe vezet el, akaratuk ellenére és tudtuk nélkül úgyszólván belerántja a kapitalistákat egy új társadalmi rendbe, amely átmenet a teljes szabadversenyről a teljes társadalmasításra”. De ehhez hozzáteszi: „A termelés társadalmivá válik, de az el-sajátítás magánjellegű marad. A társadalmi termelési eszközök kis számú ember magántulajdonában maradnak. A formálisan elismert szabadverseny általános keretei megmaradnak s a maroknyi monopolistának a lakosság többi részére nehezedő nyomása százszor súlyosabbá, érezhetőbbé, elviselhetetlenebbé válik.”¹²

Ez utóbbi megállapítás is érvényes napjainkban és – természetesen kibontandó, a mai helyzetre konkretizálendő – válasz azokra a revizionista álláspontokra, amelyek szerint az állammonopolista kapitalizmus és uralkodó politikai formái tulajdonképpen közeledést jelentenek a szocialista berendezkedéshez, azt tanúsítanak, hogy a szocializmus és a kapitalizmus közti különbségek eltűnnek. Az ezen alapuló „megreformált” kapitalizmusról szóló elméletek a revizionista tendenciák újra és újra jelentkező motívumai, s hatásuk valamelyest nálunk is érezhető.

Utolsó kérdésként a *nyíltan ellenséges ideológia* aktuális jelenlétének, pontosabban jelentőségének a kérdésére térnek ki. Vannak, akik lebecsülik ennek a súlyát. A sajtót olvasva, beszélgetéseket hallgatva, különféle fórumokon zajló vitákat figyelve sokszor az az ember érzése, hogy az ideológiai küzdelem értelmezése leszűkül, mintha másról nem is lenne szó, mint a munkásmozgalmon belül jelentkező „baloldali” és jobboldali veszélyekről, irányzatokról. Pedig nagy hiba lenne, ha azt hinnénk, hogy a marxizmust fenyegető ideológiai ellenfelek csakis a munkásmozgalmon vagy más, többé-kevésbé antiimperialista mozgalmon belül jelentkeznek, és csak ezek a problémák képeznének ideológiai „ügyet”. Nem feledkezhetünk meg a burzsoá ideológia „tisztá” formáiról sem. Az imperialisták különféle régi és új sütetű teóriái – a „jóléti állam”

¹² Ugyanott, 212. old.

glorifikálásától kezdve a kapitalista világ technikai-gazdasági és ezen keresztül társadalmi fölényéről szóló elméleteken át a nacionalizmusig, a fajgyűlöletig, a vallásos mezbe burkolt burzsoá ideológiai s más reakciós ideológiai formákig – mind valamelyest közvetlenül, de legfőképpen áttételesen a mi közvéleményünk egyes rétegeire is hatnak. Számolnunk kell azzal, hogy valóságos hazai és nemzetközi problémáink megítélésében a köztudat orientálásában a közvetlen burzsoá propaganda aktívan „közreműködik”. Például egyedül a Szabad Európa Rádió a nap több mint kétharmadában sugározza a legkülönfélébb formában és a legkülönfélébb rétegek számára a burzsoá ideológiát.

Még ma sem hagyhatjuk egyszerűen figyelmen kívül a Horthy-fasizmus ideológiai hatását, amely – ha nem is átfogó rendszerként, de maradványaiban – még mindig jelen van nem kevesek tudatában és indulatában, s jelenlétét gyakran csak a viszonyokhoz való opportunus alkalmazkodás takarja. Mindenki tudja ezt, aki már tapasztalta, hogy megfelelő „társasági légkör” és két deci bor mit „hoz ki” egyes emberekből. Azoknál, akiket az imperialistáknak sikerült diverziós célokra beszervezniük, szinte kivétel nélkül ilyen ideológiai háttérre bukkanhatunk. Magyarország leghagyományosabb ideológiai reakciójának, a klerikális reakció ideológiájának a hatását sem szabad lebecsülni. A proletár internacionalizmus elleni izgatási kísérletek mögött rendszerint a felszabadulás előtti sovizista ellenforradalmi propaganda hatása húzódik meg. A munkás- és parasztkáderekkel szemben megnyilvánuló ellenérzésekben is sok esetben a polgári világ előítéletei jelentkeznek. Tegyük mindehhez hozzá: a Közép-Európában olyan gyakran felcsapó nacionalizmusnak is van bőséges hagyománya; az antiszemitizmus vagy a színes bőrűekkel szemben táplált ellenérzések is alapvetően és eredendően a régi ellenforradalmi ideológiai beidegződésektől és a mai burzsoá ideológiától kapnak megerősítést. Éppen úgy, mint ahogy a nyugatimádó, sznob jellegű nemzeti nihilista nézetek s elfogultság is. Onnan kap megerősítést az ellenséges ideológiák legveszélyesebbje: a szovjetellenesség is. Ez az az ideológia, amelyet az ellenség a legkülönbözőbb formákban, a legkülönbözőbb érvekkel, eszközökkel, de csökönyösen, szívósan kíván belepréselni az emberek tudatába. A hamis nyugati kultúrfőlényt, a testvéri népeket lenéző hagyományos magyar „történelmi” sovizmust, a régi és újonnan szőtt konzervatív és modern burzsoá legendákat éppúgy felhasználja erre a célra, mint az „egyedül vagyunk”, a „kis nép vagyunk – nem tehetünk semmit” bizalmatlanságát és bizonytalanságát. Jól tudja, miért teszi ezt. A Szovjetunióhoz való viszony, az internacionalizmus a szocialista fejlődésnek legfontosabb, mondhatnánk kulcskérdése. Mindenek-

előtt tehát ebben a kérdésben igyekszik megzavarni az emberek tudatát az imperialista fellazítási politika.

És folytathatnám tovább a sort. Nem szabad tehát elfeledkeznünk arról, hogy a burzsoá propaganda nemcsak a konvergencia-elmélettel vagy más „tudományos” elmélettel operál, hanem tömegsajtójában, televíziójában, a napi propagandában a legközönségesebb, legszélsőségesebb antikommunista, reakciós, a háborúra előkészítő, arra szoktató tanokat is hirdeti. Mindezt tudnunk és látnunk kell ahhoz, hogy reális helyzetértelmezéssel és -értékeléssel nyúljunk a mozgalmon vagy a marxista igényű gondolkozók körén belül jelentkező problémákhoz – még ha tudjuk is, hogy a „klasszikus” reakciós ideológiák, illetőleg az imperialisták új keletű teóriái és a mozgalmon belüli antimarxista tendenciák között nincs kínai fal, ha tudjuk is, hogy ebben a közegben válnak igazán veszélyessé a munkásmozgalmat belülről roncsoló álmarxista ideológiák. Objektíve, összhatásukban ezek az irányzatok együtt támadják a marxizmus-leninizmust, még ha a szubjektív indítékok eltérőek is.

Csak néhány ideológiai kérdésről beszéltem, de talán ebből is világos, hogy ideológiai életünknek sem a felszíne, sem a mélye nem sima, nem nyugodt, itt is, ott is erős a hullámverés. Mi nem félünk ettől a hullámozástól, sőt jónak is tartjuk ezt; akkor lenne baj, ha a hullámos felületet sima tükörnek hinnénk és láttatnánk. A problémák megkerülése mindig megbosszulja magát, mert késlelteti a megoldásukat. Viszont ha szembenézünk a nap mint nap felmerülő új kérdésekkel, akkor megoldásukat is elősegíthetjük, erősítve a marxizmus-leninizmus hegemoniáját, amely majdan elvezet a tudományos, szocialista gondolkodás teljes győzelméhez a társadalom tudatában.

MŰVELŐDÉSPOLITIKÁNK A MARXIZMUS HEGEMÓNIAJÁÉRT *

Pártunk álláspontja és gyakorlata a marxizmus-leninizmus hegemoniájáért folytatott harc kérdésében a marxizmus általános elvein, a nemzetközi munkásmozgalom tapasztalatain és felszabadulás utáni történelmünk tanulságain alapul. Ezért talán nem lesz fölösleges, ha végigtekintünk ezen az időszakon, természetesen – ahogy mondani szokták – a teljesség igénye nélkül. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy az utóbbi két évtized kultúrpolitikájának részletes tudományos elemzése – amely természetesen a korszakkal foglalkozó történészek táborára, ezen belül a párttörténészekre, illetve a művelődéstörténészekre, az irodalom- és művészet-, valamint a tudománytörténészekre vár – fontos és elvégzendő feladat. Mindnyájunkat hozzásegítene ahhoz, hogy jobban felismerjük a szocialista építésben, az ideológiai munkában, a párt kulturális harcában a történelmi folyamatosságot, másrészt ahhoz, hogy tudatosabban megértsük, melyek voltak a folytathatatlan tévedések, miben újhódott meg ideológiai munkánk.)

A fordulat évével a hatalom a parasztsággal szövetkezett munkásosztály kezébe került. A kivívott politikai hatalom alapján, azzal összhangban, megtörtént az ideológiai, kulturális élet intézményrendszerének átszervezése is. (Az iskolák államosítása és az oktatás reformja; a tudományos munkát koordináló, irányító szervek megalakítása; a színházak államosítása, az egységes művészeti szövetségek létrehozása, új irodalmi, művészeti folyóiratok megindítása, a könyvkiadás és terjesztés átszervezése; illetve a nem marxista polgári, kulturális művészeti csoportosulások fórumainak, folyóiratainak megszűnése stb.)

* Összefüggő részlet egy készülő tanulmányból. A tanulmány bevezető fejezetei a marxizmus-leninizmus hegemoniájának néhány *általános elvi kérdésével* foglalkoznak.

A tanulmány – továbbá – elemzi pártunk *gyakorlati tapasztalatait* a marxizmus-leninizmus hegemoniájának megteremtéséért és továbbfejlesztéséért folytatott harcban.

Az itt közölt részlet elsősorban művelődéspolitikai megközelítésben tárgyalja a témát, s bizonyító anyagát főképpen a művészeti, az irodalmi életből meríti.

Ennek az átalakulásnak a jelentősége abban egyértelmű, hogy megfelelő szervezeti és személyi feltételeket teremtett ahhoz, hogy az ideológiai, kulturális életben megvalósuljon a párt- és állami irányítás, ami a szocialista kultúrpolitika egyik legfontosabb kritériuma, a lenini értelemben vett kulturális forradalom végrehajtásának biztosítéka. Kérdésünk szempontjából a párt akkori kulturális politikája azonban jóformán kezdettől fogva ellentmondásos volt.

Az irányítás sem általában, sem a kulturális életet illetően nem hirdette meg a marxista világnézet monopóliumát, számolt az ideológiai, szellemi élet megosztottságával, ellentmondásosságával, Révai József az ún. Lukács-vita kapcsán, a szovjet tapasztalatokra utalva, félreérthetetlenül a marxizmus hegemoniájáért vívott harc mellett foglalt állást. Hangsúlyozta: „...nem ugorhatjuk át a proletárirodalom, a szocialista-realista, a pártirodalom¹ hegemoniájáért való harc feladatát és az irodalmi irányok és írók versengésének, egymással való szellemi mérkőzésének feladatát és szakaszát.” Megállapította továbbá: „Az irodalom pártszerűségéért, a pártirodalom elvének érvényesítéséért vívott harc nem zárja ki, hogy legyenek útítársaink és szövetségeseink az irodalmi fronton.” Ennek megfelelően az eszmei irányítást helyezte előtérbe: „A párt az irodalmat elsősorban *eszmeivel* akarja irányítani, a nép, a munkásosztály, a párt közvéleményétől nem független, hanem abba szervesen beletartozó és intézményeken nyugvó irodalmi közvélemény teremtésével.”

Ezzel egyidejűleg – e kinyilvánított álláspontok ellenére – a hegemonia kiküzdése a gyakorlatban (s ennek nyomán bizonyos fokig értelmezése is) eltorzult. Az osztályharc szüntelen élesedésének doktrínája, az az elv, hogy az ellenséget elsősorban a párton belül kell keresni; az a vélekedés, hogy tévedésről alig lehet szó, mindenekelőtt az ellenség aknamunkájával kell számolni; a néptömegekkel szembeni bizalmatlanság (amely ugyanakkor összekapcsolódott azzal az „előírászerű”, szólammal, hogy rohamosan szocialista tudattal „telítődik” a nép); mindezek mellett, s ugyanakkor mindezek alapjaként is, a gazdasági építés túlfeszített üteme, kezdve a felemelt ötéves tervtől – e körülmények együttesen a hatalmi pozíciók sokban csupán formális erősítéséhez (s ennyiben gyengítéséhez) kellett hogy vezessenek. Ezen a politikai talajon – részben elméletileg, főként a gyakorlatban – eltorzult a marxizmus vezető szerepének elve. A vezetés nemcsak a gazdasági és társadalmi életben, de a kultúra terén is irreálisan ítélte meg a helyzetet és a lehetőségeket, és ha nem is tekintette

¹ Oroszul: Partyijnaja lityeratura. Egy időben általában pártirodalomnak, ma pártos irodalomnak fordítjuk; az eredeti orosz szó mindkét fordítást lehetővé teszi.

befejezett folyamatnak, közeli célként jelölte meg, hogy a marxizmus-leninizmus általánossá, csaknem kizárólagossá válik a kultúra területén.

Jellemzővé vált az a követelmény, hogy a megváltozott hatalmi, politikai helyzethez az ideológiai élet azonnal alkalmazkodjék. A vezetés nem számolt a valósággal és azzal a marxi tétellel, hogy a hatalmi és tulajdonviszonyok gyors és viszonylag egyértelmű átalakulását a természeténél fogva csak késéssel követő társadalmi tudat egészze, s még inkább az egyes emberek tudata, nem fejezheti ki azonnal és hasonló egyértelműséggel, figyelmen kívül hagyta az egyenlőtlen fejlődés szempontját. A formálisan ugyan fenntartott hegemonia-elv – a vezetőszerp igényének elve – a gyakorlatban olyan értelmezést kapott, mintha a kulturális életben tulajdonképpen már megvalósult volna a marxizmus-leninizmus mindent átfogó befolyása: az elvont lehetőséget e téren is összetévesztették a valósággal. Révai József ugyanabban a cikkében, amely a szovjet tapasztalatok alapján a hegemoniát mint „verseny” révén kiküzdendő elvet hirdette és védte meg, már az indokolatlan kirekesztés, a „versenyen kívül helyezés” mellett is érvelt. „De hiszen az írók elhallgattak – hangzik az ellenvetés – írta. – De azt hiszi valaki, hogy elhallgatásuk oka elsősorban az, hogy *nem engedik* őket írni, nem pedig sokkal inkább az, hogy *nem tudnak írni*, mert nincs miről és kinek? Nagy forradalmi változások idején elkerülhetetlen, hogy a régi írók egész sora körül elfogy a levegő, kicsúszik lábuk alól a talaj, mert az új étellel és az új közönséggel nem tudnak mit kezdeni.”

Tudjuk, tényleg voltak olyanok is, akiknek az új helyzetben nem volt mondanivalójuk. Ezt az értékelést azonban olyan alkotókra is vonatkoztatták, akik objektíve beletartoztak volna a „szövetséges” kategóriájába, akiknek nézeteivel (és akikért) a marxizmus hegemoniájának érdekében a nyílt színen kellett volna megküzdeni.

Révai József irodalomról szólt, de megállapításai a kultúrpolitika egészére is vonatkoztak. Így mi is elsősorban irodalmi példákkal élünk. Abban az időben nem jelenhetett meg olyan könyv, mint Németh László „Égető Eszter”-e, s Remenyik Zsigmond „Por és hamu”-ja, ahogyan nem került kiadásra Tamási Áron önéletrajzi műve, a „Bölcső és bagoly” sem, noha mindhárom mű, az alkotók pályáján belül, a proletárdiktatúra győzelme után létrejött új társadalmi-történelmi szituáció hatása alatt ítélte meg a múltat. De a festészet és szobrászat területéről is olykor a két világháború közötti időszak leghaladóbb művészeit, nem egyszer a Szocialista Képzőművész Csoport hajdani munkájának résztvevőit rekesztették ki.

Ez a szűkítés a múlt nagy haladó, sőt szocialista alkotóira is kiterjedt

és József Attila, Bartók és Derkovits mellőzésével Petőfiben, Erkelben és Munkácsyban jelölte meg a követendő fővonalat. Ennek az elhamarkodott szembeállításnak nemcsak az volt az eredménye, hogy Bartók, József Attila és Derkovits műveit csak részlegesen vállalta a kultúrpolitika, hanem az is, hogy az élő, szocialista írókat és művészeket fölösleges választás elé állította és önszegényítő stíluskorlátozásra kényszerítette.

Más példákkal is bizonyítani lehetne, hogy a marxizmus vezető szerepének megvalósításáért folytatandó harc elve a gyakorlatban eltorzult, hogy a *lehetséges* szövetségesek körét szűken, bizonyos értelemben önkényesen állapították meg.

A marxizmus egyeduralmának deklarálása mind nagyobb hangsúlyt kapott. S hogy ez nem a kulturális politika irányítóinak szándékai ellenére történt, arról Révai József 1954-ben – amikor a párton belül is megkezdődött a megelőző évek elemzése – visszamenőlegesen így nyilatkozott: „Bizonyos, hogy ezen a téren (a megengedhetetlen mértékben használt adminisztratív eszközöket illetően – *Szerk.*) voltak túlzások, de ezek az elmúlt időszakban szükségszerű és elkerülhetetlen túlzások voltak... A fordulat éve után feltétlenül helye volt adminisztratív eszközökkel is kisépíteni az ideológiai front polgári szeméjtét és elősegíteni a marxizmus-leninizmus, a szocialista realizmus érvényesülését, az ellenséges ideológiák föld alá szorítását... Az új szakaszban (ti. 1953 júniusa után. – *Szerk.*) természetesen nagyobb szerep kell hogy jusson az ideológiai nevelés módszereinek... De hogy erre most rátérhetünk, hogy bátran lazíthatunk a túl sok kényszer-rendszabályon, hogy sokkal szabadabbá tehetjük az irodalmi életet, abban szerepe van annak is, hogy a fordulat éve után – eltérően a koalíciós idők anarchiájától – kemény kézzel segítettük elő a mi eszménk *monopóliumát* az ideológiai életben.” (Hozzászólás az Agit. Prop. Osztály által kidolgozott „Irodalmunk helyzete és feladatai” című előterjesztéshez. 1954. – Kiemelés tőlem. *A. Gy.*)

Az ideológiai életnek a politikai monopóliumhoz való ilyen sürgető, voluntarisztikus „hozzaágazítása” mindenekelőtt azzal járt, hogy a magyar és a külföldi kultúra egy értékes hányadát kirekesztettük a szellemi életből, egy más, progresszív ugyan, de nem marxista része viszont, esetenként jóhiszeműen, ám tévesen „átkeresztelődött” szocialistává; harmadjára ilyen körülmények közt arra is mód nyílt, hogy ellenséges nézetek, irányzatok tudatosan álcázzák magukat marxistának.

Ezeknek az éveknek a kultúrpolitikai gyakorlata arról tanúskodik, hogy a pártosság lenini elvének megvalósítására törekedve éppen Lenin útmutatása merült feledésbe. A „kemény kéz” elvét hirdették meg ott is,

ahol ez szükségtelen volt, noha Lenin arra figyelmeztetett, hogy a kultúra terén „az ember semmire sem megy erőszakkal vagy nekirohanással, leánykedéssel, eréllyel...”, és már megvalósultnak vélték a marxizmus „kizárólagosságát”, nem gondolva az intő szavakra: „Hasson át bennünket az üdvös bizalmatlanság az elhamarkodottan gyors haladással, mindenféle dicsekvéssel stb. szemben...”² (Inkább kevesebbet, de jobban.)

A „hozzaigazítás” voluntarizmusának másik általános kísérő jelensége az volt, hogy a kulturális politika nem vette kellőképpen figyelembe a tudatformák társadalmi szerepének sajátosságait: a tudományt, a művészeteket és terjesztésük gyakorlatát, a közoktatást, népművelést a maguk egészében és áttételek nélkül hozta kapcsolatba a politikával, ennek legközvetlenebb követelményeivel. Az esetenként elhangzó kinyilatkoztatásokkal ellentétben gyakorlatilag a napi politikai feladatok közvetlen szolgálatát, a napi követelmények agitációs illusztrálását várta el az irodalomtól és a művészettől.

A politikai győzelem mechanikus kiterjesztése ideológiai, kulturális térre azt eredményezte, hogy maga a tényleges politikai egység is a lehetségesnél szűkebb volt és idővel – nagyrészt formális eszközökkel biztosított – álegységgé vált. Az egység, amely a fordulat idején létrejött, természetesen nem volt teljes, nem volt abszolút, abban különféle ideológiák ellentétei feszültek egy lényeges vonásaiban közös politikai platformon belül; ennek az egységnek – legalábbis a szellemi élet szférájában – elsődlegesen eszmei harcokon, tisztázó vitákon keresztül kellett volna tovább fejlődnie. Ezek híján azonban megmerevedett, nem válhatott dinamikus, közvéleményt mozgósító, önnön erejét, bázisát gyarapító, azaz a hegemoniát ténylegesen erősítő egységgé.

Tovább bonyolította a helyzetet, hogy nemcsak a politikai követelmények és az ideológiai élet sajátosságai között volt konfliktus; ellentmondások terhelték magát a politikát is. Ily módon az a gyakorlat, hogy az elméleti munkát, a művészeteket szigorúan alárendelték a napi politikai praxisnak, összeadódott azokkal a többletfeszültségekkel, amelyek a politika, a gazdaságpolitika hibáiból származtak. Annak, hogy a szellemi élet sajátosságait lebecsülték, éppen az lett a különös következménye, hogy a politikában, a gazdaságpolitikában jelentkező ellentmondások gyakran átcsapódtak a kulturális életbe, s mint kulturális kérdések törtek felszínre. A kulturális, ideológiai szféra közvetlen politikai jelentősége – legalábbis a szellemi életben elsődlegesen – részben emiatt torzult el, növekedett meg egészségtelen módon.

² *Lenin Válogatott művei*. III. köt. Kossuth Könyvkiadó 1967. 472–473. old.

A politikai tartalmak, követelmények közvetlen és túlnyomórészt adminisztratív intézkedésekkel való érvényesítése a kulturális, ideológiai életben együtt járt a kultúrpolitikai irányítás túlzott és túlzó centralizáltságával. A gyakorlat azt a nézetet ültette el a fejekben, hogy a marxizmus-leninizmus helyes képviselőjének, vagy éppen továbbfejlesztésének kizárólagos illetékese a párt vezetője, adott esetben a kulturális terület illetékese a pártvezetésben. Ennek nyomán minden funkcionárius, minden ideológiai, kulturális intézmény s az ott dolgozó kommunisták szerepe lényegében az volt, hogy igazolják azt, amit a „csúcson” (akár helyesen, akár helytelenül) kimondtak.

A bürokratikus vonásokkal terhelt centralizmus szükségszerű velejárója volt az is, hogy a kultúrpolitikai vezetés nemcsak a terület általános érdekű jelenségeivel foglalkozott, s nemcsak elvi szinten. Ideológiai kérdések a politika – és a politikus – illetékességétől, szerepétől teljesen eltérő módon kapcsolódtak össze esztétikai érdekű megfigyelésekkel, regény-, novella-, verselemzésekkel, ami még akkor is célszerűtlen, ha a konkrét elemzés történetesen találó. A műkritikának, az egyes alkotások megítélésének ez az összekeverése a jelentős tendenciák értékelésére hivatott kultúrpolitikai elemzéssel, az ideológiai igényű állásfoglalással ártott a műkritikának is, de még inkább a kultúrpolitikának. Olyan ismérvek váltak a politikai értékelés kritériumaivá, amelyeket azon a címen lehetett – okkal – megkérdőjelezni, hogy csak a bíráló személy egyéni ízlésének felelnek meg, tehát semmiképp sem lehetnek általános érvényűek. (Lásd különösen az MDP Központi Előadói Iroda kultúrpolitikai munkaközössége irodalmi vitájának jegyzőkönyvét. 1952 október.)

A meghirdetett monopólium sokakat el is kényelmesített. A túlnyomórészt hatalmi eszközökkel biztosított pozícióban nem látszott sürgősnek, elengedhetetlennek a felmerülő kérdések megválaszolása, „ráért” a kezdeményezés, a politika úgyis készen adta, lényegében előre megszabta a válaszokat. A tudományos, a szellemi közéletben elharapódzott a politikára, politikai tekintélyekre hivatkozó, az érdemleges érvelést citátumokkal helyettesítő módszer. A nem marxista, polgári nézetek vitatása, azaz elemző és ezért liteles bírálatuk helyett eluralkodott pusztán szavakkal való megbélyegzésük. Az elmaradt érvelés hatását, tekintélyét az adminisztratív eszközök súlya nem pótolhatta. A polgári nézetek pedig, hogy mégis nyilvánosságot kaphassanak, „marxista” lepelbe öltöztek, marxista terminusokkal, idézetekkel álcázták magukat. Ezeknek az időknek ideológiai, kultúrpolitikai vitáiban a vezetés ugyanakkor meglehetősen egyoldalúsággal és a legélesebben a marxista vagy a marxizmushoz közelálló alkotók ellen lépett fel, s csak ritkábban szállt vitába – azt is tárgyi-

lagosabb hangnemben tette – az „útítárs” alkotó értelmiség tévedéseivel. Az előbbi abból is következett, hogy az ötvenes évek elejének dogmatizmus, mint egyébként minden dogmatikus-szektás irányzat, a saját táborában jelentkező (vélt vagy valóságos) ingadozásban látta a legnagyobb veszélyt, abban az értelemben is, hogy nagyobb energiát fordított az ellene való harcra, mint a szövetségesek meggyőzésére, vagy éppen az osztály-ellenség ideológiájának tényleges leküzdésére, megsemmisítésére. Közben pedig a csak kirekesztett, de vitában le nem győzött polgári, kispolgári nézetek jelentős része tovább lappangott és hatott, mégpedig úgy, hogy érdemleges marxista kritika, vitaérvek híján a közvélemény jelentős része védtelen maradt velük szemben.

Az ötvenes évek elejének politikája és kultúrpolitikája azonban korántsem csak hibákból és félreértelmezésekből állt. Egy percre sem felejtethetjük el, hogy ezek az évek a kulturális forradalom számára tártak széles utat, hogy a tudásra, művelődésre és művészetre szomjas milliók éltek az oktatás, a közművelődés, az ismeretterjesztés, a tömegcentrikus könyvkiadás és művészetek új lehetőségeivel, s vették birtokba a volt uralkodó osztályok egyik legféltettebb monopóliumát: a kultúrát.

Találkozni manapság emberekkel, akik – rendszerint akaratlanul, de fölöslegesen is – úgy emlékeznek vissza akkori önmagukra, mintha tisztán láttak volna ugyan, csak cselekedni nem mertek. Holott a valóság meggyőződésünk szerint az, hogy éppen ezek a pozitív, sőt lelkesítő tendenciák homályosították el az ő szemükben – sokunk szemében – vagy tették jelentéktelenné, tüntették fel indokolhatónak azt, amiről utóbb kiderült, hogy hibás, sőt bűnös volt. Még a személyükben megtámadottak jelentős része is elfogadta a bírálatot (csak a megbélyegzést utasította vissza), akkor is, ha a bírálat nem volt indokolt. S ezt nem jellembeli fogyatékokkal kell magyarázni, hanem a helyzet kuszaságával, amellyel, megfelelő tapasztalatok híján, csak igen kevesen tudtak intellektuálisan megbirkózni. Nem a múlt tagadása a helyes és célravezető e téren sem, mert a hibákat nem lehet meg nem történtté tenni. Azokat éppen azért kell vállalni, számontartani, hogy tanulva belőlük, a mában is jobban igazodhassunk el. Aki múltbeli hibáit nem ismeri el, az kiteszi magát annak, hogy újra elköveti őket.

Persze ez a legkevésbé sem menti akkori ideológiai-kultúrpolitikai hibáinkat, az akkori vezetést. Ellenkezőleg: ez is bizonyítja, milyen veszélyes és milyen káros az olyan illúziókon alapuló koncepció, amely monolitikusnak tünteti fel azt, ami a valóságban ellentmondásos, amely elfojtja nemcsak a kritikát, de az önkritikát is, és így önmaga számára is láthatatlanná teszi az ellentéteket rejtő helyzetet.

Az ideológiai harc dogmatikus módszereinek veszélyeit nemcsak az mutatja, hogy végső soron eredménytelennek bizonyultak, hanem hogy egy ideig igenis eredményesek voltak, és ennek révén elfeledték és megoldottnak mutatták a valójában meg nem oldott problémákat. A visszahatás azután annál hevesebb lett, minél „eredményesebb” volt az adminisztratív represszió, amellyel a polgári-kispolgári ideológiák elleni eszmei harcot nemegyszer helyettesítettük. Nem egy alkotóművészre, jelentékeny intellektusra is úgy hatott aztán a valóságos helyzet feltárása, hogy alapigazságokban is kételkedni kezdett. Csak súlyosbította ezt a visszahatást, hogy szégyellvén a fiaskót, többen – s persze nem a legjobbak – rálicitálással akarták pótolni, amit korábban nem tettek meg, váteszeknek kiáltották ki magukat, hogy elfeledtessék, mennyire nem voltak azok.

Azért is érdemes erről beszélni, hogy mindenki előtt világossá váljék: az 1953 előtti dogmatikus-szektás hibák szisztematikus jellegét, összefüggését, veszélyességét elsőként és legélesebben maga a párt tárta fel. Ezt tisztázni: elvi jelentőségű követelmény, enélkül hamis minden elemzés erről a korszakról. Hogy magából a pártból, a munkásmozgalomból indult ki a kritika és a leszámolás a hibákkal, hogy ezt semmiféle külső erő nem erőszakolta rá a pártra, egyben a legszembetűnőbb bizonyítéka annak, hogy a szocializmustól, a marxizmus-leninizmustól mélységesen idegen jelenségekről volt szó. A polgári belső ellenzéknek, akárcsak a burzsoá külföldnek ehhez a hibafeltáráshoz semmi köze nem volt és nem lehetett: az ő harcuk nem a személyi kultusz, a torzítások ellen folyt: ők *azonosították* a hibákat a szocializmussal, s ezzel az „azonosítással” a szocializmust akarták kivégezni. Oroszlánrészük volt abban, hogy kezdetben a hibák elleni harc jelszavával megzavarták, majd befolyásuk alá vonták és a munkáshatalom ellen fordították a megtévesztett embereket.

A marxizmus – valóságban meg nem alapozott – kizárólagosságának kinyilvánítása azért is káros volt, mert maga után vonta különféle tudományos és művészi csoportosulások „helyi” monopóliumának kialakulását. Az adott körülmények között ugyanis egy-egy kulturális-tudományos törekvés képviselői könnyen elhallgattathattak egy nem kevésbé jogosult másikat azzal, hogy ráakasztották a „nem marxista” jelzőt. Pedig minden így létrejött „ágazati” monopolhelyzet elsősorban épp annak a tudományos, kulturális törekvésnek ártott, amelynek vélt érdekében létrejött, annak egészséges fejlődését akadályozta meg, s számos esetben rendkívül súlyos károkat okozott.

Ismételjük, amikor az ideológiai élet torzulásait, azok következményeit bíráljuk, ezzel korántsem marasztaljuk el a maga egészében a forradulat éve utáni esztendőket kulturális életét vagy annak irányítását. Ahogyan

a politika, a gazdaságpolitika a maga tehertételei mellett is tartós és jelentős eredményeket hozott ebben az időben (világosan kell látnunk: a hibák *ellenére!*), ugyanúgy a kulturális politika – még a monopólium voluntarista erőltetése mellett is – nagy eredményeket ért el a kultúra és a tömegek kapcsolatának elmélyítésében, a szocialista oktatási rendszer fejlesztésében stb. Nem feledkezhetünk meg arról, hogy a magyar kulturális közvéleményben, az értelmiség jelentős rétegeiben a marxizmus-leninizmus ekkor vert igazán gyökeret, ami – még ha dogmatizmussal terhelt időszak volt is ez – már akkor is jelentős, tartós értékű szocialista alkotásokhoz vezetett, s megalapozta a szocialista kultúra további fejlődését.

Ebben a folyamatban szerepet játszottak a magyar kultúrpolitika olyan sajátos, pozitív vonásai, mint a sematizmus elleni harc kísérlete. Hogy irodalmi példákkal éljünk: ebben a korszakban került előtérbe Simon István, Juhász Ferenc, Nagy László nemzedéke; bontakozott ki Benjámin László lírája, Veres Péter szépprózája, születtek Illyés Gyula drámái stb. S ha a kulturális politika ellenére is, a szocializmus teremtette társadalmi, történelmi pozíció alapján született a „Felelet”, de még az „Égető Eszter” is.

És ez volt a helyzet a képzőművészet területén is: ez a korszak adott lehetőséget Szőnyi Istvánnak, Bernáth Aurélnak, Domanovszky Endrének monumentális művek megalkotására, segítette útján Somogyi Józsefet, Kerényi Jenőt s indított el pályáján nem egy fiatal tehetséget, akik közül jónéhányan ma művészeti életünk aktív és jelentős alkotói.

Az 1953-as júniusi párthatározat – ha még nem is az osztályharc állandó élesedéséről szóló elmélet elvetésével, de lényegében ezt a felismerést tükröző egyes gyakorlati lépésekkel – a munkás-paraszt szövetség megerősítésével, a szocialista demokratizmus hangsúlyozásával kedvezőbb feltételeket teremtett mind a szocializmus építése, mind a marxizmus hegemóniájának megvalósítása számára. A kibontakozást, sajnos, kezdettől fogva két, következményében egymást kölcsönösen támogató erő gátolta, majd torzította el: a szektás, dogmatikus hibákkal következetesen leszámolni képtelen pártvezetés és az a revizionista csoport, amely mögé fokozatosan felsorakoztak a szocializmussal ellenséges irányzatok és végül a polgári ellenforradalmi erők.

Nagyjából ilyen, a pártegységre is károsan kiható légkörben érte 1956 elején társadalmunkat az SZKP XX. kongresszusa. Minthogy az ekkori pártvezetés nem, vagy csak igen következtelenül vonta le annak konzekvenciáit, nem is tudott a XX. kongresszus szellemében meggyőző távlatot nyitni, a revizionista erők pedig a XX. kongresszust a maguk igazolásának

tüntették fel. A párt 1956 júliusi határozata, Rákosi eltávolítása elvileg konstruktív alapokat adott a feloldásra és a továbblépésre. A szervezkedő revizionizmus és a mögötte felsorakozó ellenforradalmi erők azonban fokozták támadásukat; a belső reakciós polgári erők, a revizionisták segítségével és jelentős külső támogatással a helyzetet kihasználva, kirobantották az ellenforradalmat, megrendült a szocialista hatalom.

Az 1956 előtti éveket ideológiai szempontból úgy lehetne jellemezni, hogy azok a marxizmus kritikus esztendei voltak, amikor a „monopolista” illúziók összeomlásával együtt a szocialista ideológia pozíciói nagyon meggyengültek, a Rákosi-féle vezetés pedig ahelyett, hogy őszintén, elemzően szembenézett volna az elkövetett hibákkal, koncepciója tulajdonképpen változatlan fenntartása mellett, annak alapjáról, csupán félszeg-felemás korrekciókat vállalt és azokat is csak részkérdésekben. Ezen a következtetlen alapon nem lehetett helyesen tisztázni – más nagy kérdésekhez hasonlóan – a marxizmus–leninizmus hegemoniájával kapcsolatos feladatokat sem. A hegemonia új értelmezésének kidolgozása híján, az elkövetett hibák önkritikus, elvi megítélése nélkül a korrekciók szükségképpen mint „engedmények”, nem pedig mint egy tudatos, átgondolt elvi politika aktív megvalósításának lépései tűntek fel. Ilyen körülmények között a „nagyobb szabadság – nagyobb felelősség” helyes elve (Szabad Nép, 1954. március 15.) nem juthatott érvényre. A kulturális életben dolgozó kommunistáknak nem volt elvi platformja. A feléledő, nyilvánosan jelentkező polgári, kispolgári nézetek pedig – ugyancsak emiatt – szinte korlátlanul használhatták ki a „nagyobb szabadság” deklarálását, mert ahol csupán „engedmény” van, ott nincs, ami a követeléseknek határt szabjon. Ilyen helyzetben a marxisták vitaképtelenek voltak, világos, rendezett politikai alap híján a jobboldal elleni küzdelmük szükségképpen összekapcsolódott a még virulens dogmatikus hibák, illúziók védelmével. Aki, helyesen, szembeszállt a revizionizmussal, a jobboldallal, azt szektásnak, dogmatikusnak lehetett bélyegezni; a revizionista pedig úgy tűntethette fel magát, mint az „igazi” szocializmus bajnoka. A jobboldal – kihasználva az elvi álláspont hiányát – mind több és több területre, mind szélesebb körre vonatkoztatva kelthetett kétségeket, kompromittálhatta a marxizmust, mert mindig hivatkozni tudott a vezetés álláspontjának következtelenségére, mind a múlt megítélését, mind a jelen gyakorlatát illetően. Lehetővé vált – és a felszínre tört polgári nézetek, a revizionizmus élt is ezzel a lehetőséggel – a párt és a hibák, a szocializmus és a személyi kultusz, a marxizmus és a dogmatizmus azonosítása, anélkül, hogy ezeknek az azonosításoknak ellenforradalmi, antimarxista jellegét a vitákban nyilvánvalóvá tették volna.

A kulturális – főként irodalmi – életben a jobboldal támadása a marxizmus vezető szerepének legfőbb biztosítékát, a kultúra pártirányítását vette célba, a hibák bírálatát a pártirányítás elvére terjesztette ki, amit annál könnyebben megtehetett, mivel a párt vezetésében többnyire a szektás opportunizmus erői voltak fölényben és akadályozták a személyi kultusz következetes felszámolását. A jobboldali támadás a művészeti szemantizmus bírálatával a szocialista realizmust, a szocialista művészetet a dogmatikus citatológia bírálatával egyetemben a marxizmus pártos tudományosságát is kétségbe vonta. Kikezdte a marxizmus vezető szerepét biztosítani hivatott intézményeket, illetve saját szervezeti bázisává formálta azokat, a viták egyes fórumait is felhasználva erre a célra (Írószövetség, Petőfi Kör stb.). Annak, hogy a marxizmus a korábban kivívott helyét nagyrészt elvesztette, nem a hibák feltárására és kijavítására tett kísérletek voltak az okai – mint egyesek állították, s vélik talán ma is –, ellenkezőleg: az bizonyosodott be, hogy nem lehet szektás alapról a jobboldaliság, a revizionizmus ellen küzdeni, mint ahogy nem lehet jobboldali, kispolgári, polgári platformról a szektás hibákat leküzdeni.

Az MSZMP az ellenforradalom leverését követően a politikai, gazdasági stabilizálódással párhuzamosan az egyik legfontosabb feladatként a kulturális élet ideológiai és szervezeti konszolidálását kezdte meg. Erre a bonyolult, összetett folyamatra most csak abban a vonatkozásban térünk ki, hogyan értelmeztük a marxizmus hegemoniájáért folytatandó harc követelményeit, milyen utat választottunk.

Az 1959–1960-ig tartó időszakot e tekintetben általánosságban az jellemezte, hogy a párt – a politika elsődlegességének jegyében – differenciáltabban határozta meg a politikai és kulturális-ideológiai élet viszonyát. Tekintetbe vette kapcsolatukat, de következetesen figyelemmel volt a szocialista társadalomban betöltött szerepük eltérő jellegére is. Ebből mindenekelőtt az következett, hogy az ellenforradalom leverését követően – tehát politikailag rendkívül feszült időszakban, amikor a proletárhatalom, a népi demokrácia államrendjének helyreállítása volt napirenden – kategorikusan és hatalmi eszközökkel szerzett érvényt a szocializmus politikai létérdekeinek: az államhatalom szétvert, felosztatott minden politikailag ellenséges erőt, szervezkedést, kezdeményezést. Az első perctől kezdve félreérthetetlenül tette, hogy a hatalom kérdésében nem hajlandó semmiféle alkura ellenséges szándékú csoportokkal. Tulajdonképpen ebből a politikai elvből kiindulva és politikai síkon kezdődött meg a kultu-

rális élet konszolidálása. Nem mint kulturális intézményt, hanem mint ellenséges politikai tevékenységet kifejtő szervezeti gócot fel kellett oszlatni az Írószövetséget, felfüggeszteni az ellenséges tevékenység melegágyaivá vált más művészeti szövetségek működését, s felelősségre vonni – mint törvényeinket sértő állampolgárokat – politikailag vétkes írókat, művészeket is.

Azonban a politikai hatalom biztosításának módszereit a párt nem vitte át az ideológiai, kulturális területre. Az első pillanattól kezdve a marxizmus hegemoniájának elvi, eszmei harcban történő visszaállítását, megszilárdítását és továbbfejlesztését tűzte ki célul, s eszközként elsősorban a meggyőzés módszereit választotta. A párt messzemenően támogatott minden olyan erőt, amely segítséget nyújtott a népi hatalom helyreállításához, és a megtévedtek iránt türelmet tanúsított, időt adott arra, hogy az élet tényezői győzzék meg őket nézeteik és magatartásuk helytelenségéről. Segítette őket abban, hogy belássák hibáikat, elhatárolják magukat a külső és a belső reakciótól. Nem követelt nyilvános önkritikát, nem szorgalmazott hűségnyilatkozatokat, közvetett eszközökkel sem kényszerített senkit arra, hogy meggyőződésével ellentétes nézeteket nyilvánítson. Azok számára viszont, akik művekkel dokumentálták, hogy nem állnak szemben ellenségesen rendszerünkkel, biztosította, hogy visszatérhessenek a kulturális életbe. Az ellenforradalmat közvetlenül követő időszaknak ez a módszere már azt a szemléletet tükrözte, melyet később is érvényesítettünk: a legfőbb politikai kérdésekben való egyetértés bázisán bizonyos teret engedtünk a nem ellenséges, bár nem marxista, polgári, kispolgári szemléletű műveknek is, miközben szorgalmaztuk marxista alapról történő bírálatukat.

A hegemoniáért folyó eszmei harc megújhodott gyakorlata a nyílt, elvi vita vállalását és kezdeményezését jelentette. A nem ellenséges alapról kiinduló, de még nem is marxista nézetek megnyilvánulásának lehetősége kezdettől fogva párosult az eszmei, politikai orientálással mint a kulturális irányítás fő eszközével és az ideológiai vitával mint a marxizmus vezető szerepe továbbfejlesztésének legáltalánosabb módszerével. Kifejezésre jutott ez mindenekelőtt azoknak a pártdokumentumoknak a sorában, amelyek egyrészt a marxista ideológiai harc helyes módszereit fogalmazták meg, másrészt maguk is példát mutattak az elvi, eszmei irányításra, a bizonyítás, a polémia stílusára. (Az 1956 decemberi párt-határozat vonatkozó része; különösképpen pedig az MSZMP művelődéspolitikai irányelvei [1958] mint a párt kulturális politikájának első átfogó összegezése; az MSZMP KB mellett működő Kulturális Elméleti Munkaközösség állásfoglalása a népi írókról [1958]; a felszabadulás utáni

irodalom néhány kérdéséről [1959]; tézisek a burzsoá nacionalizmusról és a szocialista hazafiságról [1959]; a Politikai Bizottság 1958-as határozata a vallásos világnézettel folytatandó konzekvens, de türelmes és differenciált eszmei vitáról stb.)

Mindez természetesen pártunk egész politikájának marxista-leninista voltából következett, szerves és elválaszthatatlan része volt a kétfrontos harcnak, szövetségi politikánknak, a szocialista építés ama koncepciójának, amelynek megvalósításán ma is dolgozunk.

A párt a jobboldali revizionista nézetekkel szemben nyomatékosan le-
szögezte a kultúra párt- és állami irányításának feltétlen szükségességét. A dogmatizmussal szemben pedig kezdettől hangsúlyozta és a gyakorlatban tanúsította, hogy a szükséges közvetlen (így pl. kinevezés, leváltás, kitüntetés, tiltás) és közvetett adminisztratív eszközök (pl. az anyagi eszközök elosztása) a szó tényleges értelmében nem a meggyőzés eszközei, hanem annak általános politikai kereteit teremtik meg. Eszméket csak eszmékkel lehet legyőzni: a kultúra párt- és állami irányításának fő eszköze az elvi, ideológiai orientálás. A párt ideológiai állásfoglalásai érvelő kritikával elemezték az ellenforradalom és a revizionizmus lényegét és természetét, kialakulásának okait, jelentkezésének formáit, a revizionizmus és a nacionalizmus 1956-ban létrejött összekapcsolódását, feltárták a „népi” ideológia szerepét a mai viszonyok között, a revizionista téveszmék hatását az irodalomban stb. A párt egyidejűleg következetesen elhatárolta magát a szektás, dogmatikus eszmei torzításoktól. Az ellenséges ideológiai nézetekkel való nyílt vita pusztá ténye is kritikát jelentett a szektás gyakorlat felett; egyben pótolta azokat a mulasztásokat, amelyeket az ideológiailag kishitű, a vitát nagyrészt adminisztratív intézkedésekkel helyettesítő dogmatizmus e téren elkövetett. A párt visszamenőleg is feltárta az irodalmi, művészeti folyamat revizionista tendenciáit, és határozottan kirekesztett minden politikailag ellenségesen hangolt alkotást. A dogmatikus művészetpolitika szűkkeblű módszereivel szemben már az 1957-es pártértekezlet megállapította, hogy a szocialista irodalom megkülönböztetett támogatása mellett „helyet kell biztosítani más haladó törekvések érvényesítésének is, természetesen mindenkor fenntartva a bírálat jogát”.

A párt szembeszállt a revizionizmusnak azzal a törekvésével, hogy meghamisítsa, „átértékelje” a magyar kulturális-művészeti hagyományt, háttérbe szorítsa annak szocialista és forradalmi vonulatát. Napjainkig is szólóan – az erős ellenállással szemben is – opponált minden kísérletet, amely arra irányult, hogy a XX. századi polgári dekadenciát felértékeljék. Fellépett a szovjet kultúra, tudomány, művészet eredményeinek lebecsü-

lése ellen. Ugyanakkor elvetette azt a dogmatikus szemléletet, amely még a munkásmozgalomhoz közel álló vagy éppenséggel a szocialista irodalmi-kulturális hagyományt is leszűkítette; szakított a szektás izolációs kultúrpolitikával, s helyet adott a XX. századi polgári értékeknek is; szakított a szovjet kultúra, művészet protokoláris magasztalásával, amivel biztosította és fokozta valóságos értékeinek tekintélyét és hatását.

A kétfrontos harc sohasem jelentett és ma sem jelent valamiféle harmadik utat, sem defenzív magatartást. Ellenkezőleg, biztosítéka és alapja a kommunista bázis szilárdításának és szélesítésének; ugyanakkor lehetővé és hitelessé tett és tesz egy meggyőző, tartalmában következetes, formájában türelmes kulturális politikát: messzemenően hozzájárult a marxizmus vezető szerepének kialakításához, népszerűségének, vonzóerejének növekedéséhez, nem utolsósorban ahhoz, hogy az értelmiség arculatának szocialista vonásai markánsabbá váljanak.

A párt megújodott politikája, kultúrpolitikája eredményeképpen megerősödött a kulturális élet szocialista bázisa, amely tehetséges, a marxizmus-leninizmust, illetőleg a szocialista realizmust vállaló fiatalokkal, új generációkkal egészült ki. A kulturális élet aktív és elismert részeseivé váltak azok, akiket a korábbi kultúrpolitika bizalmatlansága indokolatlanul kiszorított. Meghiúsult a külföldi propaganda által hirdetett írósztrájk; differenciálódtak, illetve megbomlottak az ellenséges eszmék jegyében létrejött értelmiségi csoportosulások.

A hatvanas évek elejére lényegében lezárult a konszolidáció időszaka. Az azóta eltelt évtized során elért legfőbb eredményünk, hogy kulturális életünk ideológiai állapota a szocialista társadalom építésével arányosan, azaz többnyire harmóniában alakul; emelkedik a munkásosztály és a parasztság kulturális-eszmei színvonala; ha széles és nem ellentmondásmentes is a kulturális élet ideológiai skálája, ezen belül a marxizmus-leninizmus pozíciói erősebbek lettek. Napjainkban is tovább formálódnak azok a feltételek – többek között értelmes, nyílt viták révén is –, amelyek e pozíciók további erősítését ígérik. A tudományban, művészetben, a kulturális élet legkülönbözőbb területein szemmel látható az idegen ideológiai égtájakról indult alkotók közeledése, szemléletüknek a marxizmushoz közelítő alakulása, amely nemcsak nyilatkozatokban, de művekben is kifejezésre jut. Nem egy, az idősebb generációkból kikerült magyar író, művészt, tudóst is meg lehetne nevezni, akinek számos alkotása ma már a szocialista kultúra körébe tartozik.

A marxizmus-leninizmus alapján folyó ideológiai munka ma sem könnyű feladat, mindenképpen összetettebb, bonyolultabb, mint egy idő előtti kizárólagosság szükségképpen túlnyomórészt adminisztratív esz-

közökkel történő biztosítása. Éppen ezért ez a munka határozott elveket, azoknak következetes, gyakorlati végrehajtását, ehhez szükséges formákat és szervezeti felépítést kíván. A konszolidációt követő évtizedben – annak elvileg változatlan folytatásaként – pártunk különös gonddal munkálta ki ideológiai tevékenységünk elveit és módszereit, annak tudatában, hogy ezek – a konkrét körülményekhez mindig hozzáigazítva – a legjobban segítik társadalmunkban a marxizmus-leninizmus térhódítását, a szocialista tartalmú ideológiai egység fokozatos megvalósulását.

Melyek e vezető szerep megvalósulásának kialakult, leglényegesebb alapelvei? A vezető szerep elvének megvalósítása nemcsak feltételezi a kultúra párt- és állami irányítását, hanem megköveteli annak erősítését, sokoldalúbbá, differenciáltabbá tételét is. A vezető szerep kiküzdésének, kibontakoztatásának állandó feltétele volt – és ha ilyen felmerül, s felmerül, ma is az – a kulturális szabadság polgári értelmezésének kategorikus visszautasítása. Itthon kevesebben, „Nyugaton” annál többen vannak olyanok, akik a kultúra pártirányítását eleve elutasítják, akik a marxizmus vezető szerepének az elvében a kultúra „szabadságának” megsértését látják.

Ugyanilyen feltétlen visszautasításban részesül az a – főként ugyan-csak a revizionizmusra jellemző – nézet is, amely a párt- és állami irányítással a kultúra úgynevezett közvetett irányításának elvét állítja szembe. E nézet szerint a pártnak csupán a gazdasági, politikai élet irányítása, a társadalmi valóság átformálásának vezetése lehet a feladata, de a kultúrát – amely ehhez az átalakuló valósághoz „majd csak” hozzáigazodik – csupán ezen a közvetett módon befolyásolhatja.

Marxisták lévén jól tudjuk, hogy az ideológiai felépítményt végső soron a társadalmi valóság determinálja. De mert marxisták vagyunk, azt is tudjuk, hogy az ideológiának relatíve önálló és jelentős szerepe, visszaható érvénye van. A szocialista társadalom objektív fejlődési folyamata természetesen megteremti a következetes, szocialista tudatosság kialakulásának lehetőségét. De ez a lehetőség nem önműködően valósul meg, hanem csakis a szocializmus fejlődését biztosító új szabályozók kialakítása és széles körű meggyökereztetése révén, ami egyben feltételezi a polgári, kispolgári hatások elleni tudatos, szervezett küzdelmet is. Ezért a párt, ahogyan ezt a nemzetközi munkásmozgalom egész története és jelene is bizonyítja, soha nem mondhat le és nem is fog lemondani az ideológia, a kultúra közvetlen orientálásáról. Tisztában vagyunk azzal, hogy egy ilyen rendkívül fontos területnek a pártirányítás alól való kivonási kísérlete: ellenséges, a marxizmus-leninizmus ellen, a szocializmus ellen, a szocialista kultúra ellen irányuló kísérlet. A kultúra pártirányítása

a legszorosabb kapcsolatban áll a marxizmus vezető szerepének érvényesítésével, mert legfőbb záloga annak, hogy a felmerülő új kérdések megfogalmazásában, megválaszolásában, az ellenséges nézetekkel való vitákban a marxizmus-leninizmusnak kezdeményező, vezető szerepe legyen; hogy a nem marxista nézeteknek is helyet adó kulturális szabadság ne deformálódhassék a kultúra burzsoá vagy revizionista értelmű „szabadságává”, hanem a marxizmus-leninizmus pozícióinak erősítéséhez vezessen.

Ebből a szempontból a kultúra pártirányítása korántsem szűkül le az ideológiai küzdőtér egyszerű kijelölésére, a „játékszabályok” előírására. A pártirányítás a marxizmus vezető szerepe megerősítéséért vívott harcban nem valamiféle passzív, döntőbírói szerep. Ellenkezőleg, a pártirányítás révén a kultúra pártosságának elve dinamikusán jut érvényre. Mindenekelőtt úgy, hogy a kultúra minden területén ideológiai, erkölcsi, propagandisztikus és anyagi eszközökkel támogatjuk a szocialista tendenciákat. Nemcsak egyszerű politikai megfontolásból, hanem azért, mert Leninnel azt valljuk, hogy a forradalmi munkásmozgalom, a szocializmus mellett álló, azzal nyíltan közösséget vállaló kultúra pártossága egyben az objektivitás mélyebb megvilágítását, a valóság összefüggésének, mozgásirányának teljesebb megragadását is megköveteli, egyszerre jelent mélyebb ismeretet és fokozott elkötelezettséget a munkásosztály, a történelmi haladás kitűzte nagy célok iránt.

A marxizmus vezető szerepének legfőbb belső eszmei biztosítéka maga a marxizmus, minthogy a szocialista törekvések támogatása mindenekelőtt a marxista-leninista elmélet megvédését, alkotó továbbfejlesztésének biztosítását jelenti. Az ideológiai harcnak csupán egyik „oldala” az anti-marxista, polgári, revizionista nézetek kiszorítása. Ez maga is csak akkor válhat igazán teljessé és meggyőzővé, ha a marxizmust alkotóan alkalmazva, egyszersmind meg is válaszoljuk a társadalmi fejlődés által felvetett kérdéseket, azokat is, amelyek kapcsán az ellenséges nézetek jelentkeznek. Csak vonzó, tudományosan megalapozott, állandóan fejlődő elmélettel lehet sikeresen felvenni a versenyt a nem-marxista eszmékkel.

A marxizmus alkotó alkalmazásának fontos eszközét és feltételét alkotják a tudományos és alkotó műhelyekben, folyóiratokban gyakran az egész ország közvéleménye előtt zajló viták. Ezért pártunk serkenti a szocializmus, a marxizmus pozícióit erősítő vitákat, törekszik a viták folytatásához szükséges keretek és légkör biztosítására. Mindenekelőtt azt kívánjuk tudatosan és szervezeten előmozdítani, hogy a kor valóban lényeges kérdéseit a marxisták vessék fel, a vitákban magas tudományos

szinten foglaljanak állást, az idegen eszmeiséget képviselő nézetek ellenében segítsék jó irányba orientálni a közvéleményt.

A párt azért kezdeményezi, ösztönzi az alkotó vitákat, hogy azok valóban a marxizmus-leninizmus gazdagítását szolgálják. Éppen ezért visszaszorítjuk a marxizmus-leninizmus alapelveit kétségbevonó vagy öncélú vitákat; betartjuk és igyekszünk betartatni azt az elvet, hogy a vita nem személyek, hanem nézetek ellen folyik; érveink erejében éppúgy hiszünk, mint az emberek megváltoztathatóságában.

Igen fontosnak tartjuk az elmélet tisztaságának megőrzését. Tudatában vagyunk annak, hogy valamely kérdés megközelítése marxista alapról is többféleképpen történhet és termékeny eszmecsere tárgya lehet. Tudjuk, hogy egy-egy konkrét kérdésben a tudományos álláspont kialakulásához marxisták közt is vitákon – gyakran igen hosszadalmas és nehéz vitákon – keresztül vezet az út. Mindezekhez biztosítjuk is a feltételeket. Ám a leghatározottabban szembeszállunk a marxizmus pluralizálása, a „többféle marxizmus” elméletével. A pluralizmus, véleményünk szerint, politikailag a frakciók ideológiai megalapozásának eszköze, ami viszont a párt vezető szerepének aláásásához, nemzetközi vonatkozásban pedig a marxista-leninista pártok egységének bomlasztásához vezet. Filozófiai síkon a marxizmuson belüli különböző tendenciáknak önálló és egyformán jogosult marxista rendszerekként való kezelése utat nyitna a relativizmusnak, és végső soron az igazság objektivitásának, a marxizmus-leninizmusnak mint tudományos világnézetnek a tagadásához vezetne.

Jóllehet a marxizmus élő, fejlődő világnézet, nincs XIX. századi és XX. századi marxizmus, nincs proletár marxizmus és értelmiségi marxizmus, nincs párton belüli és párton kívüli marxizmus, nincs konzervatív és modern marxizmus – marxizmus csak egy van, amely a változó világ, a változó valóság folyamatait tanulmányozza, és ezek tanulságait általánosítva szakadatlanul fejlődik. A marxizmus egysége azonban a vizsgálati módszerek és kiindulópontok sokféleségében is megmaradhat, ha azok képviselői tudatában vannak saját korlátaiknak, szükségszerű egyoldalúságuknak, nem igényelnek monopolhelyzetet maguknak, hanem a sokoldalú viták tanulságait hasznosítva újabb és újabb szintézisre törekcsenek.

A marxizmus pluralizálására, tudományos világnézetünk relativizálására irányuló revizionista koncepció bírálata közben azonban nem feledkezhetünk meg a dogmatizmus állandó veszélyéről sem, amely az elmélet fejlődését előmozdító vita korlátozására vagy éppen kikapcsolására irányuló törekvésben is kifejezésre jut. Ha a társadalmi fejlődés egy meghatá-

rozott időszakában érvényes igazságokat megmerevítenek, nem szembe-
sítik azokat a változó valósággal, ha a marxisták vágyaikat elmulasztják
megkülönböztetni a valóságtól, ha nem veszik számba a fejlődés tényleges
irányát és feltételeit, akkor döntéseik dogmákká, a fejlődés gátjaivá vál-
nak. A mindent relatívvá tevő, mindent kikezdő revizionista veszélynek
mintegy a visszajaként folytonosan jelentkezik olyan felfogás is,
amely nem számol azzal, hogy a marxizmusnak a társadalmi mozgás
változó viszonyai között szüntelenül gazdagodnia kell, minden nagy új
tudományos felfedezéssel „új formát” kell öltetnie. Ez a felfogás a való-
ság elmélyült, gondos marxista elemzése és az új helyzet jellemzőinek
tudományos vitában való tisztázása helyett az ideológiai munkával szem-
ben szinte egyetlen követelményt támaszt: az egyszer elhangzott meg-
állapítások védelmét. S ez nemcsak a múltra érvényes: ha nem vigyázunk
rá, újra meg újra megszülethetik a dogmatizmus.

A vezető szerep érvényesítése során figyelmen kívül nem hagyható alap-
elv, hogy a marxista és a polgári, kispolgári ideológia – ellentétesek. Ezt
különösen az államok közötti békés egymás mellett élés kapcsán kell
hangsúlyoznunk, mert vannak, akik a békés egymás mellett élés politi-
káját az „ideológiai megbékélés” elvével „egészítik ki”. Pártunk félreért-
hetetlenül újra és újra leszögezi: a békés egymás mellett élés politikai,
nem pedig ideológiai kategória. A proletár és a burzsoá ideológia között
nincs és nem is lehet békés egymás mellett élés, csak az eszmei vita és
harc különböző formái: a marxizmus és az antimarxizmus között nem
képzeltető el békés koegzisztencia.

Az ideológiai harc nemzetközileg is folyik. Közismert, hogy az impe-
rializmus a gazdasági, kereskedelmi, tudományos kapcsolatoktól, a jelen-
tősen megnövekedett idegenforgalomtól, a magyar emigráció egy részétől,
a rádiótól kezdve egészen a közvetlen diverziós akciókig, mindent felhasz-
nál a bomlasztásra. Legáltalánosabb céljai: a szocialista országok szembe-
állítás a Szovjetunióval és egymással; ennek megfelelően mindenekelőtt
a nacionalizmus szítása, a „harmadik út” különböző változatainak propa-
gálása. Arra törekszik, hogy a szocializmus hazai építése, a párt poli-
tikája iránt kételyt, bizalmatlanságot támasszon, hogy ennek révén
konzerválja és újjáélessze a burzsoá nézeteket. Propagandájának
ugyanakkor szerves része az ún. nyugati életforma, tudomány, kultúra
dicsőítése, fölényének hirdetése stb.

Meggyőződésünk, hogy ezzel a fellazítással szemben az alapvető és leg-
határozottabb érv a szocialista társadalom eredményes építése; a gazda-
sági-politikai, erkölcsi és kulturális feltételek olyan rendszerének biztosí-
tása és szüntelen fejlesztése, amely a legszélesebb tömegek előtt bizonyítja

a szocialista társadalmi forma történelmi igazát. Erről az alapról természetesen közvetlen harcot is kell folytatni – és folytatunk is – a fellátással szemben. Következésképpen fellépünk a liberalizmus, a nacionalizmus még oly közvetett jelentkezésével szemben. Ettől elválaszthatatlanul erősítjük a szocialista hazaszeretetet, a szocialista tartalmú nemzeti öntudat elmélyülését a közvéleményben; azt a hazaszeretetet, amelynek szerves része a proletár internacionalizmus; a nemzeti és internacionális érdekek egységének tudatát és érzését. Ugyanakkor az oktatás, a kulturális élet minden területén, a tömeginformációs eszközök intenzív felhasználásával is érvelően leplezzük le a mai kapitalizmus politikailag agresszív, gazdaságilag kizsákmányoló, erkölcsében, kultúrájában embernyomorító valódi arculatát, és szembeállítjuk vele a szocializmus értékeit.

A vezető szerep érvényesítése azt is megköveteli, hogy különféle polgári nézetek közt különbséget tegyünk. A kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet korszakában élünk, így a kulturális, művészeti életben igen gyakran átmeneti ideológiai képletekkel is találkozunk, olyanokkal, amelyek nem marxisták ugyan – s ennyiben polgáriak –, de nem kifejezetten marxizmusellenesek. Nem hagyható az sem figyelmen kívül, hogy az emberek jelentős részének köznapi tudatában eklektikusan keverednek a különböző eszmei elemek. Ennek a nap mint nap tapasztalható ténynek a tudomásulvétele egyáltalán nem jelenti egy ideológiai harmadik út elvi elismerését. Éppen a marxista kritikai gondolkodás feladata az ilyen képletek felbontása a velünk egyező és a miénktől eltérő, tőlünk idegen elemekre, s ez a felbontás ideológiai harcot, vitát jelent. Sohasem fogadunk és fogadhatunk el sajátunknak a marxizmustól idegen polgári nézeteket, azok bírálatáról semmilyen körülmények közt nem mondhatunk le. Mindezt tudva és tudatosítva, ne feledjük, hogy a tőkésországokban is van progresszív funkciójú antiimperialista, antikapitalista kultúra, tudomány és művészet, amely – még ha nem marxista is – sok tekintetben hitelesen és erőteljesen mondja el az igazságot a mai fejlett kapitalizmus csődjéről, az emberi fejlődésnek erről a zsákutcájáról. Az ilyen relatív értékeknek, részértékeknek megfelelő bírálat mellett helye van a kulturális életünkben is. A marxista kritika egyben az ilyen típusú alkotásokban rejlő részérték elsajátításának ideológiai feltétele. (Magától értetődőnek tartom – bár nem felesleges megjegyezni, mert sokan a tőkésországok kulturális életéből legjobb esetben a polgári-kispolgári antikapitalizmusra figyelnek oda –, hogy „Nyugaton” is van nagyon jelentős marxista ihletésű kommunista elkötelezettségű tudomány és művészet.)

Idehaza többnyire a polgári ideológia más típusú jelentkezésével talál-

kozunk. Művészeti életünkben például számos jelentős alkotónk nemcsak és nem elsősorban szavakban, de rangos művekben kötelezi el magát a nép, a munka, a béke, az értelem stb. mellett. Ugyanakkor ezeket a nagy emberi értékeket gyakran nem kapcsolják egybe a munkásmozgalommal, a szocializmussal, illetve sokszor nyitva hagyják, megkerülik ennek a kapcsolatnak a kérdéseit. Ennek a – jobb szó híján – „elvont humanizmus”-nak bizonyos vonásait, noha elméleti alapjuk nem marxista töltésű, mi kritikailag elsajátítandó értéknek tartjuk. Értéknek, amennyiben jelenlétük, hatásuk figyelemre méltó erőt jelent azzal a polgári dekadenciával szemben, amely az említett humanisztikus értékekben sem hisz. Nem „liberalizmus” vezet minket az ilyen haladó, de nem szocialista művészet „megengedésére”, hanem a munkásosztály és munkásmozgalom hazai és nemzetközi értelembe vett szövetségi politikája, amely a kultúra területén is szükségessé teszi a kapcsolatot a többi antiimperialista, humanista erővel, éppen a szocializmus, a munkásosztály érdekében. Amit hangsúlyozunk, az, hogy ezt a „kétarcú” humanizmust nem önmagában vett, hanem kritikailag elsajátítandó értéknek tartjuk.

A marxista világnézet hegemoniája megvalósításának és erősítésének elve – éppen mert az ideológiai harcot ennek alapján teljes bonyolultságában vállaljuk és folytatjuk – ezzel összhangzó módszereket, szervezeti feltételeket és gyakorlatot kíván meg. A már több alkalommal kifejtett általános jellemzőkre itt csak utalnék.

Mind a vezető szerep elvén alapuló publikációs politika, mind az ezzel törvényszerűen együtt járó ideológiai vita magától értetődően differenciált irányítási módszereket és szervezeti struktúrát igényel, hiszen kulturális politikánk mindkét vonatkozásban lehetőleg pontos ideológiai elhatárolásokat, megkülönböztetéseket feltételez. Ebből egyrészt az következik, hogy a pártirányítás mindenekelőtt elvi, eszmei természetű, bár mind a támogatást, mind a korlátozást vagy tiltást illetően szükségesnek tartja adminisztratív – gazdasági és politikai – eszközök alkalmazását is. A feladat összetettségéből következik továbbá, hogy az irányítás decentralizált, azaz, hogy a marxizmus vezető szerepéért, ennek további erősítéséért vívott harc tulajdonképpen színhelye, fórumai az egyes alkotó műhelyek – tudományos intézetek, kiadók, színházak, stúdiók, szerkesztőségek stb. –, amelyek fő feladata, hogy az adott kulturális ágazat sajátos szempontjai szerint érvényesítsék a marxizmus-leninizmus vezető szerepének elvét. Ezeknek a műhelyeknek az élén nagy önállósággal rendelkező, de annak arányában a pártnak, az államnak felelősséggel tartozó vezetők állnak. Végül, a kulturális élet irányítása demokratikus. A párt vezető szerepe tapasztalataink alapján egyáltalán nem zárja ki, ellenkező-

leg, feltételezi az alsó, közép és felső szintű ideológiai, kulturális, tudományos műhelyek kezdeményező, problémafelvető és -megoldó tevékenységét. Ilyen értelemben a párt ideológiai munkája ezen a területen is egyszerre alulról felfelé és felülről lefelé épül ki.

Mindezekről a szervezeti feltételektől, kultúrpolitikai módszerektől, így a vitáktól, a türelemtől stb. a marxizmus hegemoniájának erősödését várjuk.

A marxizmus-leninizmus hegemoniája, terjedése elválaszthatatlan az emberi ismeretek széles és egyre szélesedő körének, a világra, a természetre, a társadalomra, az emberre vonatkozó lényegi összefüggéseknek tömeges elsajátításától. Annak az ismeretes vitának, amelyet Lenin a „Proletkult”-tal folytatott, éppen ez volt az elvi tartalma. A szocialista kulturális forradalom nem egyszerűen, sőt nem is elsősorban az értelmiség (a művészet, a tudomány stb.) eszmei befolyásolására irányul (noha távol áll attól, hogy lebecsülje ennek jelentőségét), – alapvető iránya a mind szélesebb néptömegek kulturális aktivitásának kibontakoztatása, korszerű műveltségének megalapozása és szakismereteinek fokozása, ami viszont együttvéve társadalmi, politikai aktivitásuk növekedésének fontos tényezője és ezen át szocialista világnézeti orientációjuk kibontakoztatója is. Ez a kulturális-ideológiai állapot persze részben maga is a szocialista és szocialistává formálódó értelmiség segítségével, közreműködésével alakul ki, másrészt azonban – mint ezt a kultúra egész története tanúsítja – végső soron befolyásolja a művészeti élet mozgástendenciáit, csakúgy, mint a tudomány kérdésfeltevéseit és az általa nyújtott megoldások világnézeti következményeit. Kultúrpolitikánk ezért sem ismeri el az „elit kultúra” és a „tömegkultúra” szembeállítását. Tisztában vagyunk azzal, hogy a kulturális igény bizonyos rétegekben még alacsony szintű, de ezt a tényt éppúgy átmenetinek tekintjük és nem vagyunk hajlandók abszolutizálni, miként az ezoterikus-arisztokratikus kultúrafelfogást sem. E kulturális szintek tudatos formálásának éppen a nép és értelmiség közti kölcsönhatás megfelelő biztosítása az egyik legfontosabb feltétele.

Mindezek a kérdések részletesebb kifejtést igényelnének. Ez a tanulmány nem törekedett többre, mint azoknak a sajátos hazai tapasztalatoknak vázlatos áttekintésére, amelyek pártunk magatartását és munkamódszerét az ideológiai és kultúrpolitikai területen kialakították. Azt a magatartást és azokat a munkamódszereket, amelyek révén megszilárdult a marxizmus-leninizmus vezető szerepe a magyar társadalom ideológiai életében, amelynek révén ezt a hegemoniát biztosítjuk és továbbfejlesztjük — előrehaladva azon az úton, amely egyszer majd elvezet a marxista világnézet társadalmilag teljes, átfogó befolyásának megvalósulá-

sához. Ahhoz az állapothoz, amikor az objektív igazság gyorsuló-bővülő elsajátítását nem zavarják meg többé tudománytalan illúziók és nem nehezítik revizionista és dogmatikus előítéletek. Arról, hogy ez a cél – s csakis ez a cél –, nem is lehet vita marxisták között. A hozzá vezető utat felderíteni, megközelítésének legjobb, legcélszerűbb irányát megtalálni, pontosítani, tovább munkálni: ez a mi feladatunk.

Egy hosszabb időszak munkájának eredménye lehet csupán, hogy a marxizmus–leninizmus eszméi határozzák meg a társadalom egészének, illetve az emberek többségének a tudatát. Tudjuk, hogy a valóság mindig tovább kérdez, s az ember örökké felelni kényszerül. Ezeknek a feleleteknek a során viták, nézeteltérések továbbra is lesznek. Az igazság megtalálása mindig kemény és folyamatos harc eredménye. Az élet új kérdéseire a párt, a tudomány, a társadalom egésze a marxizmus–leninizmus szellemében keresi, kell hogy keresse a választ.

A SZOCIALISTA DEMOKRÁCIA ÉS A MAI MAGYAR KULTÚRA*

Kérdés: Egyre jobban meg akarjuk ismerni egymást. Ezért engedje meg, hogy azzal a bevezető kérdéssel kezdjem: milyen a magyar művészeti kultúra általános képe az utóbbi években?

Válasz: Kulturális politikánk állandó törekvései közé tartozik, hogy Magyarországon a szocialista kultúra, a nemzeti művelődés új formáit teremtsük meg és építsük tovább, egy olyan kultúrát, amelyben harmonikusan egyesül és folytatódik a nemzeti és általános emberi hagyomány, és szervesen egészül ki új szocialista értékekkel. Ez a kultúra – valóra váltva Lenin jóvendölését – „nem valamely életunt hősnőt”, „nem az unatkozó és elhízástól szenvedő »felső tízezret«” szolgálja, „hanem a dolgozók millióit...” Soha sem volt nálunk a kultúra akkora tömegek közkincse, mint ma, bár az előrehaladás ütemével, a kulturálódás mélységével még korántsem vagyunk elégedettek.

Tisztában vagyunk azzal, hogy – teszem azt – az ezer főre jutó személyautó tekintetében a közeljövőben még nem tudjuk megelőzni a fejlett kapitalista országokat. De elhagyjuk és elhagytuk a tőkés Nyugatot az oktatás, a kultúra humánus gazdagsága és mindenekelőtt demokratizmus tekintetében, túlszárnyaltuk a kultúra, a művészet és a nagy tömegek kapcsolatának alakításával. Ezek az eredmények világszínvonalon vannak, és kétségszövegbevonhatatlanul reprezentálják szocialista fejlődésünket.

Jelentős mindekelőtt az az előrelépés, amelyet a tömegek műveltségének fejlesztésében tettünk az elmúlt években. Számottevőek az eredmények a művészeteknek és az irodalomnak szinte minden ágazatában, akár líránk és szépprózánk termését vizsgáljuk, akár drámairodalmunkat vagy a színházi kultúra produkcióit, a magyar opera és balettművészet megújulását, fejlődő kamarazenénket és előadóművészetünket, vagy azt a tényt,

* Interjú. Lityeraternaja Gazeta 1969. augusztus 20. Magyarul megjelent a Társadalmi Szemle 1969. 10. számában.

hogy az utóbbi években komoly elismerésben részesülnek filmjeink a nagyvilágban. Természetesen itt sem egyenletes a fejlődés, s egy-egy művészeti ágban időnként visszaesések mutatkoztak. Színházi produkcióink színvonala jelenleg némileg elmarad filmművészetünk mögött, vagy – hogy más példát említsek – számottevő eredményei ellenére sem vagyunk még elégedettek a televízió műsorával. De utalhatnák a képzőművészet különböző ágainak sikereire is. Figyelemre méltó jelenség, hogy irodalmunkkal s más művészetek alkotásaival eddig soha nem tapasztalt méretekben ismerkedhetnek meg határainkon túl. S itt kell köszönetet mondanom barátainknak, költőknek és fordítóknak, más művészeti ágak képviselőinek, akik a Szovjetunióban és a többi szocialista országban, de Olaszországban, Franciaországban, Angliában és másutt is azon fáradoznak, hogy a magyar kultúrát bemutassák és értékeit megszeretessék saját népükkel.

Kérdés: A szocializmus eszméje – ahogyan Lenin több mint hatvan éve látnoki módon írta – a művészeket az igazán szabad művészet zászlaja alá fogja toborozni. Ma ez az eszme a szovjet művészek ezreinek alkotómunkájához ad szárnyakat: számukra az igazi szabadság ennek az eszmének a megvalósításáért vívott harc. Nyilvánvaló, hogy a szabadság marxista-leninista értelmezése összefügg azokkal az eredményekkel is, melyek a magyar irodalom és művészet fejlődését jellemzik. Mi az ön véleménye erről?

Válasz: Az ellenforradalom leverése után, a konszolidáció kezdete idején fő célunk az volt, amit akkor az ország érdeke sürgetően követelt: megszüntetni a káoszt, helyreállítani a politikai rendet. „Jöjj el, szabadság!” – írta József Attila, a magyar proletariátus legnagyobb költője –, „Te szülj nekem rendet”. Majd lesznek szerencsés népek, amelyeknek a történetében az egymást feltételező rend és szabadság harmonikusabban valósul meg. Nekünk 1956 után elsősorban a rendet, a szocialista rendet kellett megszilárdítanunk, hogy társadalmunkban, művészeti életünkben szélesebben kibontakozhassék a szocialista szabadság. Hogyan gondolkodtunk és gondolkodunk erről a szabadságról? Mindenki számára – barát és ellenség számára egyaránt – világos, hogy a magyar művészeti életben, a magyar alkotóműhelyekben, kiadáspolitikánkban, folyóiratainkban, színházainkban, filmstúdióinkban sokkal tágabb lett az alkotói szabadság, mint bármikor korábban volt; ennek megfelelően sokkal színesebb, többértű a választék, a műsor, és gazdagabbak a kiállítások. Ezt a jelenséget azonban csak az értelmezi helyesen, s az von le belőle helyes elvi következtetéseket, aki felismeri, hogy a mi szabadságértelmezésünk első parancsolata és kardinális pontja: a szocializmus eszméjét

szolgáló művészi kezdeményezések nagyobb szabadsága. Vagy úgy is mondhatnám: teljes szabadság a szocialista művészet gazdagítását, megújítását célzó tiszta, becsületes törekvések, kísérletek számára! Szabadságértelmezésünk igazolását mi elsősorban nem abban látjuk, hogy nálunk olyan írók is írnak, olyan művészek is alkotnak, akik megmaradtak lényegében polgári-humanista szemléletük mellett. Ezeknek a megszólalása is fontos, egyfelől mert alkotnak olyan értékeket, amelyek részévé válhatnak a szocialista kultúrának, másfelől mert hallgató irányzatokkal nem lehet eszmeileg megbirkózni. De ennél fontosabb, hogy az új körülmények között olyan őszinte, mélyről jövő és meggyőző irodalmi művek születtek, mint a „Rozsdatemető”, a „Húsz óra”, a „Hideg napok” c. regények és a belőlük készített színmű, illetve filmek, továbbá jelentős filmek, mint a „Falak”, a „Szegénylegények” – hogy csak néhány példát említsek. De említhetném líránkat is; régi nagy tehetségeink megújulását és új tehetségeink kibontakozását. Amikor tehát mi a nagyobb alkotói szabadságról beszélünk, akkor ezen elsősorban a szocialista művészet nagyobb mozgásterét és a szocializmus irányába ható művészi kezdeményezés nagyobb szabadságát értjük. Művészeti életünkben a legnagyobb támogatást a szocialista realista törekvéseknek nyújtjuk. Eddig is így értelmeztük a szabadságot a kultúrában, s ezután is így fogjuk értelmezni.

Kérdés: Minden szocialista országnak megvan a maga történelme, mindegyikben sajátosan érvényesülnek a szocializmus építésének általános törvényszerűségei. Mindig fontos, hogy megértsük ezt az „általánost” és „különöst”. Mit tudna mondani Aczél elvtárs a népi Magyarország kulturális életében folyó munka jellemző vonásairól?

Válasz: Kulturális tevékenységünk az országunkban adott szocialista társadalmi viszonyokra épül; valljuk a kultúra területén is a párt, a munkásosztály vezető szerepének elvét és gyakorlatát; kulturális politikánknek jellemzője a szocialista közéletiség és a szocialista népiség igénye, legfőbb célja, hogy a tömegek kultúráját magasabb szintre emeljük; az a törekvése, hogy nemzeti művelődésünket a világ haladó szellemi erőivel, elsősorban a szocialista szellemi erőkkal összhangban fejlesszük. Az elméleti és gyakorlati munka során, a valósággal való reális számvetések alapján azonban nyilvánvalóvá lett, hogy az ideológia, a kultúra területén nincs monopolhelyezete nálunk a marxizmusnak. Mit jelent ez? Ez a tényszerű megállapítás azt fejezi ki, hogy hazánkban sok még a vallásos ember, vannak rétegek, amelyeknek világnézete nem mondható marxistának. Vannak olyan rétegek is, amelyeknek gondolkodásában az új, marxista elemek keverednek a régi, polgári nézetekkel. Történelmünk jelenlegi szakaszának átmeneti jellege (vagyis az a tény, hogy a kapitalizmusból

a szocializmusba való átmenet korszakában élünk) a fejekben, a gondolkodásban, az egyének pszichológiájában is kifejeződik. Ma az a feladatunk, hogy biztosítsuk, erősítsük a marxizmus meglevő hegemoniáját, a marxista ideológia irányítókézségét, vezető szerepét. Hogy azonban a marxizmusnak van-e monopolhelyzete vagy nincs, az nem szubjektív döntés kérdése, hanem objektív tény. Emlékeztetnünk kell azokra a régebbi deklarációkra, amelyek azt hirdették, hogy a magyar értelmiség már marxista-leninista világnézetű. (Mellesleg épp az 1956-os ellenforradalom küszöbén is hangzott el ilyen megállapítás, és dogmatikus-szektás oldalról fogalmazták meg.) Az ilyenfajta kijelentések helytelen voluntarista alapállásból származtak, és megnehezítették a további politikai-ideológiai munka menetét.

Hibás volt nálunk a marxizmus ideológiai monopolhelyzetének deklarálása, mert illúziókhoz, áltatáshoz, önbecsapáshoz, leszereléshez vezetett. De hibás volt azért is, mert szükségszerűen maga után vont az adminisztratív eszközök alkalmazását olyan esetekben, amikor más módszerekre lett volna szükség. Mi komolyan vesszük a vita lehetőségét, s a magunk részéről igyekszünk biztosítani a vita egészséges feltételeit. Ragaszkodunk ahhoz az alapelvhez, hogy szóra szóval, gondolatra gondolattal, nézetre nézettel, vitára vitával válaszolunk. De mondanom sem kell, hogy ha a vita ürügyén bárki politikai szervezkedésre, vagy másféle, a társadalmi normákat sértő cselekedetre vállalkozik, erre mi törvényeinknek megfelelően válaszolunk. A kőhajítást nem viszonzzuk kenyérdobással. A tudatosan ellenséges törekvésekkel szemben lehet és kell is adminisztratív eszközökkel fellépni. A múltban gyakran előfordult, hogy a marxizmus deklarált, de a valóságban nem realizálódott monopóliumát is az adminisztratív eszközökkel elért elhallgattatás „teremtette” meg. Másrészt pedig – ettől elválaszthatatlanul – létrejött valami sajátos idézetmarxizmus, a marxizmusnak külső álarcként való felhasználása. Minden polgári, kispolgári nézet képviselője kötelességének érezte, hogy marxista terminológiával s marxista idézetekkel álcázza magát. Ezáltal összekuszálódtak a frontok, az ideológiai életben uralkodóvá lett az ezópusi nyelv és az álarcosság. Hiba volt a túlzott sietség, illetve a monopolhelyzetre való törekvés magának a marxista gondolatnak a szempontjából is: visszavetette annak fejlődését. A versenynélküliség elkényelmesített, lefegyverzett. Nagyon sok embert kényelemre csábít az az érzés, hogy a hatalom pozíciójában nem kell megfeszítenie szellemi erejét és energiáját, neki „nem sürgős”, hogy gyorsan válaszoljon a kérdésekre, „ráér” a polémia és a kezdeményezés. Átmeneti korszakban levő valóságunkban korai volt a marxizmus monopolhelyzetének hangoztatása, és

elhírázott volt azért is, mert számos esetben maga után vonta különféle tudományos és művészeti csoportok monopóliumának kialakulását. Ilyen körülmények között ugyanis egy-egy kulturális-tudományos törekvés könnyen elhallgattatott egy másikat azzal, hogy ráragasztotta az „antimarxista” jelzőt.

Kérdés: Aki Magyarország kulturális életével ismerkedik, fel kell hogy figyeljen a nagyszámú és a legkülönbözőbb kérdésekről folyó vitára. E viták egyik centrális kérdése: a szocialista demokrácia, ennek értelmezése és fejlődése problémája. Az utóbbi években a burzsoá ideológusok, a jobboldali revizionisták és a „baloldali” radikálisok nem kevés erőt fejtettek ki, hogy a szocializmus és a demokrácia fogalmát szembeállítsák egymással, különösen az új társadalom és az új, szocialista kultúra építésének a szocializmus országaiban felhalmozódott gyakorlati tapasztalataival kapcsolatban. Mit tudna ön mindezzel összefüggésben mondani a Magyarországon folyó vitákról?

Válasz: Ahogyan a kommunista és munkáspártok moszkvai nemzetközi tanácskozásának fő dokumentuma is hangsúlyozta, egyedül a szocializmus képes biztosítani a dolgozók társadalmi és politikai jogait, megteremteni az igazi demokráciának, a széles néptömegek tényleges részvételének a társadalom igazgatásában, a személyiség sokoldalú fejlesztésének, a nemzetek egyenjogúságának és barátságának. Ennek a tartós történelmi feladatnak a megvalósítása során – véleményem szerint – a szocialista demokratizmus kibontakoztatása és a kultúra fejlesztése közt kölcsönhatás áll fenn. A magas színvonalú szocialista kulturális alkotások hathatósan hozzájárulnak a szocialista demokratikus közszellem kialakításához.

Ugyanakkor az ilyen művek létrejöttének feltétele az igazi szocialista demokratizmus. A kulturális életben is, máshol is mutatkoznak ma nálunk olyan törekvések, hogy a szocialista demokratizmusból kiiktassák a szocializmust, egy általános és ilyen értelemben polgári demokratizmusra redukálva a fogalmakat. Ilyen törekvések nagyon erősek voltak a múltban, de érezhetők olykor a jelenben is.

A mi véleményünk természetesen az, hogy a szocializmust kell erősíteni a demokratizmus által, nem pedig a polgári demokratizmust a szocializmus ellenében. Másfelől elutasítjuk azok álláspontját, akik a szocialista demokratizmust a proletárdiktatúra fellazításának tekintik, s igyekezünk eloszlatni azoknak a jóindulatú aggályait, akik rendszerünket féltik a szocialista demokráciától.

Törekvéseink lényege: tudatosítjuk a művészekben, az alkotóműhelyekben a szabadság és felelősség egységét, elválaszthatatlanságát, dia-

lektikus folyamatként kezeljük a közvélemény szocialista formálását és a kultúra közvélemény által való alakítását. A szocialista demokratizmus gyakorlati érvényesítése világosan körvonalazott, határozott elveket követel. Ezért törekedtünk arra, hogy világosan meghatározzuk kulturális munkatílusunk jellemzőit, az irányításnak, a közvetítésnek, a kritikának, a támogatásnak, a türésnek és tiltásnak azokat az elveit, amelyek az alkotóműhelyeken belül és az országos közvélemény előtt zajló vitáknak alapot és keretet adnak.

A szocialista demokratizmusban a viták, a véleménycserék a szellemi létezés lényegéhez tartoznak. Meg kell mondanom azt is, hogy mi nem öncélú, kakaskodó viták szaporítását tartjuk egészségesnek, nem a felelőseket vagy a „kirohanásokat” kívánjuk támogatni. Nem vagyunk hívei az olcsó szenzációt keltő álvitáknak. Mindenekelőtt azt szeretnénk, hogy a marxisták a kor valóban lényeges kérdéseit vessék fel, hogy a fontos kérdések körül kialakuló vitákban magas szinten foglaljanak állást, és jó irányba segítsék a közvéleményt. A közvélemény ugyanis azokra figyel, akik a valóságos kérdésekről beszélnek, akik elvszerűen kezelik a kényesnek vélt problémákat, akiknek szellemi rangját az adja meg, hogy alkotóan képesek megfogalmazni álláspontjukat. Lényegében tehát azokat, akik a marxizmus szellemében foglalnak állást.

A kulturális, ideológiai életben természetesen feltűnnek ellenvélemények, akadnak szektás, dogmatikus, másfelől liberális, revizionista nézetek. Hangsúlyoznom kell: elsősorban nem személyekkel, hanem nézetekkel folyik a vita. Mi az esetek nagy részében nemcsak azért vitatkozunk, hogy elhárítsunk egy téves nézetet, hanem hogy meggyőzzük a téves nézetek vallóit a magunk igazáról: ezért azt a szellemi munkát, amelyet a viták lekötnek, nem tekintjük energiapazarlásnak. Igaz, hogy a fejlődés gyakran ellentmondásos: nem egyszer tapasztalhattuk, hogy aki korábban szektás volt, most liberális nézeteket vall, vagy fordítva: az egyik szélsőségből a másik szélsőségbe csap át. Ettől függetlenül az egészséges meggyőződés jegyében történő nézetváltozás szükséges része a fejlődésnek, s szembeszállunk a polgári, revizionista vagy szektás moralizálásnak azzal a nyomásával, amely azokat fenyegeti, akik korábbi tévedéseiket belátva, ma már helyes álláspontot foglalnak el egyik vagy másik kérdésben. Mint kommunisták, nem mondhatunk le az emberek nevelhetőségéről.

A vitákról, eszmecserékről szólva rá kell mutatnunk arra is, hogy némely kérdésre olykor csak hosszabb viták után lehet megtalálni a marxizmus által megkövetelt helyes választ. De annál inkább végig kell vinni a vitákat. Mindez nem jelent relativizmust, nem jelenti azt, hogy

nincs helyes válasz, vagy hogy többfajta marxizmus létezik, vagy hogy – mint némelyek állítják – a marxizmus pusztán megközelítési módszerre vált. Vitatkozunk azokkal – hazánkban is vannak olyanok –, akik a marxizmus pluralizmusát hirdetik, azokkal, akik a marxizmust pusztán gondolkodási módszertanná változtatják, elfeledkezve arról, hogy a marxizmus elmélet is.

Kérdés: A művészet igazi demokratizmusa ellentétes azokkal a vonásokkal, amelyek a Nyugat úgynevezett „tömegkultúráját” jellemzik, ellentétes a primitivizmussal, a vulgáris leegyszerűsítési törekvésekkel. Mi az Ön véleménye erről?

Válasz: Ha nem az egyes alkotásokat, hanem egész szocialista kultúránkat nézzük, akkor annak szocialista voltahoz hozzátartozik az is, hogy szüntelenül keressük azokat a lehetőségeket, fejlesztjük azokat a módszereket, amelyekkel kultúránk a tömegekre hatni tud. Hol vagyunk ma már a közérthetőség leegyszerűsítésétől! Ma mindenki természetesnek tartja, hogy a művészet, az irodalom korunk problémáiról szólva bonyolult kérdésekben is el kell hogy mélyedjen. Ma a művészeknek az a fő törekvésük, hogy a megtalált igazságot, szépséget, minél szélesebb tömegekhez juttassák el –, s lehet-e igazi alkotó az, akit ne izgatna ez a feladat?

A század első negyede progresszív avantgardjának tragédiájához az is hozzájárult, hogy azok, akiknek ezek az alkotások készültek, nem értették meg őket, s hogy az írók, a művészek sokszor türelmetlen agresszivitással reagáltak a meg nem értésre: így kerültek szembe azokkal, akikért és akikhez szólni akartak.

Mi elutasítjuk a kétféle kultúráról szóló polgári szemléletnek azt a variánsát, amely elit- és tömegkultúrára osztja a művészet szféráját.

Nálunk a „Hamlet” Madách Színház-i előadásának közel 300-as szériájától a „Hideg napok”, a „Szegénylegények”, a „Hús óra” milliós nézőseregén át jelentős alkotóink – klasszikusok és ma élők – kiváló könyveinek nem ritkán elért negyven-ötvenezres példányszáma mutatja az előrehaladást ebben az irányban. Amennyiben pedig elmaradottság mutatkozik, nem a panaszkodást tartjuk követendő magatartásnak, hanem a szívós, odaadó munkát. S erre vannak követendő példaképek. Hogy csak egyet említsek, a nagy magyar zeneszerző, Kodály Zoltán nem marasztalta el a magyar nép nagy tömegeit elmaradott ízlésükért, hanem életének alkotó éveit, évtizedeit szentelte arra, hogy megtanítsa őket a zenei értékek befogadására és élvezetére. Életművével bebizonyította, hogy lehet világraszóló művész az, aki tíz- és százezrek számára dolgozik. Azt hirdette: ha a tömegeket nem neveljük nemes művészetre,

holnap-holnapután minden alkotóművész arra ébred, hogy nincs többé hallgatósága. És ha ma Budapesten és vidéken a koncerttermek pénztárai előtt gyakran hosszú sorok állnak, és olykor protekcióval is nehéz jegyet szerezni, és ha soha nem látott mértékben megnőtt a zeneismerők és -élvezők száma, ebben halhatatlan érdeme van Kodály munkásságának, amelyet a szocialista társadalom felkarolt és támogatott.

Ki kell emelnünk, hogy lényeges változások történtek művészeti életünk szerkezetének demokratizálása érdekében is. Nem új törekvés ez nálunk, nehéz időszakban láttunk neki ennek a munkának, s töretlenül folytatjuk. A mai helyzetben a kulturális demokratizmusnak újabb formáit, újabb módjait keressük.

Mindenekelőtt az szükséges, hogy a kultúrát átvevők, a kultúrát élvezők körét fokozottabban aktivizáljuk, kapcsoljuk be a művészeti folyamatba. Tovább kell fejlesztenünk az öntevékeny művészi alkotó munkát (ha nem is a hivatásos művészettel versenyezni óhajtó, feltűnésre vágyó dilettantizmust), a nagy múltú magyar énekkari kultúrát, a képzőművész-alkotóköroket, és ápolnunk kell az öntevékeny kulturális alkotómunka más formáit is. Feladatunkká teszi ezt az igény, hogy a szabad időt tartalmas, emberhez méltó módon használjuk fel.

De ezen túlmenően kulturális életünk demokratizmusa azt is jelenti, hogy az eddiginél nagyobb figyelmet kell fordítanunk az olvasók, nézők, színház- és mozilátogatók közvéleményének megismerésére, a benne végbemenő fontos változásokra, hisz a néző-, olvasóközönségnek az ízlését enélkül nem lehet fejleszteni. Bonyolult dialektikus folyamat ez: a művészet hat a befogadóra, a befogadó tovább alakítja a művészetet, s így kell tovább fejlődnie a mi szocialista kultúránknak is. Ez az állandó kölcsönhatás segít egy igazán a kor színvonalán álló, sokakhoz szóló, minden ízében korszerű, a legjobb értelemben népszerű szocialista realista művészet megteremtésében.

Kérdés: A realista művészet magyarországi eredményei közismertek. Azt jelenti-e ez, hogy a magyar művészek között nem jelentkezik a dekadens világlátás megnyilvánulásai?

Válasz: A dekadenciát és a nihilizmust nálunk némelyek – s általában nem a legtehetségesebb alkotók – a divaton túl valamiféle szellemi és intellektuális rangként kezelik. Szerintük mindazok, akik a haladó politikai eszmék meggyőződéses hívei és ezeknek jegyében alkotnak: primitív, idillikus lelkületű, a mély problémákat elkerülő „konformisták”, akik művészileg sem lehetnek eredetiek. Nem zavarja őket „magasabb rendű” világfájdalmukban az sem, hogy a legnagyobb magyar alkotók majd mindannyian – ha ugyan nem valamennyien – az általuk lenézett

emberfajtához tartoztak, illetve tartoznak. A marxista kritika küzd azért, hogy eloszlassa azt az illúziót, hogy a dekadencia, a nihilizmus „magasrendű”, „korszerű” szellemi állapot. Szerintünk nem korszerű és nem igazán intellektuális állapot, sőt!

A dekadenciáról szólva gyakran emlegetik a kor mélyéből feltörő válságérzetet, mint közvetlen okot. Csakhogy itt két dolgot összekevernek. Az egyik a történelmileg túlhaladott, válságba jutott társadalmi rendszerek és osztályok életérzése, amely a mi hazánkban nem a válság, hanem ügyünk igazának érzetét erősíti, annak a bizonyosságát, hogy helyes úton haladunk. A másik az a típusú válság, amellyel a haladó és forradalmi erőknek meg kell birkózniuk, amikor az előrehaladás folyamatában nagy, esetleg váratlan nehézségekkel találják magukat szemben, olyan bonyodalmakkal, amelyekben önmagukkal is meg kell küzdeniük: keserűséggel, a feltörő kishitűséggel stb.

Hogy egy-két példát említsek az utóbbira: a parasztságban válságérzés támadhat akkor, amikor a régi paraszti életforma letűnik; felléphet sok tisztességes, jó elvtársunkban is akkor, amikor a régi, megszokottak helyett új tényezők jelentkeznek a nemzetközi politikában vagy gazdasági életünkben. Válsághangulatba kerülhet az ember akkor is, amikor személyes életében valami megváltozik, kérdésessé válik. Ez az élet változásának természetes velejárója, hiszen a valóságban mindig elhal valami, mindig valami új kezdődik, és ennek érzelmi, indulati következményei is vannak. A művész-értelmiségnek az a hivatása, hogy ezt megfogalmazza. De bárhogyan fogalmazza is meg, akármilyen nagy művészi erővel, nem tűnhet el annak a tudata, hogy ezekben az esetekben nem a társadalmi jelenség lényegében van a válság, hogy ezek a válságok az átmenet válságai. Az alkotó magatartást, az igazi intellektualitást azok a gondolkodók képviselik, akik nemcsak érzik és átélik a nehézségeket, hanem szembe is néznek velük, akik tudják: nem a világ végét, hanem a világ folyamatát jelentik ezek, a világ dialektikáját tükrözik. Ezért ahelyett, hogy kétségbeesnének, elemzik az új helyzetet, megkeresik helyüket, új szerepüket, kialakítják új eszközeiket, az új körülmények közötti harc új formáit. A marxisták itt sem abban különböznek a nem marxistáktól, hogy ők nem érzik ugyanazt, amit más ember érez, hanem abban, hogy a válságélmény sem töri össze társadalmi hitüket, hogy van intellektuális erejük kiragadni magukat ebből a válságérzésből, hogy nem elégszenek meg a kesergéssel, hanem tudnak gondolkodni, cselekedni, harcolni. A mi eszményünk ezért – az életben és a művészetben egyaránt – a tudatosan cselekvő ember, aki új és új körülmények között, egyre magasabb szintre jutva küzd a valóság szocialista átalakításáért.

Többen beszéltek – kevesebb humorral, mint Nagy Lajos – a kritika szerepéről: avatkozzék be az irodalmi folyamat alakulásába; mérlegelve annak történeti tendenciáit, latra téve erőit és lehetőségeit –: „ítélkezve irányítson”. De a kritikusi etikának arra a dilemmájára is történt utalás, hogy szem előtt kell tartani az írói érzékenységet is, körültekintésre, elővigyázatosságra van szükség s mindez sokszor bizony feszélyezi a kritikust, sőt valósággal szorongással tölti el, ami befolyásolhatja az ítékezés pontosságát is. Úgy gondolom, hogy az ilyenfajta „kritikusi félelem” mögött az irodalomért érzett felelősség is meghúzódik, de – és ezt szeretném hangsúlyozni – ha a kritika felelősségérzete csak az írói érzékenységre vigyázó figyelemben merül ki, akkor írónak, irodalomnak, olvasónak egyaránt kárára válik, végül is felelőtlenességgé lesz magával a kritikusi hivatással szemben. Mert helyes a kritikusi felelősségből kiindulni, és az is igaz, hogy a kritikus az irodalomért felelős. A felelősség fogalmát azonban lehetetlen szűken értelmezni. Mert vajon használhat-e valamit is az irodalomnak az a kritika, amely végső soron nem az irodalmat is tápláló életre szegezi a tekintetét, s amely figyelmen kívül hagyja az irodalom társadalmi szerepét, ami viszont hatásának, közönséggel való kapcsolatának függvénye? Úgy gondolom, az irodalomért érzett kritikusi felelősségnek nem szabad szem elől téveszteni: az élet az alkotó közreműködésével válik művé, s az olvasóközönségre gyakorolt hatása révén torkollik vissza ismét az életbe. A kritikus csakis ennek a kapcsolatrendszernek az egészét számon tartva alkothat eredményesen. Annál jobban szolgálhatja az irodalmat, mennél világosabban látja, hogy az „csupán” az élet része. S ami talán a legfontosabb, csakis ennek az összefüggésnek a jegyében képes érték-kritériumokat felismerni, vállalni, s azok szerint ítélni, azaz: elkötelezetten állást foglalni. A kritikusi szenved-

* Kivonat az Irodalomtörténeti Társaság 1966-os sárospataki vándorgyűlésén elhangzott felszólalásból. (Gyorsírói jegyzőkönyv alapján.)

délyesség abból a felismerésből fakad, hogy az irodalom nem önmagáért való. Szenvedélyes elsősorban az értékek igenlésében, s csak másodsorban az elmarasztalásban, a tagadásban. Az igazi kritikus mindig valami mellett kötelezi el magát, mindig igenlő – akkor is, ha nemet mond.

A kerülő után visszatérnék arra a bizonyos „kritikusi félelemre”. Meggyőződésem, hogy rossz kritikus az, akit a „megbántás”-tól való aggodalom visszatart attól, hogy szenvedélyesen vállalja a felismert értékeket.

A közeljövőben adják ki Tóth Aladár kötetét, mely zenekritikáit is tartalmazza. Rendkívül nehezen állt rá, hogy a könyvet megjelentesse, mert úgy érezte, kritikái igazságtalanok. Holott Tóth Aladár nem Richard Strauss-szal és másokkal, a kor könnyebb útján járókkal szemben volt igazságtalan, hanem a legtöbbre becsült Bartókhoz volt igazságos. Vagy mondjuk úgy: amazokhoz való „igazságtalanságának” Bartók szenvedélyes vállalása volt a tulajdonképpeni igazsága.

Miért mondom mindezt? Mert egyetérték azokkal, akik teljes joggal hangsúlyozták a megítélésem szerint is legfőbb fogyatékossgot, hogy hiányzik – nem elég erős – a közéleti felelősséggel társuló kritikusi szenvedélyesség. Túlságosan sok a „langyos”, a szürke, a sem nem állító, sem nem tagadó kritika, túlságosan gyakori a művek óvatos körüljárása, a szűkebb irodalmi életre – egyes csoportokra, személyekre – való kacsintás, a semmitmondó óvatoskodás. Pedig ahhoz, hogy a mai Bartókokkal, a szocializmus majdani Bartókjaival igazságosak lehessünk, néha még tehetséges és színvonalas művésszel is „igazságtalannak” kell lennünk.

Ismétlem, az ilyen magatartás eluralkodása csak tünete, következménye annak, hogy a kritikus az irodalmat élettől és közönségtől elszigetelten látja, hogy az irodalom egészéért viselendő felelősséget a szűken értelmezett „szakmáért” vállalt felelősséggel cseréli fel. A személyes érzékenység miatti aggodalom szövődménye művészetkritikánknak egy másik betegsége: a tudományosság és popularitás, a filológiai megalapozottság és népszerűség egészségtelen szétválása. Ma – karikírozva a helyzetet – ha a megboldogult Pintér Jenő feltámadna, minden valószínűség szerint ő kapná meg legkönnyebben – esetleg vita nélkül – a tudományos fokoza-
tot. Hiszen adatanyagával, bibliográfiájával a tudományosság látszatát keltené – bizonyítván, hogy művét nem az utca emberének írta –, s ami a fő: nem bántaná meg senkinek az érzékenységét. Afelől viszont nem vagyok meggyőződve, hogy ha Tóth Aladár, Szabolcsi Bence vagy tudományunk más kiválóságai ma írnák szenvedélyes és elkötelezett tanulmányaikat, kritikáikat, könnyen megkapnák-e a tudományos fokozatot. Irodalomkritikánknak, általában művészetkritikánknak túl kell

lépnie ezen a félszegségen, bátortalanságon, óvatos arisztokratizmuson. Erre ösztönöznek a magyar kritikai irodalom legjobb tradíciói; Bajza, Péterfy, Bálint György, akik a megalapozott tudást, széles látkört, közéleti szenvedélyességet és világos kifejezésmódot *ötvözve* küzdötték ki életben és irodalomban az új értékek helyét. És erre kötelez a szocialista társadalom, amely lehetővé teszi, hogy milliókhoz közvetítsük, juttassuk el a kultúrát.

A megoldást a marxista elkötelezettségű – pártos – művészetkritika erősítése, további meggyökereztetése, színvonalának emelése jelenti. Mert azt az összefüggést, amely a művészetet a társadalom egészéhez kapcsolja, a marxista esztétika ismerte fel és tudatosította a legmagasabb fokon. A marxista kritika a művészet élettől-életig vezető útjának egyik állomását sem misztifikálja – sem a közönséget, sem az alkotót –, de nem is hagyja, nem is hagyhatja figyelmen kívül. Nem becsüli le, ellenkezőleg, feltételezi a kritika elméleti-filológiai, tudományos megalapozottságát, de vallja, hogy a tudománynak ezen a téren is az életet kell szolgálnia. Szem előtt tartja az irodalom, a művészetek sajátosságait, de hirdeti és bizonyítja, hogy azok minden relatív különállásuk mellett is az ember önmagával és a természettel vívott harcának dinamikus tükrözői; eszközök, melyek végső soron az emberi szabadság kiteljesedésének társadalmi kérdésében mondanak igent vagy nemet. Ezért ideálunk – gyakorlatilag megvalósítandó eszményünk – az alkotót és közönséget, művet és életet együtt látó, közéleti hevületű, társadalmilag elkötelezett kritika, mely a műről az esztétika nyelven beszél, de mindenkihez szól, amely a művészet végső igazságának – emberszolgálatának – megítélésében „kérlelhetetlen”.

Engedjék meg, hogy egy másik, ezzel összefüggő kérdést is érintsek. Az utóbbi időben mintha kritikánkat is megérintette volna az a divatos nézet, mely szerint az intellektualitás a fanyalgással, a hitetlenséggel, vagy a cinizmussal, sőt a nihilizmussal jelent egyet. Az ilyen válsághangulatban való tetszelgés, a válságérzet ilyen mesterséges állandósítása, „kozmozgássá növelése” meggyőződésem szerint olcsó szellemi trükk. Az, mert az emberben újra a tehetetlenség és kiszolgáltatottság élményét igyekszik felébreszteni, ez pedig a ma körülményei közt – akarva, akaratlan – a világ társadalmi ellentmondásaiba való belenyugvást, azok tétlen, kétségbeesett elfogadását jelenti. De ez a magatartás nemegyszer gyávaságot is takar; immorális, mert felment az állásfoglalás és cselekvés kötelezettsége alól. A világ vége, a minden-mindegy-hangulat sokszor nem egyéb, mint a kényelemszeretet, a felelősségtől való menekülés nyárs-polgári ürügye. Ez a pesszimista „mindenben kételkedés” mégis intellek-

tuálisnak s főként: egyedül korszerűnek – XX. századinak – hirdeti magát, s irodalomtörténeti és kritikai koncepciót farag a maga képére és hasonlatosságára, amelyben persze minden elkötelezett, társadalmi cselekvést sugalló, közéleti felelősséget vállaló irodalom „provinciálissá”, „korszerűtlenné”, „túlhaladottá” válik. Ez a – nevezzük nevén –: polgári dekadencia nálunk ilyen nyílt formában ugyan nem érvényesül, de itt-ott észrevehetően jelentkezik értékrend-torzító törekvéseivel. Ha óvatosan és közvetetten is, kikezdi például líránk Petőfi–Ady–József Attila-i fővonalát, vagy élő irodalmunk egy-egy évi összefoglaló jellemzésében igyekszik a hangsúlyok ügyeskedő tologatásával a maga értékrendjét kifejezésre juttatni.

Kérem, ne értsenek félre. Tudjuk jól, hogy vannak pesszimista sugallatú, kétségbeesést kifejező, mégis értéket képviselő művek, sőt életművek is, melyek ha távlattalanul, a változtatás lehetőségéről lemondva is, de az embertelenség valamely formája ellen tiltakoznak. Mi nem azt mondjuk, hogy az emberi nyomorúság pesszimista hangulatú ábrázolásától tagadjunk meg minden értéket, hanem azt, hogy ennél sokkal értékeesebb az a szocializmusnak elkötelezett, marxizmustól áthatott művészet, amely nemcsak szembenéz a nagy emberi problémákkal, hanem azok társadalmi összefüggéseit is feltárva, emberi megoldhatóságukat hirdeti. Valóban korszerű, valóban intellektuális magatartás korunkban csak a marxizmus, mert az emberiség hallatlanul nagy konfliktusait nemcsak tudatosítja, hanem azok cselekvő leküzdésére is ösztönöz és lehetőséget ad. A kritikának az a kötelessége, hogy a művekben ezt a szellemi, erkölcsi magatartást keresse, igényelje, hogy eszerint ítéljen, alkosson értékrendet. Csakis ezen az elvi alapon, ennek következetes érvényesítésével tehet eleget feladatának. A marxista kritika nem azt jelenti – mint olykor némelyek vélik –, hogy a szocialista irodalom „erősítésének” ürügyén néhány marxista frázissal szalonképessé, vagy éppenséggel szocialistává lehet avatni műveket, amelyek nem azok. Mint ahogyan az sem marxista kritika, amely ugyanilyen ürüggyel és ugyanilyen formálisan olyasmit rekeszt ki a szocialista irodalom köréből, ami oda tartozik. Mindkét „megoldás” elvi engedményt jelent, lemondást a marxista kritikára különösképpen kötelező pontos elemzésről. Az indokolatlan bővítés csakúgy mint a szűkkeblűség, hamis értékrendhez vezet. A dogmatizmus visszaszorítása – pontosabban a marxista kritika elemző gyakorlatának helyreállítása – során érhetően került előtérbe a szocialista és nem szocialista értékek érték-mivoltának hangsúlyozása. Jelenlegi körülményeink közt a tévedés inkább a másik oldalról fenyeget: nemegyszer megesik, hogy kritikánk dekadens műveket elkötelezett humanista alkotásokká, az

utóbbiakat pedig szocialistákká szepíti. Az ilyen hívatlan prókátorság félrevezeti az olvasókat, meghamisítja a művet, tehát sérti alkotóját is. A marxista kritikának semmiképpen sem az ideológiai „előléptetés” a feladata, hanem az, hogy alapos, összetett esztétikai elemzéssel hitelesen tárja fel egy-egy mű szemléletét, alkotójának a megformálásban jelentkező ideológiai hovatartozását. Erre ma, amikor a fejlődés gyakran produkál ideológiailag összetett, átmeneti képleteket, különösen szükség van. De erre kötelez a kritika mindenkori műtisztelete is. Meggyőződésem, hogy egy alkotás igazabb megbecsülését jelenti, ha világnézeti vonatkozásairól őszintén és elemzően beszélünk, még ha fenntartásokkal is, mintha szemléleti hibáit elveink feladása és a mű meghamisítása árán elkenjük vagy elhallgatjuk.

A kritika eszmei felkészültsége természetesen soha sem steril, öncélú –: hatóerővé kell válnia, és pedig mind a közönség körében, mind az irodalom fejlődésében. Korántsem jelent ez valamiféle uralmi helyzetet, sokkal inkább író és olvasó egymásra találásának felelősségteljes és mindkét irányban szerény, mondhatnám alázatos szolgálatát. A kritikának ez a kétoldalú elkötelezettsége soha nem jelent elkülöníthető vagy szembeállítható feladatokat. Ha a kritika egy művet kiemel, valakire felhívja a figyelmet, a tehetséget segíti, melynek a kibontakozáshoz mindig – korunkban és társadalmunkban különösen – tömegrezonanciára van szüksége, de segíti a közönséget is abban, hogy új értékeket, eredeti tehetségeket fedezzen fel a maga számára, hiszen enélkül az olvasó is ki van téve az elszürkülés, az elfásulás veszélyének.

Ez az összefüggés különösen szembeötlő a fiatal írók, költők megítélésénél. Valóban sok fiatal jelentkezik, s minősítésük különösen bonyolult és felelősségteljes feladatot ró a kritikára. Babits találóan írta, hogy tulajdonképp minden valamennyire művelt, középiskolát végzett, az irodalom iránt érdeklődő s némi érzékkel rendelkező fiatal tud verset írni. De egészen más – sokkal nehezebben megítélhető – kérdés, hogy kiben mutatkozik igazi tehetség. Mégis úgy tűnik fel, hogy a mi kritikánk ennek ellenére nem differenciál kellőképpen. S hadd tegyem hozzá, hogy kritikán nemcsak a sajtóban, rádióban, televízióban otthonos kritikát értem, hanem az alkotóműhelyek válogató ítélkezését is: azt, hogy a szerkesztő hol vonja meg a közlési határt, kitől mennyit, hányszor, milyen „tálalásban” hoz. Ezt is beleértve, úgy vélem, nálunk nem elég erős a szelekció, nem elég markáns, nem elég határozott a minősítés. A fiatalok művei így valami nehezen áttekinthető, lefelé nivellált, szürke masszává mosódnak össze. A segítő, szelektáló szigorúság híján a fiatalokban nem, vagy nehezen alakul ki az az alkotói felelősség, ami József Attilával,

Radnóti Miklóssal ötször-hatszor is átdolgoztatott egy verset, míg közlésre méltónak ítélték. Ehelyett – sajnos joggal – sokan arra hivatkozhatnak: megjelentek már gyengébbek is, mint amit én írtam. Ilyen körülmények közt nem csoda, ha számos verselő egy-két megjelent írása után már költőnek hiszi magát, helyet követel az irodalmi életben és természetesen számot tart az írói ranggal járó társadalmi megbecsülés összes formáira. S mindebben a legnagyobb kár: hogy a valódi tehetség esetleg szerényen meghúzódik, ha éppen el nem hallgat a nagy hangoskodásban.

A kritika tehát, mikor szelektál, a mű és a közönség kapcsolatát szolgálja. De ennek a szolgáltatnak van még egy – elsősorban a rádió, a televízió s a napi sajtó kritikáját kötelező – feltétele: felismerni, jobban érvényesíteni a tömeggel szembeni felelősséget. Hubermann – önéletrajzában vall erről – mindig előbb érkezett meg koncertjei színhelyére, hogy kitapasztalja a hangvisszaverődést, mert az nem kis mértékben befolyásolta az eljátszás dinamikáját. Úgy gondolom, a mi tömegközlelési eszközeinknek is javára válna, ha figyelmesebben tanulmányoznák az akusztikát, ha jobban igazodnának törvényeihez. A rádióban csúcsidőben hangzanak el előadások például a teilhardizmusról, strukturalizmusról, olyan téves feltételezés alapján, hogy a milliós hallgatóság egy szakma nemegyszer perifériális kérdéseiben is tudósokhoz hasonló otthonossággal mozog. Az ilyen tájékoztatók – amelyek nemegyszer a kérdés lényegének megvilágításával is adósak maradnak – szándékukkal ellentétes hatást keltenek, inkább elijesztenek, mintsem vonzanak. A 30-as években a „Nyugat”, a maga ezer példányával, jobban törekedett a saját jellegének megfelelő popularitásra, mint a mai, jóval nagyobb példányszámú folyóiratok vagy akár a milliós hallgató-, néző-, olvasótáborral rendelkező rádió, televízió s nemegyszer a napi sajtó, amelyek a szakzsargon tolvajnyelvén sokszor csak egymásnak beszélnek.

Az irodalomkritika – általában a művészetkritika – előtt álló feladatok megoldásához azonban nemcsak az alkotóműhelyek járulhatnak hozzá, széles társadalmi bázisra is szükség van. Ezen belül, azt hiszem, különösen jelentős segítséget nyújthatnak a pedagógusok. A magyar szakos tanárok száma, ha jól tudom, tízezer körül jár: ha csak egy részük vállal az eddiginél nagyobb feladatot, hatalmas erőt jelenthetne ez! Ne felejtjük el, a műhelyek szelekciós kritikája, az írott és szóbeli kritika s a közönségvélemény mellett a pedagógusok tulajdonképpen az egyik legnagyobb tömegkritikai fórumot jelentik, hiszen nagymértékben rajtuk múlik, az ő tolmácsoló, értelmező, ítélkező és befolyásoló tevékenységüktől függ, hogy milyen olvasóközönség, milyen művészetértő tábor nevelődik. Kulturális közéletünk fogyatékosága, hogy ezzel az erővel nem számol

eléggé. Nem adunk a pedagógusoknak elég támogatást, segítséget, sőt sokszor áldozatos vállalkozásaikat is lebecsüljük, elért eredményeiket sem tartjuk számon. A közeljövőben megindul az „Irodalomtörténet” című folyóirat. Reméljük, hasznos versenytársa, egészséges konkurrens lesz a meglevő irodalmi, kritikai folyóiratoknak. Akkor fog jó példával előjárni, ha bebizonyítja, hogy jelentős alkotásokról is lehet a legnemesebb értelemben közérthetően és szenvedélyes elkötelezettséggel írni –: elkötelezettséggel a szocializmushoz, a Magyar Népköztársasághoz, a dolgozó néphez –, nem pedig az irodalmi élet egyik vagy másik átmeneti társulásához. S úgy gondolom, legyen ez az új folyóirat a pedagógusok, a magyartanárok aktivitásának és aktivizálásának is fóruma. Az Irodalomtörténeti Társaságnak, úgy tudom, sok pedagógus tagja van; legyen a folyóirat az ő szervezőjük is, jelenjenek meg itt az ő írásaik is. A tudományt mindig kísértő veszélynek, az élettől való elszakadásnak, arisztokratikus elszigetelődésnek is jó ellenszere volna ez. Legalább a folyóirat ne kövesse azt a helytelen gyakorlatot, amin az egyetemen még nem sikerült javítani, hogy míg egy húsz-egynéhány éves fiatalember lehet egyetemi oktató, addig egy magyartanár több évtizedes iskolai gyakorlattal és komoly tudományos munkával a háta mögött nem vagy sokkal nehezebben kerülhet be az egyetemre.

Nagy alkotóink művének rendszerint korábban is megvoltak a maguk jelentős interpretátorai, népszerűsítői. Ma a szocialista Magyarországon adott a lehetőség, hogy az igazi művészi értékeket a kultúrmunkások, köztük is elsősorban a pedagógusok egész serege tolmácsolja. Együttes erővel jobban ki tudjuk bontakoztatni azt az érzületében segítő, elkötelezettségében szenvedélyes, elviekben szigorú, hangvételeiben közérthető kritikát, amely egyaránt támaszkodik irodalomra és közönségre, s amely az olvasók tömegét orientálva segíti e kapcsolat kiszélesedését, elmélyülését.

Kérdés: Elhangzottak olyan vélemények, hogy az elmúlt színházi évad nem volt kielégítő, sőt egyesek szerint baj van a magyar színházzal általában. Mi erről a véleménye miniszterhelyettes elvtársnak?

Válasz: Egy évad megítélése nem nyújthat teljes képet egy művészeti ág helyzetéről. Egy évad lehet jobb vagy rosszabb, mint az előző volt, de nem jellemezheti az ország színházi életét általában. Úgy vélem, az elmúlt évadnak voltak értékes eredményei. Eltorzítják a képet, akik csak a hibákat látják. Az elégedetlenség elsősorban abból fakad, hogy bizonyos, már korábban meglevő nemkívánatos tendenciák ebben az évadban is megnyilvánultak, sőt valamelyest erősödtek. Ez elsősorban a műsorpolitikára, a darabválasztásra vonatkozik. Mert ami a színházművészet más területeit – így például a rendezést, a színpadkép kialakítását, sőt magát a játékot illeti –, megítélésem szerint sok értékes és eredményes kezdeményezésnek lehettünk tanúi, a kiváló, vagy legalábbis jó produkciók egész sorára kell figyelni. Kiemelkedő volt például a Nemzeti Színház „Macbeth”-je és legutóbb a „Lear király” előadása, ha e kiváló előadásokkal a Nemzeti Színház még nem teljesítette is az ország vezető színházának hivatását. Ugyanígy: a Madách Színház „Hamlet” előadására valamennyien büszkéek lehetünk, hiszen világviszonylatban is ritka, hogy Shakespeare drámájából folyamatosan 200-nál is több előadást produkál egy színház. A színház igényességét bizonyítja, hogy ezt a szép és sikeres produkciót évad közben átrendezéssel még javította is. Mégsem mondhatjuk, hogy a Madách Színház most mindenben megfelelne azoknak a várakozásoknak, amelyeket néhány évvel ezelőtti bátor és úttörő vállalkozásaival keltett. Vannak olyan színházaink, amelyek éppen a most záruló évadban törtek előre. Így például a Thália Színház, amely kiformálta egy szocialista tendenciájú, politikus színház sajátos arculatát, s amely művészileg is a korszerű megoldásokat keresi: úttörő lendületű, izgalmasan mai színház lett.

* Megjelent a Népszabadság 1964. július 12-i számában.

Ugyanitt kell megemlítenem a József Attila Színházat, melyet joggal érezhet sajátjának Angyalföld és Újpest munkásközönsége, még akkor is, ha egyik-másik darab kiválasztása nem mondható szerencsésnek. De említhetnénk a veszprémi Petőfi Színház magas színvonalú előadásait, vagy a pécsi Nemzeti Színházat, ahol nemzetközi hírnévre tett szert a színház balettkara, prózai és zenés műfajú darabjaival pedig meghódította a város közönségét. És sorolhatnám tovább a példákat: a budapesti Irodalmi Színpadot – s az egész Irodalmi Színpad-mozgalmat – vagy a miskolci Nemzeti Színházat, ahol a mai magyar dráma színpadra segítségével születtek dicséretes kezdeményezések. Ha tehát végiggondoljuk az elmúlt színházi évad előadásait, akkor sok színházi ünnepnapra is emlékeznünk kell. Különösen ha a színészi alkotó munkában elért jelentős teljesítményeket is számba vesszük. Hogy példát hozzak erre a sok közül: Tolnai Klári alakítása az „Agónia” című darabban megérdemelné, hogy külön tanulmányt írjanak róla, de említhetem Horváth Teri Pék Mária alakítását is. És sorolhatnám tovább. Emellett az idei eredményoldalon olyan jövőbe ható tényezők is szerepelnek, mint az az örvendetes tény, hogy mind több író vonzódik a drámához: szinte nincs már olyan jelentős törekvése a mai magyar irodalomnak, amely ne keresné kifejezési formáját a színpadon is. Nem csekély jelentőségű továbbá az sem – s ez ugyancsak az idén vált erősebben érezhetővé –, hogy a fiatal írók mellett mind több és több fiatal színész és rendező kapcsolódik a munkába. Ennek ellenére sem lehetünk elégedettek, ezzel együtt is látunk nyugtalanító tényezőt.

Kérdés: A kritikák elmarasztalták a színházakat, mert kevés kivételtől eltekintve úgyszólván valamennyinek műsorán irodalmilag olcsó hatásokra vadászó művek is szerepeltek. Ebben látja azt a bizonyos nyugtalanító tényezőt?

Válasz: Ebben is. Pontosabban: abban a szemléletben, amellyel az ilyen művek bemutatását indokolják. A most záruló évadban, mintha ez a szemlélet még teret is nyert volna. Arról van szó, hogy egyes színházigazgatók és rendezők kiássák a hazai és külföldi bulvárszínházak legporosabb „siker”-darabjait az „Osztrigás Mici”-től az „Ördög”-ig, előnyben részesítik a polgári drámának azokat a hagyományait, melyeket a legkevésbé sem lehet társadalmi mondanivalóval gyanúsítani. Viszont megtalálhatók bennük azok az ínycsiklandozó, ideg- és érzékborzoló elemek, amelyek – állítólag – a kasszasikert biztosítják. Sőt úgy látszik, nemcsak a múltban, hanem a jelenben is ezt a színdarabtípust keresik. ...Az efféle darabok látszólag a máról szólnak, erre utalnak mai díszleteik, jelmezeik, konfliktusaikban azonban semmi mai nincs. A 30-as évek polgári színműveinek problémáit elevenítik fel, epigon módon, vagy

nihilista, cinikus szemléletet hirdetnek. Más esetben a jó szándékú mondanivaló és a művészi igényesség álproblémával társult.

Kérdés: Visszatérve a bulvárdarabokra, nem arról van-e itt szó, hogy gazdálkodási érdekek, pénzügyi kötelezettségek készítetik a színházi vezetőket erre az útra? Hiszen nehéz elképzelni, hogy ugyanaz a gárda, amely az előbb említett színvonalas sikereket elérte, belső meggyőződésből üzné ezt a színházi álkultúrát.

Válasz: A pénzügyekre való hivatkozás csak kibúvó, a rossz munka mentegetése és a felelősség áthárítása a közönségre. Természetesen a színházaknak is van pénzügyi tervük, de ezt sokféleképpen lehet teljesíteni. Fejes Endre „Rozsdatemető” című színműve például – amelyet, ha bizonyos kritikával is, de az évad egyik igen értékes alkotásának tekintek – nagyobb kasszasiker volt, mint a „Csacsifogat” vagy az „Élni tudni kell” című darabok. De hivatkozhatom arra is, hogy több, a századelőről és a két háború közti időszakból előkapart szentimentális darab megbukott.

Magától értetődik, hogy a közönség elfordul mindentől, ami unalmas, ami szürke és érdektelen. De hogy alantas vagy magasrendű izgalmaival szolgál-e a szórakozni és művelődni vágyó közönségnek, az a színházon múlik. Nem lehet a felelősséget arra a közönségre hárítani, amely kétszáz „Hamlet”-előadást tesz lehetővé. Van jó siker és van rossz siker. A selejtgyártók „sikerére” mi nem tartunk igényt. Önök azt mondják: elképzelhetetlen, hogy igényes emberek belső meggyőződésből teremtenének igénytelen műveket. Csakhogy nemcsak meggyőződésből, hanem közönyből és kényelemszeretetből is lehet rosszat csinálni. És színházainkban sajnos nem ritka az elkényelmesedés, amely egy-egy igényes, de sok munkát és fejtörést kívánó mű előtt visszatorpan, hogy helyette problémátlan, felhőtlen, olcsón hatásos kezdeményezésbe fogjon.

De azt is meg szeretném jegyezni, hogy a pánikhangulat indokolatlan, a szocialista kultúra és művészet egészét nem kell egy-egy ilyen gyengébb műtől féltetni. Vannak, akik vészharangot kongatnak ilyenkor, és általános veszedelemről kiáltoznak, ahelyett, hogy a konkrét művet utasítanák el nyomatékosan és határozottan. Nem vagyunk türelmetlen utópisták, számolunk azzal is, hogy egyik napról a másikra nehéz teljesen megváltoztatni a műsorok arculatát, a tendenciát azonban meg kell fordítani, mert elsősorban az irány az, ami nyugtalanító.

Kérdés: Vajon nem arról van-e szó – ezt is gyakran mondják –, hogy kevés olyan mű van, amely érdekes is, szocialista is vagy haladó szellemű, és egyben a mához, a mai emberekhez szól? S hogy ez a hiány tükröződik az esetleges és kapkodó darabválasztásban?

Válasz: Való igaz, több jó szocialista drámára volna szükség. De a

színházak segítsék elő az új művek születését, váljanak alkotóműhelyekké. Sajnos, sok színház tájékán állandóan néhány divatos nyugati dráma címe kering és másról nem is hallani.

Kérdés: S erre az utóbbi jelenségre hogyan lehet magyarázatot találni? Egyrészt a kispolgári illúziókat és vágyakat tükröző giccs és a legkétségbeesettebb pesszimizmust kifejező művekhez való vonzódás? Hogyan kerül ez a kettő össze?

Válasz: Úgy gondolom, törvényszerűen. Éppúgy, mint Nyugaton, ahol a kispolgári giccs elleni anarchikus reakció is szüli az abszurd és absztrakt színházat, amely nemcsak a hamis illúziókat veti el, de minden kiutat és minden reményt is tagad. Azt hiszem, felesleges azt bebizonyítani, hogy a mi színpadjainkon helye van minden haladó nyugati műalkotásnak, mint ahogyan azt sem kell bizonygatni, hogy nagy számban tűzünk műsorra olyan műveket, amelyekben a haladó vonások mellett ellentmondásos elemek is megtalálhatók, de mert érték van bennük és túlnyomóan haladó jellegűek, bemutatjuk őket. Ám az a hangsúly, az a jelentőség, amelyet egyes színházaknál egy-egy ilyen műnek tulajdonítanak, nem magyarázható mással, mint sznobizmussal.

Pedig itt alapvető szemléleti kérdésekről is szó van. Az a végső kiábrándultság és kétségbeesés, amely, mondjuk, Beckettől árad, épp azért ölthetett olyan emlékezetesen nyomasztó formát, mert a nyugati polgári intelligencia szellemi állapotának mélységeiből tör elő. A mi színpadjainkon lehet helye egy-egy ilyen alkotásnak, de semmiképpen sem mint színházi kultúránk korszerűségének mércéje vagy őszinteségének példája. Mi nem tagadjuk, hogy még egyes szélsőséges pesszimista művekben is lehetnek részgazságok – különösképpen a mai világ bizonyos veszélyeit fejezhetik ki ezek –, de nem mint általában a kornak, hanem mint a kapitalista világ ellentmondásainak torzítottan felfokozott tükörképei. A szocialista színház minden számba jöhető energiáját arra kell fordítani, hogy a magunk pozitív válaszát megfogalmazzuk, más szóval: hogy ne azt mondjuk, „ne élj”, hanem „így élj”, mert „érdemes élni”!

Kérdés: A külföldi szocialista drámairodalomban nem lát több lehetőséget, mint amennyit színházaink megvalósítanak?

Válasz: Igen, ez ugyancsak ide tartozik: a színházak önálló alkotó munkájának körébe. Kész remekművekkel, igaz, itt sem nagyon találkozni, de egészséges, ígéretes kísérletekkel igen; ha a színház a maga feladat-részét nemcsak abban látja, hogy az ilyen műveket úgy-ahogy színpadra állítsa, hanem arra törekszik, hogy maximálisan kiaknázza a bennük rejlő lehetőségeket, akkor több, jóval több szovjet, népi demokratikus és nyugati szocialista mű arathatna sikert.

Kérdés: A színházak műsorpolitikájának védelmében gyakran hivatkoznak a „közönség igényeire”, gyakran halljuk azt az állítást, hogy a mai közönségnek ez a műsorpolitika felel meg. Mi erről a véleménye?

Válasz: A közönségigény fontos dolog; jó, ha a színház ismeri a maga közönségét, s annak igényeit. De hiba volna egységesnek tekinteni a színházlátogató közönséget, amely sem világnézetében, sem ízlésében, sem általános kulturális színvonalban nem az. A cél, hogy a közönségben jelentkező új, egészséges szocialista igényeket, ízlést fejlesszük, erre figyeljünk éles szemmel és kifinomult hallással, anélkül, hogy megfedekeznénk a közönségnek még nem szocialista ízlésű rétegeiről. Többnyire arról van szó, hogy szocialista és nem szocialista ízlésbeli vonások keverednek egyes emberek szemléletében is. A szocialista kulturális politikának s természetesen a színházainknak is történelmi horderejű feladata, kötelessége, hogy a szocialista ízlés győzelmét segítsék elő.

De a közönségigényt nemcsak abból a szempontból kell elemezni, hogy jelenleg milyen ízlések és igények élnek egymás mellett, egymással elkeveredve a tömegekben és az egyes emberekben. Kétségtelen, hogy színházlátogató közönségünk bizalmát a szocialista dráma iránt meg-ingatták a személyi kultusz szellemében fogant színpadi művek. Amikor a néző azt tapasztalta, hogy a színpadon idillizálva, unalmasan, elferdítve jelenik meg az általa jól ismert élet, akkor – érthetően – kiábrándulást érzett. De ettől már messze elkerültünk. És amikor közönségünk azt kezdte tapasztalni, hogy a színpadon – művészi formában – igazi élet jelenik meg, akkor nőni kezdett a bizalma a mai konfliktusokat tükröző drámák iránt. A közelmúlt években több új magyar dráma „kasszasikere” is bizonyítja, hogy a szocialista igényű, jó magyar daraboknak van közönsége színházainkban. Mert a közönség legfőbb igénye az, hogy a színházban is a mai élet kérdéseire akar korszerű választ kapni.

Kérdés: Térjünk vissza még egyszer a darabválasztáshoz. Nem lehet tagadni, hogy nehéz olyan mai színdarabot találni, amely az összes követelményeknek megfelelne.

Válasz: Kétségtelenül nehéz. Ezt egy pillanatig sem akarom tagadni. De a kérdést csak így lehet felvetni: mit teszünk azért, hogy kijussunk a dilemmából? Hadd említsek két pozitív lehetőséget: az egyik az írók okosabb, céltudatosabb és erőteljesebb segítése, kezdve az ihlető témajavaslattól a szakszerű színházi részletmunkáig. A színház a hivatását teljesíti akkor, ha jó témákat ajánl az írónak, ha darabot rendel (az igazi író úgyis csak akkor fogja vállalni a tárgyat, ha az belső mondanivalójával találkozik, ha benne érlelődött problémát érintett meg a javaslat), az irodalmi alkotás szabadságán és őszinteségén ez nem ejt foltot. Mi természet-

ellenes állapotnak tartjuk, hogy színházaink jövő évi műsorterveiben – noha tucattal említik a mai szerzők neveit – a legtöbb új magyar drámának még címe sincs, csupán amolyan blankó váltóként szerepel. Kevés kézirat van a színházak kezében, inkább csupán a szerző ígérete.

Ezzel összefüggésben szólnék a másik lehetőségről is. A színházi alkotó munka nem azonos az írott művel. A színház rendezés is, játék is, díszlet is. Egy színház, amelynek van korszerű és eredeti eszmei és művészi koncepciója, az a magyar és a külföldi klasszikusok műveiből, a régmúlt és a közelmúlt drámai alkotásaiból is tud olyan előadásokat formálni, olyan műsort összeállítani, amely a mának szól, amely szocialista és korszerű. Némelyik színházunkban mintha lebecsülnék a színházi alkotó munkának ezt az önálló teremtőerejét, azokat a lehetőségeket, amelyekkel a rendezés, a színészi játék, a díszletezés képes újraértelmezni és megújítani klasszikus (és nemcsak klasszikus) drámákat. Pedig az elmúlt szezonban is volt rá példa, hogy az átgondolt rendezés klasszikus művekben mához szóló mondanivalót érzékeltetett. A jelen sok-sok problémájának ilyen vagy olyan vonatkozására így is választ adhatna a színház.

Kérdés: Milyen műsropolitikai intézkedésekre lehet mindezek után számítani?

Válasz: Nem intézkedések, legalábbis nem elsősorban intézkedések kérdése ez. Ami a művelődésügy vezető szerveit illeti, mi az igen ritka kivételektől eltekintve nem avatkozunk adminisztratív eszközökkel a színházak műsorterveibe. Színházaink önállóak, s mi nemcsak korlátozni nem akarjuk, de még ki is szeretnénk terjeszteni ezt az önállóságot persze úgy is, hogy a közvélemény képviselőinek, a más területen tevékenykedő, de hozzáértő embereknek nagyobb szavuk legyen a dolgok megvitatásában. A színházak önállósága természetesen nagyobb felelősséget is ró a vezetőkre. Mi önállóságon sohasem értettünk és sohasem fogunk érteni liberalizmust, hanem mindenkor demokratizmust értünk rajta. A demokratikusan értelmezett színházi önállóság célja a szocialista színház megteremtése. A döntő itt is, mint mindenütt, az alkotók meggyőzése, a téves nézetek és előítéletek elleni ideológiai harc, a marxista kritika és esztétikai munka hatékonyságának fokozása. Mi is azt tekintjük ebben legfőbb feladatunknak, hogy bátorítsuk és szervezzük ezt a tevékenységet. Mint láthattuk: a polgári szemlélet maradványai makacsul állnak ellen, hol anyagi, hol kulturális érvek és ürügyek, hol pedig a kényelemszeretet mögé bújnak el. A mi feladatunk, hogy az ideológiai harc során vitákban legyőzzük ezt a szemléletet. Meggyőződésem, hogy ez sikerülni fog a gondolatilag érett és művészileg igényes közönség, az írók és a színházak alkotó művészei, no meg nem utolsósorban a kritika hathatós támogatásával.

Megtiszteltetésnek érzem, hogy a zene tudósai, értői közt mint „avatatlan” kaphatok szót. De mint minden jó szakmai vita, ez is túlmutat önmagán. Mindaz, ami a zene emberformáló szerepéről, zene és tömegek kapcsolatáról elhangzott, természetesen ágazik át kulturális-társadalmi életünk egészét – így a kulturális politikát is – közvetlenül érintő területekre.

Ha zenéről esik szó, mindig eszembe jut az ismert jelenet arról, hogyan reagált Lenin a zenére. Gorkij írja le, hogy az Appassionata milyen elragadtatást, az alkotó ember milyen csodálatát váltotta ki belőle, de Lenin következő szava már az volt, hogy az emberek „förtelmes pokolban élnek”, s hogy az emberszeretet konkrét formája adott pillanatban csak a kikényszerített harc könyörtelen végigvívása lehet. Ebben a kis, megörökített jelenetben is ott van a lenini humanizmus lényege, a szépség – éppenséggel a zene – teljes átélése és az azonnali „átkapcsolás”, az esztétikum azonnali szembesítése a tömegek helyzetével, s az a forradalmi felismerés, hogy a szépség nem önmagában terjed, hanem meg kell teremteni, ki kell küzdeni azokat az objektív társadalmi feltételeket, amelyek lehetővé teszik tömeges élvezetét.

Így kapcsolódott össze forradalom és szépség Adynál is, aki így írt a proletariátusról: „éhe kenyérnek, éhe a szónak, éhe a szépnek hajt titeket”, s aki a forradalom győzelmét egy ízben úgy jósolta, hogy azoké a munkásoké, proliké lesz Budapest, akik kintről, kirekesztve, de igazi áhítattal hallgatják az Operaházból kiszűrődő muzsikát.

A megvalósuló, épülő szocializmusban a szépség demokratizálásának forradalmi feladata változatlan – csupán kedvezőbb feltételek közt s máris jelentős eredmények alapján küzdhetünk teljes megvalósításáért. Ma sem arról van szó, hogy a művészetek – a zene – önmagában szocia-

* Rádió-interjú a „Zenei kerekasztal”-konferenciához. Megjelent a Muzsika 1970. 5. számában.

lista emberré tesz vagy tehet bárkit is, de meggyőződésünk, hogy szocialista ember, teljes, kibontakozott, harmonikus ember nem képzelhető el a művészetek – a zene – sokoldalú élvezete nélkül. A zene és tömegkapcsolata számunkra, a szocialista társadalom számára ezért is elsőrendű kérdés. E téren – a zenei kultúra demokratizálása terén – nagy és önmagában is sokra kötelező örökségnek, Bartók és Kodály örökségének továbbvivői, megvalósítói vagyunk. De tudatában kell lennünk annak is, hogy a mi társadalmunk, amelynek fejlődése szüntelenül szélesíti ennek a művészi demokratizmusnak az objektív alapját és lehetőségeit, még többre kötelez.

A mai kapitalizmusban születnek zenei értékek, de a tömegek szabad idejét a manipulált szórakoztató ipar igyekszik hatalmába keríteni, s ez a maga egészében, de zenepiaci kínálatával is akadályozza érték és tömeg egymásra találását. Történelmileg csak a szocializmus képes tömeges méretekben kialakítani azt a sokoldalú embereszményt, amelyről Engels beszélt, s amelyről itt is szó esett. És itt a tömegesen van a hangsúly, különben egy romantikus arisztokratizmus hibájába eshetünk. Ha Engelsszel szólva a reneszánsz embereszményről beszélünk, soha nem felejtethetjük el, mennyire helyileg, átmenetileg és főleg milyen szűk rétegre kiterjedően valósult meg az annak idején. Az is igaz, amit Kroó elvtárs mondott, hogy a XVI. század végén kinevették Angliában azt, aki nem tudott kottát olvasni, de vajon hány száz vagy ezer embert jelentett az a kör, amelyre ez a „kinevetés” érvényes lehetett, s hány százezerre volt tehető azoknak a száma, akik nemcsak a kottaolvasásban voltak járatlanok, hanem írni és olvasni sem tudtak.

Mindezzel csak azt akarom hangsúlyozni, hogy a művészetet, zenét is élvezni tudó teljes ember ideálját – ha illusztrációként a múlthoz folyamodunk is – szocialista módra, a szocialista építés történelmileg új lehetőségeinek és új problémakörének összefüggésében kell értelmeznünk.

Ami ezeket a problémákat illeti, abból indulnék ki, amit Nádasy elvtárs mondott Kodályra hivatkozva, hogy ti. az anyag nem hajlandó a mi kedvünkért megváltozni, hanem nekünk kell megtalálnunk az anyag nyelvét. Ami itt az alkotás összefüggésében került elő, az a zene és a tömegek kapcsolatára is érvényes és szellemesen az a brechti gondolat fejezi ki, hogy a népet nem lehet leváltani. Azaz itt is szükség van arra a bizonyos „termékeny alkalmazkodásra”, annak a kölcsönhatásnak elősegítésére, amelyért az alkotók, a műhelyek, a publikációs fórumok, egész zenei életünk és zenepolitikánk oly sokat tehet és kell hogy tegyen.

S épp e tekintetben nem osztom Kiss Kálmán elvtárs és Pátzay mester szkepszisét a zene, a művészet taníthatóságával szemben. Már csak azért

sem, mert a tények nem a művészetek tudatos megközelítésének – ha tetszik, „tanításának” – lehetetlenségét bizonyítják, hanem sokkal inkább azt, hogy kézenfekvő lehetőségeket durván figyelmen kívül hagyunk, vagy rossz módszerekkel élünk. Hogy néhány példát említsek. Az operalátogatók legnagyobb része – nálunk havonta átlag 70 ezer ember – ún. repertoár-előadásokat, hétköznapi produkciókat hallgat és nem premiereket vagy felemelt helyárú vendégszerepléseket. Ezekben a repertoár-előadásokban valósul meg az Operaház népművelő funkciója, ez az operaházi fogyasztók mindennapi kenyeré, a bővülő – és főként fiatalokkal bővülő – új közönségrétegek, hogy úgy mondjam, „friss” kenyeré. Ezzel szemben – világviszonylatban is egyedülálló módon – a magyar repertoár-kritika megszűnt. Nem csökkent: megszűnt. Így aztán az operahallgatók százezres tömegei éppen azokról a produkciókról nem olvashatnak, amelyekre járnak, csak azokról kapnak áttekintést, amelyekre a nagy érdeklődés vagy a felemelt helyárak miatt nem jutnak el. Vagy ha az egyébként is erősen csökkenő operaházi kritikákat nézzük, feltűnő, hogy azok mennyire figyelmen kívül hagynak éppen olyan mozzanatokat – a szövegejtés tisztaságát, érthetőségét, az előadói teljesítmény színészi oldalát –, amelyek éppen a zenével, a muzsikával ismerkedők szempontjából sokszor döntőek. De általában is: hogyan tudná segíteni zenekritikánk művészet és tömegek egymásra találását, ha az alapját képező zenetudományban is elharapóznak az olyan tendenciák, amelyek a tudományosságot az érthetetlenséggel azonosítják. Nem terminológia-használatról stb.-ről van szó, hanem tartalmi kérdésről. Arról, hogy a zenetudomány sokszor teljesen elszakad magától a műtől, az élménytől. Szávai elvtárs beszélt arról a tárlatlátogatóról, aki a művek helyett az útmutatót tanulmányozza. Véleményem szerint még karikaturisztikusabb az a „tudomány”, amely számára a zene kizárólag „strukturális matematikára” szegényedik, s amely minden néven nevezendő kapcsolót elvesztette a zene ígésző, élményt hozó emberi tartalmával. Mindenképpen végig kell gondolni, hogy miért nem otthonos ma zenekritikánkban az az egyszerre színvonalas és közérthető hang, ami a nagyok – Tóth Aladár, Szabolcsi Bence – munkásságára jellemző. Márpedig nekünk ilyen zenekultúrára, általában a zenei életnek ilyen légkörére van szükségünk. Olyanra, amely a műről mindig a közönség vonatkozásában beszél, amely a közönséget a műélvezetre tanítja, amely mindkét „anyag” törvényeihez egyszerre alkalmazkodva segíti egymásra találásukat.

Az is meggyőződése, hogy nem használjuk ki eléggé azokat a lehetőségeket, amelyeket az aktív zenei önművelés – köztük a kórusmozgalom is – nyújt. Legalábbis nem adunk ezeknek elég segítséget, propagandát,

illetve nem látjuk eléggé tudatosan, hogy milyen nagy ezeknek a szerepe abban, hogy széles rétegek közelebb kerüljenek a zenéhez. Egyáltalán nem arról van szó, hogy a hivatásos zenei világgal szembe vagy éppen-séggel annak helyébe egy dilettáns zenei életet állítsunk (az ilyen perspektíva a résztvevők számára is tragikus lehet). Azt kell világosan látnunk, hogy az aktív muzsikálás milyen széles, milyen jól és viszonylag könnyen járható utat nyit zene és közönség, zene és új közönség közt. A kórusmozgalomra külön is szeretnék utalni. Lehet, sőt biztos, hogy sok olyan funkciója, amely az elnyomatás idején a munkásmozgalomban megvolt, ma időszerűtlenné lett. De – amellett, hogy ennek a szép hagyománynak őrzője, amellett, hogy ma is kollektívát alakító tényező – napjainkban az egyik legkönnyebben elérhető formája annak a muzikális aktivitásnak, amely a zenei befogadók utánpótlását, nevelését biztosítja.

Mindezeket a példákat csak annak éreztetésére hoztam, hogy a zene legjobb értelemben vett „tanításának” lehetőségeit nem mindig és nem minden téren használjuk ki. (Amivel egyáltalán nem akarom az eddigi – főleg a rádió és tv – zenenepszerűsítő, zenei kultúrát segítő, nemegyszer kitűnő teljesítményeit lebecsülni vagy figyelmen kívül hagyni.) De meggyőződésem, hogy a zene – általában a művészetek – „taníthatók”, csak a formák, módszerek kínáló lehetőségeit kell jobban megragadnunk. Azt hiszem jobban tudatában kell lennünk annak, hogy ez a tanítás – a művészetek taníthatósága – mennyire nem automatikusan értendő, hogy mennyire közvetett, hogy mennyi pszichológiai áttételen keresztül érvényesül és érvényesíthető.

Persze nemcsak hiányok, mulasztások pótlásáról, korrigálásáról, hanem meglevő rossz tendenciákról, azok aktív leküzdéséről is beszélnünk kell. Az egyik a sznobizmus. Bálint György a harmincas évek elején még mondhatta, hogy a sznob, ha nem is érti az igazi művészetet, de magatartása legalább a művészet tiszteletén alapszik. Mondhatta, mert kifejezetten azzal a fasiszta barbársággal szemben mondta ezt, amely revolveréhez kapott, ha a „kultúra” szót hallotta. A mai és nálunk jelentkező sznobizmus – legalábbis kihatásában – rosszabb. Ártalmas, mert olyan légkört, olyan értékrendet terjeszt, alakít, amelyben minden gyanússá válik, ahogy tömegélménnyé lesz. A sznob ennek az arisztokratizmusnak, tömegundornak az alapján tolódik az „extra”, a „különleges” tiszteletének és dicsőítésének irányába. És ennek az atmoszférának a gerjesztésével ver éket zene és közönség közé, taszítja sokszor el a tömegeket a művészettől. Van aztán a sznobságnak egy másik fajtája is, az, amely nem az extrára, a különlegesre, hanem arra büszke, hogy tudatlan, azaz amely a kulturálatlanságával, csupasz ösztönösségével kérkedik.

Mindkét változatot vissza kell szorítanunk a zenei és a mindennapi közéletből.

A másik kérdés, amiről itt sok szó esett, a méltatlan dicsőítés, hamis rajongás, szenzációkeresés a zenei közéletben. Azt hiszem, nem elég, ha a „felszín fecsegésére” és a „mély” hallgatására hivatkozva felelünk. Kár, hogy Szabolcsi Bence professzor nem idézte tovább József Attilát, hiszen a költemény egésze éppen ennek a „hallgató mélynek” a felszínre hozatala, demokratikus kibontása. A felszín fecsegését formálisan is vissza lehet és kell szorítani, de érdemi győzelmet csak a nagy zenei értékek mélységének megértető, közelhozó kifejtésével arathatunk fölötte.

S ha ezt mondjuk, ezzel korántsem törünk pálcát a zenei, ún. könnyűműfajok fölött. Közhely, de azt hiszem, igazi közhely, hogy nincs könnyűműfaj abban az értelemben, hogy minden műfajban nehéz színvonalasnak lenni. Az egyes ember, de a tömegek zenei kulturálódásában is a tájékozódás, érdeklődés harmonikus arányainak kialakítása a döntő. Azaz nem a komoly és az ún. könnyű műfajok ellentétében kell gondolkodnunk. Az ember ilyen szempontból is – ahogyan Nádasdy elvtárs mondotta – „mindenevő”. A helyes arányok kialakítása mellett arra kell törekednünk, hogy az emberi életben különböző szerepet, funkciót betöltő típusok a maguk műfaján belül, a maguk sajátos szerepének értelmében és érdekében legyenek színvonalasak. Ezzel a kérdéssel függ össze az is, hogy egyes zenei fórumoknak is jobban fel kell ismerniük a maguk sajátos társadalmi rendeltetését. Teljesen igaz, hogy Beethoven is lehet valami zavaró „zöreji”, ha nem alkalmas helyen, körülmények közt hangzik. De zene és közönség kapcsolatában még nagyobb zavarokat okozhat, ha olyasmit (teszem azt Schönberget), ami az akadémiai kamaraterembe való, egy rádió- vagy tv-bemutató révén indokolatlan dimenzióba emelünk.

Hozzászólásomat hadd fejezzem be azzal, amivel kezdtem: szocialista ember nem képzelhető el a művészet teljes befogadása, sokoldalú élvezete nélkül. Él egy olyan – a mai fejlett tőkés társadalmak tapasztalataiból általánosítható – babona, hogy a tudományos-technikai forradalom korában a művészet el fog sorvadni. Az igaz, hogy a tudományos-technikai fejlődés a munkamegosztás differenciálódásával, nagyfokú specializálódással jár együtt. De éppen ezért – mondhatnánk ezzel arányosan – nőnie kell az egész embert integráló művészet jelentőségének, szerepének, – legalábbis egy olyan társadalomban, amelynek alapvető értéke az ember, alapvető történelmi célja a teljes ember kibontakoztatása.

Az Írószövetség idei közgyűlésén, felszabadulásunk 25. évfordulójának esztendejében szinte elkerülhetetlen, hogy mérlegre tegyük az eltelt esztendő hazai irodalmát, mindenekelőtt abból a legfontosabb nézőpontból: tükrözi-e társadalmunk negyedszázados változásait.

Van ugyanis olyan vélemény – s ez itt is hangot kapott –, hogy a magyar irodalom nem fejezi ki eléggé ezt a negyedszázadot.

Az ilyen megállapításokkal azonban, azt hiszem, körültekintőbben kell élnünk. Az elégedetlenség helyénvaló, ha feladatvállalásra is ösztönöz, de ha a hangsúly egyoldalúan az elmarasztalásra esik, leszerelő is lehet.

Úgy gondolom, hogy irodalmunk, ha nem is hiánytalanul, de lényegében igenis visszatükrözte az elmúlt 25 év társadalmi mozgását, fejlődését, éspedig a maga harcaival, vargabetűivel, küzdelmeivel és sikereivel, ellentmondásosságával egyetemben.

Arról se feledkezzünk meg, hogy a kortárs-irodalom megítélése kellő távlat híján mindig nehéz. A világirodalom sokat idézett példája Fabrizio del Dongo, Stendhal „Pármai kolostor”-ának az a hőse, aki a kalandot keresve, porban botladozva, nem vette észre, hogy a világtörténelem egyik sorsfordító eseményében, a waterlooi csatában vett részt. Azt hiszem, győztes csatáknál is előfordul, hogy a benne részt vevők nem mérik fel, mi történt valójában. Persze nemcsak mi, olvasók – vagy akár kritikusok – botladozunk a valóság elé tükröt tartó irodalom „csatamezején”, botladoznak íróink is a viharosan változó-születő új világ eseményei, folyamatai között. Módosítva a módosítandókat, elmondhatjuk Lenin szavait: „... a mi forradalmunk rendkívül bonyolult jelenség; közvetlen végrehajtóinak és résztvevőinek tömegében sok olyan szociális elem van, aki ugyancsak nyilvánvalóan nem értette meg azt, ami történt, ugyancsak elzárkózott a tulajdonképpeni történelmi feladatok elől, amelyek elé az

* Kivonat a Magyar Írók Szövetségének közgyűlésén, 1970. május 26-án elhangzott felszólalásból. (Gyorsírói jegyzőkönyv alapján.)

események menete állította. És ha igazán nagy művésszel van dolgunk, a forradalomnak legalább egyik-másik lényeges oldalát tükröznie kellett alkotásaiban.”¹

Azt se felejtjük el – ünnepontó szándék nélkül mondom –: még nincs tizennégy esztendeje, hogy az Írószövetséget fel kellett oszlatni; ma pedig – s ez nem frázis – a magyar irodalom, bármilyen sok árnyalatú is, sokkal közelebb áll azokhoz az eszmékhez, amelyeket a párt képvisel, mint valaha, beleértve azokat az időket is, amikor látszólag teljes egység volt a párt és az irodalom között. A párt és az irodalom valóságos egységének kibontakozása nemcsak politikailag, nemcsak művön kívüli nyilatkozatokban, de a közös társadalmi valóság talaján született művek világában is érezhető.

A jó alkotói légkör, amelyet egy évtizede joggal szoktunk emlegetni, valóban általános jellemzője irodalmi életünknek. S ez nemcsak a kommunista, a szocialista elkötelezettségű írókra, ezek új generációkkal bővült körére, hanem minden humanista értéket felmutató alkotóra is érvényes.

Németh László írta egyik levelében: „...hogymunkám eredményes lesz-e, nem kis részben a kultúrpolitikánk irányától függ”. Azt hiszem, hogy erre a tíz évvel ezelőtti levélre az események válaszoltak. Elmondhatjuk: a valódi értékek, ha nem is mindig akadályok nélkül, érvényesülnek, nem kallódnak el.

EGYSÉG ÉS SOKFÉLESÉG

1957-ben, az MSZMP első konferenciáján, Kádár elvtárs elutasította az illúziókon, megtévesztésen alapuló nemzeti egységet. Mint mondotta, alig tudtuk szétverni a félrevezetettek és a félrevezetők között létrejött egységet, és hosszú, kemény küzdelemre lesz még szükség, míg elvi alapon újfajta nemzeti egységet teremtünk. Ma is elutasítjuk a taktikázó, a nacionalizmusra kacsingató nemzeti egység gondolatát, mely merőben idegen a szocializmus eszméitől. Hosszú távra az egyetlen helyes politika a nyílt, őszinte, opportunizmustól mentes, a jó ügyet következetesen és határozottan képviselő, a rossz ügygel semmiféle cinkosságot nem vállaló politika.

A mi célunk az, hogy legjobb – haladó és ezért maradandó – nemzeti hagyományaink mind szervezesebben összekapcsolódjanak a szocializmus

¹ Lenin az irodalomról. Szikra 1951. 62. old.

– haladó és ezért maradandó – eszméjével. Hovatovább nem kell majd a munkásosztály államában külön „szocialista” jelzővel említeni a hazafiságot, mert aki ezt a hazát szolgálja, magától értetődően a szocialista haza híve, eszméinek vállalója. Mi ebben a tekintetben is azt tartjuk: a csak kontinuitást, a történelem folytonosságát hangsúlyozó álláspont ugyanúgy hamis, mint a csak diszkontinuitást, a szüntelen történelmi újramezdést hangsúlyozó felfogás. Egyetlen néppel sem lehet mindennap újra és újra megtagadtatni azt, amit tegnap kínok és keservek között teremtett. A jót megőrizve meghaladni, a rosszon – elvetve azt – túllépni, azt hiszem, ez a helyes útja népnek és irodalomnak egyaránt. Mindez más szóval azt jelenti, hogy a magyar nemzet legjobb hagyományait a szocialista nemzetről szóló lenini tanítás szellemében akarjuk folytatni.

Nincs és nem is lehet szocialista nemzeti egység internacionalizmus nélkül, a világ haladó és szocialista erőivel való bensőséges kapcsolatok, összefogás nélkül. A nemzeti egység nem lehetséges a Szovjetunió iránti tisztelet, testvéri barátság nélkül. Ez ma azt jelenti, hogy tiszteljük a szocializmust felépítő, az emberiségért, hazánkért is a legtöbb áldozatot hozó szovjet népet; azt jelenti, hogy a Szovjetunióban a világbéke, az egyetemes emberi haladás legnagyobb erejét, következetes örét látjuk. Nagyszerű költőnk, Váci Mihály szavaival:

– Az emberiség leggyönyörűbb nemzedéke
adta magát itt kétszer is halálra
önkéntes bőkezűséggel,
hogy ne legyen többé alázat, éhség,
háború, rabtartók és népek üldözése.

A közelmúltban lezajlott költőtalálkozó több nyugati részvevője előtt ez nyilvánvalóbb volt, mint, sajnos, egyik-másik írónk előtt, akik elkopottnak érzik ezeket az alapvető igazságokat. Lehet, talán azért, mert mi magunk elkoptattuk volna? Nem hiszem. Feltehetően inkább azért, mert sokan helytelenül értelmezik ezt az elvet, s mert a mechanikus másolás időszakára gondolnak. Pedig nem erről van szó. Mint Kádár elvtárs mondta: „Az a tény, hogy a 14 szocialista ország mindegyikében felfedezhetők közös vonások, nem azt jelenti, hogy ezek az országok egy kaptafára, valamiféle kívülről rájuk kényszerített egyetlen »modellre« épülnek fel. A szocialista világrendszerhez tartozó országokban nemzeti keretekben épül az új társadalmi rendszer. Sajátos körülmények között ment végbe a szocializmus felépítése a Szovjetunióban; megint más vonásokat mutatnak mind a formák, mind az ütem és a módszerek tekinte-

tében a népi demokráciák. A nemzeti sajátosságok, az ország adottságainak kötelező figyelembevétele azonban elválaszthatatlan a szocialista építés nemzetközileg közös, fő törvényszerűségeinek betartásától, még kevésbé állítható azokkal szembe.” Majd így folytatta: „Miért kellene félnünk nekünk, marxistáknak, a szocializmus építésének kérdésében valamiféle – a valóságban nem is létező – egyformaság vádjától? Minden társadalmi rendszernek megvan, a lényegét tekintve, a maga néhány közös alaptörvénye. A tőkés nem ilyen szégyellősek. Az államforma, a fejlődési ütem és mód tekintetében a kapitalizmus is a formák sokaságát hozta létre. Dolgunk van köztársasággal, királysággal, parlamenti rendszerrel kombinált királysággal, katonai diktatúrával, és a királyság látogatását fenntartó junta-uralommal, császársággal, hercegséggel, egypártrendszerű, kétpártrendszerű tőkésországokkal, és még hosszan lehetne sorolni a formák sokaságát. A kapitalizmusnak is megvannak azonban a minden országra nézve jellemző közös vonásai: a burzsoázia politikai hatalma, a termelési eszközök tőkés magántulajdona, a termelés társadalmi jellegével szemben álló egyéni kisajátítás, a kizsákmányolás rendszere.”²

A szocializmus általános, közös törvényszerűségek alapján fejlődik, ezek: a munkásosztály politikai hatalma, a termelési eszközök társadalmi tulajdona, a termelés és az elosztás társadalmi jellege. Határozottan szembe kell szállni minden olyan nézettel, amely a nemzeti sajátosságok emlegetésével, azok túlhangsúlyozásával lényegében a szocialista világ egységét kívánja megbontani. Ez a védendő, s őrizendő egység azonban nincs ellentétben a formák sokféleségével, a sokszínűséggel. Ez már önmagában is ellentmond annak, hogy a szocializmus építésének hazai útját mint valami „modellt” emlegetik, mint mintát a követendő példa értelmében. Magyarország nem „modell”, egyszerűen azért, mert a marxizmus-leninizmus általános törvényszerűségeit érvényesíti, ezeket a maga sajátosságaihoz igazítja, vagyis már csak e sajátosságokra való tekintettel sem lehet „minta” senki számára.

Ide kívánczik néhány szó a nemzetiségi politikáról. Kövessük ebben is Lenint: teremtsünk mindenekelőtt rendet a magunk portáján. Lenin hangsúlyozta, hogy a nemzetiségekkel szemben a nagyobb nemzetnek nemcsak a formai egyenlőséget kell tiszteletben tartania, hanem ellensúlyoznia kell azokat az egyenlőtlenségeket is, amelyek az élet mindennapi gyakorlatában kialakulhatnak. Azt tartotta, hogy az ilyen bizalmatlanságot eloszlató gesztusokat inkább „túlozzuk el”, hogysen az ellen-

² Kádár János: A szocializmus – a világfejlődés fő iránya. Béke és Szocializmus, 1970 május.

kezője történetjék. Jó az, ha mondjuk Gyulán – még ha a román ajkú lakosság talán nem is kívánná – mindenütt kint vannak a román nyelvű táblák. Nagyon is világos jele ez, több más jellel együtt, annak a nemzetiségi politikának, amely egyedül leninista, internacionalista politika, s amelyet a helyes marxista-leninista gyakorlatnál jobban semmivel sem szolgálhatunk.

Az sem baj, hogy 300 forintunkba kerül egy nemzetiségi nyelvű tankönyv, amelyet 6 forintért adunk, mert ez is segít, hogy megértsük: románoknak, magyarnak, szerbnek és horvátnak, csehnek és szlováknak közös érdeke a szocialista népek testvérisége. Minél jobban serkentjük itthon minden nemzetiség szabad nyelvhasználatát, segítjük nemzeti és nyelvi kultúrája ápolását, annál jobban csökken a távolság a magyar és a más nyelvű lakosság között.

Mindezekben a kérdésekben felelősségteljes magatartást kell tanúsítanunk. Külön hangsúlyozni szeretném az írók felelősségét. Az írók sem tekinthetik magukat kívülállóknak a társadalmi, politikai kérdésekben. Az írástudók felelőssége – ha lehet – még nagyobb a szocialista, mint a polgári társadalomban. Az írott szó mesterei a mi társadalmunkban – a nagyobb példányszám, a nagyobb olvasottság révén is, de persze nem elsősorban ezért – nagyobb hatással vannak a tömegekre, mint a tőkés társadalomban. Ez nem kevés felelősséget jelent, és ez a felelősség állandóan növekszik!

Olyan világban élünk, amelyben a kis és nagy népek annyira egymásra vannak utalva, sorsuk annyira összefonódott, hogy nem lehet kibújni a felelősség alól azzal, mi kicsik vagyunk, rajtunk nem múlik semmi. Az ügy közös – közösen is felelünk érte. Mi is ronthatunk és mi is javíthatunk a világon. Ha ezt tudjuk, másképp látjuk saját helyünket és szerepünket.

A KISPOLGÁRISÁG ELLEN

Egyetértek azokkal, akik szerint az új gazdasági mechanizmus (amelyet már nem is lehet olyan újnak tekinteni), bár fő hatásában pozitív, sok olyasmit is felszínre hozott, ami nem kívánatos. De hát gondolhatja valaki, hogy mi ezt nem láttuk előre? Hihette valaki közülünk azok után a tapasztalatok után, amelyeket az évek során szereztünk, hogy lehet olyan új mechanizmust teremteni, amelyben csak jó van, amely ellentmondás nélküli? Mi ne tudnánk, annyi fájó tapasztalat után, hogy nincsenek ellentmondás nélküli megoldások? Abból kell kiindulni, hogy jobbak-e a feltételek most, mint korábban voltak. Kétségtelenül jobbak:

a gazdasági mechanizmus reformja bevált, az ország gazdasági helyzete javul, érvényesülnek a korszerű szocialista tervgazdálkodás normái. Még ha nem is minden háziasszonyt érdekel közvetlenül, hogy külkereskedelmi mérlegünk pozitívan alakul Keleten és Nyugaton, a szocialista és a kapitalista piacon egyaránt – az írókat, akik közéleti emberek, ez is kell hogy érdekelje. Főként, ha arra gondolnak, hogy manapság, a tudományos-technikai forradalom időszakában jószerével nincs, nem lehet igazi, tényleges humanizmus gazdasági háttér és hatékonyság nélkül.

Persze bizonyos ellentmondások most élesebben jelentkeznek: a reform nagyobb érvényesülési lehetőséget ad az egyéni és csoportérdekeknek, ha mindenekelőtt az egész társadalom érdekeit tartja is szem előtt. Az egyéni és csoportérdekek egyeztetése a közérdekkel korántsem egyszerű folyamat. Úgy gondolom, ezért is együtt kell harcolni. Mi az egyéni érdeket csak annyiban ismerjük el, hogy azt mondjuk: aki többet ad a társadalomnak, az többet is kapjon. De a szocialista elvekkel összeegyeztethetetlen, hogy legyenek, akik kevéssel, vagy semmivel sem járulnak hozzá a közös ügyhöz, de nagy részt kapnak (vagy akarnak kapni) a közös javakból. A kispolgárság, mint réteg, politikailag már régóta nem ellenfél, de a kispolgári szemlélet, mint ideológiai elem – ahogyan azt annak idején Lenin is hangsúlyozta – egyik legnagyobb és legmakacsabb akadály a szocialista tudat fejlődésének, megszilárdulásának és általánossá válásának. A kispolgári mentalitás ma nálunk elsősorban szűk látókörű, kicsinyes individualizmust, önzést, a közösségi érdektől elkülönített, azzal szemben érvényesülő anyagiasságot, egoizmust jelent. S ha ez a magatartás, a kispolgári önzés az új gazdasági mechanizmus körülményei közt alkalmat talál az érvényesülésre, akkor nekünk egyfelől úgy kell alakítani a mechanizmus gazdasági emelőit, hogy ennek a lehetőségét a minimumra csökkentjük, másrészt fokozni kell, erőteljesebbé kell tenni a harcot a tudat frontján, a morál területén. Ebben a munkában az irodalom egyik legjelentősebb szövetségesünk lehet és kell hogy legyen. Abban is, hogy feltárja, tudatosítja a mechanizmus gazdaságilag erősítő és emberileg fejlesztő tendenciáit, azok lehetséges és megvalósuló harmóniáját, de abban is, hogy a maga eszközeivel feltárja, tudatosítja és segít leküzdeni az imperialista fellazítás politikája által is erősített kispolgáriságot – jelenjék az meg akár a konzum értelmetlen formáiban, akár a nihilista szkepticizmus „elit” változatában. Mi szövetségest keresünk az irodalomban, olyan szövetségest, amely erősíti a szocialista gondolkodást a kis és nagyobb közösségtől a legnagyobb közösségig, amely velünk együtt harcol a kispolgáriság, a maradiság, az önzés ellen, a közérdek tiszteletben tartásáért.

Nem elég az antiegoizmus, az antikispolgáriság; pozitív eszmények is kellenek. Attól, hogy korábban visszaéltek a bizalmunkkal, hogy volt idő, amikor embertelenségek történtek, pedig fennen hirdették, hogy a szocializmusban a legfőbb érték az ember, attól ez az alapelv – és sok más – még a szocializmus alapigazsága maradt. Vissza kell adni sok más kiforgatott fogalom és alapelv eredeti jelentését is. Kádár elvtárs mondta egy alkalommal, hogy a XX. kongresszus utáni időszakban, mikor tömeges méretű volt a kiábrándulás, a hitvesztés, „vigasztaltuk” az embereket a szocializmus hibái miatt. „De amikor ez a szituáció elmúlt – folytatta –, amikor megszűnt ennek a szükségessége, akkor elfelejtettük megváltoztatni a hangszerelést: elmulasztottuk a szocializmus szépségét, legyőzhetetlenségét, helyességét magyarázni, annak a megértetését, hogy helyes és jogos beszélnünk erről, és csak ezek mellett, és ezeken kívül kell beszélni a hibákról, amikről különben sem szoktunk hallgatni.”

Gondolom, nem szükséges, hogy a *szocialista realizmust* ezen az előadói emelvényen definiáljuk; vannak kritikusok, esztéták, akik elméletileg elemzik e fogalmat, és mindenekelőtt írók, akik műveikben megvalósítják. Csak egy vonatkozást szeretnék megemlíteni. A kritikai realizmus fogalma – pedig azt mindenki elfogadja – sem korlátozható csak Balzacra, Tolsztojra, vagy csak Flaubert-re. Beletartozik persze Balzac is, Tolsztoj is, Flaubert is, de beletartoznak még sokan mások. Azt hiszem, hogy a szocialista realizmus még ennél is szélesebb, dinamikusabb fogalom, mást jelentett a harmincas években és mást fog jelenteni 2000-ben. Így kell értelmeznünk ma is, mint iránymutató fogalmat, olyan elvszerű, elméletileg igazolt, tágas, ha nem is parttalan fogalomként, hogy ami valóban szocialista érték, ne szoruljon kívülre. Ne felejtjük el, a szocialista realizmus a munkásmozgalom, a szocializmus térhódításától elválaszthatatlan művészeti elv, s ez semmiféle írócsoportnak nem lehet privilégiuma. A szocialista társadalom valóságából fakadó, azzal együtt erősödő koráramlat ez, amely – a szocializmus építésének előrehaladtával – egész nemzeti irodalmunkat hivatott hatókörébe venni.

Ne engedjük, hogy elvegyék tőlünk ezeket a fogalmakat. Állítsuk vissza őket eredeti helyükre, mert igazak és helytállóak, és merjünk bátran kiállni mellettük.

Ehhez persze erkölcsi bátorság is kell: mindenekelőtt szembeszállás a burzsoá világszemlélettel. De hát nem ezt tette-e Gorkij, Ady és József Attila, hogy a ma élőket itt ne említsem? Nem ezt tette-e minden valamirevaló író? És a szocialista realizmus első nagy klasszikusának, Gorkij-

nak életműve tulajdonképpen egyetlen hatalmas vádirat a kispolgáriság ellen – annak durva, nyílt önzésével szemben éppúgy, mint szkeptikus, nihilista „intellektuális” változatával szemben.

Ismétlem, nem kívánok a szocialista realizmus elméleti kérdéseibe becsátkozni. De ha feladata – márpedig feladata – irodalmunknak a kispolgári életforma szűk távlattalanságával vitázni, akkor ennek a vitának állító formája semmiképpen sem nélkülözheti azt a társadalmi történelmi távlatosságot, ami a szocialista realizmusra mindig is jellemző volt.

Ha a kispolgári individualizmus jellemzője a közösségi élet tagadása, akkor igenis nagyobb szükség van mint valaha arra a közéletiségre, közösség-centrikusságra, ami a szocialista realizmus egyik jellemző kritériuma. Ha a köznapi nyárspolgár ma azt szeretné, hogy a világ álljon meg körülötte, ha az arisztokratikus nyárspolgár permanens válsághangulatokat ápol magában – annál inkább szükség van a társadalmi fejlődés dinamizmusára mindig érzékenyen reagáló, a „nem”-ekkel szemben „igen”-t is mondani tudó, hogy Németh László szavával éljek, „életreceptet” – persze, szocialista „életreceptet” – kidolgozó, kínáló írói magatartásra.

Igaza van Illyés Gyulának, aki nemrégiben azt írta: „Fehér holló például egy regény, egy novella kötet a nemzet két alapvető osztályának, a munkásosztálynak és a parasztságnak az életéről, problémáiról, pedig ma sem könnyű, ma sem problémátlan az életük. Sőt mi több, az ilyen írásoknak nincs is elég becsületük. Eluralkodtak az értelmiségi réteg – sokszor felnagyított, mondvacsinált – problémái...” Nincsen-e hát szükség arra, amit úgy szoktunk nevezni, hogy a szocialista realizmus népszerűsége?

Ha a mai polgári világszemlélet és válságirodalom lemond az emberről, az emberi nem igazi fejlődéséről, mi akkor se mondjunk le róla, merjük ábrázolni az életet, merjük az irodalmat, a kultúrát pártosságra szólítani, a pártosságnak arra az értelmezésére, amelyik állást foglal az emberiség nagy kérdéseiben, s a lét és nemlét, a társadalmi reakció és társadalmi haladás alternatívájában az élet, a jövő, a progresszió oldalára áll. Elítéljük azt a magatartásformát, amely hovatovább ideáljává teszi annak az írónak a példáját, aki büszke volt, hogy nyugodtan tudott dolgozni, miközben ablaka alatt a párizsi kommünárok kivégzése folyt. Ez nem a mi emberideálunk, ez nem a mi íróideálunk. Váltig hiszem, hogy ember-eszmény és íróeszmény nem különbözhet egymástól, hacsak abban nem, hogy az írók felelőssége nagyobb, hiszen nekik a kifejezés nagyszerű képessége is megadatott. Az ellen a szűklátókörűség, bezártság ellen kellene küzdeni, amelynek – ahogyan Kosztolányi írta: „határa kertfal, tyúkól,

pincegádor”, s azok ellen, akik ellen József Attila egész életművét írta. Ő, akinek ha elkeseredésében tollára tolt is, hogy „Zsoldos a férfi, a nő szajha” – következő soraiban már a „művelhető csillagokba” tartó emberi szépség, bátorság, értelem dicséretét hirdette. Ez lehetne a példa, ahelyett, hogy elveszük azokat a fogalmakat, s megtagadjuk azokat az igényeket – mégha a dogmatizmus és revizionizmus visszaélt is velük –, amelyek jó irányba visznek.

Nyugodtan összegezhetném mindezt úgy is: az *irodalom pártosságára*, e háttérbe szorult fogalom *visszaállítására* van szükség. Most nem is a kategóriának konkrétan politikai vonatkozásaiból indulnék ki. Vagy ha abból is: úgy fogalmaznék, hogy a pártosság mindannak az értéknek a kifejezője, megvalósítója, ami a politika számára éppoly fontos, mint az irodalom számára, aminek híján jó politikát éppúgy nem lehet folytatni, mint tartós érvényű alkotásokat létrehozni. A pártosság – ebben az összefüggésben – nem egyéb, mint az emberi értékek történelmileg konkrét, a marxizmus-leninizmus jegyében történő vállalása, ébrentartása, erősítése úgy, abban a mindennapokat átható értelemben, ahogyan magában az életben jelen vannak. A mi mindennapi életünkben jelentkezik a szocialista s a vele szemben álló, nem szocialista elem. A pártosság értelme az, hogy a szocializmus mellett foglalunk állást, és a nem-szocialistával szemben lépünk fel. A pártosság: feltárni és megmutatni azokat a meglevő és fejlődő szocialista emberi kapcsolatokat, amelyek megvannak (hiszen enélkül nem érhattünk volna el eredményeket); amelyek magában az életben mondanak ellent a kispolgári begubózásnak, a mámorokba való menekülésnek éppen úgy, mint az álmélységekkel hivalkodó cinizmusnak, mocsár-filozófiának.

A tömegekben törhetetlen az értelmes, tartalmas emberi élet igénye és keresése. A pártosság az ezek mellett való kiállást is jelenti, ezek felmutatását – akár úgy is, hogy hiányuk fájdalmát fejezi ki. A pártosság az életben megmutatkozó értékekkel való közösségvállalás, azonosulás a párt és a nép céljával, a pártosság azt jelenti, hogy orientálást, tájékozódást nyújtunk azok számára, akik a teljes, értelmes, emberi életet keresik. Pártosság ez, mert – hogy politikai terminusokkal éljünk – a munkásmozgalom is ezt akarja; klasszikusaink ezért teremtették meg az elméletet, a párt is azért jött létre, hogy ezeknek az alapvető emberi célkitűzéseknek történelmi érvényt szerezzen.

A pártosság a művészetben és a kultúrában világnézeti elem, nem kizárólag a mindennapi politikai kérdésekben jelentkezik és nem is mindig elsősorban. Vannak, akik elvi ellentétet tételeznek fel a napi politika és az irodalom között, ami már csak azért sem elfogadható, mert az ún. napi

politika mindig valamiképp világnézetet is kifejez, a napi politikának összhangban kell lennie az általánosabb társadalmi célokkal, feladatokkal. Úgy gondoljuk azonban, hogy a művészet sajátos öntörvényeit figyelembe kell vennünk a művészet pártosságáról szólván. Így például ne egy versszakban vagy egy versben keressük feltétlenül az írói mondani-való teljességét, nagyobb alkotói egységek alapján ítéljük meg az alkotás világnézeti, politikai tartalmát. El tudjuk képzelni azt a helyzetet, hogy bár aznap jelentettük, hogy a bányászatban túlteljesítettük a tervet: uram bocsá! egy költő szeretett hozzátartozója miatti borongásában ír verset, ami merő szomorúság. Emiatt nem fogjuk ellenséges világnézettel gyanúsítani. A nihilizmussal kapcsolatban a hagyományok kérdése is felvetődik. Valóban, nem kellene-e felhagynunk végre azzal a negatív tradícióval, amely mindig kitagad valamit, hogy valami mást kanonizáljon? 1945-ben a „Babits halotti maszkja” című cikk kitagadta például Babitsot, egész életművét. Ma viszont azok, akik Babitsot a zászlójukra tűzik, kitagadják a „Jónás könyv”-t (mint anekdotikusát!), a „Húsvét előtt”-öt, a „Fortissimó”-t, a „Balázsolás”-t, vagyis a babitsi életmű legnagyobb csodáit. Miért nem lehet a máig érvényes értékeket megőrizni, miért kell őket időnként kitagadni, s aztán mea culpázva visszafogadni?

„JÓ ÜGYRE SZÁNT HITEK...”

Szeretnék ezután egy sokakat foglalkoztató kérdést érinteni: a „tiszták” és a „besározódottak” dolgát. Én például hittem azokban a vezetőkben – a negyvenes évek végére gondolok –, akikről később kiderült, hogy nem érdemeltek bizalmat. Ezt sohasem fogom letagadni. Miután engem is, mint sok más elvtársunkat hitünkben tisztességes és becsületes szándék vezetett, meggyőződésemm, hogy nem nekünk, hanem azoknak van szégyenkeznivalójuk, akik visszaéltek a bizalmunkkal. Persze mindenkinek, aki önkritikusan nézi dolgait, s aki az átélt eseményekből okulni tud, látnia kell önnön hibáját is: az olykor gyermekded, kritikátlan hitet. Ha így látjuk is akkori magunkat, nincs okunk megtagadni akkori harcainkat, büszkék is lehetünk rájuk. Tvardovszkij versének szavait idézem: „Jó ügyre szánt hitek, szavak” voltak azok. Valójában azok vitték előbbre ezt az országot, akik részt vállaltak a közéletben, a reakció elleni küzdelemben, akik velünk tartottak, amikor az antifasiszta harcot vívtuk, akik velünk tartottak és velünk is tévedtek 1945 után, amikor naiv hittel és tapasztalatlanul ugyan, de a szocializmusért harcoltunk, és akik nemcsak tévedtek, hanem közben végrehajtották a nagy történelmi fordulatot.

Mert akkor is voltak megtévesztők és voltak sokkal többen olyanok, akik a megtévesztőkkel ellentétben, valóban becsületes, emberi, szocialista hittel keresték a szocializmus megújulásának útját. Az én szememben ezek a jószándékú tévedők ezerszer tisztábbak, mint akik valahonnan messziről „nem hibázva”, de passzívan, talán még közönyösen is nézték kínlásunkat, verejtékezésünket és tévedésünket. Nem tagadom: elfogult vagyok az úgynevezett „besározódott” emberek javára, elsősorban ezeket érzem elvtársaimnak, barátaimnak, harcostársaimnak, akik, lehet, még fognak tévedni, de szándékuk becsületességéhez, hitük emberségéhez nem férhet kétség.

A KRITIKÁRÓL

Néhány szót a kritikáról. Nemrég itt járt egy amerikai zenetörténész, akinek felajánlottam – mivel Bartók-kutató –, hogy szívesen kölcsönadnék neki egy ritka, még Bartók idejében s instrukciói szerint készült lemezt, a „Kékszakállú herceg vára” előadásáról: hallgassa meg. Legnagyobb megdöbbenésemre azt felelte, hogy őt a zene nem érdekli, csak a zene kibernetikai feldolgozása. Jó lenne, ha a mi kritikusainkat nem hódítaná el ez a fajta külsődleges szemlélet; jó lenne, ha nem felejtenek el, hogy azért az irodalom sem csak struktúrák szövevénye, hanem élő, eleven igazságok, mélyről jövő igaz mondanivalók gyűjtőmedencéje, amelyek esztétikai élményként is visszahatnak az emberekre. Nem árt, ha az irodalomtudósok a műveknek ezt a hatását elemzik, s nemcsak a struktúra képleteit, s ha a művészi igazságra figyelnek, nemcsak a formára.

Még a kritikánál maradva, hadd szóljak a kritika szabadságáról is. Mintha nálunk olykor összetévesztenék a kritika szabadságát a kritika szabadosságával, a rágalmazással. A kritikai sajtószabadság nem azonos egyik vagy másik tollforgató felelőtlen vagdalkozásának szabadságával, és nem azonos a „szívinfarktust okozó szabadsággal”. Magyarán szólva: lehet szenvedéllyel vitázva – nem is lehet másképp! – odaállni egy igaz ügy mellé és kiállni egy rossz ügy ellen. De nem lehet nemtelen indulatokkal, klikk- és csoportérdekek alapján. Illetve, úgy látszik, mégis lehet, csak nem volna szabad. Harcoljunk ez ellen, tisztítsuk meg az alattomos támadások és rosszindulatú célozgatások szellemétől a levegőt! Persze ne legyünk csodavárók: A kommunizmust, remélem, az unokáink vagy gyermekeink megérik, de azt, hogy az irodalmi életből teljesen eltűnjenek a klikkek, azt hiszem, talán ők sem érik meg. De abban igenis hiszek,

hogy csökkenteni lehet és csökkenteni kell a klikkek és elvtelen csoportosulások befolyását.

Sokat idézik mostanában Osvátot, Ignotust – tévedéseik kapcsán. De azért őket sem tévedéseik tették örökéletűvé, hanem telitalálataik, felfedezéseik! A kritika szerepét, mint értékfelfedező, értékmegóvó, értékközvetítő közegét, jobban előtérbe kellene helyezni. A népen belüli ellentétek közül, úgy látszik, a kritikus és az író ellentéte örökösnek mondható, mert ha egy kritikus csak azt írja egy íróról, hogy „egyszerű, hétköznapi zseni, olyan, amilyen minden száz évben egy születik!” – abban az író már felfedezni vél némi lekicsinylő hangsúlyt. Semmiképpen sem kívánom támogatni a kritika sommázó elítélését. Annál kevésbé tartom ezt helyesnek, mert az író és kritikus egymásra van utalva. Inkább így fogalmazunk: „Írók, neveljete kritikusokat magatoknak, olyanokat, akik értenek benneteket, és segítenek abban, hogy műveitek minél nagyobb tömegekhez eljussanak!” – meg így: „Kritikusok, nem tudtok meglenni írók nélkül!” Megpróbáltam egy zenei vitában – ott egyszerűbb volt – ezt az örök egymásrautaltságot kifejezni azzal, hogy Kodály és Bartók nélkül nincs Tóth Aladár és Szabolcsi Bence, de Tóth Aladár és Szabolcsi Bence odaállása nélkül is másképp alakult volna Bartók és Kodály sorsa és életműve.

ÁLELLENTÉTEK

Meggyőződésünk, hogy a szocializmus vonzásának arányában irodalmunk eszmei, akarati egysége erősödni fog s végül is kiteljesedik. Ennek tudatában mégis azt a kérdést vetném fel: miért nem képes a párttal végső soron egy irányban gondolkodó irodalom teljesen kifejtetni a maga hatását, miért nem összegeződnek gyakorlatilag is azok az erői, amelyek alapján véve egyet akarnak? Ennek vannak a szemléleti különbségekben rejlő és csak az ideológiai harc során feloldható objektív okai, objektív okokon azt értve, hogy a világnézeti eltéréseknek a mi átmeneti viszonyaink között vannak még társadalmi gyökereik is. De bizonyos, hogy az irodalmi egység lehetséges szintjének elérését számos olyan ellentét is akadályozza, amelynek már nincs társadalmi alapja, amely bizonyos túlhaladott indulatok és nézetek továbbvegetálásán alapszik, s amelyeket szívvel és értelemmel nyugodtan félre lehetne tenni. Azért beszélek ezekről a szubjektív, s ennyiben álellentétekről, mert ezek akadályozzák a reális pólusok felismerését, s így hátráltatják azt az ideológiai munkát, és ideológiai harcot, amelyet a valóban időszerű problémák tisztázása megkíván. Minthogy szubjektív jellegűek és érzékenységeket érintenek, sokan ké-

nyeseknek tartják őket és kerülgetik felvetésüket. Pedig itt is az egyetlen orvosság a nyílt beszéd. Hadd vegyem röviden sorra a legfőbb konfliktusokat.

Urbánus-népi. Legújabbkori történelmünk egyik tragikus konfliktusa volt, hogy amikor szélesebben kibontakozhatott volna az antifasiszta harc, jelentkezett az urbánusok és népiek ellentéte. Irodalmunk legjelentősebb alkotói jobbra annak idején is felülemelkedtek ezen, s csak a második és harmadvonalbeliek gabalyodtak bele e nemtelen küzdelembe. A Szabó Dezsőtől eredeztetett álnépiességre gondolok és a Nádas Sándor-féle Pesti Futár-beli úgynevezett urbánusságra. Valójában két nagyon is rokon társadalmi erő ütközött össze: a feudális, a konzervatív reakció, amely nacionalista demagógiával igyekezett meghosszabbítani befolyását, főként a falun, és azok a tőkés rétegek, amelyek a városi kispolgárságban és a hivatalnok karrieristákban kerestek támaszt. Végső soron e kettő versengése tükröződött az akkori ellentétekben. A paraszti-népi és a városi-munkás kultúra haladó képviselői lényegében mindkettővel szemben álltak. A fasizmus a maga részéről persze mindent megtett, hogy akadályozza a városi-munkás és a paraszti-népi kultúra haladó képviselőinek egységét. Kell-e bizonygatni, hogy annak az áldatlan hatásnak, amelyet ezek az ellentétek a szellemi életre gyakoroltak, ma már semmiféle alapja nincs, mert társadalmi gyökerük megszűnt? Már csak makacsul tovább élő előítéletekről van itt szó, illetve olyan klikkekről és csoportokról, amelyek – más eszmék híján – a régi ellenérzésekből próbálnak hadállásokat kiépíteni. S kell-e bizonygatni, hogy rosszízű csatározásaikkal a falunak, a városnak, a nemzeti egységnek, közös ügyünknek ártanak?

Nacionalizmus – kozmopolitizmus. Persze akad nacionalizmus, akad kozmopolitizmus is, ezek ténylegesen jelentkező, illetve lappangó veszélyek. Csakhogy egyiknek az álláspontjáról sem lehet a másik ellen eredménnyel küzdeni. Ismerjük ezeket a vitákat: ha az egyik fél nacionalizmust kiabál, felerősödve érkezik vissza a kozmopolitizmus vádja, ami legfeljebb csak hangerőben, de sohasem érdemben viszi előbbre a dolgok tisztázását. Talán fölösleges is hangsúlyozni: az a magyarkodás, amely a nemzeti célokat a világban végbemenő folyamatoktól függetleníthetőnek, a nemzetközi haladás erőitől elválaszthatónak tartja – az provinciális magyarság, az nacionalizmus. És a nemzeti jelleg, törekvések, eredmények semmibevétele, a nyugatimádat, a hazai törekvések és eredmények semmibevétele, az az „európeárság”, amelynek Európája csak Hegyeshalmon túl kezdődik: kozmopolitizmus. Hadd hangsúlyozzam: a provinciális magyarkodást ugyanúgy elutasítjuk, mint a nem kevésbé provinciális mucsai nyugatimádatot. A spriccer melletti magyarkodás nem különb, mint

a Napóleon-konyak melletti Párizs-nosztalgia! A nemzeti célokat és eredményeket egyik is, másik is semmibe veszi.

Népközelség, közéletiség – intellektuális általánosítás. Azt hiszem, ezt az állellentétet is ki kellene iktatni szellemi életünkéből. Maga az irodalom bizonyította be, hogy mindkét megközelítés lehet értékes, fejezhet ki jó hatásfokon haladó, szocialista tartalmakat. Itt az írói életutak, az írói alkatok eltéréseiről van szó, amelyek egymást irodalmunk egészen belül kiegészítik, amelyek kölcsönhatásban vannak egymással, s amelyek láthatóan egy szintetizálódási folyamatnak is részesei. Az élet- és népközelség valóban döntő tényező, de az irodalom tanúsága szerint nyilvánvaló, hogy gondolati igény, az általános iránti érzékenység nélkül földhöztapadt marad és képtelen az igazi művészi alkotásra. És viszont: az olyanfajta intellektualizmus, amely a ma kérdéseit kiragadja eleven társadalmi közegükből, óhatatlanul tévesen általánosít. Akadnak manapság is olyanok, akik, hogy homályos paraboláikat igazolják, egyszer s mindenkorra ostobának nyilvánítják a tömeget, akadnak, akik abból merítik „kiválóságuk” tudatát, hogy ők a kevesekhez szólnak, arra büszkék, hogy nem értik meg őket, és akiknek hamis logikája körülbelül így szól: Bartókot a maga korában nem értették meg és Bartók zseni volt; ha én érthetetlenlenné alkotok, akkor bizonyára zseni vagyok én is. Ez hamis szemlélet, s vele szemben olyan alternatívát kell találnunk, amely magasra értékeli a minőséget, a pártosat és a szó legszélesebb értelmében vett népit és szocialistát.

„Elit-kultúra” – „giccs-kultúra”. Néhány szót szólnék arról a felfogásról, amely a nihilista modernizmust – úgy látszik, elkerülhetetlen, hogy az ember használjon idegen szavakat! – holmi elit-kultúrának tartja. A „konzum”- és „giccs-kultúra” csak látszatellentéte ennek a nézetnek. Az egyik is lenézi a tömegeket és azt mondja: ha ez kell nektek, ám tessék, csinálok nektek selejtet. A másik is lenézi a tömegeket, csak a következője más: úgysem értitek meg, hát nem is igyekszem érthetővé lenni számotokra. Mindkettő abból indul ki, hogy a nagyközönségnek csak kommersz igényei vannak.

Van olyan vélemény, hogy írókat nem lehet kinevezni. Ez így igaz, még meg is toldanám azzal, hogy az írókat nemcsak kinevezni, de leváltani sem lehet. De tegyük hozzá ehhez azt is: a népet sem lehet leváltani. A nép, a mi népünk joggal igényli, hogy a kulturális értékek terjesztésében is elébe menjünk. Nem elég azt hajtogatni, hogy a nagy tömeg nem érett még az igazi művészetre, hanem azon is kell gondolkodni – s nem ártana, ha bartóki mélységben –, hogyan lehetne a nehezen érthetőt érthetőbbé tenni, közelebb vinni a néphez.

Az sem szükségszerű, hogy a tömegkommunikációs szervek olykor kulturális selejtet is népszerűsítsenek. Nem törvényszerű, hogy ne a jót propagálják teljes erővel. Ha nem reklámoznák minden eszközzel mondjuk Agatha Christie darabjait, sőt egyáltalán nem reklámoznák, a közönség valahogy akkor is bevánszorogna a színházba ezekhez a darabokhoz. Mennyivel jobb lenne, ha ehelyett sokszorta nagyobb erővel népszerűsítsék, amit igazi értéknek tartunk. Természetesen nem műfajok szerint mérjük az értéket: minden műfajban van értékes és van értéktelen: Nem a műfajokat kell arisztokratikusan rangsorolni, hanem mindegyiken belül a minőséget propagálni.

Bizonyító példa erre, hogy amikor a televízió okosan propagálta a muzsikát – gondolok a „Zenélő órák”-ra –, napok alatt fogytak el az értékes lemezek: rohamosan megnőtt a Mozart-, Beethoven-, Bartók- és Kodály-muzsika iránti érdeklődés. Az értékes irodalmi művek olvasására is hasonlóképpen rá lehet szoktatni az embereket.

Vannak ebben is nemes hagyományaink. Zenénk legnagyobbjai, Bartók és Kodály „néptanítók” voltak, mondhatnám: tömegpedagógusok; Kodály alkotó évtizedeket szentelt annak, hogy a magyarság éneklő néppé, zeneszerető néppé legyen. Az irodalomnak is voltak és vannak ilyen „nevelő prófétái”, de munkájukat sokkal jobban meg kellene becsülni, példájukat sokkal többeknek kellene követniük.

Romain Rolland valamikor a század legelején írta: „Népet akartok? Teremtsetek népet magatoknak, írók! Népszínházat akartok? Szervezzétek meg a népet ehhez!”

Ma erre megvan minden objektív lehetőség, nem utolsósorban azért, mert a népi hatalom és az igazi írók e tekintetben szó szerint ugyanazt akarják, csak egyesíteni kellene az erőfeszítéseket és akkor az eredmény meghatározódna.

Gulácsyról, a festőről jegyezték fel: élete végén már nem törődött az-
zal, hogy műveit az emberek meg is nézzék. Már csak a kávéházi márvány-
asztalra rajzolta képeit, pedig tudta, hogy este jön a takarítónő és le-
törli. Milyen tragikus sorsú művészet az, amely lemond arról, hogy el-
jusson az emberekhez! Bizonyos, hogy bonyolult és nehéz feladat eljutni
a közönségig, s lehet, hogy nem mindenkinek sikerül. De az erőfeszítés-
ről, azt hiszem, senki sem mondhat le! Az írástudók gondoljanak Lenin
utolsó naplójegyzeteinek megállapítására: „...sehol sem szomjazzák any-
nyira a néptömegek az igazi kultúrát, mint nálunk...” – s ha a hangsúlyt
az „igazi”-ra tesszük, már itt is a cél, amelyre írónak, művésznek, nép-
művelőnek, kulturális tisztségviselőnek egyaránt törekednie kell.

Néhány megjegyzés a *kommunista és nem kommunista írók állellentété-*

ről. (Itt természetesen nem a valódi, lehetséges eszmei ellentétre gondolok.) Egyik fél szerint csak a kommunista íróknak van érvényesülési lehetőségük, a másik szerint fordítva: éppen a kommunista írók vannak nálunk hátrányos helyzetben.

Itt-ott akad kommunista író, aki félreismeri a kommunista mivoltából eredő kötelezettségeket, aki azt mondja, hogy az általa vállalt politikai hitvallás és az ezzel járó többlet-feladatok kivételes jogokat kell hogy biztosítsanak számára. De hát az áldozatkészség csak akkor szülhet erkölcsi megbecsülést, ha nem jár együtt előjogok követelésével, például a művek elismertetésében. Minden félreértést elkerülendő, határozottan meg kell mondani: a kommunista írók nagy többségének nincs is szüksége ilyen típusú elismertetésre; tehetségük, műveik, s az olvasók szeretete biztosítja tekintélyüket.

A másik oldalon másfajta értelmezéssel találkozni: gondolok arra a morális „terrorra”, amely konformizmussal gyanúsít mindenkit, aki kiáll a szocialista rendszer eredményei és értékei mellé. Ha konformizmuson azt értjük, hogy valaki tulajdonképpen szándékai ellenére, önfeladás árán foglal állást, a hatalom, adott esetben a párt, a kormány mellett, – azt mi soha nem kértük és nem is tartunk rá igényt. De nem kisebb öncsonkítás és rabság, ha valaki a nonkonformizmus pózában tetszelegve, még ha lelke diktálná is, akkor sem tesz olyasmit, ami e „nimbuszát” megtépzhatná. Vagy ellenkezőleg: olyasmit tesz, amit maga sem akar. Nem morális terror hatása-e az például, amikor a költő, aki alkata szerint a klasszikus, régi veretű versformát művelné, olyan verseket ír, amelyeket sem hajlama, sem képessége, sem ízlése, egyetlen idegszála sem kíván? Vagy, ami az öncsonkításnál is károsabb irodalmi-művészeti életünk egészére nézve: ugyanez a morális terror háttérbe szorít tehetséges írókat, színészt, képzőművészt, csak azért, mert az a munkásmozgalommal, a szocializmussal régtől fogva eljegyezte magát, hozzá mindig hű maradt, tehát „konformista”?

Az álellentéteket tovább sorolhatnám, de megengedhető-e, hogy az álellentétek tereljék el a figyelmet a valóságos problémákról?

Hadd hivatkozzam egy olyan jelenségre – a nyelvtudomány ezt jelentés-változásként tartja számon –, amely szemléletesen érzékelteti az országban végbemenő változásokat. Szavaink és fogalmaink változásából – olykor jobban, mint hosszú szövegekből – kiderül, hogy mit változott maga az ország 25 év alatt. Például az a szó, hogy „proli” vagy „paraszt” harminc évvel ezelőtt becsületsértést jelentett, ma viszont a karrierjükre érzékeny emberek önéletrajzában a kelletténél is gyakrabban visszatérő büszke utalás. (Nem mintha a maga helyén nem lenne helyénvaló az erre

való hivatkozás.) A „középsiskola”, az „érettségi” valamikor úriembert jelentett, ma csak iskolázottságot és korosztályt jelez, semmi mást. Ma magyarázni kell gyermekeinknek: mi az a „hozomány”, akárcsak ezt a szót: „kaució”. És sorolhatnám a végtelenségig a hasonló példákat, amelyekre mindnyájan joggal lehetünk büszkéek. Még egy példát: ezekben a napokban vagyunk tanúi annak, miként akarnak segíteni ezrek és tízezrek az árvízkárosultakon, hogyan állnak hosszú sorok, nem azért, hogy valami ritka holmit megszerezhessenek, hanem azért, hogy leadhassák azt a ruhát, fehérneműt és egyebet, amivel az árvíztől szenvedők baját enyhíthetik. Ez is jele a közösségi életnek, annak, hogy a társadalomban mélyül, szélesedik az összetartozás érzése. Írói feladat ezt a közösségi érzést továbbfejleszteni. Természetesen nem csak akkor, amikor árvíz fenyeget, hanem a hétköznapiakon is.

Amikor József Attila legelkeseredettebb időszakában feltette magának a kérdést – még nem ismerve az atomhalál vízióját –: „Miért legyek én tisztességes? kiterítenek úgyis!” – így felelt önmagának: „Miért ne legyek tisztességes? kiterítenek úgyis.” Nem tudom, szükséges-e magyarázni, hogy ebben a keserű válaszban is benne van egész világnézete, dacos szembenállása a tisztességtelen, aljas hatalmakkal. Erre a harcra szólítunk mi is, erre a harcra hívja egységbe a párt az írókat.

Zenetörténelemszeinktől tudom, hogy van egy hangszer – a guzlica –, amelynek csak egy húrja van. Azt hiszem, hogy az olyan fajta egység, mint amilyen a guzlica „egysége”: nekünk nem kell. Nekünk olyan egység kell, amilyent – mondjuk – a hangszerhasonlatnál maradva, a zongora jelent, amelyen a billentyűk egész sora helyezkedik el és egyik billentyű sem azonos a másikkal, de azért együtt tudnak szólni: ez a zene, ez az igazi zenei összhang. Van eszménk, amely összeköt bennünket, van célunk, mely felé egységesen törhetünk, a szocializmus. Ezért is vállaljuk – az egységen belül – a vitát, mert tudjuk, hogy a közös eszme erős és hatalmas, s holnap még inkább az lesz.

Forradalom már több volt a történelemben. De olyan társadalmi forradalom először van, amelynek meghamisítás nélkül kell önmagát megvalósítania. Utánunk már – legalábbis a szó tudományos értelmében – nincs társadalmi forradalom! A munkáshatalom után, a népi hatalom, a kommunista, a szocialista hatalom után nincs újabb osztályforradalom az emberiség számára! Ezt a hatalmat kell olyanná tenni, amilyenné az emberiség megálmodta: a forradalom igazát átvinni a mindennapokba, szabad utat nyitni minden újnak és jónak, amit e forradalom teremtett és

lehetővé tett, más szóval: nekünk és utódainknak az építés forradalmiságát kell megvalósítanunk.

A pesszimistákkal szemben, akik szerint nálunk a marxizmus hegemoniája nem érvényesül eléggé, azt mondom: a hegemoniáért mindennap újra és újra meg kell küzdeni és ezért az emberiség, a szocialista Magyarország számára ez nem belenyugvást jelent, hanem új és új küzdelmet. Ha az előttünk megnyílt perspektíva egészét tekintjük, azt kell mondanunk, hogy még csak a kezdetnél tartunk. Elfoglaltuk a terepet, felhúztuk az új ház falait, de sok minden egyéb, a betetőzéstől a berendezésig, az emberi viszonylatok elrendezéséig még csak most következik, és alighanem ez lesz a munka nehezebb része.

A miénk az első olyan forradalom, amelynek egyedülálló következményei miatt sem szabad csalódást okoznia céljai megvalósításában. Azt szokták mondani, hogy a szocializmus mindent kibír és ez talán igaz is. De vajon szabad-e minduntalan próbára tenni azt a társadalmi rendszert, amelynek előrehaladásától az egész emberiség sorsa függ?

Gorkij egy 1926-ban írt levelében próféta megérzéssel ezt mondta: Azt hiszitek, hogy ha majd az emberek meg tudnak élni és meglesz a kényelmük, akkor egyszerűbb lesz az életük? Akkor lesz csak igazán bonyolult, mert felteszik maguknak a kérdést: miért élünk, – és nekünk válaszolni kell majd gyermekeinknek. Ezen a válaszon, a szocializmus válaszáon – elméletben és gyakorlatban – tovább dolgozni, ez még a mi dolgunk. Ez persze nem egyetlen ember ügye, nem is öt, vagy ötven vagy száz emberé –, együtt kell azt majd megfogalmaznia a pártnak, az országnak és a nagy nemzetközi közösségnek, amelyben élünk.

Ehhez hívjuk segítségül az írókat is, mindazokat, akik fel akarják fedezni a változó valóságot, azokat, akik céljainkat megértik és tenni is hajlandók értük. Nem hiszem, hogy a következő ötéves tervben utol fogjuk érni, mondjuk, a svédekét a tízezer emberre jutó autóban vagy más cikkekben. Ám azt se hiszem, hogy az emberi boldogságnak csak az árubőség lenne az egyetlen feltétele. Ez is fontos, sőt elengedhetetlen feltétel, de nem minden. Nem kevésbé fontos, hogy az emberek életének értelmes, emberhez méltó céljai legyenek. A vallás – a társadalmi változások, a tudományos fejlődés és a sokoldalú nevelés hatására – elvesztette hatalmát az emberek felett, visszavonhatatlanul. Mit tudunk nyújtani? Annak tudatát, hogy van fejlődés, van haladás, annak a tudatát, hogy van miért dolgoznunk, hogy – nagy szóval, de igaz szóval – halhatatlanok akkor leszünk, ha egy apró téglát hozzáteszünk a kis, a nagyobb és a legnagyobb közösség életéhez, ha önmagunkat a népben, a nemzetben, az emberiségben meg tudjuk újítani.

Riporter: Aczél elvtárs, köszönöm Önnek, hogy időt talált arra, hogy elbeszélgessem a szovjet tv-nézőkkel. Ez különösen kedves Öntől, hiszen a mindennapi munkához most újabb gondok járulnak, igaz, ezek kellemes gondok, az ünnep gondoljai. Közös ünnepünknek, Magyarország felszabadulása 25. évfordulójának előkészületei. Engedje meg, hogy mindenekelőtt köszöntsem Önt az ünnep alkalmából.

Aczél György: Amikor megköszönöm a meghívást a szovjet televízió-nak, hadd mondjam el, hogy nekem személy szerint is nagyon sok szovjet barátom van. Sokszor ellátogattam barátaim lakására, gyakran voltam a vendégük. Most viszont úgy érzem, hogy ezzel az interjúval egyszerre millió és millió szovjet ember hívott meg, hogy legyek velük ma, amikor legnagyobb nemzeti ünnepünket együtt üljük.

Ön tudja, hogy Budapesten, a Gellérthegyén magasodik a Szabadság-szobor, a hős szovjet katona bronzba öntött hatalmas szobrával. Jelmépe ez annak, hogy 25 évvel ezelőtt – szinte egy emberöltővel korábban – a szovjet hadsereg hős katonái hozták el nekünk a szabadságot. De a bronz-katona délceg alakja sem feledtetheti el, hogy a szovjet hadsereg nem gyűretlen egyenruhában, hanem vértől ázottan hozta el Magyarországra a várva várt olaját, a szabadság és a béke olajágát.

Tudom jól, hogy minden szovjet család asztalánál – ahol most szinte vendégnek érzem magam – egy-egy hely üresen maradt. Hol egy apa, hol egy testvér vagy fiú hiányzik, aki meghalt azért, hogy a magyar nép is szabad legyen. Éppen ezért mint barát, mint elvtárs és testvér mély tisztelettel köszöntöm a szovjet embereket, akik – úgy érzem – meghívtak, hogy így a televízió révén töltsék velük néhány percet a mai napon.

Kérdés: Aczél elvtárs nagyon kedves, kíváncsi vendég minden szovjet házban. A szovjet emberek Önt és Magyarországot is a szívükbe fogad-

* Interjú a szovjet televízióban, 1970 áprilisában Magyarország felszabadulása 25. évfordulója alkalmából.

ták. Minthogy több millió beszélgető partnere van, engedje meg, hogy ez ügyben feltegyek néhány kérdést.

Az ország 25 éves története nemcsak a szocialista állam keletkezésének, nemcsak az új, szocialista rendszer kialakulásának, hanem az új társadalmi tudat, az új ideológia, ha úgy akarja, új társadalmi pszichológia létrejöttének története is. Véleménye szerint milyen szerepet játszott ezekben az években ennek az új társadalmi pszichológiának a kialakulásában a magyar irodalom és művészet?

Válasz: Talán, ha megengedi, messzebbről kezdeném. Egy negyedszázad már alkalmas arra, hogy számvetést készítsünk. És már arról is számot adhatunk, hogy nem hiába történt a szovjet emberek nagy áldozata, nem hiába üresek a székek a szovjet családok asztalánál. A magyar nép élni tudott a szabadsággal és ez meghozta gyümölcsét a kultúra területén is.

Móricz Zsigmond, a nagy magyar író – a harmincas években – ábrándozva írt arról, hogy ha Magyarországon a távoli jövőben elérhető lenne, hogy mindenki hat évig iskolába járjon; ha mindenki megtanulna írni-olvasni; ha minden faluban villanyfény gyúlna – akkor már szinte paradicsomi állapotok lennének. Nos, amiről viszont ma, mint a valóságról beszélhetünk, messze túlszárnyalta Móricz Zsigmond álmait.

Nagy költőnk, József Attila 1937-ben „Hazám” című versében így írt:

„Ezernyi fajta népbetegség,
szapora csecsemőhalál,
árvaság, korai öregség,
elmebaj, egyke és sivár
bűn, öngyilkosság, lelki restség,
mely hitetlen, csodára vár,
nem elegendő, hogy kitessék:
föl kéne szabadulni már!”

Forradalmár költőnk vágya, kívánsága 1945-ben valósult meg és ezzel a történelmi dátummal nagy változás, a szocialista forradalmi átalakulás folyamata indult el hazánkban a kultúra területén is. Népünk felszabadulását követően valósult meg a lenini álom, hogy az emberiség kultúrája nálunk is közkinccsé legyen. Lehetővé vált, hogy a haladó és szocialista magyar kultúra ne csak százaké, hanem millióké legyen. Hazánkban ma már milliók ismerik és szeretik Gorkij, Solohov, Majakovszkij, Ejzenstejn, Pudovkin és mások művészetét, alkotásait is. Az elmúlt negyedszázad alatt a szovjet kultúra más kiválóságai közül is új és új barátokat

nyert népünk. Így például Szimonovot és Csuhrajt, Fegyint és Ojsztrahot, és ki tudná még felsorolni mindazokat, akiknek művészete egyúttal szinte a magyar kultúra kincsévé is vált. De mást is nyertünk mi ebben az időszakban.

Mi kis nép vagyunk, a múltban a mi irodalmunkat és kultúránkat nem sokan ismerték, hiszen nyelvünket sem. Éppen ezért hálával tartozunk azoknak a szovjet műfordítóknak, akik József Attilát és Radnótit, Móriczot és Adyt tízmilliókhoz eljuttatták, és a Szovjetunió és így egyúttal a világkultúra közkincsévé tették.

Amikor Ön azt kérdezi, milyen változás történt hazánkban az elmúlt negyedszázad alatt, akkor először ezeket kellett elmondanom. És hadd egészítsem ki azzal, hogy a kultúra is hozzásegítette a magyar népet ahhoz, hogy a görnyedésből kiegyenesedjen, gerince legyen, emberre váljon és birtokba vegye a magyar és az egyetemes emberi kultúra kincseit.

Kérdés: Nagyon kellemes számomra, Aczél elvtárs, hogy ilyen nagyra értékeli a szovjet kultúra szerepét a magyar társadalom életében. Valóban, 25 év alatt jobban megismertük egymást. Megismertük egymás kultúráját, megismerték egymást az emberek. 25 évvel ezelőtt Magyarországon sokan először láttak szovjet embert a szovjet katona személyében. Ez a katona a felszabadítás küldetését teljesítette, a szovjet embernek azonban nem ez az egyetlen küldetése. A szovjet ember fogalma sokkal tágabb és ennek megértésében bizonyára a szovjet kultúra és művészet segített. Tudom, hogy a Magyarországon bemutatott első szovjet film a „Tovaris P.” volt, az első szovjet színdarab a „Viharos alkonyat”, amiben az Önök nagyszerű színésze, Major Tamás játszotta Polezsájev professzor szerepét. Emlékszem, hogy milyen nagy benyomást tett Önökre, amikor Richter Bartók zongoraversenyét játszotta. Véleménye szerint mi volt valóban a szovjet irodalom és művészet szerepe népeink kölcsönös megismerkedésének és közeledésének folyamatában?

Válasz: Nem könnyű a rövid válasz erre a kérdésre, hiszen nem akarom sokáig igénybe venni vendéglátóim türelmét, ha már voltak olyan kedvesek és meginvitáltak.

Hadd térjek hát vissza arra, hogy a kapcsolat közöttünk régebbi, a kultúrában is. Volt olyan idő a felszabadulás előtt, amikor a szovjet könyvek olvasásáért sok évi börtönbüntetés járt. Mégis, nem kevesen voltak, akik terjesztették, titokban olvasták. Talán nem ismerik szovjet barátaink, hogy Magyarországon Lenin-mű magyar álnév alatt jelent meg, mert csak így lehetett a hatóságokat becsapva terjeszteni. Solohov „Csendes Don”-ja pedig, ha kihagyásokkal is, de megjelent, és voltak magyarok, akik Solohov művét kincsként őrizték.

A felszabadulás után ez a kulturális kapcsolat is az ezer és tízezerszeresére nőtt. A tízmillió Magyarországon a 800 bemutatott szovjet filmhez félmilliárd jegyet váltottak. Az első, a felszabadulás után bemutatott szovjet filmnél, a „Tovaris P.”-nél – amit említett – az egész nézőtér könnyezett Pesten. Ekkor még Budán heves harcok folytak.

De nem sorolok további adatokat, félek visszaélni vendégszeretetükkel. Ugyanis hosszú lenne felsorolni azokat az alkotókat, akiket milliók – mint említettem – már egy kicsit magyarnak is tartanak, annyira ismerik és szeretik őket. De hadd szóljak arról is, hogy a két világháború között a nagy magyar zeneszerző, Bartók hangversenyezett a Szovjetunióban és – mint leveleiből kitűnik – ez életre szóló élménye volt.

A harmincas években Illyés Gyula, élő nagy költőnk, könyvet írt szovjetunióbeli látogatásáról. József Attila nagy vágya – vagyis, hogy eljusson a Szovjetunióba – sajnos, nem valósulhatott meg, de szíve együtt dobogott a szovjet néppel.

Ami a jelent illeti, a mai szovjet alkotók, írók, költők, művészek kedves és jó ismerőseink – Rajkintól Ojsztrahig, Richtertől Martinovig. Azt hiszem, nyugodtan elmondhatom, hogy a szovjet kultúra megbecsülése, ismerete és szeretete is kifejezője annak, hogy nálunk mindinkább népünk természetes életérzésévé válik az a felfogás, hogy nem lehet jó hazafi az, aki egyúttal nem internacionalista. De a szovjet, a magyar, általában a szocialista kultúra megismerése, közkinccsé tétele nem volt egyszerűen megvalósítható a mi számunkra sem.

Amint Leninről feljegyezték – és most, hogy születésének centenáriusát üljük és ünnepli a magyar nép is – engedje meg, hadd emlékeztessék arra, mennyire szerette Beethoven „Appassionatá”-ját. Egyszer – a polgárháborús években – megjegyezte, hogy e művet hallgatva, mindig el érzékenyül és szeretne gyengéd lenni az emberekhez, szeretné megcirógatni őket. De ma nem lehet csak cirógatni, mert vannak, akik meg harapnák a kezét. Ezért ütni is kell tudni, irgalmatlanul ütni.

Ezt mi, magyarok, saját történelmi utunkat járva is megtanultuk. Mert nem volt sima a mi utunk sem. Küzdelmekkel, harcokkal, vitákkal volt tele. És ha nem is voltunk mindig Lenin legjobb tanítványai, az ő útján akartunk járni, Lenintől igyekeztünk tanulni. Lenin és Gorkij viszonyából is tanultunk kérlelhetetlen elviséget és türelmet, messzire tekintő gondoskodást a kultúra embereiről is. Tanultunk elviséget a vitákban, amelyek néha nagyon élesek, hiszen az igazságért küzdeni kell. Tanultunk türelmet, hiszen e viták nem emberek ellen irányulnak, hanem a helytelen nézetek ellen. Az emberekért vitatkozunk, hogy megszabaduljanak olyan

nézetektől, amelyek sem nekik, sem a Magyar Népköztársaságnak, sem közös ügyünknek nem használnak.

Kérdés: Igen, Aczél elvtárs, ez teljesen igaz. A fejlődésnek szükséges feltétele az elmélyült elvi, alkotó vita. De hogy a vita hasznos és építő jellegű legyen, ne váljék szócsépléssé, helyes mederbe kell terelni, és ebben nagy szerepe van a párt irányításának. Véleménye szerint milyen a Magyar Szocialista Munkáspárt szerepe az alkotó viták irányításában?

Válasz: Nem egyszerű a rövid válasz. Talán csak annyit, hogy a mi társadalmunkat mindenütt a párt vezeti, a marxista-leninista eszmék irányítják, és ez a kultúra területére is teljes mértékben vonatkozik. A párt-nak az a törekvése, hogy a kultúra, a tudomány emberei és más alkotók a feladatok végrehajtói, megvalósítói legyenek, egyszersmind vegyenek részt a feladatok megfogalmazásában is, hiszen ez közös érdek, a közös ügy szolgálata. A feladatok, a követendő út kialakítása alkotó viták-ban lehetséges. A párt következetes vezetése biztosítja, hogy a viták-ban a marxista-leninista nézetek diadalmaskodjanak, győzzenek a fe-jekben is.

A szocializmus fölénye a kapitalizmussal szemben abban is megnyil-vánul, hogy mi nemcsak anyagi jólétet akarunk biztosítani az emberek számára, hanem értelmes emberi célokat is tudunk adni, amelyek nem-csak az egyén kiteljesedését, hanem egyúttal a közösség, az egész társa-dalom érdekeit szolgálják. Erre csak a szocializmus képes.

Jelképes értelemben: mi nemcsak házat igyekszünk építeni az embe-reknek, hanem ésszerűen be is akarjuk rendezni azt számukra. És ez elképzelhetetlen a szocialista kultúra fejlesztése és elterjesztése nélkül. Mi úgy gondoljuk, hogy ebbe beletartozik az a segítség is, amit a kultúra nyújt ahhoz, hogy az értelmes emberi célokat megfogalmazzuk és meg-valósítsuk.

Gorkij 1926-ban arról írt, hogy amikor majd jóllaknak az emberek, bonyolultabbá válik az élet, hiszen eleink, apáink, nagyapáink csak meg akartak élni, de a szocializmus felteszi a kérdést, hogy miért is érdemes élni? A mi válaszuk erre az, hogy a teljesebb, igazabb emberért, a közös-ségért, a szocialista társadalomért, internacionalista közös ügyünkért. És e válasz megfogalmazása és elfogadtatása az egész társadalommal el-képzelhetetlen a fejlett kultúra nélkül, a kultúra felelőssége nélkül. Ennek megvalósulása a marxista-leninista eszmék érvényesülése révén, a kom-munista párt irányító tevékenységének hatására lehetséges. Így, amikor a kultúra közkinccsé tételéről, a szocialista kultúra feladatairól beszélünk, akkor azt hiszem nyugodtan és joggal mondhatjuk, hogy ez a párt

vezetése, a párt ihlető és lelkesítő szerepe nélkül, a milliók alkotó ereje nélkül nem valósítható meg.

Kérdés: Most már 25 év magaslátáról értékeli a magyar irodalom és művészet a megtett utat, a végbement történelmi folyamatokat, a magyar nép történelmi életrajzát. Tudom, hogy most, a jubileum alkalmából, sok alkotás látott napvilágot. Pályázatot írtak ki a könyvkiadók, filmfesztiválok voltak, új színdarabokat mutattak be. A szovjet nézőket érdekelné, ha elmondaná, hogyan készült a magyar irodalom és művészet erre az ünnepre.

Válasz: Ha nem akarja, hogy a nézők sok idejét elraboljam, engedje meg, hogy ne soroljam fel mindazt, amivel mi hazánk felszabadulásának negyedszázados évfordulóját ünnepeljük.

Talán legjobb, ha Leninre hivatkozom, aki az Októberi Forradalom évfordulóján azt írta, hogy a nagy forradalom évfordulóját úgy ünnepelhetjük meg legméltóbban, ha figyelmünket a forradalom még megoldatlan feladataira összpontosítjuk. Úgy, hogy mi is részben ünnepelünk, részben ráirányítjuk figyelmünket a megoldandó feladatokra.

Történelmi szépsége a mi ünnepünknek, hogy egybeesik a másik közös ünnepünkkel, a Lenin-centenáriummal. Éppen ezért a magyar kulturális élet minden területén – a falusi művelődési házaktól a Magyar Állami Operaházig – mindenütt a kettős ünnep jegyében emlékeznek. Az ünnep egyik legfőbb tartalma, hogy azt a kulturális forradalmat, ami megindult, folytatni szeretnénk, mert enélkül nincs teljes emberi élet.

Az emberiségnek – ha élni és létezni akar – nincs két alternatívája, csak egy van: a szocializmus. – Ebbe pedig a kultúra elidegeníthetetlenül beletartozik. József Attila negyven esztendővel ezelőtt ezt írta: „Jöjj el szabadság, Te szülj nekem rendet, jó szóval oktasd, játszani is engedd szép, komoly fiadat.”

Most a magyar nép – hála Önöknek, hála saját legjobb fiainak – érkezett ahhoz az időszakhoz, amikor már a rend, a szabadság és az életöröm – akármilyen küzdelmesek is a hétköznapiak – a mindennapos életben összefonódott, együtt van.

Kérdés: Végül szeretném megköszönni a nagyon érdekes és tartalmas interjút. Millió beszélgető partnere most Magyarországra gondol, megpróbálja felidézni úgy, ahogy Ön elmondta, ahogy megismerheti azokból a filmekből és színdarabokból, amelyeket ezekben a napokban bemutatnak nálunk. Valamennyi szovjet ember sok boldogságot és felvirágzást kíván országuknak. Köszönöm.

Válasz: Engedjék meg, kedves elvtársak, hogy búcsúzóul még egyszer megköszönjem, hogy elhozták hozzánk a szabadságot, és hogy a mi

ünnepünk az Önök ünnepe is, hogy megköszönjem a vezetőknek és a szovjet embereknek egyaránt mindazt, amit az emberiségért, köztük a mi hazánkért tettek. Kérem, érezzék azt, hogy áldozatuk nem volt hiábavaló, mi élni tudtunk és élni tudunk azzal a szabadsággal, amit Önök vívtak ki számunkra népünk legjobb fiaival vállalva. Központi Bizottságunk, valamint népünk nevében forró szeretettel köszöntöm Önöket.

II

TUDOMÁNYPOLITIKÁNKRÓL

I

Több mint másfél éve, 1967. november 23-án határozta el a Központi Bizottság, hogy – felhasználva a párt munkájában eddig felhalmozódott tapasztalatokat – tekintsük át tudománypolitikánknak, a tudományos kutatások irányításának időszerű kérdéseit, készítsünk jelentést és javaslatokat ezek továbbfejlesztésére.

Kongresszusaink, a vezető pártszervek határozatai és állásfoglalásai az elmúlt időszakban is megfogalmazták tudománypolitikánkat, de a magyar tudományos élet értékelése, és az ezzel összefüggő feladatok első ízben szerepelnek a Központi Bizottság előtt önálló napirendként, átfogóan.

Mi tette szükségessé, hogy a Központi Bizottság most, az eddigieknél sokkal teljesebben tekintse át ezt a területet?

Régóta a Központi Bizottság munkamódszeréhez tartozik, hogy megvizsgálja a szocialista építés számára nagy jelentőségű területek problémáit, s állásfoglalásával, határozataival segítse azok fejlődését. Most – elsősorban az új gazdasági mechanizmus bevezetése nyomán – világosabban jelentkeztek a tudománnyal kapcsolatos társadalmi igények, illetőleg tudományos életünk problematikus pontjai.

Munkánk indokai természetesen összefüggenek a tudomány korunkban betöltött, megváltozott, gyorsan növekvő szerepével, s részben azokkal a módosult és módosuló politikai, gazdasági és társadalmi feltételekkel, amelyek között a tudományok művelése és eredményeinek felhasználása hazánkban megvalósul.

A két világrendszer, a szocializmus és kapitalizmus erői között folyó harc korunk alapvető folyamata. A küzdelem különböző területeken:

* Előadói beszéd és zárszó a Központi Bizottság 1969. június 26-i ülésén. Kossuth Könyvkiadó 1969.

a politikai és a katonai erők között, a gazdaság és az ideológia terén folyik. Mai témánk kapcsán kiemelném a kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozásának fő dokumentumából azt a megállapítást, hogy: „a szocialista országok kommunista és munkáspártjainak egyik legfontosabb feladata ezen országok sokoldalú együttműködésének fejlesztése és újabb sikerek biztosítása a két világrendszer gazdasági versenyének döntő területein, a tudományos és technikai haladásban”.¹

A szocialista és kommunista társadalom felépítése csak a tudomány széles körű felhasználásával kialakított magas szintű termelőerőkkel, a társadalmi fejlődés tudományosan feltárt törvényszerűségeinek figyelembevételével, a tudományos szocializmus elmélete alapján lehetséges.

A gazdaságilag fejlett, évszázadok alatt meggazdagodott tőkésországok ma a tudományos-technikai haladásban olyan eszközt keresnek, amely meghosszabbítja létüket. A tudomány lehetőségeit mindenekelőtt fegyverkezésre használják, nagy mértékben hasznosítják azokat a termelésben, de rendkívüli erőfeszítéseket tesznek arra is, hogy tudományos módszerekkel – a filozófia, a szociológia, a pszichológia és más tudományok eredményeivel – ellensúlyozzák azt a hovatovább rohamos hitelvesztést, amelyet a kapitalizmus, mint társadalmi rend, életforma, politika és ideológia – minden anyagi részeredmény ellenére – napjainkban elszenved.

A tőkésországok vezető körei, amelyek tudatában vannak társadalmi rendszerük mély politikai és morális válságának, azt a hiedelmet igyekeznek kelteni, hogy a tudományos-technikai forradalom feleslegessé teszi a társadalmi forradalmat. Az úgynevezett konvergencia-elméletek gerince, fő gondolata az, hogy a tudományos-technikai forradalom eredményeképpen – amely mindkét világrendszerben érvényesül – eltűnik a társadalmi rendszerek különbsége.

A tudományos és technikai forradalom azonban nem szünteti meg a tőkés társadalom ellentmondásait, hanem elmélyíti, mert nem változtatja meg a tulajdonviszonyokat. Fennmarad továbbra is a magántulajdon, a kizsákmányolás, és nem változnak a hatalmi viszonyok sem, hacsak nem a monopóliumok javára. A kapitalizmusban a tudomány eredményei nem az egész nép, hanem a kiváltságos osztályok érdekeit szolgálják.

A tudományos-technikai forradalom burzsoá apologetikájából, hamis értelmezéséből természetesen nem az következik, hogy a tudomány jelentőségét lebecsüljük. Ellenkezőleg: a tudományos-technikai forradalom

¹ A kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozása. Kossuth Könyvkiadó 1969. 24. old.

teremtette lehetőségeket fel kell használni a társadalmi forradalom, a szocializmus győzelméért folyó harcban.

A szocializmus nyit tág teret, nyújt kedvezőbb feltételeket a tudományos-technikai forradalom teljes kibontakoztatása számára. A kedvezőbb objektív körülmények a szocialista társadalmi-gazdasági rend lényegéből fakadnak. A termelési eszközök társadalmi tulajdona, a tervszerű fejlődés és az átfogó központi irányítás, az egyének kezdeményezésének fel-szabadítása, valamint az, hogy egész tevékenységünk célja a társadalom szükségleteinek minél magasabb szintű kielégítése, nagy lehetőségeket nyújt. Lehetővé teszi a tudomány számára a tényleges társadalmi igények megfogalmazását, anyagi és szellemi erőforrásaink ezekre való ész-szerű koncentrációját, a tudományos-technikai fejlődés eredményeinek a társadalom egésze érdekében való felhasználását.

Ezek a szocializmus olyan előnyei, melyek lehetővé teszik a tudományos és technikai forradalom teljesebb kibontakoztatását. Ha mégis vannak – mert vannak – ellentmondások, ha léteznek is a fejlődésnek akadályai, azok nem a társadalom lényegéből erednek, ezek nem leküzd-hetetlenek, hanem – ha számbavesszük őket – tudatos, célratörő munká-val elháríthatók.

Egyik döntő tényező, amely bizonyossá teszi számunkra, hogy a két társadalmi rend küzdelméből a szocializmus kerül ki győztesen, éppen az, hogy korunk társadalmi kérdéseire a marxizmus-leninizmus tud igazán tudományos választ adni.

Új és új feladatokat jelentenek a társadalomtudományok művelői számára a nemzetközi munkásmozgalmon belül jelentkező elméleti, ideo-lógiai problémák is. Mindezek elmélyült kutatást, rendszerezést, tudomá-nyos általánosítást igényelnek. Az ideológiai harc egyaránt megköveteli a marxizmus alkotó alkalmazását és továbbfejlesztését, a ma és holnap kérdéseire vonatkozó, valóban tudományos, marxista válaszok kidol-gozását és az antimarxista nézetek tudományos bírálatát, elméletünk tisztaságának védelmezését.

A nemzetközi tényezőkön túl, jelen viszonyaink és társadalmunk fejlődésének távlatai is a tudományos-technikai haladásra irányítják figyelmün-ket. Népgazdaságunk intenzív fejlődésének nélkülözhetetlen feltétele a tudományos kutatás és a műszaki fejlesztés hatékonyságának növelése.

A szocializmus építésének következményei mindenképpen e kérdésekre irányították volna a figyelmünket. A gazdasági mechanizmus reformja által teremtett igények és lehetőségek csupán meggyorsítják ezt, serken-tették tudománypolitikánk világos kifejtését. Nemcsak a követelmények nőttek és váltak nyilvánvalóbbá a reform életbe léptetése után. Viszonylag

hamar felszínre kerültek azok a fogyatékoságok is, amelyek a kutatások irányításában, szervezésében, kutatási bázisunk struktúrájában, a tudományos munkaerő képzésében és a kutatómunka számos más területén addig felhalmozódtak, melyeket azonban régebben nem láttunk vagy nem láthattunk eléggé.

A felsorolt néhány ok is rávilágít arra, hogy időszerű ma tudománypolitikánk áttekintése. Ezt erősítették meg az előkészítő munka tapasztalatai is.

A Központi Bizottság számára készített előterjesztéssel nem tudománypolitikánk gyökeres megváltoztatására, hanem továbbfejlesztésére teszünk javaslatot. Vizsgálódásainkra nem azért került sor, mert az eddigi kutatásirányítási rendszerben lehetetlenné vált a munka. Tudnánk még dolgozni a jelenlegi keretek között is, nekünk azonban előre kell tekintenünk és a társadalmi szükségleteknek jobban megfelelő fejlődést kell megvalósítanunk.

Szólni kell röviden az előkészítő munka módszeréről.

Az előkészítés előterjesztésének első szakaszában – amely a helyzet feltárását, elemzését tűzte ki célul – hét, a második munkafázisban – amely a részletesebb javaslatok kidolgozását szolgálta – nyolc munkabizottságban mintegy 200 tudós, kutató, kutatósszervező s a tudomány eredményeit felhasználó állami és pártvezető vett részt. E munkabizottságok a tudománypolitika, a kutatások irányításának egy-egy fontos részkérdésével foglalkoztak – mint pl. a kutatási bázis és annak struktúrája, a káderproblémák és a tudományos minősítés helyzete, a nemzetközi tudományos kapcsolatok, a társadalomtudományok sajátos kérdései.

Fontos jelenséggként értékeljük, hogy mindazok, akiket közreműködésre kértünk fel tudománypolitikánk formálásában, szívesen, lelkiismeretesen segítettek. A Központi Bizottság részéről ezúton is köszönetet mondunk önként vállalt, odaadóan végzett munkájukért.

Az egyes munkabizottságok által kialakított helyzetelemzést és javaslatokat több ezren ismerték meg a munka során. Megvitatták a kutatótevékenységgel foglalkozó intézmények vezetői és pártszervezetei is. A vitákban számos új gondolat, javaslat, kritikai észrevétel vetődött fel, amelyek megfelelő módon tükröződnek előterjesztésünkben is.

Az előkészítő munka során több fontos kérdés éles vita tárgyát képezte. Célszerű néhányat példaként megemlíteni:

a) Vita folyt – és részben folyik ma is – arról, hogyan ítéltető meg a felszabadulás után létrehozott tudományos bázisunk szervezete. Helyes volt-e önálló kutatóintézetek hálózatának kiépítése, nem lett volna-e célravezetőbb, ha az egyetemeken és nagyüzemek keretében építjük fel tudományos kutatóhelyeinket?

Abban szinte egységes a vélemény, hogy az 1950-es évek első felében tapasztalható erőteljesen autark törekvésekkel összefüggésben hazai tudományos bázisunk létrehozásának nem a leggazdaságosabb útját követtük.

Ha újra kezdenénk, pl. valószínűleg nem javasolnánk egyetlen, nagy létszámú Irodalomtudományi Intézet alapítását, hanem – egy kisebb intézet mellett – négy-öt egyetemi irodalmi tanszék erőteljes fejlesztését kezdeményeznénk. A Központi Kémiai Kutató Intézet szervezettebb egységben épülhetett volna és működhetne az ELTE Természettudományi Karával. A Vasipari Kutató Intézet talán eredményesebben, a gyakorlati igényekhez jobban igazodva dolgozhatna valamelyik kohászati nagyüzem szervezetében, és valószínűleg nem építenénk Bányászati Kutató Intézetet sem – a Rózsadombon.

Ma már tudomásul kell venni az adott tudományos bázis létezését. A kutatásnak, a tudomány művelésének nem kedvez a drasztikus átszervezés. Ezért az arányok módosítását, a struktúrának, a szerkezetnek az igényekhez igazodó, fokozatos átalakítását tervezzük.

Úgy látjuk, hogy az egész bázison belül az egyetemi kutatások arányának növelését nemcsak racionális anyagi okok indokolják. Az egyetemi ifjúságot mindenekelőtt az az oktató vonzza, aki módszeresen tart előadásokat, van készsége a nevelőmunkához, de van tudományos teljesítménye, hitele is. Hogy a tudomány művelése általános igény lehessen az egyetemi oktatókkal szemben, ahhoz a jelenleginél jelentősen kedvezőbb feltételeket kell teremtenünk, s fokozatosan növelni kell az egyetemi oktatók kutatásra fordítható munkaidejének arányát is. Az intézetekkel kialakítandó verseny, a tudományos kontroll, a tudományos élet szellemi körforgása, vérkeringése is megköveteli az egyetemek tudományos rangjának emelését. Fokozatosan létre kell hozni az intézeti-egyetemi közös munkacsoportokat is, elsősorban olyan kutatási témákban, amelyek a szakterület centrális kérdéseit érintik.

Az üzemi kutató-fejlesztő részlegek gyorsított ütemű fejlesztésére – saját kedvező, múltbeli tapasztalataink mellett – nemzetközi példák is buzdítanak. Azt tapasztaljuk, hogy ahol komplex egységben folyik a kutatás, a tervezés és a termelés, ott kevesebb a gond a kutatás eredményeinek gyakorlati hasznosításával, s jelentősen rövidebb idő szükséges ahhoz, hogy a kutatás eredményei termékekben, anyagi javakban öltsenek testet.

b) A Központi Bizottság mai ülését megelőző vitákban egymástól élesen különböző nézetek csaptak össze az Akadémia helyének, szerepének, szervezetének, jövőjének kérdéseiről is. Elhangzottak olyan javaslatok, hogy az akadémiai kutató intézmények igazgatását vegyék át a

szakminisztériumok, illetve a Művelődésügyi Minisztérium, és a mi Akadémiánk is amolyan kutatóhelyekkel nem rendelkező szellemi központ, francia típusú akadémia legyen; más vélemények szerint pedig szinte semmilyen módosításra nincs szükség a jelenlegi helyzeten, szervezeten.

Az előterjesztésben ezzel kapcsolatban szereplő javaslatainkat – amelyek a tudományos testületek és a szakigazgatás feladatainak szétválasztását célozzák – szintén széles körben megvitattuk. Az itt javasolt megoldás elvei szerepeltek a kutatóintézetek vitáiban, az Akadémia elnökségének napirendjén, – érintették az Akadémia közgyűlésének hozzászólói is. A vitában részt vevők túlnyomó része, különösen a kutatóintézeti kollektívák, pártszervezetek többsége helyesli javaslatainkat. Kifejezésre jut ebben az az igény, hogy a tudományos testületek valóban az általuk legeredményesebben végezhető, tudományos koncepciók alakítására irányuló, javaslattevő, véleményező, elbíráló feladatokkal foglalkozzanak, a szakigazgatás pedig – állami felelősséggel – gondoskodjék a ma már mintegy 700 milliós évi költséggel dolgozó akadémiai kutatási intézmények munkájának – a társadalmi szükségletekkel összhangban álló – irányításáról, jelentősen növelve a kutatóhelyek önállóságát. A vita a részletkérdésekben persze tovább folyik, s jelenleg akörül összpontosul, hogy milyen legyen a tudományos testületek és a szakigazgatás viszonya. Vannak, akik – nem teljesen alaptalanul – garanciákat kívánnak, nehogy a szakigazgatás elbürokratizálódjék. Jogos az az igény – s ez általános politikánknak is megfelel –, hogy a tudományos testületek demokratikus ellenőrzési, bírálati jogát biztosítani kell a szakigazgatás felett. De az alapvető kérdésben, az Akadémia reformjának időszerűségében, a testületi és az intézményi irányítási feladatok megosztásának szükségességében a politikai döntéshez megérték a feltételek.

c) Erőteljesen eltérő nézetek fogalmazódtak meg a társadalomtudományok pártirányításának kérdéséről folyó vitákban is. Voltak, akik egészen közvetlen, témákra, intézményekre szóló direkt pártirányítást, az egyes szaktudományok belső kérdéseit, következtetéseit is érintő pártállásfoglalásokat igényeltek. Mások javaslatai viszont a pártirányításban csak a közvetett, szinte láthatatlan befolyásolást tartották helyesnek.

A vitákban az a nézet nyert megerősítést, hogy a pártirányítás jelenlegi tartalma és formája a helyes, azt kell következetesebben, még elvszerűbben, eredményesebben alkalmazni a jövőben is. A pártszervek a legfontosabb társadalmi igények megfogalmazásával, kellően előkészített ideológiai állásfoglalásaikkal, a társadalmi, politikai gyakorlat szempontjából legfőbb tudományágak ideológiai-politikai problémáinak elemzé-

sével, gondos kádermunkával irányítsák és segítsék a társadalomtudományokat.

Az előkészítő vitákban felszínre került, megfogalmazódott több más fontos kérdés is, és ezt önmagában is hasznos eredménynek lehet tekinteni. Alakuló javaslataink már az előkészítés szakaszában hatottak a tudományos életre, a kutatómunka irányítására. Egy-egy részkérdésről születtek részletes és konkrét javaslatokat is tartalmazó tanulmányok, amelyeket a most létesülő Tudománypolitikai Bizottság, az Akadémia és az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság figyelmébe ajánlunk.

Az elmúlt évben az előkészítés közben tovább javult a tudományos közélet légköre. Megnőtt az érdeklődés a közös és általános problémák iránt. Tudományos értelmiségünk aktivizálódott, részt kért és kapott tudománypolitikánk alakításában. A Központi Bizottság állásfoglalását nagy várakozás előzi meg, s az – a tudományos dolgozók széles közvéleménye szerint – jelentős hatással lehet majd egész tudományos életünkre.

II

A Központi Bizottság ülésén indokolt néhány olyan fontos elvi kérdéssel is foglalkozni, amelyek tudományos közéletünkben jelen vannak, s amelyek szorosan összefüggnek a tudományok belső, lényegi problémáival:

a) Tudományos világnézetünk az anyagi világ egységéből indul ki, a világ megismerését és megváltoztatását egységes folyamatnak tekinti. Ezért nem értünk egyet azokkal a nézetekkel, amelyek a természettudományok és a társadalomtudományok, vagy másképpen fogalmazva a „nem ideologikus” és „ideologikus” tudományok között kénai falat emelnek.

Merev határok vonása egyes tudományágak, a természet- és társadalomtudományok között nemcsak elvi és világnézeti szempontból helytelen, hanem a tudomány fejlődése szempontjából is káros. Hiszen közzismert, hogy a tudományágak közötti merev válaszfalak leomlóban vannak, a tudományok ma éppen a határterületeken fejlődnek a leggyorsabban és itt születnek leginkább új tudományos eredmények.

Ezért a tudományirányításnak is ösztönöznie kell a tudományok egymásrahatását, az egyes tudományterületek közötti kapcsolatokat. Gondoskodni kell arról, hogy a különböző tudományágak kutatói és alkalmazói egymással állandó kapcsolatban legyenek, értsék egymás nyelvét, problémáit, célkitűzéseit. A tudományok változó világa, az azon belül

végbemenő differenciálódás és integráció, a természetben és társadalomban felismert új jelenségek elméleti általánosítása megnöveli a filozófiai kutatások jelentőségét is, hiszen egyre bonyolultabb és szélesebb ismeret-halmazt kell mind mélyebben számbavenni, osztályozni, szintetizálni.

Mindezek előrebocsátásával ugyanakkor arra is rá kell mutatni, hogy sem a marxizmus-leninizmus térhódítását, sem a tudományok fejlődését nem szolgálták az olyan vulgarizáló álláspontok, amelyek a marxizmus-leninizmus tételeit és módszereit mechanikusan próbálták alkalmazni a kutatásban. A marxizmus-leninizmus világnézete természetesen hozzásegíti a kutatót a világ dolgainak, társadalmunk életének jobb megértéséhez, megismerteti vele az anyagi világ fejlődésének legáltalánosabb törvényeit. Helytelen lenne azonban az olyan, ma már egyre ritkább felfogás, hogy egymagában a dialektika törvényeinek elsajátításával a tudományos dolgozó már automatikusan olyan recepttel rendelkezik, amelynek segítségével pl. hatékonyabban gyógyítja a rákot vagy jobb fémötvözetekre bukkanhat.

Hibás volt az a szemlélet is, amely egész tudományágakat, illetve objektív jelenségeket összegező tudományos megállapításokat ideológiailag károsnak minősített. Így került a „burzsoá tudományok” listájára a kibernetika, a szociológia, s javarészt a pszichológia. Így minősültek reakciónak a Mendel–Morgan-féle tárgyszerű kísérletek. Persze a természettudományok által feltárt természeti tényekből, jelenségekből el lehet jutni antimarxista ideológiai következtetésekhez is, de ez sem semmisíti meg a kutatások tényeket rögzítő, objektív értékeit.

A kutatások által feltárt objektív tények és az ebből levonható következtetések szempontjából még az egyes társadalomtudományi ágak között is különbséget kell tenni. Teoretikusan hibás szemléletű művekben is találkozhatunk olyan részeredményekkel, egyes jelenségekre vagy folyamatokra vonatkozó megállapításokkal, amelyek önmagukban teljesen hitelesek, s amelyeket fel lehet használni. Érdemes arra is gondolni, hogy az ideológiai mozzanatoknak az egyes társadalomtudományi ágakban – bár mindig jelen vannak – más és más a jelentősége. Például a filozófiában vagy a közgazdaságtanban az ideológiai elem nyilvánvalóan sokkal erőteljesebben jelentkezik, mint a nyelvtudományokban, vagy a régészeti feltárások során.

b) Előterjesztésünkben nem véletlenül foglalnak el fontos helyet a társadalomtudományok kérdései. A társadalomtudományok jelentősége objektív okok miatt világszerte nő. Korunkban, a szocialista és kommunista társadalom felépítése során, a gyakorlati kérdések tömegére kell tudományos választ, megoldást kidolgozni; a technikai, gazdasági fejlőd-

dés sorra vet fel olyan új társadalmi, emberi problémákat, amelyekre a jelen nemzedéknek kell megtalálnia a választ. Ezt az igényt a tőkés társadalmat védelmező ideológusok is felismerték, s igyekeznek a tudományt is felhasználni saját céljaik érdekében.

A társadalomtudományok jelentőségét felismerték a haladó természet-tudósok is, mert az emberiség csak a megfelelő társadalmi feltételek segítségével tudja a tudományos és technikai forradalmak vívmányait a maga hasznára fordítani, illetve a technikai fejlődésből adódó veszélyeket tudatos társadalmi összefogással elkerülni. Amikor tehát előterjesztésünkben hangsúlyozzuk a társadalomtudományok jelentőségét, annak alapja éppen az a felismerés, hogy a társadalomnak kell megteremtenie a kedvező feltételeket a tudomány fejlődése és alkalmazása számára. Figyelembe kell venni azt is, hogy a társadalomtudományok esetében alapvetően mások a feltételek a más társadalmi rendszerű országokban elért eredmények átvételére, esetleg felhasználására, mint a műszaki, agrár- vagy természettudományok területén; tudományos világnézetünk éles kritikai szemléletet, a nem marxista nézetekkel szembeni lankadatlan elvi vitát, polémiát követel meg a társadalomtudományok művelőitől.

c) A marxista-leninista társadalomtudományok jelentőségéről szólva külön is ki kell térni arra, hogy milyen álláspontot javasolunk elfogadni a „többféle marxizmus” kérdésében, a marxizmus úgynevezett pluralizmusáról folyó vitával kapcsolatban. Előterjesztésünk határozottan állást foglal a marxizmus pluralista felfogásával szemben. A marxizmus pluralizálása revizionista nézet, amely a munkásmozgalom adott helyzetéből, a pártok közötti vitákból azt a hamis általánosítást vonja le, hogy tulajdonképpen nem egy marxizmus van, hanem több, s a munkásmozgalmon belüli viták a „különböző marxizmusok” között folynak. A pluralizmus hívei egyben tudománytalan álláspontot is képviselnek: nézeteik tudományos értékeket, igazságokat, törvényeket tesznek viszonylagossá.

A marxizmus pluralizálásának tendenciája elvértve egyes hazai tudományos műhelyekben is jelentkezett. Nálunk sajátos helyzet alakult ki: lényegében minden társadalomtudományi koncepció a marxizmus nevében lép fel, s ezért úgy tűnik, mintha a társadalomtudományokban minden vita a marxizmuson belül folyna. A valóságban azonban különféle koncepciók, elképzelések keverednek: olyanok, amelyek csak külsőleg öltik magukra a marxizmus köntösét, olyanok, amelyekben marxista és nem marxista elemek ellentmondásosan vannak jelen és olyanok, amelyek lényegében marxista alapon állnak, de az élet által felvetett új problémák marxista megoldását nem képesek nyomban megtalálni. Ezeknek egyidejű létezését tükrözi – s tegyük mindjárt hozzá: hamisan – a marxizmus

pluralizálásának gondolata. Akik a pluralizmus mellett érvelnek, azt helyesen érzékelik, hogy ma még Magyarországon a marxizmusnak nincs monopolhelyzete, csupán hegemoniája, de helytelenül – s politikai célzatában elfogadhatatlanul – kapcsolják össze a marxizmus pluralizálásának lehetőségével.

Ez a felfogás bizonyos fokig rokon azzal a korábbi szektás koncepcióval, amely marxistának volt hajlandó elismerni sok mindent – ami valójában nem volt az, csak annak nevezte magát – csak azért, hogy bizonyítsa azt a megalapozatlan tételt, miszerint az ideológiai életben a marxizmus monopolhelyzetet ért el.

A pluralista marxizmus koncepciója fából vaskarika, éppen olyan képzelenség, mintha a szabadesés többféle törvényéről beszélnék. Mint ahogyan egy kérdésben érvényes tudományos igazság csak egy van, csak egy valóban tudományos világnézet létezhet.

Amikor elítéljük a marxizmus pluralizálásának elméletileg hibás, politikai célzatában elfogadhatatlan koncepcióját, ügyelnünk kell arra, hogy politikai vagy ideológiai gyanúfelhőbe ne burkoljuk azokat, akik marxista alapon keresik az újat, hiszen ezzel az ideológiai munkát, a tudományos gondolkodást bénítanánk meg. A marxizmust nem dogmák gyűjteményének tekintjük, hanem élő tudománynak, amely követni tudja a világ változásait, s képes felelni korunk kérdéseire. Ezért támogatjuk azokat a kutatásokat, amelyek a marxizmus-leninizmus talaján bátran, új módon foglalkoznak az új kérdésekkel, s különböző oldalakról közelítve meg a problémákat, keresik a tudományos választ. Ezért bátorítjuk a marxizmus talaján álló álláspontok közötti vitákat is, hiszen az igazsághoz viták nélkül nem lehet eljutni. A pluralizmus elvetése nem azonos a viták elvetésével, de állandó igény a vitázókkal szemben: a marxizmus alapján, annak igényével gondolkodjanak.

d) A társadalomtudományok sajátos problémáiról szólva nem felelkezhetünk meg arról sem, hogy amint a revizionizmus veszélyét nem könnyű leküzdeni, éppúgy nehéz leküzdeni – s végérvényesen még nem küzdöttük le – a dogmatizmus veszélyét.

A dogmák általában úgy keletkeznek, hogy a társadalmi fejlődés egy meghatározott időszakában érvényes igazság megmerevedik, mert nem szembesítik a változó valósággal, s így a fejlődés elősegítőjéből annak gátlójává válik. S a mindent relatívvá tevő, mindent kikezdő revizionista veszélynek mintegy a visszajaként folytonosan jelentkezik egy olyan felfogás, amely az ideológiai munkával szemben szinte egyetlen követelményt támaszt: a valóság elmélyült, gondos marxista elemzése helyett az egyszer megtörtént kinyilatkoztatások védelmét. Így válik a tegnapi

igazság mára dogmává, s ha nem vigyázunk rá, így születik újra meg újra a dogmatizmus.

Ha megfeledeznénk erről a veszélyről, ha nem küzdenénk magunkban is tudatosan ellene: gátat szabnánk annak, hogy a marxizmus-leninizmust élő tudományként adjuk át a következő nemzedéknek; megnehezítenénk tudományos világnézetünk, elméletünk világméretekben való térhódítását.

A mai ifjú nemzedék szigorú és igényes az elméleti tételekkel szemben. Talán a mi nemzedékünknel kevesebb élményszerű kötődése van elméletünkhöz, nem élte át a nagy társadalmi összeütközések korát, nem szerzett olyan, az egész életre kiható élményeket, amelyek érzelmileg is a szocializmus eszmevilágához kötnék. Mi, elméletünk szelleméhez híven, s nagyon helyesen arra igyekeztünk nevelni ezt az ifjúságot, hogy forradalmár módra, bátran, bírálóan, semmi hamis tekintélyt el nem fogadva nézze, s törekedjen megváltoztatni a körülötte levő valóságot. Úgy kell továbbadnunk ifjúságunknak elméletünket, hogy érezze: a tudományos szocializmussal olyan eszközt kap tőlünk, amely alkalmas a mai világ további formálásához.

III

Nem tartjuk szükségesnek az előterjesztésben szereplő minden tudománypolitikai elv részletes kifejtését, s ezért csak néhány fontosabbnak ítélt problémát emelünk ki.

a) A dogmatizmussal és a revizionizmussal vívott, kiélezett harc új feltételeket teremtett a tudományos munka számára, elsősorban a társadalomtudományok területén.

Megszűnt az a szellemi gúlarendszer, amely csak a csúcson tette lehetővé a tudományos igazság megnyilatkozását, amikor csak vezetők fogalmazhatták meg a társadalomtudományokra érvényes igazságokat, és az igazság kimondása nem a tényleges tudományos termőtalajjal, hanem funkciókkal függött össze.

Pártunk szakított a kinyilatkoztatásokkal az elméletben, s az adminisztratív módszereket a szükséges minimumra csökkentette az irányításban. Elvi, objektív szellemű, türelmes irányítás jellemzi azt a gyakorlatot, amelyet a tudománypolitikában több mint egy évtizede növekvő tudatossággal követünk.

Mindenekelőtt tisztázni kellett a szocialista hatalom és a tudomány, általában az alkotók viszonyát. Ellenségeink – látva az e téren is végbe ment gyors konszolidációt, valamint azt, hogy szellemi közéletünk a leg-

kritikusabb nemzetközi helyzetben is kiegyensúlyozott marad – nem tudnak vagy akarnak másra gondolni, mint arra, hogy hallgatólagos megegyezés van a hatalom és az alkotó értelmiség, a tudósok között: az államhatalom anyagi és más eszközökkel támogatja a kutatást, a tudósok pedig ennek fejében nem támadják az államhatalmat, sőt egyes kérdések megoldásához segítséget is nyújtanak. Ez az elképzelés abból indul ki, hogy a tudomány és a szocialista állam két külön, egymástól független „hatalom”, s a kettő között, kölcsönös érdekek alapján valamilyen üzleti viszony jön létre.

A mi véleményünk szerint a szocialista állam és a tudomány kapcsolata nem lehet „üzletszerű”, noha e kapcsolatban kétségtelenül szerepet játszanak anyagi tényezők is. A mi struktúránkban az állam, a társadalom és a tudomány kapcsolata csak akkor értelmezhető helyesen, ha közös alaptól indulunk ki: a szocialista társadalom, a szocialista állam és a tudomány végső soron közös érdekeiből. Ezeknek a közös érdekeknek az alapján működik közre a tudomány a társadalmi igények és szükségletek feltárásában, ezeknek az igényeknek és szükségleteknek alapján fogalmazza meg a párt- és állami vezetés az adott lehetőségek koordináta rendszerében, összefüggései közt a tudomány számára a társadalom kívánóságait. Ebben a struktúrában nem két autonóm, független erő üzletkötéséről van szó, hanem a közös ügyért folyó, közös munkáról.

Szóljunk itt néhány szót a tudósok és a politika viszonyáról is. Tisztában vagyunk persze azzal, hogy mindenkire érvényes, általános modelltől nem lehet beszélni: a tudósok között vannak hidrogénbombával fenyegetőző Tellerek, és vannak a békéért küzdő Joliot-Curie-k. De mindjárt hadd tegyük hozzá: ha nem is tudjuk statisztikailag bizonyítani, az igazi tudósok nagy többsége közelebb áll az utóbbihoz, mint az előbbihez.

Nyilvánvaló megállapítás ez mindenki számára, aki számbaveszi azt az erőfeszítést, amelyet a világ tudósai a békéért folytatott harcban ma is kifejtenek. A béke-világmozgalom ezt ugyanúgy tanúsítja, mint azoknak a tudósoknak az akciói, akik a fegyverkezési verseny, a harmadik világgal szemben folytatott imperialista politika ellen lépnek fel. Az is érthető, hogy a haladó eszmékért, a reakció ellen folyó harcban a tőkésországokban a természettudományok képviselői vállalják a nagyobbik részt. Az ideológiailag kötöttebb, a burzsoázia érdekeit közvetlenül kifejező társadalomtudományokban tarkább a kép, bár ez is előnyösen változik. Több helyen még az egyetemi tanszékek is, amelyeket elsősorban a marxizmus elleni ideológiai harc céljából hoztak létre, az azokhoz tartozó fiatal oktatók és hallgatók, a tudományos értelmiség megmozdulásai, az úgynevezett „új baloldal” központjaivá válnak.

Mi lehet az oka ennek a jelenségnek, hogyan lehet megmagyarázni azt, hogy a kapitalizmusban sokféle módon – anyagilag mindenképpen – elkényeztetett tudományos értelmiség a haladó társadalmi eszmékhez vonzódik, hogy – nélkülözhetetlenségüket felhasználva – egy részük olyan akciókra is vállalkozik, amelyek más értelmiségi rétegekre és társadalmi erőkre is mozgósítóan hatnak?

E problémákról szólott már Lenin is, amikor rámutatott a marxista gondolat vonzerejére. A burzsoá társadalom tudását más motívumok közelítik a társadalmi haladás és a forradalom eszméihez, mint a munkásmozgalomban felnőtt, az elnyomás és a kizsákmányolás iskoláját megjárt forradalmárt. A tudós alapélménye a kapitalista rendszerrel kapcsolatban nem annyira annak igazságtalansága, hanem sokkalta inkább értelmetlensége, ésszerűtlensége. Az igazi tudós egész tevékenységét az a törekvés hatja át, hogy a tudomány eszközeivel, az alkotó elme erejével az ember, az értelmes emberi célok szolgálatába állítsa a természetet, a valóság törvényszerűségeit. Számára a tőkésök önös érdekei szerint irányított társadalom a maga emberellenes, kiszámíthatatlan, anarchikus, agresszív természetével nem vonzó, annál kevésbé, mivel ez a társadalom egyre inkább nemcsak ellenőrizni kívánja tevékenységét, hanem őt magát is eszközzé fokozza le. Példaként említhetjük erre az olyan eljárásokat, mint az Oppenheimer-per, a haladó amerikai atomtudósok ellen indított boszorkányüldözés.

A szocializmus győzelme után abból lehet és kell kiindulni, hogy a tudós – tudományos beállítottsága miatt – általában rokonszenvezik a szocialista rendszerrel mint olyan társadalommal, amelynek koncepciója, alaptermészete az értelemre épül és célja az ember szolgálata. A marxizmus-leninizmus elfogadtatása a tudósokkal nagyrészt azon múlik, hogy sikerül-e meghirdetett elveinkkel és egyre inkább persze gyakorlatunkkal is bizonyítani: tudományosan megalapozott úton haladunk, szigorúan ésszerű ismérvek szerint járunk el. A tudós személye iránt tanúsított figyelem, türelem, megbecsülés fontos előfeltétel; de csak akkor válik befolyásunk igazán hatékonyrá, ha túl a személyes törődésen, ügyünk részesévé tudjuk tenni a tudóst mint tudóst; ha úgy érzi, hogy a társadalom alakításában – szellemüket, a lényeget nézve – ugyanazok, vagy hasonlóak a módszereink, mint amilyenekkel ő igyekszik feltárni a maga szakterületén az igazságot, átalakítani a világot.

Viszonyunk a tudósokhoz elvi és nem taktikai viszony, s aki nem így gondolkodik és cselekszik – úgy véljük –, nem a párt szellemében jár el. A Magyar Tudományos Akadémián szerzett tapasztalataink is tanúsítják, hogy nagyon széles az érintkezési felület: a tudósok java nagy érdek-

lódással és hivatásához méltó kritikai igényességgel figyeli a társadalmi folyamatokat és őszintén hajlandó közreműködni ott, ahol még elmaradás érezhető.

Igaz persze az is, hogy a tudós, aki – a tudományban elengedhetetlen és nagyfokú szakosodás miatt – hozzászokott ahhoz, hogy szigorúan körülhatárolt jelenségekkel foglalkozzék, többnyire laboratóriumi feltételek között végrehajtható kísérletekkel ellenőrizze hipotéziseit, elképzeléseit, hajlamos arra, hogy a politikával, a társadalomépítés gyakorlatával szemben hasonló követelményeket állítson, illetve elvont igényekkel közeledjen a társadalmi kérdésekhez. A politikai élet összetettsége, komplexitása – mondjuk így – sokak szemében valami összeviaskodásnak tűnik; a kikerülhetetlen taktikai szempontokat sokan nem fogadják el, szűk látókörű gyakorlatiasságot sejteneek ott is, ahol egyszerűen az adottságok által megszabott korlátokról és a társadalom iránti felelősségről van szó.

Mindezek arra figyelmeztetnek, hogy a politikai gyakorlat elvi indokait jobban világítsuk meg a tudósok előtt; nem másítják azonban meg azt a tényt, hogy a „tudósok világa” a szocializmussal és a szocialista politikával belső összhangban van, hogy a tudományos értelmiség – hadd mondjuk így – predesztinálva van arra, hogy befogadja eszméinket. Ezt azért is érdemes aláhúzni, mert válasz azok aggályaira, akik a tudományos monopóliumok elleni harcunktól, a vitákat serkentő tudománypolitikától féltik a párt, a szocializmus befolyását ezen a területen. A helyzet éppen fordított: a tudományosság, amelynek feltétlen tartozéka a szabad tudományos vita, az egyik legerősebb kapocs a szocialista politika és a tudósok között.

b) Előterjesztésünkön végigvonul az a törekvés, hogy fokozzuk a tudományok társadalmi hasznosságát, s hogy a tudományos kutatásoknak fokozottabb mértékben kell igazodniuk a társadalmi igényekhez: közvetlenül is szolgálniuk kell a népgazdaság, a szocialista kultúra, az oktatásügy és az egészségügy fejlesztését.

A világgazdaságban végbemenő rohamos technikai, technológiai fejlődés a mi gazdasági életünkben is parancsolóan írja elő az új és új tudományos eredményekre való támaszkodást, mind a közvetlen termelési szférában, mind az ehhez kapcsolódó tevékenységi körökben. Lehet és kell is vitatkozni azon, hogy miként értelmezzük a különböző tudományágak termelőerővé válásának folyamatát, tendenciáját. Az azonban vitathatatlan, hogy ez valóságos tendencia, s a tudomány eredményeinek lebecsülése vagy mellőzése súlyos károkat okozhat népgazdaságunknak. Amikor az irányítás figyelmét nyomatékosan felhívjuk a tudományok

társadalmi hasznosságának fokozására, akkor azt kívánjuk szorgalmazni, hogy az irányító szervek az eddiginél hatékonyabb kapcsolatot építsenek ki a tudományos műhelyekkel, pontosabban fogalmazzák meg a társadalom, a gazdaság, az ipar igényeit, hozzák közelebb egymáshoz az elméletet, a kutatást és a gyakorlatot. Ha ezt nem tesszük meg, egy nap arra ébredünk, hogy kínosan lemaradunk a nemzetközi versenyben, s ezt a lemaradást nem lehet egykönnyen behozni.

Azt is tudjuk azonban, hogy minden helyes elv, ha szűklátókörűen értelmezzük, visszájára fordulhat. Így van ez a tudományos kutatások esetében is. A társadalmi hasznosság nem mindig jelentkezik közvetlen gazdasági haszon formájában. Különösen érvényes ez az alapkutatásokra, amelyek eredményei rendszerint nem használhatók fel közvetlenül, mégis nélkülözhetetlenek a jövő megalapozása szempontjából. Nem szabad megfélemlkezni arról sem, hogy egy-egy tudományos sikerhez esetenként eredménytelen kísérletek sorozatán keresztül vezet az út. Ezért a praktikizmus, a szűklátókörűség, a türelmetlenség jóvátehetetlen károkat okozhat.

c) Tudománypolitikai elveink közül külön is ki szeretnénk emelni a nemzetközi együttműködés szükségességét. Aligha túlzás, ha azt mondjuk, hogy az ötvenes évek elején a nemzeti autarkiaira való törekvés az egyes szocialista országokban tulajdonképpen azt a célt tűzte ki, hogy valamennyi tudományágban egyenletesen fejlődjünk fel az európai, illetőleg a világszínvonalra. Ilyen célokat kitűzni ma már még a nagy és fejlett tőkésországok vonatkozásában is ésszerűtlen, amint erre több testvérpártunk, így a Francia Kommunista Párt is utal programjában. Az autarkiaira való törekvés a szocialista országok között semmilyen lényeges integrációs, együttműködési, összefogási lehetőséget nem vett figyelembe, s lényegében irreális, nacionalista elképzelésekből fakadt.

Ma már egyre többen látják, hogy a szocialista együttműködés, integráció – a sajátos nemzeti igények és a független nemzetgazdaság tiszteletben tartása mellett – létkérdése a szocialista tábornak, nemzeti fejlődésünknek, döntő feltétele az életszínvonal emelésének és a védelmi erő fokozásának. A szocialista országok közötti tudományos együttműködés eredményei ismeretesek és igen jelentősek. Ennek ellenére is azt kell megállapítani, hogy elmaradtunk az igényektől, és a tudományos integráció terén még csak a kezdeti lépéseknél tartunk. Ahhoz azonban, hogy a magunk erejével minél hatékonyabban járuljunk hozzá a reális és nem utópisztikus integrációhoz, szükség van álláspontunk világos kifejtésére és arra, hogy a testvéri országokkal – mindenekelőtt a Szovjet-

unióval – a további munkát, a fejlődés irányát és módszereit meghatározó megfelelő megegyezésre jussunk.

Ha a statisztikákat nézzük, azt állapíthatjuk meg, hogy Magyarország és a többi szocialista ország nemzeti jövedelmüknek közel akkora hányadát fordítják kutatásra és fejlesztésre, mint a fejlett tőkésországok. Egyik-másik szocialista ország e célra fordítható anyagi eszközei – ezen országok méretei, a nemzeti jövedelem alacsonyabb volta miatt – persze jelentősen kisebbek. Ezt a hátrányt kell hatékony, erőinket megsokszorozó együttműködéssel kiegyensúlyozni.

Az utóbbi években fokozódott, egyre határozottabbá vált a tudományos kutatások területén is a nemzetközi együttműködés objektív szükségességének felismerése, s ma határozott a törekvés a közös munkára, a kooperációra, a szocialista tudományos integrációra. Az együttműködés és munkamegosztás konkrét megvalósításáig azonban még számos gyakorlati korlátot kell ledöntenünk.

A szocialista országok tudományos együttműködésében, az integráció megvalósításában alapvetően a Szovjetunióval való együttműködésre, a szovjet tudomány és technika eredményeinek átvételére kell építenünk. Hazai tudományos életünk számára felbecsülhetetlen jelentősége van annak, hogy a fejlett tudományos bázissal bíró Szovjetunió eredményeire támaszkodhatunk.

d) Tudománypolitikánk fontos eleme a tudomány szabadságának kérdése a szocialista társadalomban. Mi azon az állásponton vagyunk – s ez az álláspont érvényesült az előterjesztés előkészítése közben is –, hogy a tudományos kutatás számára minden probléma és hipotézis szabad. Állami vagy párthatározattal nem lehet, nem szabad megakadályozni a tudóst abban, hogy hipotéziseket, elméleti következtetéseket alakítson ki, s azokat tudományos fórumok előtt megvitathassa. A tudományos munka szabadságának ez a biztosítéka a szocialista tudománypolitika szerves, kikapcsolhatatlan része.

Ugyanakkor meg kell mondanunk azt is, hogy a kutatások szabadságának vannak korlátai is. Korlátot jelentenek az anyagi lehetőségek. Elvben megvan ugyan bármelyik kutatónak a szabadsága különböző kísérletsorozatok végrehajtására, de a kísérleteknek a mindenkori anyagi feltételek korlátot szabhatnak. A társadalmat érintő „kísérletek” esetén pedig igen nagyfokú felelősséggel kell a kísérlet lehetőségeiről is dönten. Bár senkit sem lehet és kell saját elméleteinek végiggondolásában megakadályozni, ezentúl sem fogunk fórumot, publikációs lehetőséget biztosítani antiszocialista, antikommunista, népellenes elméleteknek. A szabadság feltétele a szabadságellenes nézetek korlátozása. A témaválasz-

tásban nagy önállósággal bíró társadalomtudományi kutatások eredményei közlésének esetenként határt szabhat azok közlésre érettsége, s a publicitás szabályozását indokolhatják politikai megfontolások is.

Természetes, hogy a kiélezett osztályösszeütközések idején különbözött a maitól a tudományok, döntően a társadalomtudományok szerepéről és a kutatás szabadságáról vallott nézetünk is. Tény az is, hogy a személyi kultusz évei nem kedveztek az alkotás szabadságát biztosító tudományos légkör megteremtésének. Az ellenforradalom, az azt megelőző és egy ideig követő eszmei zűrzavar is abnormális viszonyokat teremtett.

A szocialista rendszer és a munkásosztály pártja érdekelt abban, hogy a tudományok szabadon fejlődjenek. Ahogyan a munkásosztály tényleges hatalma egyre erősödik, szocialista rendszerünk egyre szilárdabb lesz, fejlődik szocialista demokráciánk, gazdaságunk, ahogyan népünk életszínvonala növekszik, lehetővé válik, hogy az alkotó tudományos gondolatok megfogalmazásának és közlésének egy ideig szükséges korlátait is csökkentsük.

e) A tudományok, a kutatómunka szabadságával szorosan összefügg a tudományos monopóliumokról vallott felfogásunk. A tudomány fejlődése szempontjából alapvető a tudományos álláspontok, hipotézisek megütközése, a közöttük – megfelelő feltételek mellett – folyó küzdelem az objektív valóság teljesebb, érvényesebb visszatükrözéséért, a feltárt összefüggések pontosabb kifejezéséért, megfogalmazásáért. Ennek kibontakozását akadályozzák a tudomány területén jelentkező monopóliumok, amelyek bizonyos kutatási irányok nevében minden más megközelítési mód kizárására törekednek. A politikában annak idején jelentkező voluntarizmus és szubjektivizmus a tudományos életben is egyértelműen jelentkezett; s ha nem ügyelünk, jelentkezhethet jelenleg is.

Mi tagadjuk a tudományos monopóliumok létjogosultságát: politikai, szervezeti és egyéb eszközökkel is fellépünk azok ellen. A tapasztalatok késztetnek bennünket erre.

Politikai, szervezeti befolyás, hatalom nélkül általában nem teremthető tudományos monopólium, olyan helyzet, amikor tudományos tények és érvek helyett más megfontolások dönthetnek tudományos kérdésekben. Éppen ezért kell fellépniük, sokszor a párt célkitűzéseinek jegyében jóindulattal jelentkező, de azokat valójában kompromittáló törekvések ellen is. Úgy hisszük, elsősorban a pártszerveknek és az állami irányításnak kell gondoskodnia arról, hogy senki se kerülhessen a tudománynak és saját fejlődésének is ártó monopolhelyzetbe.

A tudományos monopóliumok elleni határozott fellépést megköveteli az a körülmény is, hogy anyagi eszközeink korlátai miatt nincs módunk-

ban több hasonló profilú, jelentős tudományos intézményt fenntartani. Nem létesíthetünk és szerelhetünk fel – bármennyire is szeretnénk – pl. Debrecenben a Központi Fizikai Kutató Intézethez hasonló tematikájú és nagyságrendű intézetet.

Megengedhetetlen viszont, hogy nagy intézeteinknek a társadalom tulajdonát képező műszaki-technikai és egyéb felszereltsége elérhetetlen legyen szerényebb intézmények kutatói, egyetemi oktatók számára. Küzdenünk kell azért is, hogy egy-egy intézményen belül több tudományos iskola alakulhasson ki.

A jó értelemben vett tudományos iskolák nem alkotnak, nem is alkothatnak monopóliumot. Az iskolateremtő tudós nem korlátozza tanítványai, munkatársai fejlődését; nem szűkíti be érdeklődési területüket az őt személy szerint érdeklő problémakörre, hanem minden eszközzel elősegíti fejlődésüket, támogatja önálló kezdeményezésüket, igyekszik tévedésüket korrigálni; önbizalmat, perspektívát nyújt hosszadalmasabb, esetleg csak késve eredményt hozó munkáikhoz; megteremti számukra a tudományos viták elfogulatlan, elvszerű, szabad fórumát. Amiben vezető, amiben „mester”, az elsősorban saját tudományos kutatási módszere, a problémák megközelítésének sajátos módja, a nagy kutatókra jellemző szerénység a valóság még nem ismert tartományaival szemben, bizalmatlanság a könnyen elért, tetszetős látszateredmények iránt.

f) Az utóbbi hónapokban – nemegyszer a monopóliumok elleni fellépéssel összekapcsolva – sajátos viták alakultak ki a kutatás koncentrációjának, összpontosításának kérdéséről is. Ma már alig van tudományos életünk területén olyan szervező, vezető, irányító tudós, aki tagadná, hogy csak akkor érhetünk el jelentősebb eredményeket a kutatásban, ha erőinket koncentráljuk, meghatározott célokra fogjuk össze. Vannak azonban, akik a koncentrációt egyoldalúan, sajátosan értelmezik. Különösen a múltban, az átlagosnál jóval kedvezőbb feltételekkel rendelkező néhány intézmény vezető tudósára gondolunk.

Azt valljuk, hogy elsősorban feladatokra, célokra és nem intézményekre kell koncentrálnunk erőinket. Fontos persze, hogy legyenek jelentős, jól felszerelt tudományos intézményeink. Ezek léte jogosult; valóságos, lényeges társadalmi igényeket elégítenek ki. Arra vonatkozóan azonban, hogy a koncentráció nemcsak egy intézmény keretében valósítható meg, példa lehet egyes fejlett ipari országok gyakorlata, ahol nagy jelentőségű tudományos programokat nemegyszer több száz kutatóhely munkájának célra irányuló összehangolásával oldanak meg. Ilyen módon – sok száz kutatóhely és számos tudományág együttműködésével – valósult, valósul meg akár a szovjet, akár az amerikai úrkutatási program is.

Ha hasonló nagyságrendű célokat nem tűzünk, nem is tűzhetünk ki a hazai kutatás elé, a módszer számunkra is tanulságos.

A tudományos kutatás részben kéaderképzés, mégpedig nemcsak kutatók, hanem a műszaki fejlődés új vívmányait a gyakorlatba átültető szakemberek képzése is. Ahhoz, hogy a világszínvonal élén haladó tudományos eredmények újdonságát felismerhessék, hazai alkalmazhatóságát, meghonosíthatóságának feltételeit megítélhessék, hogy a szocialista tudományos integrációba hatékonyan bekapcsolódhassunk, olyan tájékozott kutatókat kell kiképezni, akik otthonosan mozognak azokon a tudományterületeken is, amelyekben nagyobb arányú önálló kutatást nem tervezhetünk. Egy-egy jelentősebb licencia, szabadalom meggondolt vásárlásának, külföldi eredmény átvételének feltétele a gazdasági kérdésekben jártas szakember közreműködésén túl a tudományosan felkészült szakértők részvétele is.

g) Előterjesztésünk komoly figyelmet szentel a tudományos közélet, a tudományos kéaderképzés és minősítés, a kutatók cseréje, az utánpótlás és a vezetők kiválasztása kérdésének. Nagy jelentőségű a legmodernebb tudományos problémák iránt fogékony, azok megoldására felkészült fiatal kutatók és a nagy tapasztalatú, szintetizáló készségű idősebb tudósok együttműködésének biztosítása is. Mindezeket rendkívül fontos problémáknak tekintjük, s több megvalósításra váró javaslatot terjesztünk elő.

Emeljünk ki most mindössze kettőt közülük:

– Tudományos életünkben nem kielégítő a gondolatok, az eredmények és kudarcok minősítése, nem elég nyílt, bátor, alkotó a kritikai közszellem. Úgyszólván hiányzik az alulról felfelé irányuló szakmai jellegű bírálat és nem ritka az egy szinten álló tudományos káderek között sem az udvarias, de elvtelen kölcsönösség. Mindez károsan befolyásolja a tudományos minősítés színvonalát is. A közéleti és kritikai szellem javítása alapvetően politikai feladat.

– Káderpolitikánkra is kihat az a – tudományok fejlődésének sajátoságaival összefüggő – változás, hogy korunk tudományát nem az egyedi teljesítmények határozzák meg, legalábbis nem úgy, mint a modern tudomány hőskorában. Kiemelkedő tehetségek persze ma is vannak, de ahhoz, hogy a tudomány valami jelentőset alkosson, jól szervezett és irányított, megfelelő feltételekkel ellátott kutató kollektívákra van szükség. Egy-egy nagy tudományos gondolat többnyire csak így, jól felkészült szakemberek, kutatók csoportjának együttes munkájával dolgozható ki. Ezért is növekszik a kutatások szervezésének, irányításának kérdéseivel foglalkozó, e téren speciális ismeretekkel rendelkező szakemberek szerepe.

Végül, de nem utolsósorban szólni kell a párt- és az állami vezetés tudománypolitikai és tudományszervező feladatainak néhány kérdéséről.

A tudománypolitikai irányítás kiterjed a tudományos kutatások céljainak és irányának meghatározására, a kutatási szektorok, részterületek arányos fejlődésének biztosítására; a nemzeti jövedelem kutatási célokra fordítható arányának megállapítására; a kutatóhelyek célirányos telepítésére; a kutatómunka és a kutatók védelmére, a szakemberképzés és továbbképzés tervezésére; a megfelelő szervezetek és intézmények létrehozására; a nemzetközi tudományos munkamegosztásban való részvétel mértékének meghatározására és más hasonló fontos feladatokra. Az irányítás lényegileg a tudományfejlesztési koncepciók, elképzelések meghatározásával és az eszközök, módszerek kialakításával formálja a tudományos életet. Mint az eddig elmondottakból is kitűnt, ezt az irányítási munkát a megfelelő tudományos testületek problémákat feltáró, elemző, kérdést felvető munkája nélkül az illetékes állami szervek nem végezhetik el, s az irányítás általános elveit enélkül az arra hivatott pártszervek sem adhatják meg. Tehát nem arról van szó, hogy vannak, akik feladatot adnak: ezek a politikai szervek, és vannak a végrehajtók: ezek a tudományos dolgozók. Maguknak a feladatoknak a megjelölésében is – úgy gondoljuk – jelen kell lenniök a tudományok képviselőinek.

A feladatkijelölést célzó elemzések az irányító szervek, s végső fokon a párt munkájában összetetalálkoznak a sokoldalúan ismert társadalmi-gazdasági igényekkel, az anyagi lehetőségekkel, nem utolsósorban pedig a tudományok fejlődésében adódó belső követelményekkel, s így kerülhet sor a pontosabb, reális tudományos feladatkijelölésre. Ez az irányítási rendszer rugalmas: lehetővé teszi a társadalom részéről érkező, néha merőben új igények közvetítését a tudomány felé, s a tudományos műhelyek olyan szabad kutatási tevékenységét is, amely nem jár feltétlenül azonnali társadalmi hasznossággal. Tehát ez az irányítási módszer, ha jól alkalmazzák, érvényesíti a társadalom igényét a tudomány iránt, s a tudomány igényét az önállóságra, amely nem öncélú, nem független a társadalomtól. Biztosítja továbbá a megfelelő anyagi eszközöket és az erkölcsi megbecsülést is.

A párt- és állami vezetésnek természetesen nem kizárólagos feladata a tartalmi és szervezeti kérdések kidolgozása, a feladatok kijelölése. Feladata emellett az alkotásnak kedvező, egészséges tudományos légkör társadalmi feltételeinek kialakítása is. Ahhoz, hogy a kutatók ne kényelem-

szeretetből, az üzemi munka felelősségétől, kockázataitól való menekülés szándékából válasszák a kutatói pályát, ahhoz, hogy ne ragaszkodjanak makacsul a kutatóintézeti státushoz – vagyis a kutatók egészséges cseréje erős társadalmi ellenállás nélkül valósuljon meg –, arra van szükség, hogy a megfelelő képzettségű és tehetségű szakemberek érezzék azt a társadalmi igényt, amely feléjük irányul, és olyan erkölcsi, anyagi elismerésben részesüljenek, amely témaválasztásuk helyességét, eredményeik hasznosságát igazolja, és a további munkához szükséges önbizalmat és biztonságérzetet ad.

A tudomány és a tudománypolitika kapcsolatát a mi viszonyaink között meghatározza az a körülmény, hogy a politikai irányítás nem nélkülözheti a tudományos előkészítés munkáját. Ugyanakkor a tudományos munka, kiváltképp a társadalomtudományi munka, nem nélkülözheti azokat az ismereteket és helyzetértékeléseket, amelyek a párt munkájából, hazai és nemzetközi tapasztalataiból adódnak. Ezért látjuk szükségesnek, hogy szorosabb kapcsolatot teremtsünk a párt illetékes szervei és a társadalomtudományok munkásai között. Elvi-elméleti igényű kapcsolatokra gondolunk, konzultációkra, amelyek alkalmas szellemi csatornák lehetnek a párt irányító szervei és a tudományos dolgozók közötti, kölcsönösen szükséges és hasznos együttműködésben.

Vannak, akik ezzel kapcsolatban aggodalmuknak adtak kifejezést, mondván: ez a kapcsolat a társadalomtudományok rövidebb pórázra fogásának csak amolyan „fedő elnevezése”. A gyakorlat mutatja majd meg, hogy nem ezt akarjuk; az általunk elképzelt és részben már létesített kapcsolatok nem érintik a tudományos kutatás szabadságát, sőt az országos és nemzetközi kérdéskomplexumokba való bekapcsolás által széles perspektívát nyitnak az alkotó tudományos munka számára eddig gyakorlatilag érinthetetlen régiókban is.

A marxista-leninista párt és a tudomány kapcsolata természetesen nemcsak a pártirányítás és a tudomány felső szintjein, hanem minden szinten gyümölcsöző. Ezért szorgalmazzuk a megyei, kerületi pártbizottságok és a tudományos intézmények sokoldalú együttműködését.

Ennyit kiegészítésképpen a tudománypolitikánk időszerű kérdéseiről szóló előterjesztéshez. Tudatában vagyunk annak, hogy munkánk a Központi Bizottság mostani vitájával és határozataival nem fejeződik be, sőt éppen hogy elkezdődik. Előterjesztésünk a konkrét tennivalók fő irányát tartalmazza. Az állásfoglalásban kitűzött célok valóra váltásá-

ban, a párt általános politikájának szerves részét alkotó tudománypolitika megvalósításában rendkívül nagy feladat vár az illetékes állami szervekre. Építsünk alkotó, szervező munkájukra, önálló kezdeményezésükre. A Központi Bizottság azt várja a tudományos kutatóhelyeken, irányító szervezetben dolgozó kommunistáktól, hogy a mindennapi munkában valóra váltsák a párt tudománypolitikáját.

Kedves Elvtársak!

A vitában tizennyolc elvtárs szólalt fel. A hozzászólások inkább kiegészítő jellegűek voltak, s – egy-két kérdés kivételével – nem vitatták az előterjesztést, valamint az előadói beszédet. Engedjék meg, hogy csak a hozzászólásokkal kapcsolatos néhány problémát érintsek.

Azzal, hogy az *Akadémián reformot* kell megvalósítani, a felszólalók mindegyike egyetértett. A vita a reform mikéntjéről folyt.

Az a javaslatunk, hogy az elhangzott véleményeknek megfelelően, némileg módosítsuk, általánosabb formában fogalmazzuk meg az irányelvek szövegét. Így a határozat a következőket tartalmazná:

– „Elő kell készíteni a Magyar Tudományos Akadémia szervezetének reformját. A reform szolgálja a tudományos-területi, valamint a szakigazgatási feladatok szétválasztását, egyidejűleg a hatósági funkciók és jogkör pontos szabályozását. Előtérbe kell állítani az Akadémia országos, a tudományos kutatás egész területére kiterjedő elvi-módszertani, javaslattevő és véleményező funkcióját, amit – élükön választott vezetőikkel – tudományos testületei (elnökség, tudományos osztályok, bizottságok) útján gyakoroljon. E feladatkör keretében készítsen országos érvényű tudományos prognózisokat, tudományfejlesztési koncepciókat. A feladat ellátásához a Magyar Tudományos Akadémia testületi szervei a kutatásirányításban érdekelt más főhatóságoktól és intézményektől információkat kérhetnek, azokról felkérésre, vagy saját kezdeményezésből véleményt alkotnak. A testületek választott vezetője a jövőben is a Magyar Tudományos Akadémia elnöke legyen, akit funkciójában a Népköztársaság Elnöki Tanácsa erősít meg.

Az Akadémia tudományos kutatóintézeteinek irányítását oly módon kell megszervezni, hogy igazgatási és gazdálkodási kérdésekben az illetékes tudományos osztályok szakvéleménye a döntések előtt megfelelő módon kifejezésre juthasson, tudományos kérdésekben pedig véleményük alapul szolgáljon. A főtitkárnak és az igazgatási szerveknek ezen felül

tájékoztatniuk kell a megfelelő akadémiai testületeket és döntéseiket meg kell indokolniuk.

Az Akadémia átszervezésével egyidejűleg jelentősen növelni kell a kutatóintézetek önállóságát.”

Ez a fogalmazás módot nyújt arra – amit pl. Rusznyák elvtárs és mások javasoltak –, hogy a szervezeti reform konkrét megvalósítása során az Akadémia alternatív javaslatokat dolgozzon ki a kormány számára.

A Magyar Tudományos Akadémia szervezete eredetileg akkor alakult ki, amikor az inkább kulturális missziót teljesítő szerv volt, s a természettudományokhoz jóformán semmi sem kötötte. A magyar tudományos élet szervezete átfogó, modern, célszerű szervezési elv nélkül alakult ki. 1949-ben az Akadémia akkori reformja elsősorban tartalmilag határozott meg új feladatokat. A szervezet – mellyel e nagy fontosságú testület működik – jórészt hagyományos maradt. Ennek következményeit jól érzékelteti, amit Erdey-Grúz elvtárs szokott mondani, hogy mint főtitkár most „ideális” helyzetben van, hiszen az Akadémia főtitkárának feladatait lényegében még Arany János korában szabályozták. Lényeges különbség a régi és a mai Akadémiánk között, hogy míg 1927-ben mindössze 120 000 pengő volt az Akadémia szubvenciója, ma 700 millió forint felett rendelkezik, sőt ennél nagyobb anyagi erőket mozgat, hiszen tevékenységével saját intézetein kívül is jelentős hatást gyakorol. A főtitkár ilyen, változott viszonyok között is minden egyes dolgot hivatalosan jóváhagyatott az elnökséggel. A jóváhagyás azonban formalitássá válik, minthogy az elnökség tagjai csak a maguk szűkebb területéről rendelkeznek kellő ismerettel. A főtitkár felelőssége viszont megszűnik a testületi döntés folytán.

Más körülmények miatt is rendkívül bonyolult a mai Akadémiánk szervezete. Jó néhány nagy intézet igazgatója – mint az Akadémia illetékes osztályának titkára vagy az osztály vezetőségi tagja – egyben önmagának fölöttese is, ami visszás helyzeteket teremt.

A tudománynak, a tudósoknak, de az egész Magyar Népköztársaságnak is az az érdeke, hogy az ilyen problémákat tisztázzuk. A megoldás módjairól lehet vitatkozni, lehet és kell különböző elképzeléseket felvázolni, de ezek alapvető céljának annak kell lennie, hogy korszerűen határozzuk meg az Akadémia funkcióit, korszerűbbé tegyük szervezetét, működését szocialista állami szerveink, szervezeteink rendjéhez illesszük.

Megemlítek egy példát más területről. Az Írószövetségnek egy időben saját kiadója volt. Működtek persze más szépirodalmi kiadók is az országban, ezekre azonban a szövetségnek érdemi befolyása nem volt, kiadáspolitikája csak saját kiadójára korlátozódott. Azt javasoltuk, hogy

ne legyen saját kiadója az Írószövetségnek, de kapjon hatáskört az egész magyar könyvkiadás területén. Azóta a szövetség befolyása jelentősen megnőtt az egész magyar szépirodalmi könyvkiadásra. Mint minden hasonlat, ez is sántít. Annak illusztrálására talán mégis alkalmas, hogy érzékeltessük: az a célunk, hogy a tudományos fórumok hatásköre és jogai növekedjenek, amikor a napi operatív funkció alól mentesítjük őket.

Mindenki egyetért azzal, hogy *az egyetemeken jelentősen növelni kell a kutatómunka arányát és lehetőségeit*. Ez összeegyeztethető azzal a – helyesen – elfogadott elvvel, hogy az egyetemek fő feladata az oktatás és nevelés. Ahogy azonban a jó elvekkel is elő szokott fordulni, némileg eltúloztuk ezt, részben szubjektív hibákból is. Nagyon élesen szétválasztottuk az egyetemek és kutatóintézetek funkcióit. Az egyetemi oktatóknak nem biztosítottuk kellő mértékben a tudományos kutatómunka feltételeit, s nem gondoskodtunk megfelelően arról sem, hogy a kutatóintézetekben dolgozó kiváló elméleti felkészültségű tudósok kellő arányban részt vegyenek az egyetemi oktatásban is. Mindezek következtében az egyetemeken – nem kevés esetben – a hagyományos ismeretanyag mechanikus továbbításának gyakorlata alakult ki. Szinte mindenki tudna példát mondani arra, hogy új tudományos és gyakorlati eredményeink nem a kívánt, optimális mértékben illeszkednek az oktatás folyamatába. Pedig ma már számolni kell azzal, hogy – még ha egyébként szándékunkban állna is – mind kevésbé tudunk teljes, befejezett ismeretanyagot adni az egyetemi oktatás időtartama alatt a fiatal szakembereknek. Ezért különösen fontos, hogy az egyetem kutatási módszereket is adjon hallgatóinak, melyek időtállóak, melyekre új ismeretanyag feldolgozásánál is építeni lehet. Ez viszont általában csak olyan oktatóktól várható, akik maguk is végeznek kutatómunkát.

Ha nem biztosítanánk a kutatómunka lehetőségét az egyetemi oktatók számára, számítani kellene arra, hogy elvágódna az egyetemekről, illetve a kutatóintézetekben dolgozók nem kívánnának az egyetemi oktatás területére átmenni, s így az a normális cirkuláció, kádermozgás, amit szeretnénk elérni, nagyon nehezen menne. A nemzetközi tapasztalatok is az egyetemi kutatómunka fejlesztésére ösztönöznek bennünket. Ma pl. az Egyesült Államokban a tudományos kutatásoknak nem jelentéktelen része az egyetemeken folyik. A baráti országokban is egyre inkább az egyetemek és kutatóintézetek közelítése érvényesül. Nálunk éppen a másik véglet van. Ez pazarlás a szellemi értékekkel is, amit pedig nem engedhetünk meg.

Következésképpen a legközelebbi időben a tudomány fejlesztésére for-

dítandó anyagi eszközeinkből jelentős részt kell az egyetemi kutatómunka fejlesztésére fordítani. Hozzátehetjük, hogy ezek hamar megtérülő költségek lesznek majd.

Itt említeném – hiszen főként az egyetemeket sújtja – a kutatási segéd-erők kedvezőtlen arányát is. Ezt többen felvetették a hozzászólók közül. Valóban abnormális dolog, hogy nálunk – különösen egyes szakokon, laboratóriumokban stb. – speciális asszisztensi képesítést igénylő feladatokat elméletileg magasan képzett kutatók végeznek. Ezen a helyzeten is feltétlenül változtatni kell.

Többen szorgalmazták a kutatóintézetek személyi összetételében a mobilitást, a kutatás, a gyakorlat és az oktatás területén dolgozók közötti cserét. Az elvi egyetértés ellenére a módszerek még nem alakultak ki.

Egyike a problémáknak, hogy egy-egy intézeten belül az öregek és fiatalok kapcsolata – enyhén szólva – nem eléggé harmonikus. A tudomány történetéből számtalan példát tudunk: kiváló elmék 30 éven alul voltak még, amikor korszakalkotó felfedezéseket tettek. Ma is fiatal kutatók munkakollektívái – nem egy helyen – jelentős eredményeket érnek el. Más példák pedig azt mutatják, hogy jelentős tudósok életük végéig termékeny alkotó munkát fejtenek ki. Ezért is elő kell segítenünk fiatal és idősebb kutatók harmonikus együttműködését.

Olyan állásponttal is találkozunk, hogy a pártszervezetek végezzék a kádermunka feladatait. Úgy vélem, az a helyes, ha a pártszervezetek segítik a kádermunkát, de nem ők szervezik. Ez elsősorban az állami vezetők kötelessége.

A kádermunkának fontos része a kutatás területén is a vezetők kiválasztása és kinevezése. Helyes, ha a vezetők akárhányszor meghosszabbíthatóan, de határidőhöz kötött megbízásokat kapnak. Ez elősegíti, hogy a tudós, ha vezetői megbízatást kap, ne szűnjék meg tudós lenni. Említésre méltó: éppen az egyetemeken szerzett tapasztalataink kedvezőek a tekintetben, hogy a vezető funkciók időhöz kötése arra ösztönöz, jobban engedjék a vezetők a beosztottakat is kutatni. Tudósaink adottságai persze eltérőek. Vannak közöttük, akik kiemelkedően széles körű tudományos ismeretekkel, nagy áttekintéssel rendelkeznek, s jó adottságaik persze eltérőek. Vannak közöttük, akik kiemelkedően széles körű tudományos ismeretekkel, nagy áttekintéssel rendelkeznek, s jó adottságaik vannak nagyobb kollektívák átfogó irányításához. Mások érdeklődési spektruma más jellegű, s inkább kisebb munkakollektívákkal együtt elsősorban az effektív kutatómunkában mutathatnak fel nagy eredményeket. Az előbbiek bizonyára jobb szervezők, ilyen funkciók betöltésénél elsősorban rájuk kell építeni. Az utóbbiak számára képességeik kibontakoztatásához megfelelő kutatási feltételeket kell biztosítani.

A normális közszellem kialakítása érdekében a tudományos minősítések területén nagyon sok a tennivaló s a következő években törekednünk kell a probléma megoldására, arra, hogy a minősítés valóban hasznos, fontos tudományos teljesítményeket, eredményeket honoráljon.

Ma még azt, hogy az egyes tudományos munkák tényleges értéke kelően felszínre kerüljön, több dolog megnehezíti: a túlszakosodás miatt igen szűk csoportok az elbírálók; nem érvényesül az állami felelősség a kutatások területén stb. Ha sikerülne a megítélés objektivitását, elviségét biztosítani – s a nyilvánosság ebben segíthet – úgy a periférikus, érdektelen témák kidolgozása alapján egyesek nem kapnának – a mai gyakorlathoz hasonlóan – tudományos pótlék formájában életjáradékot.

Úgy vélem, a szakemberek az alap kutatásokban, az alkalmazott kutatásokban és a fejlesztés területén egyaránt meg tudják ítélni az egyes kutatások iránti tényleges társadalmi igényeket, a végzett munkák tudományos és gyakorlati értékét. Ehhez hozzátenném, hogy az ún. „hobby-kutatásoknak” a jövőben is biztosítani kell a lehetőségét – de nem az állam pénzén és nem úgy, hogy az kandidátusi vagy doktori címet és az ezzel járó anyagi előnyöket eredményezzen.

A tudományos monopóliumokkal kapcsolatban kifejtett álláspontunkkal elvileg mindenki egyetértett. Természetes ez már csak azért is, mivel monopoltörökvéseknek mindenki lehet szenvedő alanya. Engedjék meg, hogy a tudományos monopóliumokkal kapcsolatban idézzem Haldane angol Nobel-díjas biológust szavait, aki – mikor rákkal operálták – 1964 februárjában végrendelet-félét készített, amelyet még abban az évben, halála után, nyilvánosságra hoztak. Nagyon tanulságos, amit a tudományos monopóliumok káros voltáról ír.

„Munkám java részét a genetika területén végeztem, és ezért sokszor megkérdezik tőlem: mi a véleményem Liszenkóról? Nos, szerintem Liszenko kitűnő biológus, és elgondolásainak egy része helyes... Másfelől úgy vélem, Liszenko egyes elgondolásai rosszak, és pedig nagyon is, de persze kiderülhet ez az enyémeiről, vagy más biológusokéről is. Nézetem szerint nagy kárára szolgált a szovjet mezőgazdaságnak és a szovjet biológiának, hogy Liszenko... olyan nagy hatalomhoz juthatott és hatalma révén nem engedett érvényesülni sok általam és más genetikusok által is igen értékesnek tartott munkát.

Egy ideig tagja voltam a kommunista pártnak, és mindmáig marxista maradtam, mégsem gondolnám, hogy Liszenko biológiai elgondolásai a marxizmusból következnek, talán éppen ellenkezőleg.

Ez egyébként csak az én személyes véleményem. Abban viszont egészen bizonyos vagyok, hogy ha engem tettek volna meg az angol genetikai

vagy fizikai tudományok diktátorának, nem kevésbé szerencsétlen módon jártam volna el, azzal a különbséggel talán, hogy én pontosan tudom: a legjobb tudományos eredményekre azzal juthatunk, ha jó sok szabad teret engedünk... Úgy hiszem, Lisenko ezt nem ismerte fel világosan. Végeredményben nincs talán olyan ember, aki elég nagy ahhoz, hogy valamely tudományág egészét irányíthassa...”

A monopolhelyzet többféle visszaélésre ad lehetőséget a mi körülményeink között is. A publicitás lehetőségének korlátozására, vagy a kísérleti lehetőségek megvonására gondolok elsősorban. Nekünk tehát olyan közszellemet és szervezeti feltételeket kell teremteni, hogy senkinek ne kelljen szenvednie monopoliumoktól, mivel ez árt a tudományok fejlődésének, de a monopolhelyzetbe került tudósnak is. A társadalomnak kell szervezeten biztosítania, hogy senki ne kerülhessen olyan helyzetbe, hogy vitapartnereit egyszerűen adminisztratív úton győzheti le.

A tudományos-hatalmi monopoliumok elleni fellépést – természetesen – nem lehet, nem szabad a társadalomtudományok területén úgy értelmezni, mint lehetőséget a marxizmus hegemoniájának gyöngítésére. A jövőben sem engedjük meg, hogy marxista kutatók, tudományos műhelyek ellen – „a monopoliumok elleni harc” címen – nem marxista vagy anti-marxista nézetek képviselői fellépjenek.

A kutatók jövedelmének kérdéseiről szólva, a felmerült igényt úgy fogalmazhatjuk meg pontosabban, hogy a jövedelem növelését kössük sokkal jobban a valóságos teljesítményekhez. Ez azt jelenti, hogy a jövedelem növelése ne legyen egyszerűen átlagos általános jövedelemnövelés. A meghatározott feladatokhoz kapcsoljuk, s sokkal nagyobb nyilvánosságot adjunk az egyes feladatok teljesítésében nyújtott kiemelkedő teljesítményeknek.

A vitában néhány elvtárs igényelte, hogy *emeljünk ki egyes tudományágakat*. Azt ajánlom, hogy e javaslatokat az illetékes állami szervek vizsgálják meg. Az eddigi munka is arra figyelmeztet bennünket, hogy e fórumon minél kevésbé menjünk részletekbe, általános elvi álláspontot alakítsunk ki, s adjuk meg a lehetőséget, hogy az állami szervek azt részleteiben kimunkálják.

A nemzetközi tudományos együttműködés alapvető jelentőségére a vita is rávilágított. E kérdéssel kapcsolatos célkitűzéseink megvalósítása közben – többek között – belső, szemléleti nehézségeket is le kell győznünk. Természetes, hogy a tudós mindent megtenne azért, hogy önálló, nagy kutatási feladatokra kapjon megbízást, s azok megoldása közben született eredményeit, találmányait alkalmazzák a gyakorlatban. Nekünk azonban az eddiginél sokkal jobban meg kell becsülnünk – erkölcsileg és

anyagilag egyaránt – azokat is, akik magyar viszonyokra adaptálnak szellemi értékeket, alkotásokat, hiszen saját erőforrásainkból – anyagiakból és szellemiekből egyaránt – korlátozott számú kiemelkedő jelentőségű feladatra vállalkozhatunk. Ma valóban az a helyzet, amiről az egyik felszólaló beszélt: a legkisebb önálló dolgozatot – legyen az bármily apróság – sokkal jobban becsüljük, mint azt, ha valaki nagy jelentőségű külföldi eredményeket átültet, meghonosít, adott esetben a hazai gyártáshoz is hozzásegít.

Természetesen, a nemzetközi együttműködésben a tudomány és technika területén is döntő kérdés számunkra a szocialista integráció feltételeinek megteremtése. Egy sor területen megfelelő, sőt jelentős szellemi kapacitással rendelkezünk hazánkban. A régi és jelenlegi szervezeteinkben ennek egy részét tudtuk kellően hasznosítani. Több magyar Nobel-díjas élt vagy él külföldön, s közülük egyetlenegy – Szent-Györgyi – kapta Magyarországon a Nobel-díjat, a többieknek mind külföldön bontakozott ki tudományos pályájuk. Itthon nem volt sem igény, sem lehetőség munkájukhoz. Sok a tehetséges emberünk ma is, s közülük többet – különösen a nagyon speciális érdeklődésűeket – gyorsan fejlődő ipari bázisunk ma sem tudná teljes eredményességgel foglalkoztatni. Csak a szocialista integráció útján tudjuk a meglevő szellemi kapacitást, tehetségeinket jól hasznosítani. Ugyanakkor egyes területeken mulhatatlanul szükséges és hasznos lesz majd számunkra más szocialista országok szellemi kapacitásának az eddiginél nagyobb mértékű bevonása a hazai feladatok megoldásába.

A tudományos kutatóintézetek közötti *kooperáció és koordináció* igényével kapcsolatban engedjék meg, hogy egy konkrét példát mondjak el. Ebből kiderül, hogy gyakran még a „belső integráció” is mily kezdetleges formában funkcionál nálunk. Egyik városunkban három kémiai-vegyipari jellegű kutatóintézet működik és egy egyetem. Mindegyiknek külön-külön jár egy folyóirat, melynek évi 1200 dollár az előfizetési díja. Külön van könyvtáruk. Szinte minden többszörösen van meg egy-egy kilométer átmérőjű területen.

Azt hiszem, hogy Magyarországnál sokkal gazdagabb országok sem engedhetik meg, hogy – hozzánk hasonlóan – egész sor elektronmikroszkóp működjék naponta mindössze néhány órát. E drága műszerek erkölcsi kopása rendkívül gyors, nagyon hamar korszerűtlenné válnak. Az ilyen műszereket gyakorlatilag mindenütt három műszakban kellene működtetni s nem nagy számban beszerezni.

Az itthon jól megszervezett kooperáció, koordináció nélkül képtelenek

lennének a nemzetközi együttműködés megvalósítására is. Az első feladatunk az, hogy a saját házunk táján rendet teremtsünk.

A társadalomtudományok anyagi ellátásának jelentős fejlesztése kérdésében is teljes az egyetértés. Jogos az igény, akkor is, ha néha a tőkésországoknak a „társadalomtudományi kutatások” fejlesztése érdekében tett erőfeszítéseit, jelentős anyagi áldozatait állítják elénk példaként, helytelenül: a kapitalista társadalmak – defenzív társadalmak, sokoldalúan kell bizonygatniuk létük történelmileg már jogosulatlan „jogsultságát”. Úgy gondolom továbbá, hogy a feltétlenül szükséges fejlesztés nem azt jelenti, hogy egyformán, minden területet kiemelten kell kezelnünk. Egyes tudományágakatoknál a szinten tartás szükséges, máshol, pl. a szociológia, filozófia, pszichológia, neveléstudomány vonatkozásában viszont meg kell gyorsítani a fejlődést. E feladat megoldásának konkrét módjait állami szerveknek kell meghatározniuk.

A párt és a tudományok újszerű kapcsolatának megteremtésében sokkal gyorsabb előrehaladást kellene biztosítanunk. Ma nálunk az a helyzet, hogy legtöbbször a párt szervei a marxizmus-leninizmus általános törvényszerűségei és a gyakorlati élet igényei alapján előbb tárnak fel és fogalmaznak meg elvileg bizonyos társadalmi kérdéseket, mint az ezekkel foglalkozó tudományok. Ez önmagában helyes. Az a baj, hogy a kutatás nagyon lemarad ezeknek a problémáknak elméleti kimunkálásában, új problémák felvetésében. Felsorolhatnánk a kongresszusok dokumentumaiból egész sor olyan kérdésfelvetést, amelyeknek kidolgozásával ma is adósak a megfelelő kutatóintézetek. Szükséges volt pl. a kommunista szakemberképzés problémáinak pártkongresszuson történő felvetése. Sajnos a neveléstudomány még ma is adós annak kimunkálásával, hogy mai viszonyaink között mi ennek a tartalma, s mi következik abból a nevelésre vonatkozóan.

Kétségtelen, hogy nem kívánhatunk a társadalomtudományok művelőitől rögtön teljes, tökéletes és végleges formában válaszokat. Ugyanakkor azonban nagyon élesen meg kell húzni a határvonalakat az elméleti szempontból hasznos és káros, a politikai megítélés alapján közölhető és nem közölhető eredmények között, úgy, ahogyan az az előterjesztésben meg is történik.

A vitában a pluralizmus kérdésében is egységes volt az álláspont. Ez azért is fontos, mert e vonatkozásban két szélsőséggel találkozunk: szektás állásponttal, amely monolit, zárt egységet követel, és pluralista felfogással, amely revizionista álláspont. Elutasítjuk a dogmatikus-szektás álláspontot, amely a marxizmust megkövült nézetek rendszerének tekinti és elutasítjuk a „többféle marxizmus”, a marxizmuson belüli irányzatok

létjogosultságának elismerésére irányuló nézeteket is, mert azok tagadják a marxizmust mint egzakt tudományos világnézetet, ugyanakkor serkentjük az új kérdések megválaszolását célzó kutatásokat, az erre irányuló vitákat, a marxizmus–leninizmus továbbfejlesztését.

A marxizmus pluralisztikus felfogása adekvát politikai konzekvenciákkal is jár. A többféle marxizmus elismerése – a dolgok logikájából következik – ahhoz a téves és káros állásponthoz vezet, hogy a nemzetközi kommunista mozgalmon belül többféle, egyformán érvényes marxizmus van; hogy az egyes országokban is több kommunista párt létezhet; hogy a párton belüli frakciózás „természetes”. A „pluralizált marxizmus” – s erre a történelemben nem nehéz példát találni – a kommunista párt vezető szerepének tagadásához vezet, a szocializmus erőinek gyengítését jelenti.

Kérdés: A tudománypolitikai irányelvekben fontos helyet foglalnak el a társadalomtudományok. A hazai társadalomtudományok megítélésében gyakran találkozunk szélsőséges, egymásnak homlokegyenest ellentmondó nézetekkel. Hogyan értékeli Ön a társadalomtudományok helyzetét, miben látja alapvető feladatait?

Válasz: Ha jól értelmezem a kérdést, a társadalomtudományok jelentőségének megítélésében tapasztalható szélsőségekről van szó. Egyfelől például azokra gondolhatunk, akik lebecsülik a tudományos szocializmust, a marxista elméletet, nem hisznek igazában és erejében. Másfelől azoknak a nézeteiről lehet szó, akik társadalmilag-politikailag „mindenhatónak” tekintik a társadalomtudományt, vagyis valóságos megoldásnak tekintik az olyan elméleti elképzelést is, amelyet a gyakorlat még nem erősített meg, amely tehát még csak papíron „megoldás”. Ez az utóbbi szemlélet volt egyik forrása és lett egyik következménye az ismert torzulásoknak a munkásmozgalomban.

A hazai társadalomtudományok jelentős eredményeket értek el a felszabadulás óta. Ezek csak úgy jöhettek létre, hogy a marxista szemlélet – a visszaesések, elbizonytalankodások ellenére is – tudományos dolgozóink közígénye lett a társadalomtudományokban. Az eredmények persze mind magasabbra állítják az igények mércéjét, tehát úgy látjuk – s ezt a tudománypolitikai irányelvek szelleme is kifejezi –, hogy nagyon sok még a tennivaló.

Kérdés: Vita folyt a közelmúltban – és részben ma is folyik – arról a kérdésről, hogy a marxizmus monopóliumára vagy hegemoniájára kell-e törekednünk. Ugyancsak a viták középpontjában álló kérdés a marxizmus „pluralizmusának” problémája: beszélhetünk-e többféle marxizmusról, illetve hogyan kell kezelni a marxizmus talaján álló különböző

* Interjú. Valóság, 1969. 11. sz.

álláspontok vitáit? Milyen álláspontot alakított ki ezekben a kérdésekben a Központi Bizottság?

Válasz: Itt nagyon fontos a pontos fogalmazás. Mit értünk azon, hogy hazánkban, a lakosság tudatában a marxizmus nincs „monopolhelyzetben”? Azt, hogy a marxizmuson kívül élnek még egyéb ideológiák és ideológiai maradványok a gondolkodásban. Gondoljunk például a különböző vallásos nézetekre (s a hozzájuk tartozó intézményeknek a társadalmi tudatra ható tevékenységére). Gondoljunk a polgári és kispolgári gondolatvilág továbbélésére – megnyilvánulásaival naponta szembetaláljuk magunkat. Miért higgyük azt – szándékosan kiélezett példát idézek –, hogy a magánszektorban dolgozó kisiparosok állampolgári hűsége rendszerünk iránt egyben marxista szemléletet is jelent? Miért higgyük azt, hogy a volt földbirtokosok, tőkésék, akik ma különböző helyeken dolgozhatnak, s akik számára – ha becsületesen dolgoznak – nyugalmat, biztonságot teremt a szocialista rend és törvényesség, intézkedéseinkre a marxizmus vállalásával felelnek? Élnek nem marxista nézetek, vélemények egyes emberekben; pontosabban, bonyolult helyzetekben felmerülő problémákra gyakran adnak nem marxista választ. Azt, hogy ma a marxizmustól eltérő és idegen szemléletek, elméletek, ideológiák léteznek még hazánkban, természetesen nem azért szögezzük le, mert sürgősségnek tartjuk az ideológiai harcot, és meg akarunk velük békülni. Ellenkezőleg: éppen a nem marxista nézetek leküzdésére akarunk mozgósítani. Az a megállapítás, hogy kivívtuk a marxizmus monopolhelyzetét, nem felel meg a tényeknek és ezért leszerelő is. Az a megállapítás viszont, hogy nálunk a szellemi életben a marxista gondolat hegemoniát, vezető szerepet, túlsúlyt szerzett, tényszerűen is igaz, s egyben arra is figyelmeztet, hogy ennek a szerepnek a megtartásáért, állandó erősítéséért szüntelenül harcolni kell, sőt komoly erőfeszítésekkel növelni kell a marxizmus súlyát nemcsak a közgondolkodásban, hanem az egyes emberben is.

A marxizmus hegemoniájának kivívása természetesen szorosan összefügg az osztályharcban elért győzelmekkel, azzal, hogy sikerült az országban lerakni a szocializmus alapjait: végső soron ennek a helyzetnek a tudati tükröződéséről van szó. Állami életünk ideológiai alapja a marxizmus-leninizmus; oktatásunkban, propagandánkban, sajtónkban, tudományos életünkben jobbra már a marxizmus érvényesül. Mindennek és sok más tényezőnek a hatására a hazai közgondolkodásban mind nagyobb teret foglal el a marxizmus, tehát helyzeténél fogva is, elterjedtsége, mennyisége és minősége következtében is döntő fölénye van a magyar ideológiai életben.

A reális viszonyok tudomásulvétele tehát semmiképpen nem azt jelenti,

hogy célunk a mai állapot rögzítése. Célunk a viszonyok megváltoztatása, a marxizmus hegemoniájának erősítése, ami persze csak fokozatosan képzelhető el, a társadalmi valóságban elért eredményekre támaszkodva, azokkal szerves összefüggésben. Ezt a hegemoniát erősítik a marxista tudomány új és új felismerései, új és új eredményei, és az új kérdésekre adott új, helyes válaszai. Ez a folyamat egyszer majd eljut ahhoz a pont-hoz, amelyen boldog utódaink már az egész társadalom marxista gondolkodásáról beszélhetnek. Persze akkor is lesznek viták, nézeteltérések, helyes és helytelen megközelítések, különben nem volna fejlődés, nem volna szellemi mozgás.

A másik probléma a marxizmus pluralizálásának kritikája, amit helytelen volna összekeverni az előbbi kérdéssel. Két különböző dologról van szó. A tudományos szocializmus az objektív valóság törvényszerűségeit tárja fel, más szóval konkrét kutatási eredményeket általánosít az általánosíthatóság tudományos kritériumai szerint. Ezzel teremti meg a szocializmus tudományos elméletét, a társadalmi cselekvés vezérfonalát. Az MSZMP Központi Bizottságának tudománypolitikai irányelvei ezt az álláspontot tükrözik: az objektív valóság egy konkrét kérdésére – amelyet térben és időben meghatározottan teszünk fel – egyetlen objektív, tudományos válasz létezik. Ez azt is jelenti, hogy nincs többféle marxizmus, csak egy marxizmus van. A marxizmus pluralizálását mi a tudománnyal ellentétben álló, a marxista erők frontját bomlasztó, revizionista nézetnek tekintjük.

Más kérdés, hogy az életben felvetődő új kérdésekre vagy a tudományos szocializmus által eddig meg nem válaszolt kérdésekre hogyan lehet megtalálni azt a bizonyos egyetlen helyes és marxista választ. Kétségtelen például, hogy ugyanahhoz a kérdéshez különböző szempontokból lehet közeledni vagy ugyanazt a kérdést különböző összefüggésekben lehet vizsgálni. Ez a kutatás előfeltétele, s mindaddig, amíg az elméleti vagy gyakorlati ellenőrzés nem bizonyította be, hogy a szóban forgó kérdésre mi a megfelelő válasz, addig létjogosultsága van a különböző álláspontoknak. Ez azonban nem jelenti a marxizmus pluralizálásának elfogadását, hiszen a különböző módszerek és elképzelések, amelyekben a különböző kutatások és okfejtések fejeződnek ki, csupán megközelítések: a végső és lehető legteljesebb válasznak ezek ütközéséből, egymással és a valósággal való szembesítéséből kell kialakulnia; ez a módszer elveti, félredobja mindazt, ami hibás, hamis, esetleges, ötletszerű. Hasonló a helyzet a különböző összefüggések között kialakuló válaszokkal. Ezeknek tényleges, tudományos igazságtartalma egy magasabb fokon összegeezhető; azt, ami nem tényleges tudományos eredmény, a tudomány egyébként előbb-utóbb

úgyis kiveti magából, ami ugyancsak azt támasztja alá, hogy a marxizmus pluralizmusa tudománytalan koncepció.

Még egy vonatkozásra hívnám fel a figyelmet. Amikor a tudomány új kérdésekkel néz szembe, vagy régebben rosszul megválaszolt kérdésekre kell helyes választ adnia, akkor a megoldásra irányuló munka menetében felhalmozódhatnak pozitív és negatív részeredmények, esetleg egyazon állásponton belül is. Mivel merőben új megoldásokról van szó, „menet közben” hiba volna egy feltételezett – de csak feltételezett – helyes végmegoldás jegyében fellepni a különböző megközelítések ellen. A műhelyvitákban már az érés állapotában helyes szembesíteni, megütköztetni a különféle nézeteket. Nem véletlenül hangsúlyozom a műhelyvitákat, amelyeknek az eddiginél sokkal nagyobb szerepet kell betölteniük a tudományos életben. Az a tapasztalatunk, ha mindjárt a nyilvánosság előtt kerül sor a nézetek konfrontációjára, nem kellően végiggondolt nézetek csapnak össze, az a többi között azzal a veszéllyel jár, hogy megmerevedik a „félkész” álláspont, s a vita hevében egyik vagy másik fél végső tételként nyilatkoztatja ki a maga álláspontját. Természetesen ebből a munkamódszerre és a vitapartnerek pszichológiájára vonatkozó észrevételből sem lehet igazoló érvet kovácsolni a marxizmus pluralizálása mellett.

Kérdés: Széles visszhangot keltett a politika és a tudomány viszonyának megvilágítása a tudománypolitikai irányelvekben. Ez a kérdés talán a társadalomtudományok fejlődése szempontjából a legizgalmasabb, hiszen a társadalomtudományok problémái a legszorosabban érintkeznek politikai kérdésekkel. Megkérjük, fejtse ki, milyennek látja a politika és a tudomány kapcsolatát.

Válasz: Politika és tudomány kapcsolata a szocializmusban, a marxista párt gyakorlatában csakis a nép, a szocializmus maximális szolgálatának alapján nyugodhat. Minden olyan korlátozás, „tekintélyvédelem”, fenntartás, ami ennek a célnak a megvalósítását akadályozza, idegen a marxista politikától és a marxista tudománytól. A marxista pártok tudományos világnézet alapján végzik munkájukat. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a marxizmus-leninizmus a XIX. és a XX. században egyszer s mindenkorra lefektetett bizonyos tudományos elveket, s a továbbiakban a marxizmus feladata minden egyes kimondott tételnek védelme tűzön-vízen át. A marxizmus elvei felismeréseken alapulnak, a valóság helyes felismerésén. A valóságban pedig különféle elemek vannak: hosszú ideig érvényes elemek és gyorsabban változó elemek. Azokat a felismeréseket, amelyek hosszú ideig érvényes elemeken, a többé-kevésbé állandó elemeken alapulnak, védeni kell. A legáltalánosabb és legfőbb elvek, a dialektikus materializmus alapvető tudományos igazságai egyetemes érvé-

nyűek térben és időben: ma is érvényesek s azok is maradnak. De a valóságban vannak mozgékony, gyorsabban változó elemek, s az ezekre vonatkozó nézeteinket örök érvényűnek feltüntetni – dogmatizmus. A valóság változik, fejlődik a tudomány, gyarapodnak ismereteink a valóságról, új és új helyzet áll elő a világban, a mozgalmában: mindezzel együtt kell haladnia a tudományos elméletnek is. Ezért a pártnak s ezen belül a pártvezetésnek szigorú fegyelemmel kell támaszkodnia a tudományos munkára, s a társadalomtudományok művelőinek részt kell venniük a társadalomépítés munkájában.

Ennek a módszernek vannak jó hagyományai, s ezeket kívánjuk továbbbépíteni a jövőben. Tudjuk, hogy az elmélet, a tudomány nagy távon méri a valóságot, keresi az igazságot, a törvényszerűséget. Nagy távon gondolkodik a politika is, amikor távlati célokat tűz ki és stratégiáját határozza meg; ugyanakkor a politika megvalósítása napi munka, részfeladatokat is kitűző és megoldó tevékenység, amely e szívós „aprómunka” nélkül nem biztosíthatná az előrehaladást. A politikai munkában ezért a többi között szerepe van a taktikának is; stratégiai céljait enélkül nem tudná megvalósítani. Vannak tudósok, akik a politika taktikai feladatai s az elméleti kutatás stratégiai távlatú módszerei között feloldhatatlan ellentétet éreznek. Ezt a szembeállítást nem lehet elfogadni. Az a kérdés, hogy a helyes – marxista szellemben fogant – politika szükségszerű, helyesen megválasztott taktikai lépéseiről van-e szó vagy hibás politika megvalósításáról. Ez utóbbi esetben az összeütközés vagy a feszültség a politikai taktika és a tudományos elmélet között valóban elkerülhetetlen, s arra kötelez, hogy megkeressük a konfliktus forrását. De ha a politika helyes, jól választott lépésekkel közeledik a céljához, akkor a tudomány képviselőit meg kell és meg is lehet győzni a politika igazáról, sőt meg lehet nyerni őket annak aktív támogatására.

Kérdés: Az elvi állásfoglalások mellett a Központi Bizottság határozata kitér a tudományszervezés és-irányítás kérdéseire is. Ebből a szempontból is a társadalomtudományok problémáit szeretnénk kiemelni. Megfelelőnek tekinthetjük-e a társadalomtudományi kutatások jelenlegi bázisát? Milyen szervezeti – vagy esetleg szemléleti – változásokat tart Ön szükségesnek?

Válasz: A tudománypolitikai irányelvek érintik a társadalomtudományok szervezeti bázisát is. A határozatban szó van a Magyar Tudományos Akadémia reformjáról, s ez természetesen vonatkozik a társadalomtudományi osztályokra is. Szó van arról is, hogy növelni kell az egyetemek tudományos határfokát. Végül a munkamódszerek demokratizálása érdekében az eddiginél nagyobb hangsúlyt kell kapniuk majd a tudományos

életben a műhelyvitáknak. Ezek a viták nem korlátozódhatnak a kutató-intézetekre, hiszen az egyes szakterületeknek – mondhatnám így is – lét-szükségei. Régebben az egyetemeken is sűrűbben került sor egy-egy tudományág nagyobb problémakörére vagy egészére kiható műhelyvitákra, s ezek – tudományos jelentőségükön túl – hozzájárultak az egyetemek oktatási-nevelési feladatainak a jobb ellátásához is. Miért törőd-jünk bele, hogy az ilyen viták az egyetemeken sorvadoznak? Nem kedvező tendencia ez, változtatni kell rajta.

Nem egyszerűen szervezeti, hanem szemléleti kérdés is a tudománypolitikai irányelveknek az a megállapítása, amely bírálja a tudományos életben a monopolhelyzetek kialakulását, a szervezeti pozíció felhasználását egy vélt (vagy akár valós) tudományos álláspont igazságának adminisztratív védelmére. A tudománypolitikai irányelvek állást foglalnak a szabad tudományos eszmecserék mellett, pártolják a szabad tudományos kritika elvét és gyakorlatát. Voltak, akik így vetették fel a kérdést: ha ily módon fellépünk a tudományos monopóliumok ellen, nem keresszük-e a marxizmus erősítését, győzelmét célzó erőfeszítéseinket? Akik ilyesmit kérdeznek, azokban két különböző fogalom keveredik össze, innen az aggodalmuk. Más a marxista világnézet hegemoniájáért és végső soron általánossá válásáért küzdeni, és megint más bírálni és kiküszöbölni a tudományos életből a kóros összenövéseket, az adminisztratív véleménykorlátozást, az elvtelen pozícióvédelmet, amely minden esetben akadályozza a marxizmus szellemi fölényének megerősödését.

Egyébként hadd jegyezzem meg: a tudományos monopóliumokra való törekvéssel egyaránt találkozunk marxista és nem marxista tudósoknál. Ilyen törekvések már a marxizmus létrejötte előtt léteztek, léteznek ma is a marxizmuson kívül a szocialista országokban és a nem szocialista országokban egyaránt. Persze adódnak más visszasságok is. Olyan szervezeti feltételeket kell kialakítani – a korábbiak ésszerű módosításával –, amelyek segítenek felszámolni ezeket a torzulásokat.

Kérdés: Tudomásunk szerint a Központi Bizottság első ízben tárgyalta önálló napirendként és átfogó formában a tudománypolitika kérdéseit. Újszerű volt az előterjesztés kidolgozásának módja is. Mi volt ennek az „újításnak” az oka, és mi lesz folytatása az irányelvek végrehajtása során?

Válasz: A párt Központi Bizottsága valóban most tűzte első ízben összefüggő, önálló problémaként napirendre a tudományos kutatómunkát, alakított ki egységes tudománypolitikai irányelveket. A felszabadulást követő években erre nem kerülhetett sor. Bár a tudományos kutatások bázisa, a kutatók száma már az ötvenes évek első felében is gyorsan nőtt,

és nagy erőfeszítések történtek a korszerű tudományos munka feltételeinek megteremtésére, az akkor érvényesülő szubjektivizmus és voluntarizmus miatt nem volt lehetőség egységes, az objektíve megalapozott irányt kitűző tudománypolitika megfogalmazására. Az ellenforradalom után más, időben előbbre való feladatok kötötték le a figyelmünket. Az igények és lehetőségek most teremtdtek meg e feladat elvégzéséhez.

A tudománypolitikai irányelvek előkészítésének módjában nincs új elem, csupán arra törekedtünk, hogy hasznosítsuk a párt más hasonlóan átfogó vizsgálataiban szerzett értékes tapasztalatokat. Különösen tanulságosak voltak e tekintetben a gazdasági mechanizmus reformjának kidolgozásánál alkalmazott módszerek. A megfelelő elmélyülést megkönnyítő terv alapján a szakemberek és a pártmunkások nagyszámú kollektívája, több száz elvtársunk foglalkozott a tudománypolitikai irányelvek egy-egy részproblémájának elemzésével, majd a javaslatok kidolgozásával. Csak ez a munka biztosította, hogy a Központi Bizottság elé megalapozott és szakszerű javaslatok kerüljenek. A párton belüli demokrácia és a szocialista demokratizmus fejlesztése érdekében tett általános törekvéseinknek megfelelően fordultunk az előkészítő munka során – több alkalommal is – az érdekelt pártszervezetekhez. Több ezren ismerték meg a formálódó javaslatokat és az előterjesztés elkészítésével megbízottak is több mint ezer észrevételt kaptak s hasznosíthattak a Központi Bizottság számára készülő előterjesztés kimunkálásakor.

Az előkészítésnek ez a módja is hozzájárult ahhoz, hogy a Központi Bizottság tudománypolitikájának irányelveit tudományos értelmiségünk kedvezően, talán azt is mondhatnám, örömmel fogadta.

Folyik az irányelvek feldolgozása, az abból adódó állami rendelkezések és más konkrét teendők kidolgozása. Úgy gondolom, akkor munkálkodunk mindnyájan – tudósok, kutatók, irányító szervekben működő kommunisták és pártunkívüliek – az irányelvek szellemében, ha e feladatok elvégzése közben is széles körben támaszkodunk az érdekeltek és érintettek véleményére, segítségére. Ez az irányelvekben kitűzött célok megvalósításának legbiztosabb záloga.

Kérdés: Milyen körülmények indokolták tudománypolitikánknek a Központi Bizottság ülésén történő napirendre tűzését? Azt jelenti-e, hogy elavultak tudománypolitikánk eddig követett elvei?

Válasz: A tudománypolitika napirendre tűzését alapvetően és elsősorban a tudományoknak korunkban betöltött rendkívül gyorsan növekvő szerepe indokolta. A két világrendszer között folyó harcban fontos küzdőtérre vált a tudomány és a technika területe is. Ezért is indokolt, hogy a Központi Bizottság behatóan foglalkozzon a jövőbeni fejlődést szolgáló tudománypolitika alapvető kérdéseivel.

Szükségessé teszik ezt a társadalmi tevékenység e sajátos, fontos szféráján belül jelentkező ellentmondások is, amelyek ha nem nyernek megoldást, fékezik a fejlődést.

A tudományos alapokon szervezett társadalom, szocialista építésünk gyakorlata is új és új kérdéseket vet fel, amelyekre választ kell keresnünk. Válasz és megoldási variánsok kidolgozásával a társadalomtudományok művelői nagy segítséget nyújtanak a pártnak. Fontos feladatuk a nemzetközi munkásmozgalmon belül jelentkező elméleti-ideológiai problémák tudományos vizsgálata is.

A gazdasági mechanizmus reformja által teremtett új, nagyobb igények és az a körülmény, hogy az új gazdaságirányítási rendszer bevezetése számos, a kutatások területén eredetileg is meglevő problémát hozott a felszínre, szintén sürgette a kérdés napirendre tűzését.

A közelmúltban közzétett tudománypolitikai irányelvek nem fogalmaztak meg alapvetően új, az eddigiektől eltérő célokat. De az új helyzetben egységes összefüggésben tekintik át a tudományok irányításának problémáit, és számos újszerű megoldást tartalmaznak. Azt mondhatjuk tehát: tudománypolitikánk eddig követett elvei nem avultak el, de szükségessé

* Interjú, részlet. Pártélet, 1969. 9. sz.

vált a mai viszonyoknak megfelelő áttekintésük, rendszerbe foglalásuk, és az elkövetkező 10–15 év fejlődését megalapozó továbbfejlesztésük.

Kérdés: Ha vázlatosan is, szólhatna-e arról, mi jellemzi hazánkban a tudományok fejlődését az utóbbi időszakban?

Válasz: Nem hiszem, hogy van bárki ebben az országban, aki felelősséggel vállalkozhatna arra, hogy teljes szélességében és mélységében egymaga értékelje az elmúlt évek tudományos eredményeit. Ez a tudományos testületek, a tudományos eredmények gyakorlati felhasználásával foglalkozó szakemberek feladata. Ezért az irányelvek előkészítése során – amikor megpróbáltunk a fenti kérdésre válaszolni – az elemző, felmérő munkát a hozzáértők széles körének bevonásával végeztük el. Ennek eredményei az alábbiakban összegezhetők.

A hazai tudományok fejlődése a felszabadulás óta – minden ellentmondásával, hiányosságával együtt is – rendkívül gyors ütemű és eredményekben gazdag. Ma már jelentős kutatóbázisunk jóformán a semmiből nőtt ki, több mint hat és félezer kutatót, több mint hétezer egyetemi oktatót foglalkoztat. A kutatásra és műszaki fejlesztésre fordított anyagi eszközök jelenleg évente meghaladják a négy és fél milliárd forintot.

Ezzel is összefügg, hogy a hazai tudományos munka eredményei az elmúlt két évtizedben – különösen az utóbbi években – nagyon jelentősek. A gazdasági célokhoz kapcsolódó kutatások számottevően hozzájárultak iparunk és mezőgazdaságunk fejlesztéséhez. A kis számban említhető, világ színvonalon álló eredmény mellett különösen nagy jelentőségű az a tevékenység, amely a tudományok külföldön elért eredményeinek hazai viszonyokra való alkalmazását, átvételét, esetenként továbbfejlesztését biztosította. Eredményesek voltak például a hazai gyógyszergyártást, szerszámgép-fejlesztést, az új növény- és állatfajták kitenyésztését megalapozó kutatások. A természettudományok területén – ahol a felszabadulás előtti mostoha viszonyok között is születtek nemzetközileg elismert eredmények – a korszerűen felszerelt, új kutatási bázis lehetővé tette, hogy felzárkózzunk a rohamosan emelkedő nemzetközi színvonalhoz. A társadalomtudományok művelői is aktívan vettek részt a társadalmi problémák megoldásában és hozzájárultak népünk szocialista tudatának formálásához.

Bármennyire is igaz az, hogy kielégítő a kutatómunka, a tudományos élet fejlődése és szerepének növekedése, csak részben elégti ki a fejlődés újabb és egyre nagyobb követelményeit, több tekintetben elmarad a társadalmi fejlődés egészétől. A társadalmi célkitűzések és a kutatómunka között biztosítani kell az egészségesebb kölcsönhatást és összhangot. Ezért szorgalmazzuk a kutatási feladatok megválasztásában a társadalmi

szükségletek minél következetesebb érvényesítését. A párt ezért törekszik a tudománypolitikai irányelvek megfogalmazásával is a kutatások korszerű irányítási rendszerének, hatékonyabban működő mechanizmusának kimunkálására.

Kérdés: Hogyan valósul meg a tudományos élet pártirányítása?

Válasz: A tudományos élet pártirányítása – ahogyan a pártirányítás általában – elsősorban politikai, elvi irányítást jelent. A pártirányítás tipikus formájának tekinthetjük a tudománypolitikai irányelvek megfogalmazását. A Központi Bizottság állásfoglalása iránytűt adott az e területen működő pártszervezetek, kommunisták számára. Az irányelvek nem tartalmaznak részfeladatokat, sőt még olyan jelentősebb feladatokat sem fogalmaznak meg, amelyek rövid távra, egy-két évre szólnak. Az egy-egy terület fejlődéséért felelős kommunista vezetőknek, a pártszervezeteknek az általános célkitűzésekből kell konkrétan meghatározniuk a konkrét tennivalókat. A párt a tudományos kutatások területén is a vezetők és a helyi szervek nagyfokú felelősségére és önállóságára épít.

A párt tudománypolitikáját természetesen csak azok képesek megvalósítani, akik ismerik és mélyen, alapjaiban megértik azt. Ezért tulajdonítok nagy fontosságot az irányelvek alapos tanulmányozásának, feldolgozásának.

Az irányelvek kidolgozásának időszakában – a tudományos élet területén dolgozó elvtársak általános véleménye szerint is – nagyfokú demokratizmus érvényesült. Arra törekedtünk, hogy minél több párttag és pártönkívüli kutató, tudós véleményét megismerjük és érvényesítsük tudománypolitikánk megfogalmazásánál. Így kívánunk eljárni a megvalósítás – évekre szóló – időszakában is. Elvárjuk, hogy a kommunista tudósok és kutatók figyeljék és kérjék számon minden szinten, ha az irányelvekben megfogalmazott célok végrehajtása akadozik, vagy vontatottan halad.

A pártirányítás ilyen felfogása, gyakorlata mellett nagy felelősség hárul a tudományos élet irányító szerveiben dolgozó kommunistákra – a kormány szerveitől az intézetek belső vezető kollektíváiig. Nem véletlen, hogy a Központi Bizottság nem hozott határozatot arra, hogy a közeljövőben milyen állami rendelkezéseknek kell születniük az irányelvek gyakorlati megvalósítása érdekében. Arról sem született határozat, hogy az állami szerveknek milyen további, konkrét vizsgálatokat szükséges végezniük, miben kell határozniuk, csupán tájékoztatót fogadott el azokról. Öröndetes, hogy azóta a tervbe vett intézkedések egy részét kormányhatározat tette államilag kötelező feladattá. A munkának mégis csak a kezdetén tartunk – és annak sikere csak kommunista felelősséggel, következetességgel, ha kell, áldozatvállalással biztosítható.

Kérdés: Milyen nehézségekkel kell számolnunk a Központi Bizottság tudománypolitikai irányelveinek megvalósítása közben?

Válasz: Valóban érdemes és kell erről a kérdésről is beszélni. Alig telt el néhány hét azóta, hogy részleteiben is nyilvánosságra kerültek a párt tudománypolitikájának irányelvei. Az első reflexió az általános egyetértés volt. Ha ennek ellenére nem számolnánk nehézségekkel, ellenállással – úgy vélem –, nagy hibát követnénk el.

Lesznek – gondolom – a tudománypolitikai irányelvek megvalósítása közben politikai gondjaink, nehézségeink is. A végrehajtás során biztosan kiderül majd például, hogy vannak, akik nem értik vagy nem akarják megérteni a marxizmus pluralizálására irányuló törekvések elutasítását jelentő állásfoglalást. Biztosan akadnak majd, akikben aggodalom vagy ellenérzés ébred a politika és tudomány helyes viszonyának megvalósításáról vagy a tudományos munka szabadságáról vallott elvek gyakorlati realizálása közben. Nem véletlenül mondta Kádár elvtárs a Központi Bizottság nevében az irányelvek előkészítésében részt vevők előtt: „Ezt az állásfoglalást sokoldalúan kell majd magyaráznunk, sokat kell dolgoznunk megvalósításáért, de ezt a munkát is el fogjuk végezni.”

A politikai meg nem értés, az aggályok eloszlátása bizonyára hosszabb időn át az e területen folyó politikai munka lényeges feladata lesz.

Lesznek más természetű gondjaink is, amelyeknek gyökerei szintén politikai természetűek: a tudományok gyorsan változó, növekvő szerepének meg nem értéséből fakadóak. Nem mindenki ért majd egyet a kutatási bázis struktúrájának fokozatos módosításával; az egyetemi és üzemi kutatóhelyek fokozatos, gyorsabb ütemű fejlesztése közben is jelentkeznek majd eltérő vélemények. Nem kevés szemléleti elmaradottságot, megszokottságot – ha úgy tetszik –, konzervativizmust kell majd leküzdeni a Magyar Tudományos Akadémia reformjának megvalósításánál is.

Végezetül megemlítem – és ez nem mellékes körülmény –: az irányelvek szellemének érvényesítése, gyakorlatba történő átültetése, megvalósítása nehéz, kemény, hosszadalmas munka. Meg kell majd küzdenünk a restséggel, a kényelemszeretettel, a felelősségtől való félelemmel.

Kérdés: Milyen feladatokat, tennivalókat lát Aczél elvtárs a közeljövőre vonatkozóan a tudománypolitikai irányelvek megvalósításáért folyó munkában?

Válasz: A közeljövő – fél évre, egy évre gondolok – feladatait két csoportra osztanám.

Az egyik feladatkomplexum az irányelvek feldolgozásával, tudatosításával függ össze. Kiemelkedő szerepük lesz ebben a közeli hetekben zajló

pártbizottsági üléseknek és taggyűléseknek. Úgy gondolom, hogy az irányelvek ismertetésén túl, annak szellemében át kell tekinteni és értékelni az adott területen a tudományos kutatásokkal, a tudomány eredményeinek alkalmazásával összefüggő problémákat; gondosan mérlegelt, szolid és több évre szóló intézkedési terveket kidolgozni arra vonatkozóan, hogy konkrétan mit kíván tenni az adott pártszerv. Helyesnek tartanám, ha a pártbizottsági ülések és taggyűlések felvetnék és keresnék a választ arra a kérdésre is, hogyan építünk a tudomány eredményeire és módszereire a pártmunkában, mit lehet és kell tenni annak érdekében, hogy munkánk tudományosan megalapozott legyen. A tudománypolitikai irányelvek egy-egy részproblémájának feldolgozásánál – főként az elvi jellegűekre gondolok – számos tennivalójuk van a napilapok és a folyóiratok szerkesztőiségeinek is.

A másik – csaknem egyéves – feladat a tudománypolitikai irányelvekből következő konkrét tennivalók jogszabályokba, állami rendelkezésekbe foglalása, amelyek azután hosszú évekre jogi kereteket teremtenek a tudományok egészséges fejlődéséhez. Példaként hozhatom a Magyar Tudományos Akadémiáról szóló új törvényerejű rendelet kidolgozását, az új akadémiai alapszabály megalkotását, a tudományos minősítés módosuló rendszerének új jogszabályait stb. Itt sem egyszerűen jogszabályalkotásról van szó. E feladat is – éppen bonyolultsága, összetettsége miatt – nagyfokú politikai gondosságot kíván. Ez alatt az idő alatt kell elvégezni olyan témák vizsgálatát is, amelyeket a Központi Bizottság most nem zárt le egyértelműen, de amelyek döntést kívánnak.

Ha csupán ennyit mondunk – a teljesség igénye nélkül – a tudományos élet területén és annak irányító szerveiben dolgozó kommunisták elkövetkező egy éves feladatairól, meggyőződhetünk arról, hogy szívós, következetes kommunista munkára van szükség a Központi Bizottság tudománypolitikai irányelveinek megvalósításához.

A TUDOMÁNPOLITIKAI IRÁNYELVEK ÉS AZ AKADÉMIA REFORMJA *

A párt Központi Bizottságának tudománypolitikai irányelvei máris érezhetően hatnak egész tudományos életünk fejlődésére, gazdag perspektívát nyújtanak a hazai tudományoknak. Habár a tudomány képviselői között sok vita folyt az irányelvekről, minden alapunk megvan annak feltételezésére, hogy valamennyien egyetértenek az irányelveknek legalábbis a lényegével, s a viták a megvalósítás hogyanjára vonatkoznak.

A tudomány és társadalom kapcsolata óriásit változott a 25 évvel ezelőtti viszonyokhoz képest, de jelentős a változás a 10–15 évvel ezelőtti helyzethez viszonyítva is. A tudománypolitikai irányelvekkel pártunk lenini szellemben, ezért korszerűen, újszerűen fogalmazza meg a politika és tudomány viszonyát. Nem elsősorban a mindennapi politikai célok magyarázatát kérjük és várjuk tudósainktól, hanem a társadalom és a természet törvényszerűségeinek mélyreható vizsgálata révén azt, ami közös célja politikának és tudománynak egyaránt: a nép, az emberi, a szellemi haladás odaadó, önzetlen szolgálatát. Brecht Galileijével valljuk, hogy a tudománynak a fáradtságos emberi lét megkönnyítését kell szolgálnia.

Az Akadémia az idén 32 új levelező tagot választott. Lenin írta: „A tehetség ritka kincs. A tehetséget rendszeresen és tapintatosan támogatni kell. Bünt, mégpedig nagy bünt követnek el (százszorta nagyobb, mint a különböző személyes »bűnök«, amennyiben akadnak ilyenek) a munkádemokrácia ellen, ha nem karolnak fel egy tehetséges munkatársat, ha nem segítenek neki.” Az Akadémia idej közgyűlése tehetségeket, közöttük fiatal tudósokat támogatott, becsült meg az idej tagválasztásokkal. A szocialista társadalom lényegéből fakad, hogy minden alkotó erőt kibontakoztat – a feltörő fiatalokét is. A mindenkori megújulás biztosítja, hogy különböző generációk dolgozhassanak együtt legfőbb tudományos testületünkben. Ebben a vonatkozásban még akár keveselhetnénk is a beválasztott új fiatal tagok számát. A fiatalság persze nemcsak kor, hanem elsősorban gondolatteremtő képesség kérdése a tudományban.

* Hozzászólás az MTA 1970. évi közgyűlésén.

A szocializmus a legmesszebbmenően számít az idős tudós nemzedék nagy tapasztalattal párosult tudására. A különböző nemzedékek értékteremtő, alkotó egysége számunkra cél. S ebben az együttműködésben a fiataloknak járó megértésnek, térteremtésnek együtt kell járnia – munkában és mindenütt – az idősebbeknek szóló tisztelettel, megbecsüléssel. Sem a 30-as évjáratúak, sem a 80 évesek akadémiai tagsága nem a kornak szól, hanem mindenekelőtt a tudásnak, a tehetségnek, a néphez, a tudományhoz való hűségnek.

Gyakran hallani azt a véleményt, hogy a tudománypolitikai irányelvek kidolgozásával, határozattá emelésével jelentős feladat megoldása zárult le. Úgy vélem, hogy ezt pontosabban kellene megfogalmazni. Az elmúlt fél év mindenkit világosan meggyőzhetett arról, hogy a párt által a tudósokkal, kutatókkal egyetértésben – kijelölt helyes célok megvalósításának ma még csupán a kezdeténél tartunk, e célok valóra váltása hosszú, szívós munkát, harcot követel, melyhez mindannyiunk – tudósok, szakemberek, közéleti emberek – erejét egybe kell fognunk.

Igaz, hogy ma már új törvényerejű rendelet teremt keretet mozgékonyabb kutatói állomány kialakításához, de a kívánatos arányú csere a gyakorlati élet és a kutatás között ezzel még nem oldódott meg. Igaz, hogy ma már kedvező gazdasági szabályozókat biztosítunk a kutatási eszközök beszerzéséhez, de ezzel csupán jobb feltételeket teremtettünk ahhoz, hogy az elkövetkező években gyorsabban fejlődjenek a kutatás tárgyi feltételei. Igaz, hogy új törvényerejű rendelet és alapszabályok realizálják az Akadémia reformját, de ezek csak feltételek az Akadémia hatékonyabb működéséhez.

S lehet – önkritikusan, kritikusan – olyan problémáról is említést tenni, amelyben még hasonló eredményekről sem szólhatunk. Így pl. a tudománypolitikai irányelveknek lényeges mondanivalója, hogy az elkövetkező években jelentős ütemben kell fejleszteni az egyetemeken folyó tudományos munkát s annak feltételeit. Nem öncél, nem ötletszerű elhatározás, hanem – többek között – a felnövő új nemzedék eredményesebb, igényesebb, színvonalasabb képzése, nevelése követeli ezt. Ennek a teljes egyetértésben született elhatározásnak a valóra váltása érdekében bizony máig még nagyon kevés – jóformán semmi sem – történt. Ez a kisebb hiba, hiszen a célkitűzés realizálása hosszú éveket kíván. Nagyobb baj, hogy nem rendelkezünk még érdemi elképzelésekkel e feladat megoldásához, sőt az ezt előkészítő munka is alig-alig indult meg. Itt jegyzem meg: nem várhatunk ezzel sokáig.

Minden tudományos értéknek, ami csak él és hat ebben az országban, valamilyen formában szolgálnia kell az ifjúságnak – a jövő szakemberei-

nek – nevelését. Egyetemeink szintjét nemcsak azzal kell emelni, hogy szorgalmazzuk az ott folyó tudományos munkát, hanem azzal is, hogy tudósaink legjobb oktatókként legyenek ott ifjúságunk között. A jövőért érzett felelősségnek kell erre bennünket készítenie.

Tudjuk jól, hogy kimondva-kimondatlanul számos aggodalom, sőt félelem fogalmazódott meg az akadémiai reformmal kapcsolatban.

Nem véletlenül és nem is alaptalanul megfogalmazott gondok ezek. Fontos, hogy előre felismerjük a veszélyek lehetőségét, számoljunk velük, s akkor bekövetkezésüktől nem kell tartanunk. Az Akadémia csak akkor, és csakis akkor maradhat érdemben az ország legfelsőbb tudományos testülete, csakis akkor láthatja el maradandóan a tudományok művelésében reá háruló, változó, növekvő feladatokat, ha vállalja a változást, célkitűzéseinek, feladatainak, szervezetének megújulását, korszerűsítését.

A reform egyidejű célkitűzése, hogy a tudományos élet, a kutatások elvi irányítását magasabb szintre emelje és egyidejűleg az igazgatást, az adminisztratív irányítást szakszerűbbé tegye. Két, célszerűen elkülöníthető feladatról van szó. Az egyik a tudományos testületek munkájának fejlesztését, a másik hatékony szakigazgatási szervek létrehozását kívánja meg. A szakigazgatás specializálódást kíván, olyan jellegű döntéseket, melyekkel – az eddigi tapasztalatok szerint – csak formálisan foglalkozhattak elvi jellegű állásfoglalásokra hivatott testületek.

Úgy gondoljuk, hogy az adminisztratív irányítás „elvesztése” nem csökkenti, ellenkezőleg, növeli vagy legalábbis elvileg növelheti a tudományos testületek súlyát, tekintélyét. Társadalmunk életének más területéről – vállalva a pontatlanság veszélyét is – hoznék analógiát. Társadalmunk vezető szervei tudatosan arra törekszenek, hogy a fejlődés lényeges kérdéseiben hozzanak elvi jellegű határozatokat, ugyanakkor az azokból következő konkrét feladatok megoldásához a végrehajtó szervek számára nagyfokú önállóságot biztosítanak. Csökken-e ezzel vezető szerveink vezető szerepe? Ellenkezőleg, vezető szerepük növekszik, korszerűbbé válik.

Hogy milyen érdemi befolyása lesz majd az Akadémia tudományos testületeinek az egész magyar tudományos élet fejlődésére, azt állásfoglalásainak, ajánlásainak, javaslatainak megalapozottsága s nem utolsósorban az dönti majd el, hogy mennyire lesz képes igazán demokratikusan, a tudományos dolgozók legszélesebb közvéleményére támaszkodva, felelősséggel dönteni.

Pártunk őszintén törekszik arra, hogy növekedjék az Akadémia tudományos testületeinek hatékonysága, mint ahogyan célunk az is, hogy a tudatos állami irányítást biztosító szakigazgatási szervek kialakításakor elkerüljük a bürokrácia veszélyeit.

Az Akadémia testületeinek elsősorban a tudományos élet egészére kiható *ösztönző-szintetizáló* feladatokat kell ellátniuk, éspedig *távlati* vonatkozásban és *országos* vonatkozásban egyaránt. Az a körülmény, hogy a testületek a legkiválóbb tudósok, kutatók széles körére épülnek, teszi lehetővé, hogy a tudománynak ne csak jelenében, de távlataiban, ne csak az Akadémia intézményein belül, hanem országos méretekben gondolkodjanak, számoljanak az utánpótlás nevelésének feladataival, a kutatási eredmények hasznosításából, népszerűsítéséből adódó teendőkkal is.

Jelentős szerepet kell vállalniuk a testületeknek a *felelősségébresztés* – ha tetszik –, a nevelés területén, a *közéleti morál* és a *tudományos morál* vonatkozásában egyaránt. A tudományos élet nemcsak elvont elveket, hanem élő, eleven embereket is jelent.

Berthelot, a nagy francia kémikus, amikor egyszer azt hangoztatták előtte: a tudománynak nincs hazája – így válaszolt: ez igaz, de a tudósnak van. Nos, a haza, a nép, a szocializmus iránti felelősség ébrentartása, növelése, a közéleti morál fejlesztése éppúgy feladata a tudományos testületeknek, mint a tudományos morál normáinak betartása: az eredményesebb, gazdag, sokszínű tudományos élet minden gátjával – a klikkekkel, monopolérdekkel, a nagy- és kisdiktátorokkal, a tudói önhittséggel vagy önzéssel – való szembefordulás. S a jó tudósnek nemcsak azzal kell számolnia, hogy megvan-e, hanem azzal is, hogy lesz-e megfelelő légkör a teremtő tudományos munka számára.

A tudományos testületeknek *bíráló-ellenőrző* funkciókat is be kell tölteniök. Elvi jellegű, a lényeges kérdésekre tekintő – ha tetszik –, tudománypolitikai bírálatra, ellenőrzésre van szükség a szakigazgatás szervei fölött. Ez jelent – többek között – biztosítékot a bürokrácia veszélyeivel szemben, amely egyébként – tudnunk kell azt is – nemcsak a szakigazgatás, hanem a tudományos testületek vonatkozásában is fennáll.

Központi Bizottságunk a tudománypolitikai irányelvekben részletesen kifejtette álláspontját a politika és a tudomány kölcsönös kapcsolatáról, a szocialista társadalomban jellemző alapvető érdekegységéről. Különösen egyértelmű ez az összefüggés a társadalom múlt, jelen és jövő fejlődési tendenciáit elemző, vizsgáló társadalomtudományok vonatkozásában. Pártunk, mint a társadalom vezető ereje, egész tevékenységét tudományos alapokra építi, igényli a politikai döntések sokoldalú vizsgálatokkal történő megalapozását, javaslatok, alternatívák kidolgozását a tudomány képviselői részéről.

A társadalomtudományok legfőbb sajátossága – mint ismeretes – osztálymeghatározottságuk, ideológiai-politikai tartalmuk. Ezért is fűződik művelésükhöz, eredményeikhez különösen közvetlen érdeke és felelőssége

a politikának, pártunknak. A társadalomtudományok megkülönböztetett politikai-ideológiai jelentősége azonban nem jelenti, hogy korlátozni, vagy netán tiltani kívánnánk a társadalmi kérdésekre vonatkozó mélyreható tudományos vitákat.

A viták szabadsága egyben azt is jelenti: aktívan szembeszállunk olyan törekvésekkel, melyek mindent relativizálni, a már felismert igazságokat is feloldani igyekeznek. Nem értünk egyet azokkal, akik fejlődésünk korábbi szakaszait történelmietlenül, az akkor adott körülmények figyelembevételével nélkül, a „kritikai bátorság” pózában ítélik meg. De mióta és kiknek a szemében bátorság a kritikai voluntarizmus, a szubjektivizmus és doktrinárság? A múltat nem lehet a múlt értékeit megtagadva meghaladni, a jövőt nem lehet szkepszist, kételyt hintve építeni. Találunk az ilyen, hibás megközelítésekre példákat társadalmunkban egyébként ügyünk iránt elkötelezett társadalomkutatók között is. Nem fogadhatjuk el pl. az olyan értékelést, mely diszkontinuitást hirdet népgazdaságunk két évtizedes fejlődéséről szólva, és tagadja valóságos eredményeinket. Valljuk és pártunk politikájának gyakorlatában megvalósítjuk, hogy a változó követelményekkel lépést tartunk, bátran, kritikusan szembenézünk a problémákkal, élén állunk az új feladatok megvalósításának, de tudjuk és hangoztatjuk, hogy további előrelépés csak a szocializmus építésében eddig elért nagy társadalmi, gazdasági vívmányaink alapján lehetséges.

Piszarev, a kimagasló orosz irodalomkritikus mondta: „Ha az ember teljesen képtelen volna álmodozni, ha nem tudna néha-néha előrevágtatni és képzeletében nem tudná előre látni annak az alkotásnak teljes és befejezett képét, amely éppen csak kezd kialakulni a keze között, akkor igazán nem tudom elképzelni, milyen indítók tudná arra készíteni, hogy nagyszabású és fárasztó munkába kezdjen a művészet, a tudomány és a gyakorlati élet terén, s azokat be is fejezze...”

Sokszor idézett szavak ezek, s többször vissza is éltek jelentésükkel. De az igazságot nem lehet elkoptatni. A mozgósító álmodozás, a célkitűző álmodozás, a kísérlettől a megoldásig vezető képzelet eleven tényezője a szellemi életnek. A mi szellemi életünknek is.

Valamikor azt mondták – mondhatták –, hogy a magyar szellemi közéletet egyaránt jellemzi a nemzeti nagyzolás és a kicsinyesség. Most minden reális alapja megvan a tudósok, kutatók közel húszezernyi hadseregének, a tudomány területén munkálkodó félszázezernyi magyar dolgozónak, hogy realitásokból kiindulva, hamis illúziók nélkül, de mérészen tervezve valósítson meg nagy feladatokat. Ha van közös eszme, vannak közös célok, akkor a közösség nem annyi, mint az egyes emberek összessége, hanem azoknak – értékben – hatványra emelése.

III

KÖZMŰVELŐDÉSÜNKRŐL

ÚJ ÉRTELMET KAPOTT A FALUSI KÖZMŰVELŐDÉS*

A mezőgazdaság szocialista átszervezését lényegében befejeztük. Ez új helyzetet teremtett az egész ország és különösen falvaink életében. Nemcsak a lehetőség nőtt meg a falu gyorsabb kulturálódására, hanem ez egyúttal parancsoló szükségesség is számunkra. Hadd idézzem itt Lenint: „...ahhoz, hogy mindenkit szövetkezetekbe tömörítsünk, a kultúra oly magas fokára kell felemelkednie a parasztságnak..., hogy e mindenkit átfogó szövetkezetekbe tömörítés egész kulturforradalmat igényel”.¹ A kulturált, szélesebb látókörű, általános szakmai műveltséggel rendelkező paraszt gyorsabban szabadul meg a kistulajdonosi szemlélet korlátaitól, jobb, eredményesebb munkát tud végezni a fejlődés érdekében a szövetkezetben.

A kulturáltabb élet, a rohamos fejlődés előfeltétele a tsz-átalakulás volt, de most már a tudat átformálódása, a szocialista kultúra gyorsabb terjesztése vált előfeltétellé a továbbhaladásnak. Nyugodtan mondhatjuk: új értelmet kapott a közművelődés kifejezés falvaink életében.

Mi most a falusi kulturális munka célja? A szocialista nevelés. Ennek rendeljünk alá minden egyebet: az ismeretterjesztést, az iskolai nevelés kiegészítését, a szakmunkásképzést, azt, hogy lépést tartunk az emberek ismereteiben a tudomány óriási fejlődésével, de ennek rendeljük alá a kulturált szórakozást is. Hadd idézzem a Német Demokratikus Köztársaság egyik delegációjának tapasztalatát. Nemrég itt jártak hazánkban és elmondták: meglepte őket Németországból érkezve, hogy Magyarországon – az óriási fejlődés ellenére is – milyen nagy még a különbség a város és a falu között. Meglepte őket, hogy falvaink jelentős számában legfeljebb szombaton és vasárnap tudunk az embereknek valamiféle kulturális és szórakozási lehetőséget adni, egyébként – a hétköznapiakon – semmiféle ilyen lehetőség nincs. Nyugodtan mondhatjuk pedig: a szóra-

* Megjelent a Népművelés 1962. I. számában.

¹ *Lenin* Válogatott művei. III. köt. Kossuth Könyvkiadó, 1967. 463. old.

kozás, a szocialista emberhez méltó, nevelő jellegű, nem nagyképű szórakozási lehetőség megteremtése falvainkban olyan nagy dolog, aminek kedvéért érdemes társadalmi összefogást kezdeni. De ehhez meg kell változtatni alapjában – a sajtó, a könyvkiadás, a rádió, a televízió, a színház és a film területén egyaránt – azt a szemléletet, hogy a falusi igények kielégítése valamilyen alacsonyabb rendű dolog, hogy le kell szállítani a szellemi igényt, „mást” kell adni, alacsonyabbat, selejtesebbet, mert falura az is jó. Ha feladatunk az emberek szellemi és anyagi felemelése, akkor most kialakuló szocialista kultúránk nem különbözhet alapvetően városban és falun. Különbözhet tárgyában, különbözhet imitt-amott formájában, de nem szocialista tartalmában és színvonalában. Ha a mi célunk a tudatformálás, akkor ennek megfelelően kell a falu rohamosan – remélhetőleg most még rohamosabban – fejlődő kultúrájában színvonaligényekkel is fellépni.

Még további pedagógus tömegeket lehet és kell bekapcsolni a falu kulturális életébe. De ma – s ez nem eléggé jutott el még a mi elvtársaink tudatába – nem a pedagógusok az egyetlen értelmiségi réteg falun. Minden termelőszövetkezetünkben van agronómus, vagy hozzá hasonló kultúrájú ember, ha nincs is ilyen végzettsége. Nagyon sok községünkben van gépállomás, a gépállomáson technikus, géphez értő ember, a községek százaiban van zootechnikus vagy állatorvos – egyszerűen olyan új értelmiségi rétegek kerültek a falu életébe, amelyekkel mi még egyáltalán, vagy alig végeztetünk kulturális munkát. Értelmiségi politikánk számára végképp elkerülhetetlenné vált, hogy ezeket a rétegeket társadalmunk életébe jobban bekapcsoljuk. Kádár elvtárs a Parlamentben egy képzeletbeli szavazóurnáról is beszélt. Ha az értelmiséget – mondta – elvinnénk a Hortobágyra, ahol teljes biztonsággal és titkosan szavazhatnának, óriási többségük ott is – fenntartásaik ellenére – a rendszer mellett szavazna. Nos, ha így van – márpedig így van – akkor nem ró ez ránk olyan kötelezettséget, hogy sokkal nagyobb bizalmat adjunk mi is az értelmiségieknek? És nem ró ez ránk olyan kötelezettséget, hogy e bizalom jegyében a társadalmi fejlődés olyan fontos kérdésében, mint a népművelés, munkájuknak, érdeklődésüknek megfelelően bekapcsoljuk őket? Hallunk még olyan eseteket, amelyek nem egyeznek értelmiségi politikánk szellemével. Az állatorvosnak például azt mondják egyes elvtársak: nézze, ne az állatbetegségek megelőzéséről tartson előadást, hanem tegye le a voksot és tartson előadást a kongói kérdésről, mert ebben magának politikailag állást kell foglalnia! Hát persze, hogy állatorvosunk keveset tud Kongóról, de szívesen átadná szívét, lelkét, tudását a szakmájában, az érdeklődési körében. A bizalmatlanságot fel kell számolni, mert

egyetlen ember se tud harmonikusan beilleszkedni egy társadalomba, ha nem érez maga iránt bizalmat. Nem tudok beilleszkedni egy társadalomba, ha nem vagyok meggyőződve arról, hogy én fontos ember vagyok, akire számítanak, nemcsak a heti 48 vagy 22, vagy 20 órában, hanem mindig számítanak teljes emberségemre. Tudomásul kell venni: a falusi kulturális életben egyszerűen nem is tudunk előrébb jutni, ha itt szemléletszerű változás be nem következik.

Még sokszor elmondjuk, hogy a mi korunk nehézségei az átmenetiségből, kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenetből származnak. Az előrehaladás öröméért bizony jó lenne megrövidíteni ezt a korszakot, s a megrövidítés legjobb módja az lenne, hogy minél előbb szocialista emberré váljunk. Csakhogy épp ez a legnehezebb. Megint a lenini tanítást idézem: a történelem legnagyobb feladatai közé tartozik kiemelni az embereket mindabból, amibe az évezredek megszokásai belerögzítették. A forradalomnak az a fázisa, amikor megdöntöttük a burzsoázia hatalmát és kisajátítottuk a termelőeszközöket, megjósolja: milyen újabb óriási erőfeszítést követel az embereket polgári, kispolgári, osztálytársadalmi megszokásaikból továbblódítani. Ezért nagyon dicsőséges, nagyon szép és nagyon nehéz szakasz az, aminek elébe nézünk.

Tisztelt Küldöttgyűlés! Kedves Elvtársak!

Engedjék meg, hogy eleget tegyek megtisztelő feladatomnak s átadjam a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának üdvözlét és jókívánságait Önöknek és Önökön keresztül a TIT-ben dolgozó sok ezer aktivistának, akiknek munkáját igen nagyra értékeli pártunk Központi Bizottsága.

Kapcsolódva részben a beterjesztett írásos jelentéshez, részben Ortutay elvtárs szóbeli kiegészítéséhez, néhány olyan kérdést szeretnék érinteni, amelyeket most különösen időszerűnek érzek.

Valamikor az volt a szokás, hogy egy kérdés tárgyalását a múlt bemutatásával kezdtük. Mostanában inkább mindjárt az új feladatokkal szoktuk kezdeni, és sokkal ritkábban emlegetjük, honnan is indultunk el. De amikor a kultúráról beszélünk, talán mégsem árt, ha kissé visszanyúlunk a múltba.

Azelőtt sok szót ejtettünk arról, hogy a magyar mezőgazdaság a fejlődés porosz útját járta. Ennek következményeként mérhetetlen szakadék jött létre a földbirtokos gazdagsága és a dolgozó parasztság szegénysége között. Talán nem tűnik mesterkélt hasonlatnak, ha azt mondjuk, hogy a mi kultúránk is „porosz útról” indult el. Szerkezetét az jellemezte, hogy mély szakadék volt egyfelől a széles néptömegek kulturális elmaradottsága, önhibájukon kívüli tudatlansága, másfelől pedig egy viszonylag szűk réteg kulturáltsága közt. Hogy ennek a tudós-, művész-, író-, pedagógusrétegnek humanista képviselői milyen felelősséget éreztek a nép iránt, s milyen kint jelentett számukra a nép elmaradottsága, arról egész irodalom vall a felszabadulás előtt. Persze minden szorosan értelmezett hasonlat félrevezető. Azt azonban aligha lehet vitatni ebben a témakörben, hogy a magyar agrárfejlődés útja mély hatást gyakorolt múltunk

* Kivonat a TIT V. Országos küldöttgyűlésén 1968. október 11-én elhangzott felszólalásból. (Gyorsírói jegyzőkönyv alapján.) Megjelent még a Valóság, 1969. 1. számában.

kulturális arculatára is. Ezen a kultúrán belül is meghökkentő aránytalanság volt mind a humán kultúra, mind a természettudományos kultúra terén a vékony felső réteg és a széles tömegek színvonalala között, vagyis hiányzott a kultúra alapját képező széles társadalmi bázis. Ezt a múltat lehetetlen figyelmen kívül hagyni napjaink problémáinak vizsgálatánál.

1945 után általános és sokoldalú fejlődésnek indult a magyar kultúra, és ezt csak átmenetileg zavarta meg a szektasság és a revizionizmus. Különösen imponáló az a fejlődés, amit az utóbbi tíz évben a tömegek művelődésében elértünk. A munkások, parasztok, értelmiségiek újabb jelentős rétegei nemcsak hozzászoktak a kultúrához, hanem az mindennapi szükségletük lett; igényeik ezen a téren is lényegesen megváltoztak. Ez a kedvező fejlődés nem mindenütt jelentkezik egyforma súllyal: erősebben az olvasás területén, a vers és próza elterjedésében, s talán legkevésbé a képzőművészetben; erőteljesebben a tudomány egyik ágában és kevésbé a másokban. Ezzel a különbözőséggel a széles tömegek harmonikusabb kulturális fejlődése érdekében számolnunk kell. Ugyanígy számolni kell azokkal a változásokkal is, amelyek társadalmunkban végbementek. Eltűnt a régi falu, ahol a pap, a tanító, a jegyző és csak elvétve akadó egy-egy orvos jelentette az értelmiséget. Ma már nincs olyan falu, ahol ne nőtt volna többszörösére az ott élő értelmiségiek száma. De sokszorosára emelkedett a kultúra különböző ágaival kapcsolatba került parasztemberek száma is, és velük együtt változott meg az egész falu kulturális arculata. Ugyanez mondható el az új társadalom egészére.

A mindennapos problémák, bajok és gyötrelmek között néha elfeledkezünk a népünk által megtett útról, az egész magyar nép erőfeszítéseinek eredményeiről, amiben az Önök munkája is benne van. Ebből a feledékenységből fakad egyesek pesszimizmusa, kishitúsége, hitetlensége. A problémákkal kapcsolatban érdemes szólni néhány általános tünetről, amelyek kulturális, ideológiai életünkben, így az ismeretterjesztési munkában is megtalálhatók.

A kultúra terjesztésével kapcsolatban két helytelen állásponttal találkozunk. Az egyik képviselői egyszerűen nem veszik tudomásul, hogy más ideológia is létezik, mint a miénk; vagy ha tudomásul is veszik az ellenséges ideológiák meglétét, akkor is leegyszerűsítik azok lényegét, s vagy mint az abszolút butaság vagy mint az abszolút rosszindulat termékét kezelik; ezért az ellene folyó harcot is adminisztratív eszközökkel akarják megvívni. Követelik, hogy zárjuk le a határokat a kulturális, szellemi csereforgalom előtt, izolálni akarják kultúránkat. Ennek megvalósítása azonban lehetetlen, de ha mégis így tennénk, olyan mesterségesen elő-

állított helyzetet teremtenénk, amely tájékozatlanná, gyengévé és erőtlenné tenné bennünket, hiszen üvegházban nem nő fel a csak szabadban életképes növény.

A másik helytelen álláspont, amivel mindennap találkozunk, az ún. kulturális „integrációs” elmélet. Ennek gondolatmenete – leegyszerűsítve – az, hogy a technikai és a tudományos forradalom korában élünk, amikor a kultúrában az osztálytartalom egyre kevesebb jelentőséggel bír. Ennek a forradalomnak alapján – mondják – a modern polgári társadalomtudomány sok problémát felvetett és megoldott, és ezeket csak egyszerűen át kell vennünk. Ma, az ilyen elméletek szerint, úgy lehet versenyképessé tenni a marxizmust, hogy abba széles területen integráljuk a burzsoá társadalomtudomány eredményeit. Ezek az elképzelések – amennyiben elméletekké, gondolatrendszeré válnak – a marxizmus revízióját jelentik, tehát revizionisták. Miért hibásak ezek? Azért, mert figyelmen kívül hagyják korunk legfontosabb jellegzetességét, vagyis azt, hogy korunkat az imperializmus és a szocializmus világméretű harca jellemzi elsősorban, s nem a tudományos és technikai forradalom alapján létrejött, és közös nevezőre hozott úgynevezett „ipari társadalmak”. Mi tehát elutasítjuk a burzsoá társadalomtudomány „eredményeinek” integrációját és vegyítését a marxizmussal, mert azok alkalmatlanok korunk alapvető kérdéseinek megválaszolására, s a velük való bármiféle integráció fegyverletétel és behódolás lenne a polgári ideológia előtt. Mi korunk fő kérdéseinek marxista-leninista, tehát tudományos igényű megválaszolását, a szocializmussal ellentétes ideológiák leküzdését valljuk célunknak. Ezt a harcot meg kell vívunk, ez történelmi szükségszerűség. Újból és újból be kell bizonyítanunk népünknek, a világnak, hogy mást is és többet is tudunk, hogy a kérdések jobb és helyesebb megoldását tudjuk adni, mint a polgárság. Ehhez pedig nem az integráció vezet bennünket, hanem saját világnézetünk, elméletünk, tudásunk, kultúránk szakadatlan és állandó továbbfejlesztése.

A dogmatikus izolációs és a revizionista integrációs törekvésekkel mi az alkotó, élő marxizmust állítjuk szembe. Azt az alkotó marxizmust, amely híveket szerez magának napról napra a világ minden táján, olyanok között is, akik nem marxistaként indultak el. Az ideológiai harcot tehát nem az izoláció és nem az integráció alapján lehet eredményesen megvívni, hanem az alkotó marxizmus alapján, a valóság új kérdéseinek bátor, tudományos megválaszolásával; és a helyes marxista válaszok alapján kibontakozó határozott harccal és polémiaiával a polgári ideológiák ellen. Tehát amellett, hogy nemet mondunk a polgári ideológiára, a marxizmus-leninizmus

jobb- és baloldali torzításaira, keressük és megtaláljuk korunk fő kérdéseinek pozitív megoldását, azt a vonzó igent, amely képes a mai világ problémáira őszintén választ kereső, becsületes emberek megnyerésére.

Ebben a harcban most óriási lehetőségek állnak előttünk. Segítségünkre van ebben a technika is, a tömegkommunikáció minden eszköze. Néha hajlamosak vagyunk arra, hogy túlbecsüljük vagy lebecsüljük a technikát. Gyakran halljuk ma azt az új elméletet, hogy a televízió, a rádió ki fogja szorítani a szóbeli ismeretterjesztést. Meg vagyunk győződve arról, hogy a technika eszközei sohasem fogják feleslegessé tenni a közvetlen emberi kapcsolatokat, a közvetlen emberi érintkezést, legfeljebb megváltoztathatják a formát, javíthatják a módszereket, segíthetik azt a kapcsolatot a kultúra, a tudomány, a közélet alkotói, vezetői és a befogadók, nézők, olvasók között, amely már kezdett kialakulni, s amelynek fejlődési üteme – úgy gondoljuk – meg fog gyorsulni.

A kultúra területén folyó harcban nélkülözhetetlen fegyvertársunk a szocialista gondolkodású értelmiség. Arra törekszünk, hogy a társadalomtudományok területén elsősorban és mindenekelőtt azok kapjanak szereplési lehetőséget, akik teljes énjükkel, egyértelműen szocialista világnézetünket képviselik. Azt szoktuk mondani: létrejött az új értelmiség. Az „új értelmiség” fogalmát a maga bonyolultságában kell értelmezni. Új értelmiséginek nem feltétlenül azt kell tekintetni, aki a felszabadulás után végezte el az egyetemet, réginek pedig nem azt, aki korábban fejezte be egyetemi tanulmányait. Új értelmiséginek mi mindenekelőtt azt tekintjük, akinek a világnézete új, tehát szocialista, és réginek azt, akinek világnézete maradi, nem marxista, nem szocialista.

Az új értelmiséget szoros kapcsolat fűzi a néphez, s népünk is igényli ezt a szoros kapcsolatot. Ez vonatkozik a TIT-ben tömörült értelmiségiekre is. Ennek az igénynek kielégítésére teremtettszervezeti feltételeket a TIT, több más szervezettel együtt. Mi a TIT-et azért tartjuk – nemcsak egy ilyen ünnepi közgyűlés alkalmából, hanem a mindennapi életben is – rendkívül fontos szervezetnek, mert lehetőséget ad arra is, hogy emberek tízezrei – párttagok és pártönkízüliek egyaránt – aktívan részt vegyenek társadalmunk alakításában, a lenini értelemben vett kulturális forradalom feladatainak megvalósításában. Erre a feladatra helytelen volna úgy tekinteni, mintha volnának megbízottak, akiknek feladata a nép kulturális színvonalának emelése, és van a nép, amelynek színvonalát emelni kell. Ez a kívülről érkező „felemelő akció” lényege szerint idegen a valóságos folyamatoktól, idegen a szocializmustól. A nép és a szocialista humán, technikai és természettudományos értelmiség kölcsönhatásban áll egymással. A proletárdiktatúra biztosítja a nép kulturális felemelke-

dését, amihez nagyban hozzájárul a régi és az új értelmiség, de nem mint kívülről segítséget nyújtó erő, hanem mint olyan réteg, amely e történelmi munkán belül tevékenykedik.

Tisztában vagyunk azzal, hogy a nép kulturális szintjének emeléséhez sok pedagógiai feladatot is meg kell oldani. Pedagógiai, de nem gyógy-pedagógiai feladatot – mert súlyosan téved az, aki a nép államában „népmentőként”, „népbarátként” közeledik a néphez. A nép egészséges, a nép erős – nem gyógypedagógusokra, hanem munkatársakra van szüksége. Egész népművelési munkánkban érvényesülnie kell ennek az alapviszonynak, különben beletévedünk a széles gesztusok, a fölényes vállveregetés modorába, amely idegen a néptől, s a gyakorlati munkában óhatatlanul zsákutcába vezet.

Köztudott, hogy az ismeretterjesztéssel szemben mi szocialista követelményeket támasztunk. A TIT fontos szerepet vállal magára azzal is, ha sikerül meggyőznie azokat, akik világnézetileg ma még másképp értelmezik a valóságot, mint mi. Nálunk senkit sem ért bántódás azért, mert meggyőződése egy vagy más kérdésben eltért a miénktől. Mi gyakorlatilag és a legalapvetőbb politikai kérdésekben együttműködtünk és együttműködünk a tőlünk eltérő világnézetűekkel is, kialakítottunk egy olyan gyakorlatot, amely az ismeretterjesztésben is lehetővé teszi az együttműködést, kivéve azokat a társadalomtudományi témákat, ahol a tartalom közvetlenül osztályjellegű. Ennek az együttműködésnek az a célja, hogy tovább közelítsük magunkhoz a még távol állókat, s a szocializmus alapján új és új rétegeket kapcsoljunk be a munkába.

Mi úgy hisszük, hogy addig kommunista valaki (a többi ismérv között ez az egyik), amíg hisz eszméink vonzóerejében, hisz az emberek változtathatóságában és nevelhetőségében, hisz abban, hogy eszméinkkel más emberek is találkozhatnak, azokkal azonosíthatják magukat. Ennek a találkozásnak természetesen feltétele az elvi szilárdság és következetesség a marxisták részéről.

Ez az érteleme azoknak a vitáknak is, amelyek át- meg átszövik közéletünket. Ezeket a vitákat mi általában egészségeseknek tartjuk, sőt úgy gondoljuk, hogy azokat jobban kellene értékesíteni, mert a gyorsabb előrehaladást segíti, ha az embereket önállóbb gondolkodásra neveljük. Erre is van már jó tapasztalatunk, mint például az új gazdasági mechanizmus bevezetését megelőző vita. Nyilvánvaló az is, hogy az új gazdasági mechanizmus maga is serkentőleg hat a gondolkodásra, kedvező irányban segíti a viták kibontakozását.

Az írásos anyagban és a szóbeli előterjesztésben helyesen fogalmazódott meg, hogy a tudományos ismeretek népszerűsítésében nemes hagio-

mányokkal rendelkezik a Társulat. Ezt a hagyományt őrizni, gyarapítani kell. Volt idő, amikor egyesek megpróbálták szembeállítani egymással a tudományt és a népszerűsítést, mintha a tudomány eredményeinek közéleti terjesztése csökkentené valakinek a tudományos rangját. Tudósaink legjobbjai mindig is elutasították ezt, s azt hirdették, hogy csak az áltudománynak és a tudományoskodóknak árthat az ismeretterjesztő munka. Úgy gondoljuk, hogy az ilyen szemlélet vonzereje növekedni fog. Ennek a teremnek az összetétele is biztosíték: akadémikusok, egyetemi professzorok ülnek együtt gyakorló orvosokkal és falusi pedagógusokkal.

Sokszor hallunk panaszt – a képzőművészek, filmesek részéről gyakrabban, muzsikások részéről ritkábban – a nép „elmaradottságáról”. Anélkül, hogy idealizálnánk a nép kulturális színvonalát, azt kell mondanunk, hogy ez így nem is igaz, s ami a lényeg: értelmiségünk feladata is a ténylegesen meglevő elmaradottság felszámolásában segíteni. Világra szóló példáink vannak atekintetben, hogyan lehet a népet jól szolgálni, felemelni: korábban Bartók Béla, az utóbbi időkig pedig Kodály Zoltán, akik életüknek alkotó évtizedeiben nem találták hiábavaló időpazarlásnak, hogy járják a magyar falvakat és városokat, hogy felhasználják a rádiót, majd a televíziót, az általános iskolákat és középiskolákat, a közvetlen érintkezést is arra, hogy a néptömegeket megtanítsák a muzsika élvezetére. Talán kevesebb sopánkodásra és több alkotó tetre volna szükség a kultúra terjesztésében.

Természetesen nem elég csak az igényeket megismerni, hanem azokat meg is kell tudni változtatni. Mi minden állampolgárt szocialista módon élő és gondolkodó emberré akarunk nevelni, és ehhez tovább kell fejleszteni az emberek jó részének műveltségét, ízlését, érdeklődési körét. A tenivalóink ezen a téren még igen nagyok, megoldásuk csak a néppel való szoros kapcsolat útján történhet.

Abból indultam ki, hogy lehetőségeink óriásiak, de az is igaz, hogy feladataink sem kisebbek, rendkívül bonyolult helyzetben kell ezeket megoldanunk. Új kérdések jelentkeznek, amelyek megértéséhez és megoldásához segítséget kell adni az embereknek. A legnagyobb feladat: mind nagyobb tömegekkel megértetni, hogy az emberiség fejlődése számára nincs alternatíva: a perspektíva az egyetlen igazán emberi társadalom, a szocializmus. Csak ez biztosíthat az emberiség számára értelmes létet és életet. A többi között azért is, mert mi nemcsak anyagilag jobb, fejlettebb emberi életet akarunk mindenkinek teremteni – azt is! –, hanem el akarjuk érni, hogy az élet értelmes, emberi célokat állítson az egyén elé.

A tőkés világban jelentkezik – és néha nálunk is hat – a csődtömegelmélet, ami voltaképpen a kapitalizmus csődjének tükröződése, hiszen

azt tanúsítja, hogy az ún. jóléti társadalom elmélete is megbukott. Ez a társadalom mélységes válságban van, mert az embereknek nem tudott életcélt, élettartalmat adni, még ott se, ahol az anyagi jólét viszonylag magas fokot ért el. Erről a válságról addig beszéltünk a szemináriumokon – igaz, kicsit vulgarizálva –, hogy most, amikor a várttól valamelyest eltérő formában jelentkezik, nem észleljük eléggé, és nem is vonunk le belőle megfelelő következtetéseket. Néha az a benyomásunk, hogy vitáink végkövetkeztetéseiben túl sok olyan motívum szerepel, amely a kapitalizmusban indokoltnak látszó szkepticizmusból ered, s túl kevés pozitívum, amelyet a mi életfeltételeink indokoltta tennének.

Emlékeztetni szeretnék arra, hogy tíz évvel ezelőtt a magyar társadalom egyik legtöbbet vitatott kérdése az volt, hogy kell-e termelőszövetkezet, megvannak-e az előfeltételei, mikor lehet megcsinálni, most vagy a jövő évszázadban vagy már tegnap kellett volna. Aki az évek során figyelemmel kísérte az erről folyó vitákat, észlelhette, hogyan alakult ki ebben a látszólag parttalan, sokszor mellékútra tévedő vitában a nemzeti egység. Az a vita, hogy kell-e a termelőszövetkezet vagy nem, hogy mint forma jó-e vagy nem jó, már kiküszöbölődött a magyar társadalom életéből. A vita áttérte arra, hogy különböző úton-módon keressük és kutatjuk, miként lehetne javítani és jobbá tenni a tsz-mozgalmat. Ez is bizonyíték arra, hogy a vita nálunk nem a válság jele, hanem a fejlődés követelte szükséglet, eszköz arra, hogy a kor kérdéseit megválasszunk.

Most pártunk és kormányunk keresi a szocialista demokrácia továbbfejlesztésének útját-módját. Nálunk a demokrácia arra való, hogy a szocializmust erősítse, és a szocializmus erősödése növeli a demokratizmust. Ezért amikor mi a demokrácia kiszélesítéséről beszélünk, egyértelműen a szocialista demokrácia fejlesztésére gondolunk. A demokrácia iránti igény, a demokráciával való élni tudás és a felelősségérzet egymástól elválaszthatatlan. A TIT tevékenysége hozzájárulhat a szocialista demokrácia e fontos elemeinek fejlesztéséhez. Tapasztalatból tudjuk, hogy amiként a termelőszövetkezeti mozgalom megteremtéséhez óriási segítséget nyújtott a kulturális-szellemi munka, a szocialista demokrácia fejlesztéséhez is elengedhetetlen, hogy az embereknek állandóan fejlődő, gyarapodó kultúrájuk legyen. A döntéshez falun, városban, az üzemben, minden munkahelyen az kell, hogy az emberek műveltsége, kultúrája és felelőssége együtt nőjön a növekvő lehetőségekkel. A demokratizmus fejleszti az emberek kulturális igényét és kultúráját, az emberek kulturáltsága, kultúrája viszont fejleszti a szocialista demokrácia iránti igényt és a demokráciával való élni tudást, a felelősséget. Biztosak vagyunk abban, hogy ezt a feladatot is sikeresen fogjuk megoldani.

Erre biztosíték többek között az a bizalom, amely pártunk politikáját övezi. Az eltelt 12 év alapján úgy gondoljuk, hogy a bizalom megvan, és ez a bizalom mindannyiunkat arra kötelez, hogy bevált politikánkat alapjában megőrizve, minden eddigi értéket felhasználva fejlesszük tovább szocialista rendünket, demokráciánkat, szabadságunkat. Óriási felelősség van a vállunkon, mert mindazt, ami van – s itt engedjék meg, hogy e teremben jelenlevőkön túl, mindannyiunkról beszéljek –, csak mi ronthatjuk el, és csak mi fejleszthetjük tovább.

Szocialista társadalmunk általános fejlődése és művelődési politikánk következményeként a lakosság kulturális szintje, művelődési lehetőségei és ezek tényleges kihasználása ma már magasabb, illetve eredményesebb, mint a hasonlóan fejlett, sőt, mint a nálunk fejlettebb tőkésországokban. Ez a tény nemcsak az itt jelenlevő népművelők, hanem az ország közművelődésével foglalkozók ezrei, sőt tízezrei munkájának reális értékelése is.

A konferencia sok mindent tisztázott, számos alapvető kérdésben állást foglalt. Egy új munkaszakasz kezdetén mégis szükségesnek tartom áttekinteni – most már a konferencia vitái nagy részének ismeretében is – a közművelődési munka további feladatait, azokat a legfontosabb problémákat, amelyeket feltétlenül tisztázni kell, hogy jobban lássuk a célt, s a hozzá vezető utat.

Az elmúlt 25 év általános politikai és gazdasági vívmányai mellett joggal beszélhetünk ideológiai munkánk sikereiről is: a marxizmus-leninizmus újabb jelentős térhódításáról, hegemon helyzetének megerősödéséről a társadalom szellemi, tudományos-ideológiai életében. Ugyanakkor azt is világosan látjuk, hogy – bár kizsákmányoló osztályok nálunk már jó ideje nincsenek – gondolatokban, előítéletekben, szokásokban még él a múlt. Részben – ahogyan mondani szoktuk és ahogy igaz is – káros örökségként: a magántulajdonnal, a kizsákmányolással együtt járó évezredes beidegződések, erkölcsi, ideológiai reflexek nálunk is szívósaknak bizonyulnak. Emellett társadalmunk jelenlegi fejlettségi szintjén a tőlünk idegen nézeteknek még mindig van „újratermelődési” lehetőségük.

A különböző polgári nézetek legerősebb szövetségese a mai kapitalizmus, az imperializmus, a világnak ez az „élő múltja”, amely nemcsak

* Kivonat a Népművelési Konferencián (1970. május 15.) elhangzott felszólalásból. (Gyorsírói jegyzet alapján.)

spontánul, hanem tudatosan és szervezeten is törekszik mindannak élesztésére, támogatására, ami a szocialista országokban idejétmúlt, politikailag és szellemileg egyaránt túlhaladott.

Mindez nem újság: teljes mértékben tudatában vagyunk annak, hogy nemzetközi méretekben is, idehaza is ideológiai harc folyik, s mi vállaljuk ezt a harcot, tudjuk azt is, hogy harcunkat hatékonyabbá kell tennünk.

A polgári ideológiával való küzdelem természetesen nem szorítkozhat a védekezésre. Ebben a küzdelemben a mi igazi erőnket a szocializmus adta lehetőségek gyakorlati megvalósítása jelenti; a szocialista ember kialakulása és kialakítása, aki világnézetében dialektikus materialista, egész magatartásában, életformájában, erkölcsében, ízlésében és igényeiben, munkáját végezve, politikai jogait gyakorolva és otthon, szabad idejében egyaránt: szocialista.

A szocialista magatartás, a szocialista tudat megszilárdítása és mind magasabb szintre emelése a mi célkitűzésünk és egyben legjobb fegyverünk minden ellenséges világnézettel és világszemlélettel szemben. Ebben az embert-társadalmat formáló munkában, a lenini értelemben vett kulturális forradalom további fejlődésében igen nagy szerepe van a közművelődésnek.

Mielőtt rátérnék néhány konkrét kérdésre, előljáróban hadd hangsúlyozzam a közművelődésnek azt a sajátosságát, amely, úgy érzem, a gyakorlati feladatok megítélése szempontjából igen fontos; nevezetesen: a közművelődés egyetemes jellegét.

A közművelődés egyetemes, mert az ember egészére vonatkozik: egyetemes, mert ugyanolyan összetettnek, sokoldalúnak kell lennie, mint amilyen maga az emberi tevékenység, az emberi kultúra.

A szocialista embert teljes, harmonikus, adottságait és lehetőségeit megvalósító egyéniségnek képzeljük el. Engelst szoktuk idézni, aki oly nagy lelkesedéssel beszélt a reneszánszról, amelynek „óriásokra volt szüksége és óriásokat is nemzett: a gondolkodóerő, a szenvedély és a jellem, a sokoldalúság és a tudományosság óriásait”, aki a festő, matematikus, építész, mechanikus és mérnök Leonardóért lelkesedett, Machiavelliért, aki államférfi, történétíró, költő és katonai író volt egy személyben.

A szocialista-kommunista társadalomban sem éri el minden ember a leonardói teljességet, de az „emberi társadalom” a „természetadta” munkamegosztás megszüntetésével lehetőséget nyújt minden ember számára képességeinek sokoldalú kibontakoztatásához; lehetővé teszi, „...hogya rész-egyént, egy társadalmi részletfunkció puszta hordozóját helyettesítsék a totálisan fejlett egyénnel, akinek számára a különböző társadalmi

funkciók egymást felváltó tevékenységi módok”.¹ Engels a reneszánsz óriásairól szólva kiemeli, hogy az emberi teljesség megvalósítása csak az aktív társadalmi cselekvés útján lehetséges: „Ami azonban különösen sajátjuk – írja –, az az, hogy szinte valamennyien benne élnek a kor mozgásának, a gyakorlati harcnak a kellős közepében, pártot foglalnak és részt vesznek a küzdelmekben... Innen a jellemnek az a teljessége és ereje, amely egész férfiakká teszi őket.”² Olyan életforma, tevékenységi mód az övék, mely a szocialista ember magatartásának is alkotóeleme.

A közművelés egyetemességének nem kevésbé fontos másik oldala: a szocialista közművelés ezt az emberideált a társadalom egészére, minden rétegére kiterjeszteni törekszik. Az oktatásnak, a nevelésnek biztosítania kell a fiatalság korszerű kultúráját; a tudomány és a művészet feladata elérni, hogy az alkotó gondolkodás a kor legmagasabb színvonalára emelkedjék. A közművelődés célja viszont az, hogy az egész felnőtt lakosság a kor kulturális szintjén éljen és gondolkozzék, hogy a műveltség, a kultúra ne csak az iskolákban, ne csak magas szellemi szinten, a tudományban, művészetben legyen jelen, hanem váljék tömegméretűvé, hassa át az élet mindennapjait, nemcsak a fiatalság, hanem a felnőttek „hétköznapi” világát is. S talán nem felesleges hozzátenni: amikor korszerűségről beszélünk, olyan életre, kultúrára, alkotásokra gondolunk, amelyekben megvalósulnak a szocializmus elvei, hiszen ezek nélkül napjainkban nincs igazi korszerűség.

Azt mondjuk, az egyetemes fejlődés jele az is, hogy az élet állandóan előre megy, de az igények még előbbre tartanak. Ezzel azt is mondjuk, hogy közművelődésünk szüntelen harc, nem egyszerűen az elmaradás ellen, hanem saját igényeink emeléséért és azért, hogy ezeket az igényeket állandóan kielégíthessük – ami tulajdonképpen soha nem történhet meg véglegesen, mert az emberi igény éppen a tevékenység eredményeként mindig megújul. A szocializmus nem egyszerűen igénykielégítő, hanem mindig új és mind magasabb igényeket teremtő társadalom.

Összegezve: a közművelődés egyetemessége azt jelenti, hogy mindig az ember és a társadalom egészére vonatkozik. Magától értetődő, hogy a közművelésnek is tudomásul kell vennie a szüntelenül növekvő követelményeket.

Közművelődésünknek, ahogyan a konferencián szó esett róla, valóban egyik fontos feladata a tudományos-technikai műveltség színvonalának emelése. Korunkban tudományos-technikai forradalom zajlik le, a tudo-

¹ Marx: A tőke. I. köt. Budapest 1961. 454–455. old.

² Marx–Engels Művei. 20. köt. Budapest 1963. 326. old.

mányok jelentős hányada közvetlen termelőerővé válik. Nálunk a polgári fejlődés korlátozottsága, megkésettisége, igazi kibontakozásának hiánya, az iparosodás elmaradottsága miatt a műszaki kultúra alárendelt helyzetben volt az úgynevezett humán műveltséggel szemben, ennek hatása még ma is érezhető. Céltudatosan törekednünk kell a hazai műveltség szerkezetének korszerű arányosítására, a természettudományos-technikai műveltség terjesztésére, színvonalának emelésére. Ezt követelik a szocialista gazdaság előttünk álló népgazdasági jelentőségű feladatai is. Hazánknak nemcsak általában a kiművelt, hanem a technikában is kiművelt emberfők sokaságára van szüksége. Közgazdászaink szerint egy nyersanyagban nem gazdag, technikailag közepesen fejlett országban a legdinamikusabban fejleszthető termelőerő a szakember: ebbe a kategóriába a szakmunkástól a tudósig mindenki beletartozik, vagyis csaknem egész felnőtt lakosságunk. És ehhez hozzátehetjük, hogy ezt követeli az emberi teljesség-igény is, abban az értelemben, hogy a technikai civilizációs vívmányok napi használata mellett nem normális állapot az, hogy sejtelmünk se legyen azok működésének műszaki vagy tudományos alapelveiről.

Mivel erről a kérdésről – fontosságának megfelelően – ezen az értekezleten már sok szó esett, hadd hívjam fel a figyelmet egy másik aspektusra: tévedés volna úgy értelmezni ezt az átalakítást, hogy a természettudományos-technikai ismeretek kerüljenek a közművelődés valamiféle képzelt „közeppontjába”, és valamiféle hierarchikus lépcsőzetet felállítva, a humán műveltség – az irodalom, a művészetek, a társadalomtudományok, általában az életforma, ízlés, szabad idő felhasználásának kultúrája – a jövőben alárendelt szerepet játsszék.

Ha a technikai, természettudományos műveltséget a humán kultúra visszaszorítása, lebecsülése árán akarnánk emelni, átvennénk a fejlett kapitalista országokban uralkodó, a technikai fejlődést mitizáló polgári nézeteket. Arra kell törekednünk, hogy nálunk a kultúra – a technikai műveltséget is beleértve – mindig a legteljesebb, legtágabb értelemben emberi kultúra legyen. Ami náluk szétválik, szembekerül, az nálunk – társadalmunk természete szerint – kölcsönhatásban és történelmileg folyamatosan kialakuló harmonikus egységben van vagy lesz, illetve kell hogy legyen. A két rendszer közötti különbségnek ez is egyik fontos eleme, ez is jele a szocializmus fölényének a kapitalizmussal szemben. Úgy is mondhatnánk, hogy ez a szocializmus emberközpontúságának követelménye, annak kulturális tükröződése, azaz társadalmi parancs a közművelődés távlati feladatainak értelmezése során is.

Éppen ezért a technikai műveltség színvonalának emelését úgy kell

megvalósítanunk, hogy soha ne becsüljük le, ne hagyjuk műveletlenül a kultúra más területeit. Továbbá úgy, hogy egyszersmind megszabaduljunk a műveltség szűk látókörű, praktikista értelmezésétől, amely ha nem is elterjedt a népművelők körében, de az életben még elég erősen tartja magát. Meg kell szabadulnunk attól az egyoldalúságtól, amellyel egyes gyárak, üzemek, tsz-ek vezetőinél ma is találkozni, akik csak azt ismerik, fogadják el művelődésnek, csak azt hajlandók anyagilag támogatni, aminek közvetlen hasznát látják a termelésben. Ez a szemlélet csakis a közvetlenül ható szakművelődést tiszteli, de nem érti és nem becsüli azt az áttettebb, közvetettebb, de semmivel sem kisebb értékű kapcsolatot, amely az egyetemes kulturálódás és a termelés között fennáll. Azt már belátják ezek a vezetők, hogy egy szakkönyv hasznos a traktoros vagy az esztergályos, a termelőszövetkezet vagy az üzem számára, de azt még nem, hogy a színházba járás, a szépirodalom-olvasás, a zenehallgatás révén hogyan „termelődik újra” – amire pedig csak a szocializmus ad lehetőséget – maga az ember egyre gazdagabban. Nem értünk egyet azzal a nézettel, mely a művészi alkotások értékét azon méri, hogy közvetlen hatásukra azonnal és mérhetően mennyit emelkedik a termelés. Lehet, hogy egyetlen százalékkal sem emelkedik egy munkás termelése, mert előző este meghallgatott egy Beethoven-hangversenyt. De áttételesen és nagyobb távlatban nyilvánvaló, hogy bármiféle munkát szélesebb látókörrrel, kezdeményezőbbben, az élet és a világ dolgaiban otthonosabban: egyszóval tájékozottabban tud elvégezni az, aki nemcsak szakember, hanem egyetemes kultúrájú szocialista ember. Hibás az a szemlélet, amelyik a közművelődésen akar takarékoskodni, amelyik a kulturális alapokat (a szakoktatáson kívül) legfeljebb csak sportra vagy éppenséggel bankettekre költi, de könyvtárra, irodalomra, zenére nem ad pénzt s legtöbbször embert sem: hiszen „kultúrosnak” olyan valaki is jó, aki az égvilágon semmi másnak nem használható...

Ennek a szemléleti torzulásnak, egyoldalúságnak, szűklátókörűségnek semmiképpen sem szabad érvényesülnie a közművelődésben. Ellenkezőleg: a közművelődés fejlesztésének egyik feladata az ilyen nézetek elleni harc, pontosabban az egyetemes kultúra, valamint a termelés közvetett kapcsolatának igenlő propagandája. Amihez hozzátartozik annak a megértése is, hogy az emberek művelődése nem egyszerűen kultúra kérdése, hanem gazdasági és politikai céljaink elérésének feltétele is.

Hasonlóképpen az egyetemességet szem előtt tartva kell vizsgálnunk a közművelődés politikai-ideológiai vonatkozásait is. A közművelődés – átfogó jellegénél fogva – mindig tükrözte a benne megnyilvánuló osztályszempontokat, osztályérdekeket. A múltbeli és jelenlegi népművelés közt

a tartalmi különbség éppen abból következik, ami „azonos” köztük, hogy a népművelés a Horthy-rendszerben is és ma is az uralkodó osztályok érdekeit szolgálta, illetve szolgálja.

Az ötvenes évek elején hajlamosak voltunk arra, hogy a közművelődésben is az agitációs – tehát a *közvetlen* politikai – hatást tartsuk egyedül döntőnek. Nyilvánvaló, hogy helytelen volt így értelmezni a közművelődés megváltozott osztályjellegét, osztálytartalmát. Ezzel a leszűkítéssel, egyoldalúsággal szemben ma azt hangsúlyozzuk, hogy szem előtt tartva – s nemcsak a közvetlen agitációs politikum értelmében – a politikai műveltség emelésének szükségességét, a közművelődésnek nagyobb hatékonysággal kell befolyásolnia az emberek világnézetét, egész életszemléletét, kapcsolatukat a közösséggel, erkölcsüket, ízlésvilágukat, egész belső és külső kultúrájukat. Nekünk politikailag jól tájékozott, szocialista módon gondolkodni, élni tudó és akaró, teljes emberekre van szükségünk, akiket felfogásuk, magatartásuk, kultúrájuk, egyszóval egész életük tesz a szocialista közösség „illetékes” és felelős tagjaivá. A szocialista demokratizmus további fejlődése ilyen emberek nevelését célozza, de ilyen embereket feltételez, igényel is; ahogy szocialista tudat kialakulása nélkül nem lehet igazi szocialista demokrácia, úgy a szocialista demokrácia sem fejlődhet a szocialista tudat erősödése nélkül. A szocialista demokratizmus körülményei közt csak az ilyen ember képes nemcsak szavakban, hanem alkotó módon, cselekvően is politizálni.

Nem hiszek az olyan emberben, aki „jó elvtárs”, de ugyanakkor durván, brutálisan bánik családjával, beosztottjaival, embertársaival; kulturálatlan, képtelen szabad idejét „esztétikusan” eltölteni. Nem hiszem, hogy a szocialista társadalomban fenntartható az ilyen felemásság. Nekünk ebben a vonatkozásban is világosabban, új módon kell fogalmaznunk. Nemcsak politikai kérdésekben kell szocialistának lenni, hanem szocialistának kell lenni a teljes emberi élet értelmében is. A szocialista embernél a politikai és erkölcsi magatartás, ideológia és életforma azonos egységben kell hogy kifejeződjék.

Ami a közművelődés, népművelés korszerűségét illeti, vigyáznunk kell arra, hogy ezt a korszerűséget mindig tartalma szerint, ne pedig formáisan, külsődlegesen értelmezzük. Van ma egy szerintem igen rossz népművelő típus, amolyan „divat-közművelő”, aki a tömegkommunikációs eszközök pusztá említésére tüstént fellelkesül. Persze: ki ne volna tisztában ezek nagy jelentőségével. De nem fogadhatjuk el azt a magatartást, amely a valóságos helyzettől, szükségletektől elvonatkoztatva, azokat figyelmen kívül hagyva, áhítattal dicsőíti a rádió és a televízió lehetőségeit, de jelentéktelen, elavult intézménynek véli a könyvtárakat, a szóbeli

ismeretterjesztést, a művelődési házakat, a kórusokat, az öntevékeny csoportokat, a népművészet, a hagyományos városi és falusi munkáskultúra mai formáit. Sőt meggyőződésem, hogy a szabad idő növelésével növekedni fog az idő, s ennek következtében az igény az öntevékenységre; ez az igény helyes és jó, mert segíti az embereket önmaguk megvalósításában. Sokan viszont felcserélik a formát és a tartalmat, a célt és az eszközt. A technikai vívmányoké minden tiszteletünk, de kulturális „fehér folt” ott is lehet, ahol van televízió és rádió. Csak a divat-közművelő hiszi azt, hogy mindent megoldunk, csak a rádió adjon több Beethovent, a televízió sugározzon értékes színműveket, irodalmi alkotásokat. Csak az bízhat ennyire a készülékekben, aki arról az „apróságról” megfélemedezik, hogy kik és hányan hallgatják-nézik ezeket a műsorokat; és arról, hogy ha nézik-látják, vajon mindannyian értik-e, illetve jól értik-e?

Ezt a készülékcentrikus szemléletet ne fogadjuk el! Ugyanakkor ismerve és hangsúlyozva a rádió és a televízió még korántsem kihasznált nagy lehetőségeit – hiszen amit Lenin a filmművészet nagy embernevelő feladatáról mondott, az értelemszerűen vonatkozik a rádióra, a televízióra is –, foglaljunk állást a hagyományos értelemben vett népművelés szükségessége és fejlesztése mellett. A közművelődés társadalmi egyetemessége szempontjából a „hagyományos” könyvtárak, művelődési házak, öntevékeny művészeti csoportok, olvasómozgalmak mindmáig a legfontosabb tényezők. Csak a művészet és kultúra „csinálása”, a személyes részvétel, az alkotás öröme kapcsolhatja bele teljesen a népet a kultúra áramkörébe, ezzel a passzív befogadás hatása sohasem vetekedhet. Ezek a formák, intézmények a közművelődés olyan alapfeladatait, mint az emberiség évezredes kultúrájának elsajátítása – amit Lenin a proletárdiktatúra feltételének tartott – vagy a meglevő kulturális „fehér foltok” felszámolása, a leghatásosabban tudják biztosítani. A – nem is tudom miért „hagyományosnak” nevezett – formák, intézmények szolgáltatják még ma is és fogják még jó ideig szolgáltatni a tömegkultúrának azt a bázisát, amelyen a kultúrát értő rádió- és televízióközönség kialakul, kialakulhat.

Ha egy nyugatnémet lap azt írhatta az egyik kapitalista állam művelődésügyi miniszteréről, hogy a művelődési otthonok koncepcióját a kommunistáktól „tanulta el” és valósítja meg céljai érdekében – akkor nekünk is legyen szabad azt mondanunk, hogy a művelődési otthonokat érdemes fejleszteni, nem utolsósorban azért, mert a művelődési otthon nemcsak a kultúra terjesztését, hanem a közösségi nevelést is szolgálja. Kétségtelenül igaz, hogy sok a gond is velük, jó néhány művelődési házzal nem törődnek eléggé, hogy évről évre tönkremennek; csapszékké

válík az otthon helyett, hogy a művészet, az ismeretterjesztés otthona lenne, s az embereket a szépségre, a tisztaságra, a kultúrára szoktatná. Ismerjük ezeknek az otthonoknak a költségvetési és egyéb problémáit, de az is közismert, hogy ebben az országban nem tucattal, hanem százával vannak mintaszerűen vezetett művelődési házak, kitűnően kezelt könyvtárak, ahol a könyvtáros valóban nevelni tudja egy falu, egy gyár, egy üzem olvasóit. A nép művelésének klasszikusai – Csokonaitól Radnótiig, Kodályig, József Attiláig, Veres Péterig – azt is tudták, hogy az igazi kultúra nem terjed magától, az álkultúra viszont megtalálja terjesztőit, A ma népművelői nemcsak azért küzdenek, hogy ezt az igényt ébren tartsák, hanem, hogy kikapcsolják, semlegesítsék az álkultúra, az embert lealacsonyító olcsó szórakozásformák ma még érezhető befolyását is. Nekünk ehhez a harchoz minden szükséges támogatást meg kell adnunk. Meg kell értenünk és el kell fogadtatnunk, hogy a népművelői hivatás társadalmunk egyik legfontosabb munkaterülete, hiszen a népművelők formálják és alakítják a jelen és a jövő szocialista emberét.

A tömegkommunikáció és a hagyományos népművelés feladatának, szerepének harmonikusnak, egymást kiegészítőnek kell lennie, de az aktív részvételt semmi sem pótolhatja. Ha valaki tagja egy kórusnak, bizonyos, hogy jobban fogja érteni Beethovent vagy Bachot, Mozartot vagy Bartókot. A sikeres kulturális vetélkedők, játékok bizonyítják, hogy az embernek milyen ősi igénye az a legjobb értelemben vett „játékos aktivitás”, s ez a szabad idő növekedésével minden bizonnyal még nagyobb teret kér.

Évek óta olvassuk és halljuk, hogy a mi ifjúságunk csak a tánczenét szereti. És íme, a „Röpülj, páva”-mozgalomban kiderült, hogy az országban tízezrek szeretik a népdalt! Ha a munkáskórusok, a munkásdalok és mozgalmi dalok előadóinak hirdetnénk ilyen versenymozgalmat, nem lennék meglepve, ha kiderülne, hogy ennek is milyen mélyek a gyökerei. Fájdó szívvel kell megállapítani, mennyi tehetség kallódik el, mert az irodalmi színpadokat nem támogatjuk. Viszont az is igaz, hogy ha a televízió, az ifjúsági lapok ezeknek is olyan reklámot teremtenének, mint a tánczenének, akkor még sok ezer tehetség bukkanna fel. Tudom, milyen nehéz dolga van a televíziónak, de a televízió és a többi tömegkommunikációs fórum vezetőivel együtt gondolkodni kell azon, hogyan lehetne példának okáért jobban népszerűsíteni az irodalmi színpadokat vagy a munkáskórusokat.

Mindez persze nem megy magától, hanem sok és áldozatos munkát követel. Érdemes volna a mindennapoknak azokat a hőseit is jobban népszerűsíteni, akik ezen a területen tűnnek ki.

Olyan közművelődési politikát kell folytatnunk, amely segíti kibonta-

kozottatni az emberek tíz- és százazezreinek tehetségét. Minden szinten illetékesség-tudatra, felelősségre kell nevelni az embereket. A népművelésben dolgozók megbecsülése többet segítene, mint bármilyen előírás vagy parancs, mert benne a helyi felelősség jelentkezne. A szocialista demokráciának az is törvénye, hogy központi utasítás nem pótolhatja a helyi illetékességet, a helyi emberek felelősségérzetét.

Sokat tárgyalt, de még mindig nem eléggé tisztázott kérdés, hogyan is vizsgáljuk az elitkultúra és a tömegkultúra elkülönülésének problémáját. A kapitalista társadalomban szükségszerű tendencia, hogy az igazi művészet, az igazi kultúra és a kommersz kultúra szétválik és szembe kerül egymással. Ez szervesen összefügg azzal, hogy ott a kultúra áruvá válik, a kulturális piac a tőke manipulációjának függvénye. Nálunk is van feszültség az igazi kultúra és a tömeg egy részének igénye között. Ez történelmi örökség; a szocialista társadalomban lényegében nincs olyan társadalmi érdek, ami ezt táplálja vagy fokozza, annál több az olyan objektív tényező, amelynek tudatos felhasználásával megszüntethető a divergencia, feloldható a feszültség. A gazdasági mechanizmus kulturális téren történő alkalmazása sohasem jelentette és nem jelenti azt, hogy a kultúrát árucikként akarjuk kezelni. (Más kérdés, hogy néhány elv helytelen alkalmazása miatt átmenetileg tápot kaptak ilyen tendenciák.) Ha ideiglenes és már korrigált vagy korrekció alatt levő tévedések alapján vagy ürügyén létrejöhettek olyan törekvések, amelyek a kultúrát áruvá akarták változtatni, azok a párt, a kulturális politika alapvető szándékával szemben, azt keresztezve jelentkezhettek csak, és nincs létjogosultságuk. Ezért hangsúlyozta Kádár elvtárs a IX. pártkongresszuson, még a reform bevezetése előtt, hogy a népi állam számára, a párt számára a kultúra nem kereskedelmi kérdés.

Azokat a nézeteket, amelyek az ilyen törekvéseket táplálják vagy táplálhatják, kategorikusan el kell utasítani. Van olyan nézet, amely fetisizálja a tömegek ízlését, jelenlegi tudatállapotát, és a kultúra demokratizmusát úgy értelmezi, hogy a mostani, pillanatnyi ízléshez – és lehetőleg a legelmaradottabb emberek ízléséhez – kell maradéktalanul alkalmazkodnunk. És találkozunk ugyanennek a szemléletnek a fonákjával, amely szintén a legelmaradottabb rétegek ízlését mitizálja, de ebből azt az arisztokratikus következtetést vonja le, hogy az igazi kulturális érték és a tömegek közt örök, kibékíthetetlen az ellentét.

Hamis az a nézet, mely nem akar kapcsolatot teremteni a néppel, s csak az „elithez” akar szólni. Némely József Attila-mű nem azért nehéz, mert József Attila nem akart eljutni a milliókhoz, hanem azért, mert bonyolult volt a világ, amelyet kifejezett! József Attila igenis szeretett volna eljutni

nagyobb tömeghez, és szenvedett attól, hogy ez akkor lehetetlen volt. Hogy József Attilát ma már tíz- és százezrek értik és szeretik ebben az országban, nem utolsósorban irodalmi kultúránk fejlődésének köszönhető. Jó lenne, ha minél több alkotó művész követné a néppel kapcsolatot kereső József Attila példáját. A kulturális politikának, a közművelődésnek mindent meg kell tennie, hogy minél szélesebb rétegekkel létrejöhessen ez a kapcsolat.

A közművelődés ebben az értelemben szüntelen serkentő, ösztönző erő: az örökös „egy lépésnek” a behozására figyelmeztetni a fogékony tömegeket. És itt a fogékonyságon van a hangsúly. A 20-as évek elején Lenin joggal beszélt az akkor kulturálisan elmaradott tömegek tudásszomjáról, mint a hatalom birtokosának egyik jellemző velejárójáról. Arról írt, hogy sehol sem szomjazzák úgy a néptömegek az igazi kultúrát, a munkásosztály sehol sem kész olyan áldozatokra és sehol sem hoz olyan áldozatokat kulturális helyzete megváltoztatására, mint a Szovjetunióban. S valóban reménytelen lenne a közművelődés ügye, ha csak az egyoldalú, „kívülről” való „ráhatás” függvénye lenne, és nem erre az aktív tömegigényre épülne.

Így oldódik fel az a látszólagos ellentmondás is, melyet egyesek a népi kultúra hagyományai és a modern kultúra között láttak; így lesz eleven egység a szocialista és nemzeti kultúra olykor formálisan azonosított fogalmaiból. A jelen alakításának követelményei formálják mozgósító és teremtő erővé kultúránkat, emberi és politikai tradícióinkat.

Nemcsak mennyiségi eredményekre hivatkozhatunk, mint ahogy gondjaink sem csak mennyiségiek. Olyan ponthoz értünk, ahol már nem csak az a probléma, hogy hányan olvasnak. Ez is probléma; de még inkább az, hogy *mit* és *hogyan* olvasnak? Az igazi, bonyolult népművelési feladat tulajdonképpen most kezdődik, mert ma már nem az analfabetizmus ellen kell küzdeni, hanem azért, hogy az emberek jót és jól olvassanak. Nem egyszerűen arra kell nevelni őket, hogy hajlandók legyenek megnézni egy képet, hanem arra kell megtanítani az embereket, hogy miként nézzék azt, s hogy jó képeket nézzenek, jó képzőművészetre legyen igényük. Ennek megvalósítása megújult népművelési formák nélkül lehetetlen.

Lenin arról beszélt, hogy a kulturális forradalomban a munkásoknak és parasztoknak lehetőségük nyílik, hogy az emberiség évezredes történelme során felhalmozott kulturális értékek legjavát sajátítsák el. Ez a gondolat fogalmazódik meg a költő szavával: „Papok, katonák, polgárok után így lettünk mi végre hű meghallói a törvényeknek; minden emberi mű értelme ezért bűg mibennünk, mint a mélyhegedű.” A műveltség gazdagítása ilyen értelemben a politikai továbbfejlődés előfeltétele is.

A társadalmi, gazdasági, politikai élet némely területén láthatóak a forradalom eredményei, másutt – a népművelés területén is – viszont még nagyon szembeszökő a maradiság. Nemegyszer megfigyelhetjük itt is, hogy a nagy forradalom gyakran együtt jár – Lenin szavaival – „a kis változásokkal szemben tanúsított hihetetlen bátortalansággal”. Pedig meg kell értetnünk mindenkivel, hogy a szocialista forradalom az egész élet és az egész ember megváltoztatására törekszik: felhasználva mindazt az értéket, amit az emberiség felhalmozott, új társadalmat, új kultúrát, új erkölcsöt, új szokásokat, új életet és új embereket kell teremtenünk.

Akármennyi eredményt hozott is az elmúlt 25 év, új, talán nehezebb feladatok várnak reánk; olyan feladatok, amelyek még nagyobb felelősséget, még több odaadást, még több önálló gondolkodást igényelnek. Egyébként a szocialista építés, a szocialista embereszmény kialakítása csak ünnepi szónoklatok szólama marad. Pedig nem szólam, s nem volt az eddig sem, aminek legfőbb bizonyítéka, hogy a kultúra, a műveltség nálunk már közkincs, az egész közösség élete értelmes célokat szolgáló élet; nem úgy, mint a fejlett, akár a legfejlettebb tőkésországokban. És ez nem utolsósorban az elmúlt 25 évben a népművelés, a közművelés területén dolgozóknak is köszönhető.

Romain Rolland írta: „Mi pedig azt mondjuk: népi művészetet akartok? Legyen hát először népetek: népetek, amelynek szelleme elég szabad, hogy élvezhesse, népetek, amelynek van szabad ideje, amelyet nem zúz össze a nyomor, a szüntelen munka, amelyet nem tompítanak el a babonák, a jobbról és balról támadó vakhitek; népetek, amely önmagának ura és győztesen került ki ama folyó küzdelemből.” Nekünk már van ilyen népünk, s voltak és vannak nagy népművelő egyéniségeink, akik egy személyben akartak és tudtak alkotók és népművelők lenni. A szocialista népművelésnek ma ezt az embertípust kell százával és ezrével nem egyszerűen reprodukálnia, hanem produkálnia, mert ezt kívánják eszméink, ezt kívánja tőlünk a kor, amelynek feladatait nekünk kell megoldanunk.

„APÁK ÉS FIÚK”

... Az ifjúság helyzetének vizsgálatakor az egyik leglényegesebb probléma a társadalom egészének és az ifjúságnak a viszonya. Ezzel függ össze az úgynevezett generációs kérdés, amellyel kapcsolatban számos ellenséges vagy hibás nézettel találkozunk. Az egyik, a kapitalista világ ideológiáira jellemző, de nálunk is ható tudománytalan nézet abszolutizálja a nemzedéki sajátosságokat és különbségeket. E nézet képviselői a „nemzedékek örök ellentétéről” beszélve el akarják homályosítani az ifjúsági kérdés konkrét társadalmi vonatkozásait, nem veszik figyelembe az ifjúság osztályrétegződését, az ifjúsági megmozdulások tényleges társadalmi okait.

Egy másik, sorainkban is meglevő, nem ellenséges, de téves nézet a társadalmi tényezőket úgy tekinti kizárólagosnak, hogy leegyszerűsíti, vulgarizálja ezeket és nem veszi tudomásul, hogy az ifjúság sajátos problémáiról beszélni még nem antimarxizmus, nem az osztálymegközelítés feladása. A két nézet természetesen nem azonos tartalmú és irányultságú, és nem is lehet egyenlőségjelet tenni közéjük.

Meggyőződésünk, hogy az ifjúsággal összefüggő problémákban a társadalmi meghatározottság az elsődleges, de a korosztályok élmény- és tapasztalatvilágából származó különbségek megvannak és tagadhatatlannak. A nemzedékek örök harcáról szóló burzsoá elmélet ellenséges, mert az osztályharcot akarja helyettesíteni a nemzedékek „harcával”, de a korosztályok váltásával jelentkező reális problémák semmibevevése is hiba.

Ebből következik, hogy a marxisták nem elégedhetnek meg azzal, hogy kijelentik: társadalmi problémáik megoldásával együtt automatikusan megoldódik az ifjúság minden problémája is. Úgy gondoljuk, hogy szükséges elemeznünk a sajátos ifjúsági tényezőket, hogy az egész társadalom kérdéseinek a megoldásába szervesen bele tudjuk illeszteni őket.

Ugyancsak a társadalom és benne az ifjúság viszonyával összefüggő kérdés: az ifjúságért érzett felelősség. A kérdés mélyén a nevelésről al-

kotott felfogás is ott húzódik. Az ezzel kapcsolatos vitákban ismét két, egymásnak ellentmondó nézettel találkozunk.

Némelyek az ifjúság nevelését kizárólag a felnőtt társadalom hatáskörének tekintik, s ezzel – akarva-akaratlan – tulajdonképpen minden egyes fiatalot felmentenek az önmagáért érzett felelősség alól. A másik felfogás viszont – a társadalmi hatásokat elsikkasztva – csak az ifjúságot teszi felelőssé saját magáért. Mi azt gondoljuk, hogy a fiatalok felelősek önmagukért, de a felnőttek felelősek az egész társadalomért és ezen belül az ifjúságért is.

A felnőttek felelősségén nemcsak azt értjük, hogy munkájuk teremtette és teremti meg az adott létfeltételeket a fiatalok számára, hanem azt, hogy a felnőttek példája, erkölcsi normarendszere, szokásai és igényei erőteljesen hatnak a fiatalokra. Az ifjúság nevelésének egyik lényeges kérdése, hogy tetteink és szavaink között összhang legyen. Növeli felelősségünket az is, hogy az ifjúság – már csak korlátozott tapasztalatai miatt is – a mi magatartásunk alapján ítél. A felelősség lényege az, hogy az idősebbeknek mindenkor kötelessége az őket követő nemzedék nevelése. Még inkább kötelesség ez a szocializmusban. Nemcsak a szülők és pedagógusok, de minden felnőtt munkás, paraszt, értelmiségi, minden munkavezető, minden funkcionárius, minden öntudatos ember szerepet játszik a fiatalok bevezetésében a szakmába, a szervezett munka, a felelős emberek világába.

Nem ritka eset, hogy mi, felnőttek, bizalmatlanok vagyunk a fiatalokkal szemben. Vannak, akik egyes fiatalok indokolt kritikai megjegyzései mögött is rendszerellenességet gyanítanak, kérdéseikre türelmetlen vagy sablonos válaszokkal reagálnak. Úgy gondolom, az eddiginél határozottabban kell fellépniünk a sablonos „válaszok” ellen. Előfordul, hogy egy-egy fiatal eltérő ízlése miatt morálisan és ideológiailag elmarasztalnak, vagy egyedi jelenségekből tévesen általánosítanak. Az ilyen előítéletek is eredményezhetik olykor a fiatalok ellenzékbe vonulását és azt, hogy lebecsülnek bennünket, az idősebbeket. Az ifjúság osztársadalmi nevelésének feltétele, hogy küzdjünk a saját magunk ilyen beállítottsága ellen, hogy a nevelői felelősséget a legszélesebb körben tudatosítsuk. A kérdés politikai jelentőségét figyelembe véve, itt különösen szükség van a kommunista felnőttek példamutatására, világnézeti tudatosságára.

A felnőtt társadalom felelősségének hangsúlyozása nem jelenti azt, hogy formálisnak tekintjük *az ifjúság öntevékenységet*. A tudatban, öntudatban, egyéniségben, tapasztalatokban növekedve tulajdonképpen majd minden életkornak megvan a maga sajátos felelőssége önmagáért, amelyet egyetlen ember sem háríthat másra. Ez a felelősség természetesen

mindig a társadalom befolyásával, a felnőtt társadalom hatásával együtt érvényesül, de semmivel sem helyettesíthető része az emberré válás egészének. Egy viszonylag hamar kereső pályára lépő munkásfiatal persze hamarabb válik felnőtté, s ezzel önmagáért felelőssé, mint az a kortársa, aki tovább tanul és 18 vagy 23 éves koráig főként iskolai keretek között találkozik a társadalommal.

A fiataloknak lehetőséget kell adni, hogy érvényesítsék a saját felelősségüket is, nemcsak a magánéletben és nem is csak a munkában, hanem a közösséggel való más kapcsolataikban is. Ez azt is jelenti, hogy fiataljainkat el kell vezetni a szocialista demokrácia szükségességének felismeréséhez, és annak aktív, de felelős gyakorlásához.

... Gyakran mondjuk, hogy az ifjúság az idősebb nemzedék tükörképe. Tükörképe, de a tükörkép nem azonos az eredetivel. Ezen azt értem, hogy a fiataloknak egy sor kvalitása más, jobb, mint a miénk; más dolgokban, harcedzettségben, tapasztalatokban esetleg nem olyan gazdagok, mint az idősebbek.

... A mai magyar ifjúság olyan korban nő fel, akkor válik emberré, amikor túl vagyunk a hatalomért vívott harc, a szocialista termelési viszonyok kialakításának konfliktusokkal legterheesebb időszakán, s olyan esztendőket élünk, amikor a kapitalista múlt, a „személyi kultusz”, az ellenforradalom emlékei elhalványulóban vannak a felnőttek, de különösen az ifjúság tudatában. Ne felejtjük el: a mai fiatalok számára nemcsak a kapitalista kizsákmányolás, nemcsak a szocializmus építésének torzulsókkal terhes ideje, de még az ellenforradalom is – tulajdonképpen – történelem. És mert sok mindent nem értenek meg, és mivel tisztán akarnak látni: éppen legjobbjait érdekli, izgatja az idősebb nemzedékek küzdelme, foglalkoztatja a szocialista építés és a „személyi kultusz” egyidejűségének ellentmondása, az ezzel járó konfliktusok és nem kevésbé az a hűség a párt, a szocializmus ügye iránt, amelyről az idősebb nemzedékek legjobbjai a legkritikusabb időkben is tanúságot tettek. A fiatalok nem a mi szemünkkel nézik az épülő szocializmus múltját és jelenét. Számukra nem személyes élmény az a folyamat, amelynek során megszületett a ma valósága, az a magasabb rendű társadalmi-gazdasági rendszer, amely ellentmondásaival, sőt hibáival együtt is különb minden kapitalizmusnál. A szocializmus jelenlegi viszonyai számukra természetes életközeget jelentenek, amelyet nem a múlthoz, hanem saját magához, önnön lehetőségeihez viszonyítanak.

... Az a tény, hogy – belső viszonyainkat tekintve – túl vagyunk a legélesebb osztálykonfliktusokon, hogy túljutottunk a kizsákmányolás felszámolásán, a kenyérgondokon, nem jelenti azt, hogy életünk minden

vonatkozásában egyszerűbb, problémamentesebb lett – de különösen nem jelenti azt a fiatalság számára. Ma is figyelmet érdemelnek Gorkijnak 1926-ban leírt szavai: „Képzeld csak el, mi lesz – írja egyik levelében –, ha az emberek tízezreit és százezreit nem az a kérdés fogja szenvedélyesen izgatni, hogyan lehet kényelmesebben élni, hanem az: miért élünk?” Az ifjúság mindig is hajlamos volt arra, hogy az ilyen „végső” kérdéseket feltegye s azokra választ várjon, illetve választ keressen.

Az a tény, hogy még korántsem oldottunk meg minden kérdést, más-ként vetődik fel a történelmi tapasztalatokkal nem, vagy alig rendelkező fiatalok számára, mint a mi számunkra. A szocializmusban való teljes otthonosság érzése az ifjúságnál azzal is együtt jár, hogy meglevő hibáinkat, fogyatékosságainkat anélkül bírálják, hogy társadalmunk mai helyzetét a múlttal össze tudnák vetni. Hozzátehetjük, hogy az élettapasztalatok híján, de néha a mi hibáinkból is, problémáink objektív okai felől sem rendelkeznek kellő tájékozottsággal, ismeretekkel.

Röviden szólva, kritikai magatartásuk nem párosul annak élményszerű tudatával, hogy fejlődésünk honnan vezetett idáig. A tökéletesség igényét lényegében a szocializmus, a mi társadalmunk ültette el bennünk. De lehetetlen nem figyelni arra, hogy ezt, az alapjában helyes kritikai magatartást, eléggé könnyen billentheti át indulatos oppozícióba a problémák megoldatlansága, a fiatalság tájékoztatatlanságával visszaélő ellenséges ideológiai hatás, de akár a szocialista eszmények hiánya, vagy munkánk hibái is.

Ahhoz, hogy megtaláljuk a hangot az ifjúsághoz, elemeznünk kell helyzetét, igényeit és közben velük együtt gondolkodva és cselekedve el kell választanunk követeléseikben a tiszta búzát a konkolytól, a reális feladatot és tennivalót a politikai demagógiától, az utópikus „kell”-től, a „legyen”-től anélkül, hogy a „van” minden, már túlhaladott vagy önmagában is vitatható részemét görcsösen védenénk. Nyíltan, egyenesen kell beszélnünk az ifjúsággal, amely nehezen viseli el a mellébeszélést...

(Részletek az MSZMP KB 1970. II. 18–19-i ülésen elhangzott előadói beszédből, illetve zárszóból.)

*

...Azzal kezdeném, ne várják senkitől sem, bármilyen őszintén beszéljen is a megtett útról, hogy teljesen szinkronban legyen Önökkel, fiatalokkal. A mi számunkra a megtett út mindig olyan, mint az Önök szülei számára egy bútordarab, amiért keserves évekig dolgoztak, hogy lakályosabbá tegyék a lakást és nagyon csodálkoznak, amikor a gyerek

csak annak hibáit vagy kopottságát látja. Persze, mert a gyerekekben nem fűződik ahhoz a bútordarabhoz az évtizedes küszködés és kínlódás emléke. Önök megpróbálhatják – és kötelesek – megérteni ezt a megtett utat, de velünk teljesen azonosan nem fogják azt látni.

Arra kérem Önöket, hogy a talán nem mindig frázismentes ünnepségek idején érezzék meg a történelem valódi pátoszát. Lapozzák fel például egyszer az iskolai tananyagon kívül Móricz Zsigmondnál azt a részletet, ahol arról ábrándozik, vajha minden évben lehetne egy község az országban, amelynek nem kellene befizetnie az adóját, tán így minden gyerek számára biztosítani tudná a hat elemít és ebből a pénzből tán még a villanyt is be lehet vezetni. Így háromezer év alatt az ország minden községében mindenki elvégezhetné a hat elemít és mindenütt lenne villany. Háromezer év – írja Móricz – nagy idő, de még ez is perspektívát jelent az ország számára.

Amikor Önök a felnőttektől vagy az idősebbektől megértést kérnek, ugyanezt teszem én is: kérem, hogy nézzék megértéssel az idősebb nemzedékek történelmi kínlódását és küszködését. Valahogy úgy nézzék az egészet, hogy a stafétabotot itt sem egyszerűen csak átvenniök kell, előbb együtt kell futniuk a staféta botot átadóval. Ahogyan Önök bánnak az idősebbekkel, pontosan olyan bánásmódot kapnak majd Önök is az Önök után következő generációtól. Úgyhogy itt az együttműködést, a küszködve együttdolgozást kell megtanulni.

Az Önök számára mindaz, amit az idősebbek végigküszködtek, történelem. Ha megengedi és nem érti félre Nagy Imre elvtárs, megmondom, amikor bejelentették a nevét, arra gondoltam, mit idézett volna fel tíz esztendővel ezelőtt ez a mondat. De ma egyetlen ember sem gondolt másra, csak a munkaiügyi miniszter helyettesére. Mint ahogy nemrégiben, amikor megjelent a Hétfői Hírek első oldalán, hogy Rákosi marad, mindenki a Ferencváros összekötőjére és nem másra gondolt. Értsék meg, hogy az Önök előtt járó nemzedék számára minden névhez élmények, küzdelmek tapadnak. Nekünk kötelességünk megérteni, hogy mindez az Önök számára iskolai történelem. Önöknek viszont kötelességük megérteni, hogy az idősebb nemzedék hitt valamiben és azt is, hogy jól tette, hogy hitt. Ez a hit valóban „szép és hősiesség eredmények” forrása volt, amelyekre valóban „büszkén tekintünk vissza” és amelyeket okkal vesz védelmébe Fock elvtárs¹ azokkal szemben, akik valamiféle „tudományoság” címén lebecsülik ezeket és ezzel nemcsak a történelmi igazság ellen

¹ Lásd *Fock Jenő: Népgazdaságunk helyzete és időszerű kérdései*. Országos agitációs és propaganda tanácskozás 1970. Kossuth Könyvkiadó 74–75. old.

vétenek, hanem jogtalanul megbántják olyan emberek ezreit és tízezreit, akik életük, tudásuk, energiájuk legjavát szentelték annak, hogy megteremtsek egy emberibb élet alapjait. Miközben ez a nemzedék városokat, gyárakat épített, szocialista mezőgazdaságot szervezett, voltak, akik visszaéltek ezzel a hittel. De ezért azok szégyenkezzenek, akik visszaéltek az emberek hitével.

Sokan azt mondják, hogy a felnőttek reprodukálni szeretnék Önökben önmagukat. Ezt mi keveselljük. Mi azt szeretnénk, hogy húsz-harminc év múlva, amire Önök és társaik mint felnőtt, javakorabeli emberek a társadalomban, a tsz-ben, az üzemben, mindenütt a brigádvezetőtől kezdve mindenféle vezető funkcióig ott lesznek, különb emberek legyenek, mint mi vagyunk, tudásban, emberségben, egy magasabb rendű társadalom igényeinek megfelelő közösségi emberek legyenek. A mi életcélunk tehát szemben a burzsoá társadalommal, amely mindig csak reprodukálni akarta önmagát (és amely ellen ma saját gyermekei is fellázadtak) az, hogy Önök egy fejlettebb társadalomnak megfelelő emberek legyenek.

Azt talán már előre is meg lehet mondani, hogy ha majd idősebbként visszatekintenek a most induló negyedszázadra, nagy türelemre, szívósságra, kemény munkára intik majd az Önök után következőket. Egész életük rendkívül bonyolult, sokrétű lesz. Olyan társadalmat kell felépíteniük, amelyben minden egyes ember megtalálja az élethivatását, ahol a kis közösségtől, a párválasztástól, a családalapítástól, az iskolán, a munkasközösségeken, a nagyobb közösségen, a hazán át a még nagyobb közösség, a szocialista tábor, a kommunista világmozgalom, az emberiség nagy kérdései lesznek a központi problémák.

(Részletek a III. Országos Diákparlament 1970. április 9-i értekezletén elhangzott hozzászólásból.)

„BELESZÜLETTEK?”

...Gyakran használjuk a mai fiatalokról szólva azt a meghatározást, hogy „beleszülettek a szocializmusba”. Ez igaz is, meg nem is. Igaz, mert leraktuk a szocializmus alapjait és most már a teljes felépítésén dolgozunk. De sohasem mondtuk, hogy már felépítettük a szocializmust. Így hát arra sincs alapunk, hogy a fiatalokat úgy kezeljük, mint akik már „beültek a készbe”. Ha ezt mondanánk nekik, azt kérdezhetnék: „Akkor mit akartok még tőlem?” Az „emberiség igazi történetének” kezdetén vagyunk, fiataljaink tevékenységükkel – itt igazán helyénvaló az őszinte

pátosz – az ember emberré válásának korszakában előreviszik vagy hátráltatják a haladást.

A „beleszülettek a szocializmusba” – szüntelen ismétlésétől azért is tanácsos óvakodni, mert oktan szemrehányásnak tűnhet fel. Mintha mi, a felnőtt nemzedék tagjai, akik azért éltünk és küzdöttünk – és küzdünk ma is –, hogy a bennünket követők már ne ismerjék a nyomort és a megáláztatást, amiatt neheztelnénk, hogy a fiatalok már egy jobb világba születtek. Értelmetlen lenne a fejükre olvasni: legyenek boldogok, hogy nekik mindezért már nem kell harcolniuk, mert nekik már nem jutott osztályrészül a mi sorsunk. Ezért elsősorban mi lehetünk elégedettek, akik tudjuk, mit változott a világ és akiknek abban az örömben lehet részünk, hogy gyermekeinknek már nem kell megkínlódniuk azért, amit mi kivívtunk. Ne feledjük azt sem, hogy mai eredményeinkben már az ő munkájuk is benne van.

Azonkívül, ha szerencsére ők már nem is éheznek és nyomorognak, a maguk módján nekik is meg kell küzdeniük saját boldogságukért.

Ha kedvezőbb feltételek között tanulhatnak, dolgozhatnak is a mai fiatalok, ha mások is a feladataink, nem egyszerűbb és nem kevesebb munka, nem könnyebb harcok várnak rájuk. Minthogy tudjuk, a jövő társadalmá fejlettebb lesz a mainál, ifjúságunkban nem önmagunk pontos mását keressük, hanem egy olyan nemzedéket, amely magasabb színvonalon folytatja a megelőző nemzedékek által elkezdett munkát és harcot.

Egyetlen osztály és nemzedék sem mondhatta még a történelemben jó lelkiismerettel: itt van már a Kánaán, itt megállhatunk. Minden kor fiataljai többet akarnak, mint apáik, s ebben az értelemben elégedetlenek azzal, amit az előző nemzedék elért. Feladatunk tehát az is, hogy meg tudjuk győzni a fiatalokat arról, mi mindent kaptak, de elsősorban azt kell megértetni ifjúságunkkal, hogy még nagy feladatok megoldása vár rájuk, hogy a szocialista építés ma is minden embertől ereje javát követeli meg azért, hogy minden nemzedék többet kaphasson. Ha a fiatalság úgy érzi, hogy vele szemben nem támaszt nagy követelményeket a társadalom, nem alakulhat ki felelősségérzete, hivatástudata. Minden embernek, de különösen az ifjúságnak éreznie kell, hogy szükség van rá. Ezért minden vezetőnek, és általában minden felnőttnek, aki fiatalokkal foglalkozik, arra kell törekednie, hogy szabad teret biztosítson az ifjúságban meglevő tettváagnak, alkotó tehetségnek. A fiatalok jobbat akarása társadalmunk fejlődésének nélkülözhetetlen lendítő ereje.

A kérdés persze az, hogyan akarnak a fiatalok többre jutni, mint apáik: a közösségben való részvétellel, a társadalomért végzett munká-

val, vagy csupán egyéni céljaik megvalósításával. Mind a kettőre van példa. Akadnak csak önmaguknak élő, követelőző, elkényeztetett fiatalok, vannak, akikre hat a kapitalizmus világából beáramló szélsőséges individualizmus, nihilizmus, céltalanságérzés. De bátran mondhatjuk: az ifjúságnak csupán kicsiny töredéke ilyen. Nagyobb a száma azoknak, akik elvégzik a maguk dolgát, tudomásul veszik a viszonyokat, amelyek közé kerültek, de még nem ambíciójuk a közéleti tevékenység. S aztán van az ifjúságnak egy harmadik része, amely a közéleti cselekvés útjait keresi, a társadalmi haladás, a forradalom, a szocializmus híve és ezekhez az eszmékhez illő megbízatást vár tőlünk. Ennek a legfontosabb rétegnek mindenekelőtt azt kell tisztáznia, mi napjaink forradalmi feladata, ki a forradalmár, a kor hőse – ma és a mi viszonyaink között?

(Részlet a Népszabadság 1970. V. 17-i számában megjelent cikkből.)

KI MOST ÉS NÁLUNK A FORRADALMÁR?

...Sokban adósak vagyunk korunk forradalmár típusának megfogalmazásával. Erről a kérdésről határainkon belül és a nemzetközi munkásmozgalomban is viták folynak. A kérdés nagyrészt abból adódik, hogy a forradalmi világmozgalom az általános, közös problémákon belül sajátos feladatok elé állítja a mozgalom különböző osztagait; s a konkrét történelmi feltételek és feladatok különbözősége következtében mást és mást jelent a forradalmiság egy-egy ország és párt számára. Ez a gyakorlati különbözőség a forradalmár típusának elméleti-ideológiai megfogalmazásában is tükröződik. A közös ideál – a társadalmi haladásért, a szocializmusért küzdő ember – megfogalmazásán belül a konkrét embereszmények nyilvánvalóan koronként, sőt esetleg országonként is különböznek. Amilyen helytelen lenne azt követelni, hogy – mondjuk – a hatalom megragadásáért küzdő elvtársak a mi helyzetünknek megfelelően alakítsák ki a forradalmár fogalmát, éppannyira helytelen lenne, ha mi, minden további nélkül, mechanikusan átvinnénk a náluk kialakult emberideálokat. Hangsúlyozni szeretném, vannak közös, általános vonásai a kommunista emberideálnak, de a történelmi helyzet sajátosságaitól függően más és más vonások kerülnek előtérbe, módosul és konkretizálódik embereszményünk.

A „baloldali” ultraradikálisok csak a barikádharcot tekintik forradalomnak. A békés építőmunka feladatait lebecsülve a szocializmusért való cselekvés fő, sőt egyetlen formájának napjainkban is csak az impe-

rializmus elleni fegyveres harcot tartják. A jobboldaliak pedig szüntelen moralizálásukkal próbálják elriasztani a fiatalokat a szocialista hatalom igenlésétől, a szocialista közösségi élettől. S ahogy ez már általában lenni szokott, mindkét változat találkozik abban, hogy tagadja a „fennállót”, az építőmunka forradalmi értelmét, lekicsinyli napjaink tetteit, feladatait és eredményeit, szürkének tartja életünket.

Ezeknek a nézeteknek a befolyása – bármily csekély is – nehezíti a mi feltételeinkkel összhangban levő forradalmár típusának kialakítását. S ami még ennél is nagyobb probléma: azokat az anarchisztikus tendenciákat erősíti, amelyekre az ifjúság egy része – pusztán életkori sajátosságainál fogva is – hajlamos. Ezt kihasználja az imperialista fellazítás is. Érdemes felfigyelni arra, hogy az ifjúságnak szánt ellenséges agitáció és propaganda a generációs kérdés abszolutizálása mellett szívesen támogatja mostanában az efféle „baloldaliság”-ot.

A marxizmus-leninizmus mindig határozott ideológiai harcot vívott az elvont forradalmárkodással és az absztrakt „tisztá” moralizálással szemben. Fontos, hogy fiatalságunk ezekkel a történelmi tanulságokkal minél alaposabban megismerkedjék.

Lenintől tanultuk, hogy a szocialista társadalom felépítésének egész korszaka forradalmi jellegű. Különböző állomásai egyformán fontosak és egymást kölcsönösen feltételezik. A hatalom megragadása idejének forradalmi erőfeszítéseit történelmileg betetőzte, követte és követi a szocialista gazdasági-társadalmi rend – korántsem „egyszerű” – kiépítése és felépítése. Ennek a szükségszerű és „átugorhatatlan” feladatnak a megoldása nem kevésbé forradalmi, mint a nyílt osztályharc volt, sőt, Lenin relative „könnyebbnek” ítélte a hatalom megszerzését. Úgy gondolta, hogy ez a második feladat nehezebb az elsőnél, mert semmi esetre sem oldható meg egyetlen hősiek fellángolással, hanem a tömegek közt végzett hétköznapi munkához szükséges legtürelmesebb, legállhatatosabb, legnagyobb hősiességet követeli meg.

(Részlet az MSZMP KB 1970. II. 18-i ülésén elhangzott előadói beszédből.)

...A forradalom győzelme után – a gazdasági építés „elkerülhetetlenül nehezebb, lassúbb és fokozatosabb” egyszersmind „új, magasabb szakaszában” – megváltoztak a forradalmárral szemben támasztott követelmények. Ma is elgondolkoztatók Leninnek a szovjethatalom soron levő feladatairól írt sorai: „Lépésről lépésre, araszról araszra – egy olyan

»hadsereg«, mint a mienk, ilyen nehéz úton, ilyen nehéz körülmények között, ilyen veszélyek közepette másképp most *nem tud* előrehaladni. Akinek ez a munka »unalmas«, »nem érdekes«, »érthetetlen«, aki az orrát fintorgatja vagy pánikba esik, vagy pedig megrészegülve a »régi lendület«, a »régi lelkesedés« stb. hiányáról szaval – azt jobb »felmenteni a munkától« és irattárba tenni, hogy ne árthasson, mert az illető vagy nem akarja, vagy nem tudja megérteni a harc mostani fokának, mostani szakaszának sajátosságát.”¹

A történelem nálunk is megváltoztatta a forradalmárokkal szemben támasztott igényeket. Ma a kiindulópont az, hogy az idősebb generáció lerakta a szocializmus alapjait, a fiatalságra viszont nem kisebb feladat vár, mint hogy felépítse az új társadalmat, alapvetően megváltoztassa az emberek életét, egészében átformálja a milliók tudatát, tovább fejlessze, megszilárdítsa a szocialista közösségi erkölcsöt, életformát.

Egyes fiatalok tudatában a forradalmiság dicsősége csakis a barikádok, a gerillaharcok hőseihez kötődik; legtöbbször Che Guevara példáját említik. Mi is hősként és forradalmárként tartjuk számon és tiszteljük a minden nehézséget és küzdelmet vállaló harcosokat, akik életüket is odaadták eszméikért (még ha olykor olyasmit akartak is bizonyítani, ami bizonyíthatatlan volt), de vajon a tüntetések, a heves politikai harcok, a barikádok bátor katonája azokban az években már nem forradalmár, amikor a kivívott hatalom birtokában az új társadalmat építi? Vajon nem forradalmárok azok, akik ma Kubában cukornádat vágnak vagy ipari üzemeket építenek, akik átformálják az országot, akik példájukkal lelkesítik és forradalmasítják a nyomorgó dél-amerikai milliókat? Miért lenne kisebb jelentőségű tett hazánkban új városokat, ipartelepeket, erőműveket létrehozni, terméketlen földet termővé tenni, országunkat a fejlett államok sorába emelni, mint húsz-huszonöt évvel ezelőtt a hatalom megszerzéséért, a munkásegység megteremtéséért harcolni? Mindaz, ami akkor és azóta történt és ma is történik, nem más, mint ugyanazon szocialista forradalmi átalakulás más-más szakasza. Igaz, ezért az átalakulásért évtizedekig kell fáradozni, olykor bizony csak lépésről lépésre, centiméterről centiméterre haladva. De a marxista-leninista forradalomszemlélet számára nincs „igazi” és „nem igazi” forradalmi cselekvés: a forradalmi munka csak olyan lehet, amelyet a mozgalom, a forradalmi harc megkíván, és jellege aszerint változik, hogy a forradalom a fejlődés melyik szintjén van, hogy milyen a konkrét helyzet, amelyben a forradalmárnak cselekednie kell.

¹ *Lenin Művei*. 33. köt. Budapest 1953. 9. old.

A hatalom megszerzésének megvan a maga forradalmisága, mint ahogy a nagy építkezéseknek, a katajevi „hajrá”-korszaknak is megvan a forradalmi lendülete. De forradalmi kor a miénk is, amikor a viszonylagos nyugalom és biztonság korszakában nemcsak építenünk kell, hanem meg kell tanulnunk szakadatlanul tovább fejleszteni a közösség új, forradalmi rendjét.

Az álforradalmiság anarchizmussal kezdődik, de – sikertelensége miatt szükségszerűen – közönyhöz és cinizmushoz vezet. A tudatos forradalmiság lényege a valóság megváltoztatására irányuló cselekvés, a valóság törvényszerűségeinek felmérése alapján. Az anarchizmus fő jellemzője a radikális – pontosabban: a forradalminak látszó – tett fetisizálása, a helyzet elemzése nélküli cselekvés. Az anarchista felbontaná a nagy nehezen, keservesen és nagyon sok áldozat árán lerakott köveket, hogy abból barikádot építsen, azt sem tudva, ki vagy mi ellen! És tegyük hozzá: sok tapasztalat bizonyítja, hogy az ilyen álforradalmiság az első nehézségeknél elfordul a forradalomtól, mert ha az nem szül csodákat, a romantikus csodavárók elcsüggednek, ingerültté vagy közönyössé lesznek.

Azt mondják, hogy a fiatalok egy részét azért nem vonzzák eléggé napjaink feladatai, mert azok túl könnyűek, nem kívánnak egész embert. De vajon az önzéssel, az embertelenséggel, a közönnyel vagy az új kezdeményezéseket bénító megszokással, a bürokratizmussal szembeni küzdelem könnyebb a korábbi harcnál? Ez is nagy társadalmi harc, életformák és elvek harca! És erre mindenütt mód van és mindenütt szükség van. Egyéni példával is, közösségi fellépéssel is. Ez is harc, amit vállalni kell, ebben is lehet „sebeket” kapni. Ehhez hozzátehetem: nekünk, idősebbeknek és magának a KISZ-nek is feladata, hogy célszerű segítséget nyújtsunk a fiataloknak ahhoz, hogy felismerjék az általuk végzett munka értelmét. Ennek egyik feltétele az, hogy senkit se terheljünk értelmetlen munkával. De feltétele az is, hogy megmutassuk a mégoly egyszerű, mindennapi munka társadalmi értékét, értelmességét, az egyes ember tevékenységének közösségi oldalát, hasznát. Nem patetikus szavakra, nem hangzatos szólamokra van szükség, hanem a munka lényegének a felismertetésére.

Nyugodtan mondhatjuk: nem könnyebbek ezek a feladatok, sőt elmélyültebb gondolkodást, több kitartást, teljes odaadást kívánnak, ha valóban minden vonatkozásban emberivé akarjuk tenni életünket. S tegyük hozzá: ha jól végezzük dolgunkat, nemcsak a magunk, hanem a többi szocialista országgal együtt az emberiség eljövendő otthonát is segítünk kikísérletezni. Van-e nagyobb és hősiesebb feladat, mint ennek az útnak

a megtalálása, kirajzolása, megépítése? Vajon ez a feladat nem szüli-e meg a maga forradalmi lendületét?

Forradalmi tett fellépni a „Mi közöm hozzá” magatartás ellen, amely túri a rongálást, a tétlenséget, amely azt mondja, hogy „Nem az én ügyem, nem az én asztalom!” Úgy gondoljuk, hogy minden igazi forradalmárnak ez az egyik legveszélyesebb ellenfele: ez az önző, egoista, bürokrata magatartás! Az ilyen ember csak a saját íróasztaláig – házáig lát és nem más, mint a szocializmusba átcsempészett nyárspolgár.

A forradalmár – a bürokratával, az egoistával, az anarchistával ellentétben – az az embertípus, amelyik tudja, hogy minden rá tartozik, minden az ő saját ügye, mindenben illetékes, mindenhez van köze ami-ben társadalmi érdek fejeződik ki. Akit izgat a rendetlenség a műhelyben vagy az iskolában, vagy izgat a gondolatok között levő zűrzavar, az harcol a közöny ellen.

A közöny másik formája az „Úgy sem tehetek semmit!” vállrándító magatartás. Az ilyen ember azt mondja például –: „Tudom, hogy nem jó az úttörő-élet, nem jó a KISZ-élet, – nem kellene túrni a durvaságot, az embertelenséget, de miért szóljak? Kevés vagyok ahhoz, hogy bármit is megváltoztassak!”

Ahogy a közönyös, a bürokratikus magatartást nyárspolgárinak tekint-jük, ugyanúgy ebben az embertípusban is tovább él az a kispolgár, aki érzi a visszasságokat, de tehetetlennek, elszigeteltnek, magányosnak érzi magát, csak önmagát látja, s elcsügged a nehézségek láttán. Ezzel szem-ben a forradalmár ma is ugyanaz, mint aki régen volt. A forradalmár tana, hogy amit emberek csináltak, azt emberek meg is változtathatják. A forradalmár nemcsak önmagát nézi, képes az emberiség kisebb-na-gyobb csoportját meg is változtatni. A forradalmár az a „vízcsepp”, amelynek szívóssága adott esetben sziklát tud kivájni; akit az a cselekvő, dühös indulat jellemez, amelytől idegen az „Úgy sem tehetek semmit!” lemondó közönye.

A közöny legveszélyesebb formájáról, a cinizmusról is szeretnék vala-mit mondani.

Ez az, amivel talán legnehezebb szembeszállni. Hirdetői azt mondják: minek fáradozni, úgylis mindegy, úgylis meghalunk, fejünkre hull az atombomba, minek izgassuk feleslegesen magunkat. A jelen bonyolult-sága megszülte a kényelmeskedésnek ezeket a legocsmányabb kifogásait. Akik önmaguk bepiszkolódtak, saját szennyesüket borítják másokra, akik önmagukban feladták az embert, másokban sem tudják azt meg-látni. Formálisan igazuk van abban, amit mondanak: előbb-utóbb tény-leg valamennyien meghalunk. De ebből nem az következik, hogy minek

folytatni a munkát. Amíg élünk, értelmesen éljünk. A cinikus ember éppen erre nem képes, az értelmes életmódra. A forradalmár tudja: az emberhez méltó filozófia csak az emberi, forradalmárhoz méltó, értelmes életet megteremtő gondolkodás. A cinizmus csak megvetést érdemel, akármilyen divatos pózban jelentkezik is. Csehov most játszott darabjának hősei azt mondják: az ember legyen szép lelkében, ruhájában. Aki ezt nem érzi, aki nem érzi a szép, értelmes élet igényét, kötelességét, az nem érdemli meg az ember büszke nevét.

Nem hiszem, hogy az Önök számára könnyebb lenne ezzel a közönnyel és cinizmussal szemben a küzdelem a barikád-forradalmiságnál, annál, ami a mi számunkra annak idején azt jelentette, hogy mozgósítanunk kell az embereket a tüntetésekre, a szocialista építés kezdeti hajrájára, az ellenforradalom leverésére.

(Részlet a III. Országos Diákparlament 1970. április 9-i értekezletén elhangzott hozzászólásból.)

...Vannak, akik az „örök” ellenzékiiség nevében lépnek fel, s megbélyegeznek mindenkit, aki a fennálló mellett szól vagy tesz, hamisan felhasználva a tőkésországokban a fennállóval való szembenállás – gyakran felszínes szembenállás – különböző formáit kifejező nonkonformizmus fogalmát. Ezekkel szemben kategorikusan kijelentjük, hogy a társadalomért való tett, a hatékony munka a határozott igen-mondást is megkívánja. Ezt az „igent” minden becsületes fiatal büszkén vállalhatja, mert annak a nagy emberi célnak, a kommunizmusnak a vállalását jelenti, amelyért a szocialista társadalom hatalmi szerveiben és azon kívül a nép legjobbjai küzdenek. Az ezekre a célokra mondott „igen” feladatvállalás és nem konformizmus. Az így értelmezett „kormánypártiság” ugyanakkor tagadást is követel: meg nem alkuvást, „ellenzékiiséget” mindennel szemben, ami a szocializmustól idegen – ha tetszik, nonkonformizmust a nacionalizmussal és kozmopolitizmussal, a bürokráciával, a korrupcióval, a pazarlással és a hozzá nem értéssel, a kispolgári egoizmussal, az igénytelenséggel, a sznobizmussal, minden tényleges igazságtalansággal, embertelenséggel szemben. A szocializmus természetéből következik, hogy ezekre és a hasonló negatív jelenségekre nemet mond. És a szocializmus természetéből következik az is, hogy képes a feszültségek tudatos feloldására, s ennek során a fiatalság csak kívülről bíráló, csak „nyugtalanító” tényezőből a megoldásban aktívan részt vevő, a társadalom gyorsabb fejlődését segítő fontos hajtóerővé válik. Az ön-

maga megújításán szüntelenül munkálkodó szocialista rendszerünknek ez nemcsak lehetősége, de törvénye és kötelessége. A tettvágynak, a felelős önállóságnak teret csak a mi társadalmunk tud biztosítani.

...Úgy a kétezredik esztendő táján – sőt még hamarabb is – a mai fiatalok közül kerülnek majd ki minden szinten a szocializmus, a kommunizmus vezetői, mégpedig egy, a mainál természetesen sokkal fejlettebb, sokkal nagyobb követelményeket támasztó társadalomban. Nekik – mint minden generációnak – nagy áldozatokat kell még vállalniuk az életben, nehéz posztokon kell állniuk, helytállniuk és kritikus helyzetekben a személyes érdekeket is háttérbe kell szorítaniuk a szocialista közérdekért. Mindezt csak azok képesek megtenni, akiknek egyéni élete elválaszthatatlan a szocializmustól. A mi törekvésünk az, hogy a becsületes feladat teljesítés a szocialista demokráciának megfelelő közéleti aktivitással párosuljon, s ne közéleti érdektelenséggel, önző passzivitással vagy szűk, technicista látókörrrel kapcsolódják össze.

...Szubjektív hite és szándéka ellenére is a forradalom kárára cselekszik az, aki a különböző feladatok történelmi sorrendjét nem akarja tudomásul venni. Jóhiszeműen is árt az, aki ott és akkor akar közvetlen hatalmi harcot folytatni, ahol és amikor a szocialista építő-szervező munka van elsősorban a történelem napirendjén. Napjainkban nálunk érvényes a költő – Arany László – szava, amelyet a múlt században más történelmi helyzetben mondott:

A haza dolga: gordius-kötés,
de kard nem oldja meg, csak küszködés.

Ezt a mi nyelvünkön úgy fogalmazhatjuk meg: Magyarországon ma az a forradalmár, aki a szocialista építőmunkát történelmi távlatokra tekintő tudatossággal és éppen ezért szívós, mindennapi tevékenységgel szolgálja. Ez egyben a szocialista világrendszernek, a kommunista világmozgalomnak a támogatását is jelenti. A mi internacionalista, a világ minden szociális és nemzeti felszabadító harcával szolidáris politikánk hatékonyságának éppen az a legfőbb mutatója, hogy a magunk konkrét feladatait hogyan és milyen ütemben tudjuk megvalósítani.

(Részletek az MSZMP KB 1970. II. 18–19-i ülésén elhangzott előadói beszédből.)

A GONDOLKODÓ, KULTURÁLT KÖZÖSSÉGI EMBERÉRT*

A nevelés, a szocialista ember formálása szocialista forradalmunk egyik legfontosabb kérdése és a kulturális forradalom központi feladata. Ma természetes igényként fogalmazódik meg ez a törekvés, amely röviden így foglalható össze: szocialista módon dolgozni, gondolkodni, élni. Ehhez hozzásegíteni egész népünket s mindenekelőtt ifjúságunkat – ez nevelőmunkánk legfőbb tartalma s egyben az új társadalom felépítésének egyik legfontosabb követelménye. Bár sokszor elmondtuk már, mégsem frázis, hogy *ebben a munkában óriási feladatok várnak a magyar pedagógustársadalomra.*

E munkában van mire alapoznunk. Józan büszkeséggel tekinthetünk a végzett munkára. Nincs sem okunk, sem jogunk szerénynek lenni, amikor a pedagógusok munkájáról beszélünk. Az a tény, hogy a művelődésben hazánk az utóbbi 25 évben a legfejlettebb országok közé küzdötte fel magát, a százezernyi pedagógus érdeme is, legszebb kifejezője az ő munkájuk értékének is. De ez nem adhat okot önelégültségre: az igények már most is sokkal nagyobbak annál, mint amit elértünk, és szüntelenül növekednek.

Nekünk a nevelést reális programként kell felfognunk. Ahhoz, hogy a nevelést reális programmá tegyük, el kell határolnunk magunkat az ötvenes évek elején érvényesült torzításoktól. A szocialista ember nevelését nem szakíthatjuk el szocialista életünk anyagi, társadalmi feltételeitől. Ez mindenekelőtt azt jelenti, hogy nem hagyhatjuk figyelmen kívül szocialista fejlődésünk történelmileg meghatározott szintjét, társadalmunk ma létező anyagi viszonyait, az emberek valóságos életfeltételeit, nem nézhetünk el afölött, hogy meddig jutottunk el, hol tartunk ma a szocializmus építésében, melyek a holnap feladatai. A nevelésnek – ha reális célokat akar kitűzni – a valóságos feltételekből s nem óhajokból, elvont követelményekből kell kiindulnia. Jelenti továbbá azt, hogy mindent

* Kivonat az V. Neveléstudományi Kongresszuson 1970. szeptember 30-án elhangzott felszólalásból. (Gyorsírói jegyzőkönyv alapján.)

meg kell tennünk társadalmi létviszonyaink szocialista tartalmának szüntelen fejlesztéséért, népünk életkörülményeinek állandó javításáért. Igaz, önmagában attól, hogy jobbak az életkörülmények, még nem lesznek szocialista gondolkodásúak az emberek; kedvezőbbé válnak a feltételek a neveléshez, de ezek nem helyettesítik, nem teszik feleslegessé a nevelést, szocialista létünk tudatosítását. Hadd emlékeztessünk itt Marx szavaira: „A körülmények megváltozásáról és a nevelésről szóló materialista tanítás megfelelkezik arról, hogy a körülményeket az emberek változtatják meg és a nevelőt magát is nevelni kell... A körülmények megváltoztatásának és az emberi tevékenységnek vagy önmegváltoztatásnak egybeesését csak mint *forradalmi gyakorlatot* lehet felfogni és racionálisan megérteni.”¹

Nekünk ilyen emberekkel, amelyenek mi vagyunk mindannyian, kell felépíteni a szocializmust, miközben magunk is fejlődünk, változunk, méltóbbá leszünk ahhoz a társadalomhoz, amelynek építésén dolgozunk.

A szocialista ember mint tömegjelenség csakis a szocializmusért folytatott harcban, a szocialista építés feladataival együtt alakul és fejlődik. Már ma is vannak emberek – egyre többen – akik tudatukban, öntudatukban, egész társadalmi magatartásukban megelőzik a társadalom mai fejlettségét s vannak, akiknek az élete együtt lüktet a társadaloméval; de vannak – nem is kevesen –, akiknek tudata, életformája elmaradt a társadalom mai fejlettségétől.

S nem érhetjük be e különbségek pusztá megállapításával. Nem az a feladat, hogy az élenjárók megálljanak, azok, akik vállalták az elkötelezettséget társadalmi fejlődésünk gondjaival, feladataival, megelégedjenek önmagukkal. A mi társadalmunk viszonyai között éppen a társadalmi tudatosság e különböző szintjeit képviselő emberek, tömegek közti kölcsönhatásban ragadható meg a nevelés, a tudatformálás egyik legfőbb sajátossága. Nekünk arra kell törekednünk, hogy az embereknek mind nagyobb része váljék nemcsak munkájában, hanem gondolkodásában, egész életmódjában szocialistává, – ez társadalmunk további fejlődésének, jövőnk építésének objektív feltétele, szükséglete.

Ehhez nem frázisokra, hanem türelemre, mindennapos szívós munkára van szükség az emberek tudatáért, szívéért. A tőkésországokban működő kommunista pártok – s nemcsak azok, amelyek illegalitásban harcolnak, hanem azok is, amelyek legálisan dolgoznak – jól tudják, hogy küzdelmeikben, akcióikban csak azok támogatására számíthatnak, akiket meggyőznek eszméik igazságáról. Erről a hatalom birtokában sem mondhat-

¹ Marx–Engels Művei. 3. köt. Budapest 1960. 8. old.

nak le a kommunista pártok. Számunkra ma az a legnagyobb veszély, ha elfelejtjük, hogy társadalmi rendünk ereje elsősorban attól függ, mennyi embert tudunk megnyerni ügyünknek. A mi erőnk mindenekelőtt eszméink igazságában, a marxizmus-leninizmus meggyőző erejében, a szocialista-kommunista gondolkodásban van. Éljük jól ezzel az erővel, mert a meggyőzést nem pótolja parancs vagy hízeltetés sem az életben, sem az iskolában.

Társadalmunk negyedszázados fejlődésének tanulságai hozzásegítenek bennünket ahhoz, hogy a nevelésben, tudatformálásban reális célokat tűzzünk ki. A pedagógiai utópizmus nagy hullámai elvonultak, magukkal sodorva a leegyszerűsítve értelmezett nevelés mindenhatóságába vetett naiv hitet.

A társadalom reális, anyagi viszonyaitól, szükségleteitől elszakított erkölcsi értékek üres moralizáló számonkérése azonban ma sem teljesen a múlté. Ma is vannak emberek, akik társadalmi-gazdasági fejlődésünkben tett minden lépésünket szinte kizárólag ilyen elvont moralizáló elvek alapján ítélik meg. Képletük valahogy így fest: az anyagi ösztönzés ma érvényes rendszere a termelésben szükségképpen magával hozza az anyagiasság, a kispolgári önzés eluralkodását.

Ez az álláspont teljesen tarthatatlan. Először is, az anyagi ösztönzés elve és gyakorlata egyáltalán nem önkényes valami. Anyagi ösztönzés szükségképpen létezik, csak az a kérdés, milyen jellegű, mire ösztönöz. Másodszor, az anyagi ösztönzés – szocialista módon megvalósítva – éppen a kispolgári önzés, a meg nem érdemelt előnyökre törekvő anyagiasság ellen ható tényező.

A szocializmusban – szemben a kapitalista társadalom antagonisztikus ellentmondásoktól áthatott érdekviszonyaival – alapjában véve az egyéni és a társadalmi érdek összhangba kerülésének objektív tendenciája érvényesül. E tendencia nem valósul meg önmagától, csak az érdekek összeegyeztetésére irányuló tudatos tevékenység által. Ezt a célt szolgálja az anyagi ösztönzés helyes, szocialista rendszere.

Az anyagi ösztönzés – ha helyesen veszi figyelembe mind a társadalom, mind pedig az egyén valóságos érdekeit – a munka szerinti elosztás elvét hivatott érvényesíteni: az egyéni képességek, tudás, energia és a társadalmi hasznosság mértékében részesedik mindenki a társadalmi javakból.

Az egyének a szocializmusban is, mint minden társadalomban, reális anyagi szükségletekkel és érdekekkel rendelkeznek, s ezek mind magasabb szintű kielégítésére, az ehhez szükséges anyagi eszközök, pénzeszközök megszerzésére törekszenek. Ez társadalmunknak is olyan alapténye,

amelynek létjogosultságát elismerni vagy tagadni azt is jelenti, hogy elismerjük vagy tagadjuk az életszínvonal állandó növelésére irányuló politika helyességét. A szocializmus tehát elismeri az egyéni anyagi szükségletek jogosságát, az egyéneknek anyagi szükségleteik kielégítésére irányuló folyamatos törekvését.

Anyagi ösztönzési rendszerünk célja: az emberek társadalmilag elismert egyéni anyagi érdekeiket oly módon érvényesítsék, hogy az egyéttel a társadalmi érdek fokozott kielégítése – pl. társadalmilag szükséges gazdasági feladatok minél jobb önálló megoldása – is legyen. Az anyagi ösztönzés tehát hozzásegít ahhoz, hogy az egyén felismerje és elismerje a saját érdekei és a társadalmi érdek közötti belső összefüggés tényét, amely egyben a reális anyagi alapja a kisebb vagy nagyobb munkakollektívák összefogásának. Ily módon az anyagi ösztönzés – ha helyesen érvényesül – éppen hogy a közösség fontos összetartó ereje, a helyes értékrend kialakításának fontos feltétele, a kispolgári önzés és anyagiasság ellen ható tényező. A közösségért végzett munka alapján történő elosztás a közösségért való jobb tevékenységre, és nem annak ellentétére ösztönöz. A helyes gazdasági ösztönzés fontos, azonban önmagában semmiképp sem elegendő: a kispolgári önzés elleni harc csak részben gazdasági kérdés. Ezenkívül (de erre alapozva) jelentős mértékben politikai, ideológiai, világnézeti erkölcsi és társadalmi, iskolai, családi, munkahelyi nevelés kérdése is.

A fenti nézetek hirdetői nevelőmunkánk egészét illetően is türelmetlenek, és nem akarják megérteni, hogy a tudat formálása nem rohammunka, hanem nap mint nap újra kezdődő küzdelem, amelyben a forradalmian nagy eredmények csak a módszeres munka szerény sikereiből tevődnek össze. A tudatformálásban, a kultúrpolitikában a türelem, az „inkább kevesebbet, de jobban” nélkülözhetetlen alapelv. Számos kérdésben, ahol látjuk a hibát, mindnyájan türelmetlenek vagyunk, de a szocialista nevelőmunka egészét illetően nem, és nem vagyunk hajlandók visszatérni sem a dogmatikus pozícióhoz, sem az ezzel járó adminisztratív eszközökhöz.

Meggyőződésünk, hogy a szocialista nevelés terén előttünk álló feladatok megoldásához kedvező a politikai légkör; a reális alapokon nyugvó, nyílt politika lehetővé teszi, hogy maga a nevelőmunka minden lényeges vonatkozásban őszinte legyen, s ugyanakkor, hogy a nevelés valamennyi problémájával nyugodtan szembenézhessünk és reális utat találjunk megoldásukra.

A nevelés össztársadalmi feladat, amelynek megvalósításában alapvető szerepük van a neveléssel hivatásszerűen foglalkozó intézményeknek, az

iskolának, a családnak, a különböző oktató-nevelő kollektíváknak, tömegszervezeteknek.

Ezek munkáját gyakran nehéz elválasztani egymástól, nem utolsósorban azért, mert számos átmeneti forma is létezik, pl. a sajtó, televízió, rádió, film, színház stb. (Anélkül, hogy pl. a televízió egész tevékenységéről szólnánk, megjegyezzük, hogy az iskolatelevízió elismerésre méltó szolgáltatást tesz a pedagógusoknak.) Mégis hiba volna a határok egybemosása, a profilok tisztázatlansága. Mindezeknek az intézményeknek feladata az ifjúság nevelése, de nem egyformán. Így pl. a rádióval, televízióval, sajtóval szemben kár lenne ugyanazokat a követelményeket támasztani, mint akár az iskolával, akár a családdal szemben, mivel akkor alapvető feladatukat nem tudnák ellátni. Nem érthetünk egyet azokkal sem, akik úgy vélik, hogy ezeknek az intézményeknek nem feladata a nevelés, a szocialista tudatformálás. Sajnos, erre a gyakorlatban is van példa: egyik-másik újságcikk, egyik-másik műsorunk úgy készül, mintha ifjúság nem is élne ebben az országban, mintha nem lenne szocialista tudatformálás.

A neveléssel hivatásszerűen foglalkozó intézmények közül a legfontosabbaknak az iskolát és az ifjúsági szervezeteket tartjuk.

Az iskola szerepe korunkban a nevelési tényezőkön belül rendkívüli mértékben megnövekedett. Ma a gyermekek jövője nem szüleik vagyontól, nem társadalmi rangjától, hanem mindinkább az iskolában megalapozott tudásuktól, tehetségüktől, emberi magatartásuktól és jellemüktől függ. És ez a tendencia a szocializmus építése folyamatában szinte napról napra növekszik. Ma az iskola szinte az egész ifjúságot átfogja, egy-egy korosztálynak több mint 80 százaléka 11–12 évig tanul. Ez az arány a múltban elképzelhetetlen volt: a tanulóknak legfeljebb a 20 százaléka tanult 8 évig.

Az iskolai nevelés jelentőségét növeli az is, hogy a nők munkába állításának természetes folyamataként a gyerekek kevesebb időt töltenek együtt a szülőkkel, hogy a család korábbi zártsága sokat oldódott. A kohéziós közösség után vágyódó gyermeknek tehát – és ne feledjük, hogy életkori sajátosságaiknál fogva lényegében az ifjúság egésze ilyen – jogos igénye az iskolai kollektíva. Ha ezt a közösséget nem találja meg az iskolában, az ifjúsági szervezetben, másutt keresi, és teszi ezt addig, amíg valamilyen – esetleg rossz – közösséget nem talál.

A tudományos-technikai forradalom korszakában egyesek hajlamosak arra, hogy a nevelési feladatokat másod- és harmadrendűeknek tüntessék fel. Ezt elsősorban azért tesszük szóvá, mert meggyőződésünk, hogy a tudomány és technika fejlesztésének célja nem önmagában van, a szocializmusban nem választható el a személyiség sokoldalú fejlesztésétől, a

pozitív emberi tulajdonságok, a haladó világnézet, a szocialista felelősségtudat, a kommunista erkölcs, az új embertípus kialakításától.

Pedagógusainktól, nevelőintézeteinktől azt kérjük, hogy élve a kedvező feltételekkel és vállalva a feladat bonyolultságát, többet tegyenek azért, hogy az iskola neveljen, hogy az iskola ne csak „tanintézet” legyen.

Ez jobb alapot adna ahhoz is, hogy visszautasíthassuk az olyan nézeteket, amelyek a nevelés minden problémáját a neveléssel hivatásszerűen foglalkozó intézmények nyakába varrják. Olykor, ha baj van egyik vagy másik fiatallal, ilyesfajta számonkérés hallható: mit csinál az iskola, mit csinál a KISZ? Akik ezt teszik, nem értették meg, hogy az ifjúság sohasem merőben más, mint a társadalom egésze. Jó és rossz tulajdonságai nem függetlenek attól a társadalmi környezettől, amelyben él, a felnőtt generáció hatásából fakadnak, annak folytatásai vagy arra reagálások. Az ilyen nézetek hirdetői közt találunk olyan embereket is, akik volta-képpen saját felelősségüket akarják áthárítani az iskolára és az ifjúsági szervezetre. A nevelés nem a mi dolgunk – mondják –, minket másért fizetnek. Az a vendéglátóipari vezető pl., aki egy-egy konkrét gazdasági feladatot úgy értelmez, hogy akár „gazdaságossági”, akár más megfontolásokból semmibe veheti a szocialista nevelés, tudatformálás követelményeit, súlyos hibát követ el. Tíz- vagy akár százezer forint ilyen eszköz-ekkel elért haszon mérhetetlen kárt okozhat a nevelésben, és ez nem szolgálja ügyünket. Azt, hogy a nevelésért az egész társadalom felel, kölcsönhatásában kell látnunk, és fel kell lépünk minden felelőtlen közömbös-ség ellen. Itt tenném szövé, hogy az üzemeknek, termelőszövetkezeteknek, társadalmunk összes közösségeinek törekedniük kell arra, hogy közelebb kerüljenek az iskolához, támogassák jobban a munkáját. Segítsük jobban az iskolát a nevelésben, javítsuk a feltételeket központilag is, helyileg is.

A szocialista ember kialakítása minden felelősen gondolkodó ember gondja legyen, dolgozzék a társadalom bármely területén. Kétségtelen azonban, hogy azt a módszeres megalapozó munkát, amely az iskolára és az ifjúsági szervezetre, a közvetlen nevelő szervekre vár, nem végezheti el helyettük senki. A pedagógusok a nevelésügy „gazdái” és szakemberei. De nem lehet a munka egészét teljes felelősséggel rájuk hárítani, még akkor sem, ha felelősségük feltétlenül nagyobb, mint másoké.

Pártunk Központi Bizottsága legutóbb, 1970 februárjában az ifjúság-politika kérdéseivel foglalkozva, nagy hangsúlyt helyezett arra, hogy világosan megfogalmazza, hogyan is képzeljük el a jövő emberét, melyek azok a célok, amelyek megvalósítására kell nevelni az ifjúságot. S itt nem-csak mai feladatokról van szó, hanem a kétezredik év feladataira is gondolni kell, amikor a mai ifjúság neveléséről beszélünk.

A nevelésben központi helyet foglal el a nevelés végső céljára utaló eszmény problémája. Mint ahogy egyetlen társadalom, a mi társadalmunk sem lehet meg eszmények nélkül. Nem élhet eszmények nélkül az egyén sem. Ellene vagyunk a hamis, hazug eszményeknek, de ugyanúgy ellene vagyunk a deheroizálásnak is. Hősnek tekintjük a forradalmárt, aki a társadalmi haladás ügyének szenteli életét, akinek tevékenységét a szocialista haza, a szocialista közösség érdekei töltik meg konkrét tartalommal. Nálunk – ma és itt – a forradalmárnak nem a barikádokon, nem a gerillaharcban kell helytállnia, hanem az építőmunkában, a szocializmus mai feladatainak megvalósításában. Ezért mindenekelőtt az jellemző rá, hogy felelősséget érez társadalmunk minden lényegesebb kérdése iránt, mindennapi munkájában, környezetében tudásának, erejének legjavával, legjobb meggyőződése szerint küzd szocialista fejlődésünk előremozdításáért.

Azok közül a nevelési célok közül, amelyekké a pedagógia az eszményt átfogalmazza, mindenekelőtt a közösségi ember kialakítását emelném ki.

Elöljáróban hadd emlékeztessünk arra, hogy hosszú időn át ellenségeink egyik fő vádja az volt, hogy a kommunisták falanszter-társadalmat akarnak létrehozni, csajkarendszerrel és az emberek uniformizálásával. Ezek a vádak azóta régen elhaltak. Ma már ellenségeink sem tagadják, hogy az egyén fejlődése nálunk, a szocialista társadalmi viszonyok között sokszínűbb, elevenebb és gazdagabb, mint bármelyik tőkés államban, hogy a szocializmus valóban azon az úton halad, hogy megteremtse a személyiség sokoldalú kibontakozásának feltételeit, míg a fogyasztói társadalom uniformizálja az emberek gondolkodását, manipulálja egész létüket.

Ugyanakkor azonban mi magunk is megfélekedtünk olykor arról, hogy közösségi társadalmat építünk, és a közösségek társadalomformáló szerepe, a közösségi ember nevelése háttérbe szorult. Ebbe nem nyugodhatunk bele.

Nem szabad elfelejtenünk a makarenkói nagy tanulságot: szocialista embert csak a közösségben végzett munkával lehet nevelni. És egyáltalán, Makarenkóról alkotott fogalmunkat meg kell tisztítani a korábbi torzításoktól. Egyesek emlékezetében csak az a bizonyos pofon maradt meg. (Zárójelben hadd jegyezzem meg: Makarenko ezt az egyetlen pofont is pedagógiai csődnek tekintette. Szomorúan, rezignáltan vallotta be utólag önmagának: a kiutat nem ő lelte meg, hanem maga Zadorov, akit megütött.) Pedig a nevelés feladatait kevesen határozták meg olyan világosan, mint ő. Nevelésünk feladata – mondja Makarenko – lényegileg abban áll, hogy közösségi embert neveljünk. Milyen következtetést vonunk le eb-

ből? Sokan idáig csak annyit vontak le belőle, hogy a növendékkel beszélni kell a közösségről, politikai fogalmak és eszmék értelmében kell őt nevelni. De a gyermekek csak akkor fogják ezeket helyesen elsajátítani, ha a gyakorlatban is követjük ezeket az eszméket és elveket. A makarenkói tanítás nem évvült el; időszerűbb mint valaha.

Gondolkodó, kulturált közösségi embereket kell nevelnünk. A szocialista építés feladatai jó szakembereket követelnek, akiknek szakmájuk alapos ismerete mellett széles körű, eleven az érdeklődésük, s szenvedélyesen keresik a közösség számára hasznos tevékenység lehetőségeit. A kulturáltság nem egyszerűen a szellem, a test kiműveltsége, hanem magában foglalja a társadalmi felelősséget, az emberek iránti felelősséget, amelynek közvetlenebb erkölcsi tartalmát Kádár elvtárs egy hasonlattal fejezte ki szemléletesen: olyan embereket neveljünk, akik egyetlen kanál ételt sem tudnak jóízűen lenyelni, ha egy dolgozó társuk éhez.

A társadalmi közösség, az emberiség iránti felelősség szorosan összefügg a kisebb közösség, a család, a munkakollektíva stb. iránt érzett felelősséggel. A munkahely, a család, a kisebb közösségek, a társadalom egészéért érzett felelősség realizálásának, tettekben való kifejezésének terrénuma.

Fontos helyet kell kapnia a nevelésben a nemzeti érzés és az internacionalizmus gondolatának. Ez a két fogalom: hazafiság és internacionalizmus egymástól elválaszthatatlan. Az internacionalizmus korunkban mindenekelőtt annak tudomásul vételét jelenti, hogy a szocializmus egyetemes történelmi folyamat, a szocialista világrendszer létezése, erősödése minden egyes szocialista ország építőmunkájának feltétele, alapja. A szocializmus nemzeti keretben épül, a nemzeti keretben, közegben forr szerves egységbe a nép élete a szocializmussal. Akik zárójelbe teszik az internacionalizmust, bármilyen eréllyel küzdenek is a hazafiságért, célt tévesztenek, mert a nemzeti felemelkedés csak nemzetközi keretekben, internacionalista közösségben lehetséges.

Az igazi hazaszeretettel összefonódó internacionalizmusnak hiteles tartalmat adni ezerszer nehezebb, mint a frázisok pufogtatása, amely azon túl, hogy semmit sem old meg, nevelés tekintetében ellentétes hatást vált ki.

Utalnék még nevelésügyünk kapcsán, itt a vitában is nagy hangsúllyal felvetett néhány szociális, oktatási és egyéb kérdésre.

Sokat beszélünk mostanában a hátrányos helyzetben levő munkás-, parasztszármazású tehetséges gyerekek segítéséről. Beszédből, tán kevesebb is elegendő lenne, a tettekből azonban többre lenne szükség, hogy eredményesebben segíthessük a hátrány behozását. Hatékony anyagi, erkölcsi,

pedagógiai eszközökkel kell biztosítanunk a feltételek egyenlőségét, el kell érniük, hogy egyre több munkás- és parasztszármazású hallgató kerüljön az egyetemek és főiskolák nappali tagozatára. Ennek érdekében központilag, de helyileg is meg kell keresni a megfelelő lehetőségeket már az általános iskola alsó tagozatától kezdve.

Így például azt ajánljuk, hogy az illetékes szervek vizsgálják meg új általános iskolai felsőtagozatos, illetve középiskolás kollégiumok létrehozásának lehetőségeit és a meglevők jobb kihasználását. Ösztönözzük a termelőszövetkezeteket és gyárakat, állami gazdaságokat és vállalatokat, tanácsokat és intézményeket, hogy keressék meg a megoldás jobb lehetőségeit. A jövőben az eddiginél tudatosabban kell támogatnunk a fizikai dolgozók gyermekeinek megfelelőbb arányú továbbtanulását elősegítő egyéb társadalmi erőfeszítéseket is.

Az egyetemi, főiskolai felvétel rendjének további finomítása megköveteli, jobban vegyük figyelembe azt a tényt, hogy a tanulók miképp érnek el egy bizonyos teljesítményt. Jelenlegi rendszerünk ugyanis nem eléggé veszi figyelembe, hogy például egy jó osztályzat mögött olyan tanuló tehetsége húzódik-e meg, aki hazulról kevés vagy semmi támogatást nem kap, vagy egy olyan gyerek eredményéről van szó, akinek kisebb tehetségét az otthonról kapott sokoldalú segítség pótolja. Pedig ez egyáltalán nem mellékes. Társadalmilag ez a probléma természetesen a fizikai dolgozók gyermekeinek továbbtanulását érinti, de kihat más társadalmi rétegekből származó fiatalok jövő sorsára is. Tudjuk, az egész hátrányt nem lehet egyik napról a másikra behozni, hiszen ez összefügg – többek között – társadalmunk kulturális színvonalán belüli különbségekkel, azokkal az eltérésekkel, amelyek felszereltségben és nevelő-ellátottságban az egyes iskolák között fennállnak. A különbségek eltüntetéséhez igen hosszú időre lesz szükségünk. Létezik azonban rövidebb idő alatt ható segítség is, a nevelőknek e fiatalok továbbtanulását közvetlenül előmozdító munkája. Az iskola ebben a munkában támogatókra talál a társadalmi szervezetekben, egyetemi hallgatókban és oktatókban is. Közülük máris többen sokat tesznek, szabad idejük egy részét feláldozva ingyen és lelkesen dolgoznak, hogy a tehetséges gyerekeknek segítsenek behozni valamit a hátrányból. És ha csak fele olyan jól tudnánk népszerűsíteni ezeket a pedagógusokat, egyetemi hallgatókat és oktatókat, mint ahogy tudunk táncdalénekeseket, akkor talán előbbre lennénk, mert szunnyadó társadalmi erőket mozgathatnánk meg. Ez annál is inkább hasznos lenne, mivel táncdalénekesekből szükségleteink – úgy tűnik – hosszabb távon is fedezve vannak, társadalmunk közösségért dolgozó emberek iránti igénye viszont korlátlan.

Van a dolognak egy másik oldala is. Fel kellene lépniük az ellen a sznobizmus ellen, amely értelmiségi gyerekeket hajlamaiktól és képességeiktől függetlenül, mindenáron egyetemre akar juttatni. Sokan egész külön kis tanári karral taníttatják gyermekeiket, egy életre boldogtalanná téve őket, holott más munkakörben, esetleg manuális munkában, ragyogóan, tehetséggel és hasznosan megállnák helyüket. Ez a kétoldalú munka nagyon nehéz és sok tapintatot igényel, s kérjük nevelőinket, hogy mind a kettőben segítsenek megvívni a harcot.

Néhány szót a *gyermekvédelemről*. A család funkciója kétségtelenül sokban megváltozott, de mérhetetlen felelőtlenségnek és megengedhetlennek tartjuk, ha valaki csak erről beszél – nem egy szociológusunk teszi ezt –, és nem szól arról, hogy a társadalomnak milyen irányú hatást kell kifejtienie e folyamatban, mit kell tennie azért, hogy a családi nevelés erősödjék, és mi legyen a családtól elszakadt gyerekekkel. Ezt a felelőtlenséget nem engedhetjük meg, de nem engedhetik meg a pedagógusok, a szülők és az egész ország közvéleménye sem. Meggyőződésünk, hogy a család intézménye az új társadalmi-gazdasági alapokon megszilárdult, s ez azt eredményezi majd, hogy mind kevesebb olyan gyermek lesz, aki idő előtt kikerül a szülői házból. Addig azonban, amíg idáig eljutunk, nagy jelentősége van a gyermekvédelemnek és nélkülözhetetlen feladatot oldanak meg azok a nevelők, akik vállalva a rosszabb körülményeket, nehezebb feladatokat, a nevelőotthonokban dolgoznak. És ha mi azt akarjuk, hogy a pedagógusok szívesen menjenek ezekbe az intézményekbe, és vállalják ezt az áldozatos, nemegyszer hősies munkát, akkor a jelenleginél jobban kell megbecsülni az itt dolgozókat.

Társadalmunk – ha ez nem is mindig és minden vonatkozásban elegendő – jelentős áldozatokat hoz a család nélkül maradt gyermekekért. Mégis, nem tarthatjuk jó pedagógusnak azt, aki a társadalom által nyújtott áldozatot azzal akarja meghálálni, vagy a társadalom felelősségérzetét úgy akarja felébreszteni, hogy a televízió, millió néző elé állítja a gyerekeket és betanított szövegként elmondhatja velük, hogy „hálás vagyok a társadalomnak, mert nevel engem, mert jó életfeltételeket biztosít nekem”. Ezt társadalmunk nem kívánja. Ezeknek a gyerekeknek pótolni szeretnénk valamit – amit lehet – a család melegéből, az emberi közösségből, de ennek nem az az ára, hogy egy hangzatos cikkért, hatásos felvételért megszegyenítsük őket és esetleg egy életre megrokkantsuk a gerincüket.

Az utóbbi néhány évben újból sok szó esik az oktatás és nevelés tartalmi fejlesztéséről. Ezzel kapcsolatosan sokszor felteszik a kérdést, nincs-e szükség újabb reformra.

A tudomány, a technika, a gazdasági és társadalmi élet fejlődése megköveteli az iskola, a tananyag korszerűsítését, a nevelés modernizálását. A követelmény évezredes és tulajdonképpen egyidős magával a tudatos neveléssel.

Napjainkban a korszerűsítés igénye erőteljesebb, mint korábban. Ennek egyszerű oka van: a tudomány, a technika fejlődése korunkban felgyorsult, *tudományos-technikai forradalom* korában élünk.

Amikor az oktatás továbbformálásáról szólnak, ennek meghatározó tényezőit kutatjuk, tudnunk kell, hogy nem „általában” a tudományos-technikai forradalomról, hanem a szocialista társadalmi rendszer, a szocializmus építésének feltételei között kibontakozó tudományos-technikai forradalomról van szó. Egy példával érzékeltetném, hogy társadalmi rendszerünk jellege mennyire meghatározó jelentőségű az oktatás korszerűsítését célzó feladataink kijelölésében. A kapitalizmus körülményei között a szakmunkásképzés legjobb esetben is csak arra lehet alkalmas, hogy a munkás képes legyen a termelés szükségleteinek megfelelően konkrét szakmát változtatni, de arra elvileg nem alkalmas, hogy célul tűzze ki a dolgozók készségének növelését arra, hogy átfogó technikai és nemzetgazdasági ismeretet szerezzen és ennek megfelelő szemléletmód alakuljon ki bennük. Röviden szólva: a kapitalizmus oktatása elérheti – legjobb esetben –, hogy a munkás egyidejűleg többféle csavar szerepét tölthesse be a tőkés gazdasági gépezetében, de azt, hogy a munkás úrrá legyen saját technikai-társadalmi feltételein, csak a szocializmus tűzheti ki célul. Már csak ennek a lehetőségnek a valósággá változtatása érdekében is tovább kell fejlesztenünk oktatási rendszerünk egészének fejlesztésén belül a korszerű társadalomtudományi ismeretek oktatását is. Az oktatás további korszerűsítésének ez az eleme egyébként egyik feltétele a szocialista demokratizmus további kibontakoztatásának, kiszélesítésének.

A korszerűsítést csak *folymatként* szabad felfognunk. Olyan ellentmondásos folyamatként, amely a megoldással együtt újjá is termelődik. Olyan mértékben gyorsult fel az emberi tudás növekedése, olyan mértékben nő az új ismeretanyag, hogy befejezettségről – sem általában a képzés és különösen az iskolai oktatási reform befejezettségéről többé nem lehet beszélni.

Megszűnt a Mikszáth, Móra és Móricz regényeiben leírt világ, amelyben ha valaki elvégezte iskoláit, ünnepélyesen sutba vágta tankönyveit. Sem a szakmunkások, sem a mérnökök, de más szakma tagjai sem lesznek egyszer s mindenkorra kész szakemberek.

A tudományos ismeretek tízévenként megduplázódnak, manapság egy év alatt több könyv jelenik meg a világon, mint amennyi az egész

történelemben Hammurabi cserepeitől az első világháborúig összesen megjelent. És a példákat folytathatnánk tovább. Köztudott e folyamat másik oldala is: az ismeretek meghatározott része feleslegessé válik, elavul.

Ehhez hozzátennék valamit. Nemcsak azt kell hangsúlyoznunk, hogy minden hét évben avagy tíz évben megfeleződik az ismeretanyag. Mi az, ami megfeleződik? Az, ami nem tartós. Az euklideszi geometria, az elmúlt kétezer évben nem feleződött meg. Matematikai axiómáink és a matematikai gondolkodás sem fognak megfeleződni. A fizika alaptörvényei, a marxista-leninista társadalomtudomány alapelvei is maradandó tudásanyag, s az igazi irodalom, Shakespeare, Molière, Puskin, Petőfi, Ady, József Attila sem avulhat el.

Mit kell tehát elsősorban megtanítanunk? Olyan alapismereteket kell adnunk, amelyekre mindig rá lehet építeni az újat, és meg kell tanítanunk az önálló gondolkodást, az önálló eligazodást. Egy kémiai képletért elő lehet venni a lexikont, de aki a természettudományos gondolkodást vagy a technikai gondolkodásmódot nem sajátította el, sohasem tud továbbfejlődni, abból nem lesz jó fizikus vagy esztergályos, abból soha nem lesz igazán jó szakember. Meg kell tehát tanulni gondolkodni, meg kell tanulni tanulni.

Korunk iskolájának a jelenleginél jobban kell törekednie az egyéni hajlamok és képességek kifejlesztésére. Társadalmi-gazdasági fejlődésünk egyik feltétele, hogy mennyiben tudjuk a megnövekvő igényeknek megfelelően képzett embereket kiképezni. Ezért rendkívül gondosan kell elemeznünk és megvizsgálnunk, majd megteremtünk a lehetőségeket és feltételeket, amelyek az egyén fejlődését, képességeinek mind teljesebb kibontakozását lehetővé teszik.

Évekkel ezelőtt az általános iskolákban, illetve a gimnáziumokban azonos tananyagot kellett tanulnia minden tanulónak. Ezen a helyzeten azóta túlléptünk. A gimnáziumokban erőteljesen fejlődtek a tagozatok és megtették az első lépéseket a differenciált oktatásra az általános iskolában is. Ezek is előrelépések már. Meggyőződésünk azonban, hogy továbbiakra is szükség van. Nem szeretnénk belemenni a részletekbe, annál kevésbé, mert véleményünk szerint a konkrét lépésekre csakis tudományos kísérletek nyomán kerülhet sor. Annyi azonban bizonyos, hogy az általános iskolai differenciálás csakis a széles körű, mindenki számára kötelező tananyaggal párhuzamosan történhet. Arról ugyanis semmilyen differenciálás kedvéért sem mondhatunk le, hogy minden tanuló elsajátítsa az emberi tudás alapjait. Sőt, csakis ebből, a jelenleginél nagyobb követelményt kielégítő, mindenki számára kötelező műveltségi

anyagból nőhet ki az a többlet, amely az egyes gyerekek érdeklődési körének, hajlamának, képességeinek megfelel. Arról, hogy ennek a differenciálásnak milyenek lesznek a formái, úgy gondoljuk, korai szólni még. Egy azonban itt is kétségtelen: a gyermekek speciális érdeklődési körének kielégítésére az iskolában kötelezően eltöltött időn belül a jelenleginél többet kell biztosítanunk.

Úgy gondolom, rövidesen foglalkozni kell azzal, hogy iskoláink, egész képzési és továbbképzési rendszerünk az óvodától az egyetemig, hogyan tesz eleget a kor kívánalmainak: a szocialista tulajdonságokkal rendelkező, önállóan gondolkodó, szakmájukhoz értő emberek nevelésének. Összegezni kell az eddigi tapasztalatainkat és meg kell határoznunk új feladatainkat.

Iskolarendszerünk, nevelésügyünk fejlesztésében nélkülözhetetlen a pedagógiai tudomány segítése. Minden előrelépést tudományos igény-nel kell megalapozni és a bevezetés előtt kísérleti úton kell kipróbálni. Ezeket a kísérleteket nélkülözhetetlennek tartjuk, de hangsúlyoznunk kell azt is, hogy itt élő emberekkel kísérletezünk, és ez másfajta felelősséget jelent, mint a növényekkel, állatokkal folyó tudományos munka. Nem mondhatjuk egy-egy kísérleti iskolában vagy osztályban végzett tanulónak, szüleinek „elnézést, sajnos, nem sikerült a kísérlet”. A felelősség és bátorság harmóniájára van szükség. Minden kísérletet támogatunk, amely mély felelősséggel közelít a kísérlet alanyához, az élő, eleven emberhez.

A pedagógiai irodalomban és sajtóban igen sokat olvashatunk oktatási gépekről, a képzés modern eszközeiről. Lehetőségeink e területen is nagyok, de legyen bár számtalan korszerű eszközünk, a *pedagógust*, a nevelő személyiségét soha semmi nem fogja pótolni. Minden gép csupán segédeszköz lesz. A főszereplő a korral együtt haladó nevelő marad, aki miközben formálja az új embert, maga is mindinkább szocialista ember-ré válik. Nem lényegtelen, hogy azok a szervek, amelyek a nevelők munkájával foglalkoznak, milyennek tekintik a jó pedagógust. Véleményünk szerint ez nem az utasításokat gondolkodás nélkül, szenvtelenül végrehajtó típus, hanem a gondolkodó nevelő, aki nehéz kérdéseket tesz fel nekünk, aki veszekszik-verekszik velünk a gyerekek érdekében, aki velünk együtt neveli, formálja a szocialista embert. Önálló emberek nevelésére – és ez egyik nevelési célunk – csak azok képesek, akik maguk is mernek és képesek önállóak lenni.

Nevelés és politika – egybekapcsolódó két fogalom. Nem tudjuk ezt olyan szépen megfogalmazni, mint Makarenko, aki a nevelést „a pedagógus politikai hitvallásának” nevezte. De ennek a hitvallásnak mind

jobban és jobban át kell hatnia egész iskolai munkánkat. Nem az a jó pedagógus, aki szépen tud beszélni munkájáról és naponta tesz szavaival hűségnyilatkozatokat politikánk mellett. A legfőbb mérce az, milyen embereket nevel a szocialista társadalom számára.

Abban az iskolában, ahol a pedagógus rosszul érzi magát, nem lehet jó élete a gyerekeknek sem. Nehéz elképzelni, hogy a gyerekeknek pozitív élményeik legyenek a szocialista közösségről ott, ahol az iskolaigazgató rettegést áraszt maga körül, nem fogadja a beosztott pedagógusnők köszönését, ahol nincs emberi kollektív-közösségi viszony, ahol nem érvényesülnek az emberi együttélés szabályai, ahol nincs jó közösség. Erre is áll az az általános szabály: ne tegyük meg iskolába vezetőnek azt, akit magunk sem szívesen vállalnánk saját vezetőnknek!

Elég sokszor elhangzik, hogy kontraszelekció van a pedagóguspályára történő kiválasztásnál. Ez enyhén szólva félreérthető és nem teszünk jól, ha miközben áldozatos munkát várunk a nevelőktől, arról beszélünk, hogy kontraszelekció alapján kerültek a pályára. Anyagi eszközeink növekedésének mértékében javítanunk kell a pedagógusok életkörülményein, és jobban meg kell becsülnünk őket, hogy jól érezzék magukat a pályán. Ehhez azonban – többek között – ezt az indokolatlan sértő hangot abba kell hagyni és jobban szem előtt kell tartani igazi érdekeiket. Sokszor nagyítóval keressük a szocialista embert, hogy példaképül állítsuk a fiatalok elé, miközben nem vesszük észre azokat a pedagógus ezreket, akik másfélszer-kétszer annyi fizetésért elmehetnének dolgozni máshová, könnyebben élhetnének, de mivel szeretik a gyerekeket és hivatásukat, ott maradnak az iskolában, tanítanak és nevelnek.

Napjainkban nagyon divatos emlegetni azt is, hogy a pedagóguspálya túlzottan elnőiesedett. Azt hiszem, nem kellene aggályt csinálni abból, hogy valamelyik tevékenységi körben a nők bebizonyították rátermettségüket, helytállásukat. Az azonban már nem természetes, hogy a pedagógus vezetők között a legjobb esetben is fordított arányban vannak képviselve a nők. A nőket bátran elő kell léptetni, bizalommal kell viseltetni irántuk – nemcsak nőnapokon –, íme itt a lehetőség, hogy szavainkat tettek kövessék. Jobban kell törődni – különösen a falvakban – a pedagógusnők külön gondjaival, családi kötelezettségeikből adódó problémáikkal is. Falun, de főképpen tanyán, ma is küldetést jelent tanítani. A falusi, tanyai pedagógus hoz ma legnagyobb áldozatot a nevelésügyért, s ha az illető nő, még inkább megérdemli, hogy ne hagyjuk magára gondjaival, bajaival.

A pedagógus élet- és munkakörülményeiről szóló beszélgetéseken mindig elhangzik a nevelő túlterhelésének kérdése. Ugyanakkor tény, hogy a

tanulók túlterhelésének problémájával is szembe kell néznünk. A tanulók túlterhelése – nem vitatjuk – több összetevőből adódik és nem is szeretnénk a kérdést leegyszerűsíteni, mégis úgy látjuk, van összefüggés a gyermekek és a nevelők túlterhelése között; azzal a gyermeknek is segítünk, ha a pedagógust nem terheljük túl. Ha a pedagógus két órával több ideig tud készülni az órára, akkor a gyerekeknek otthon kevesebbet kell tanulniuk. Ezért arra kérünk minden illetékest, ne rendelje be feleslegesen a nevelőket és segítsük elő jobban a tanórákra való felkészülésüket.

Szeretnénk elérni azt is, hogy a neveléstudomány többet segítsen a pedagógusnak. Művelőitől ezért azt kérjük, hogy kerüljenek közelebb az iskolák mindennapos tevékenységéhez és igyekezzenek minél több olyan módszert és eljárást kidolgozni, amelyeket a pedagógusok gyorsan és sikeresen alkalmazhatnak és az se lenne baj, ha elméleti munkájukat közérthetőbb és egyszerűbb formában tennék közzé. A pedagógia tudományát nemcsak a kutatóhelyeken, az egyetemeken lehet művelni, hanem a közép- és általános iskolákban. Azt szeretnénk, ha a tudományos munkát végző tanítók és tanárok száma jelentősen gyarapodna. Ugyanakkor nem tartjuk jónak, hogy a középiskolai tanárok közül a legkiválóbbak nem kerülhetnek be az egyetemre oktatónak. E lehetőséget megfelelő tudás esetén meg kell adnunk és biztosítanunk kell azt is, hogy az általános iskola felső tagozatán kiválóan dolgozóknak meglegyen a módjuk ahhoz, hogy középiskolába kerüljenek. Az ilyen mozgási lehetőség azoknak is javítja a közérzetét, akiket ez személy szerint esetleg nem érint.

Ady azt írta: „Éhe a kenyérnek, éhe a szónak, éhe a szépnek, hajt titeket”. A mi társadalmunkban az embereknek nincs ugyan kenyérgondja, kenyérre már nem vagyunk éhesek, de megvan még az éhség a szépség és a szó iránt. Nekünk azonban nemcsak a meglevő igényeket kell kielégítenünk, hanem társadalmi céljaink eléréséhez újakat is fel kell keltenünk. Újabb és újabb „éhséget” a szépség, az emberség, a több tudás iránt, és ezt már gyermekkorban kell elkezdenünk.

Vitáink során többször felteszik a kérdést: ha állampolgárokat, szorgalmas dolgozókat, családjukat szerető embereket akarunk nevelni, akkor mi a különbség e tekintetben köztünk és a polgári társadalom között? Persze a szülők a tőkés társadalomban is arra töreksenek, hogy gyermekeikből önmaguknál különb embereket neveljenek, azonban a polgárság mint osztály maximális célja az, hogy reprodukálja a burzsoá társadalmat. A szocialista társadalomban nemcsak a szülők célja, nemcsak magáncél, náluk különb új generáció nevelése, minthogy magának a társadalomnak lényegi sajátossága, hogy szüntelenül magasabb

szintre fejlődik. Nekünk önmagunknál fejlettebb ifjúságot kell nevelni. Óriási feladatot jelent ez a mindennapos nevelőmunkában és nagy felelősséget nemcsak a mával, hanem a jövővel, és nemcsak magunkkal, hanem a szocializmussal szemben is. Ezt fejezte ki nagyon szépen Aragon, amikor ittjártakor azt mondta, hogy aki átlépi határainkat és betekint életünkbe – mintegy ablakon keresztül –, meglátja, mire képes a szocializmus.

Nem mondjuk, hogy nálunk minden rendben van. Sok baj és gond is van mindennapjainkban. A megkezdett úton kell haladnunk továbbra is. Olyan életet kell közösen teremtenünk népünk számára, olyan magasra kell emelnünk az emberi méltóságot, hogy a szocializmusra nyíló ablakon betekintő milliók és milliók előtt, mindenki előtt világossá váljék a szocializmus fölénye.

A magyar pedagógust ebben a munkában szövetségesünknek tekintjük, ügyünk olyan harcosának, aki nélkül nem tudjuk elérni céljainkat.

TARTALOM

5 I. *Kulturális életünk ideológiai kérdéseiről*

- 7 Kulturális és ideológiai életünk néhány időszerű kérdése
- 56 Kulturális politikánk néhány kérdése
- 95 Művelődéspolitikánk és a marxizmus hegemoniája
- 117 A szocialista demokrácia és a mai magyar kultúra
- 126 Megjegyzések a művészeti kritikáról
- 133 Interjú a színházpolitikáról
- 139 Zene és műveltség
- 144 Irodalmunk – feladataink
- 162 Magyar kultúra – szovjet kultúra

169 II. *Tudománypolitikánkról*

- 171 Tudománypolitikánk irányelveiről
- 202 Társadalomtudomány és tudománypolitika
- 209 Tudománypolitikánk elvei
- 214 A tudománypolitikai irányelvek és az Akadémia reformja

219 III. *Közművelődésünkről*

- 221 Új értelmet kapott a falusi közművelődés
- 224 Ismeretterjesztés és értelmiség
- 232 Népművelés a szocialista társadalomban
- 243 Társadalom – ifjúság – eszmények
- 257 A gondolkodó, kulturált közösségi emberért

A KIADÁSÉRT FELEL A KOSSUTH KÖNYVKIADÓ IGAZGATÓJA. A KÖTÉSTERV SZÁNTÓ
TIBOR MUNKÁJA. MŰSZAKI VEZETŐ SZÉCSI ANDOR. MŰSZAKI SZERKESZTŐ GYENES
L. GYÖRGY. A SZEDÉST 1970. SZEPTEMBER 1-ÉN KEZDTÉK MEG. MEGJELENT 1970.
NOVEMBER 20-ÁN, 7000 PÉLDÁNYBAN. TERJEDELME 20,7 (A/5) ÍV. PL-211-K-7072.
70.0246/1 – ZRÍNYI NYOMDA, BUDAPEST. FELELŐS VEZETŐ: BOLGÁR IMRE IGAZGATÓ